

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

**AZERBAJCAN’DA MALİYE POLİTİKALARININ
DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**

Nurlane AHUNDZADE

DANIŞMAN

Doç. Dr. HALUK EGELİ

2009

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “Azerbaycan’da Maliye Politikalarının Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkileri” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../2009

Nurlane AHUNDZADE

İmza

DOKTORA TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Nurlane AHUNDZADE
Anabilim Dalı : Maliye
Programı : Maliye
Tez Konusu : Azerbaycan'da Maliye Politikalarının Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkileri
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün ..... tarih ve ..... Sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliğinin 30.maddesi gereğince doktora tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini .. dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin

BAŞARILI OLDUĞUNA
DÜZELTİLMESİNE
REDDİNE

OY BİRLİĞİ
OY ÇOKLUĞU

ile karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır.
Öğrenci sınava gelmemiştir.

* Bu halde adaya 6 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez, burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fulbright vb.) aday olabilir. Evet
Tez, mevcut hali ile basılabilir.
Tez, gözden geçirildikten sonra basılabilir.
Tezin, basımı gerekliliği yoktur.

JÜRİ ÜYELERİ

Prof.Dr. Kamil Tüğen Başarılı Düzeltme Red .....
Prof.Dr. Yaşar Uysal Başarılı Düzeltme Red .....
Doç.Dr. Ramazan Gökbunar Başarılı Düzeltme Red .....
Doç.Dr. Haluk Egeli Başarılı Düzeltme Red .....
Yrd.Doç.Dr. Hakan Ay Başarılı Düzeltme Red .....

İMZA

ÖZET
Doktora Tezi

**Azerbaycan'da Maliye Politikalarının Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları
Üzerindeki Etkileri**

Nurlane Ahundzade

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Maliye Anabilim Dalı

20.yy'ın ikinci yarısından sonra devletin ekonomiye müdahalesinin gerekliliği maliye politikalarının önemini artırmıştır. Ekonomik istikrarı, ekonomik büyüme ve kalkınmayı, kaynak tahsisinde ve gelir dağılımında etkin dağılımı sağlamak gibi amaçlara yönelik olan maliye politikaları iktisat politikaları içinde en önemli araçlardan biri olmuştur.

Üretimin küreselleşmesi aracılığıyla üretim alanı olarak dünya bir bütün olarak değerlendirilmeğe başlanmış ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları bütün ülkeler tarafından celp edilmeye başlanmıştır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ülkeye çekmek için hükümetler gelir, harcama, bütçe, borçlanma gibi maliye politikası araçlarını etkin bir şekilde kullanmaktadırlar.

Geçiş ekonomisi ülkesi olan Azerbaycan Sovyet rejiminin yıkılması ile yabancı yatırımcılar için yeni bir pazar olarak yatırım alanına dönüşmüştür. Zengin hammadde kaynakları ve coğrafi yerleşim açısından avantajları Azerbaycan'ı kısa sürede yabancı yatırımcıların tercihi olan bir ülke yapmıştır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye sağladığı büyüme ve gelişmeyi daha da arttırmak için ülkede yatırımları teşvik edici maliye politikalarının uygulanmasına hız verilmiştir.

Bu çalışmada Azerbaycan'da doğrudan yabancı yatırımların etkileri, yabancı yatırımlara yönelik uygulanan maliye politikaları ele alınmış ve yatırımların gelişmesinde maliye politikalarının ne karda etkili olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, maliye politikaları, Azerbaycan, gelir politikaları, harcama politikaları, borçlanma politikaları

ABSTRACT
Doctorate Thesis

The Effects of Fiscal Politics on Direct Foreign Investments in Azerbaijan

Nurlana Akhundzada

Dokuz Eylul University
Institute of Social Sciences
Public Finance Department

After the 20. century, the importance of fiscal politics has increased because of government interference to economy. To provide economic stability, economic growth and development, active distribution on source and profit allocation fiscal politic became one of the most important tool in economy.

Because of globalization of production, the world is accepted as one production field and direct foreign investments got attracted by all countries.

To attract direct foreign investments the governments use profit, budget, expenditure, borrowing politics effectively.

Azerbaijan, having a transition economy was transformed in to a new investment field for foreign investors by the collapse of Soviet system. The wealth raw materials and geographical settlement of the country made it a preference for foreign investors in short time. To increase the growth and development of foreign investments to the country fiscal politics encouraging investments has been speeded up .

In this paper it has been researched the effects of direct foreign investments, the fiscal politics which are applied to direct foreign investments in Azerbaijan. Also in this paper it has been tried to determine the efficiency of fiscal politics in direct foreign investment development.

Key words : foreign direct investment, fiscal politics, borrowing politics, profit politics

İÇİNDEKİLER

AZERBAYCAN'DA MALİYE POLİTİKALARININ DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

YEMİN METNİ.....	II
TUTANAK	III
ÖZET	IV
ABSTRACT.....	VI
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR.....	XIV
TABLOLAR LİSTESİ.....	XV
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN'DA UYGULANAN MALİYE POLİTİKALARI

I. MALİYE POLİTİKASININ KAPSAMI.....	3
A. Maliye Politikasının İktisat Politikası İçindeki Yeri.....	3
B. Maliye Politikasının Tanımı	8
C. Maliye Politikasının Önemi.....	10
D. Maliye Politikasının Amaçları	11
1. Ekonomik İstikrarı Sağlama.....	11
2. Ekonomik Büyüme ve Kalkınmayı Gerçekleştirme	12
3. Kaynak Tahsisini ve Gelir Dağılımını Düzenleme	13
E. Maliye Politikasının Araçları.....	14
1. Kamu Harcamaları Politikası	14
2. Kamu Gelirleri Politikası	15
3. Bütçe Politikası	17
4. Borçlanma Politikası	17
II. AZERBAYCAN'DA EKONOMİK SÜREÇ VE MALİYE POLİTİKALARI.....	18
A. Geçiş Ekonomisinin Özellikleri	19
1. Liberalizasyon.....	21

2. Makro Ekonomik İstikrarın Sağlanması	23
3. Yapısal Reformların Uygulanması.....	24
4. Özelleştirme Uygulamaları	25
B. Piyasa Ekonomisine Geçişin Amaçları	27
C. Azerbaycan'da Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci.....	29
1. Azerbaycan Ekonomisinin Geçmişi ve Bugünü	29
2. Azerbaycan'da Piyasa Ekonomisinin Gelişim Süreci.....	35
a. Birinci Dönem (1990-1994)	36
b. İkinci Dönem (1995- 2000).....	40
c. Üçüncü Dönem (2000 ve sonrası).....	44
3. Azerbaycan'da Geçiş Sürecinde Uygulanan Reformlar	48
a. Fiyat Liberalizasyonu Çalışmaları	49
b. Vergi Uygulamaları	50
c. Özelleştirme Çalışmaları	51
d. Makro Ekonomik İstikrarın Sağlanması Çalışmaları	55
1. GSMH'da Geliştirme Çalışmaları	55
2. Enflasyonun Önlenmesi Çalışmaları.....	57
3. Dış Ticareti Geliştirme Çalışmaları.....	60
D. Azerbaycan'da Uygulanan Maliye Politikaları.....	67
1. Sosyalist Mali Sisteminin Temel Özellikleri	67
2. SSCB Döneminde Maliye Politikaları	69
a. Bütçe Politikası	70
b. Gelir Politikası	71
c. Harcama Politikası	72
3. 1990 Sonrası Dönemde Maliye Politikaları.....	73
a. Gelir Politikaları	73
b. Borçlanma Politikaları	81
c. Harcama Politikaları.....	86
d. Bütçe Politikaları.....	88

İKİNCİ BÖLÜM
MALİYE POLİTİKALARININ DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE
YATIRIMLARINA ETKİSİ

I. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ KAPSAMI	97
A. Doğrudan Yabancı Yatırımın Tanımı	97
B. Doğrudan Yabancı Yatırımların Özellikleri	101
C. Doğrudan Yabancı Yatırımların Çeşitleri	102
1. Yapılan Yatırımın Mülkiyet Durumuna Göre Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	102
a. Ortak Girişim ve Tam Mülkiyete Dayalı Bağlı Şirket	103
b. Şirketlerarası Birleşmeler ve Satınalmalar	103
c. Stratejik Birleşmeler	103
2. Yapılan Yatırımın Yeni İşletme Yaratmasına Göre	104
a. Yeşil Alan Yatırımları	104
b. Kahverengi Alan Yatırımları	105
3. Yapılan Yatırımın Üretim Zincirindeki Yerine Göre	106
a. Yatay Yatırımlar	106
b. Dikey Yatırımlar	106
4. Yapılan Yatırımın Amacına Göre	106
5. Diğer Doğrudan Yabancı Yatırım Çeşitleri	107
a. Yeniden Yatırılan Kazançlar	107
b. Transfer Fiyatlandırması	108
D. Doğrudan Yabancı Yatırımların Ortaya Çıkış Nedenleri	108
1. Hammadde kaynakları	110
2. Ucuz işgücü	110
3. Çokuluslu Şirketler	111
4. Globalleşme	113
5. Teknolojik Gelişmeler	114
E. Doğrudan Yabancı Yatırımları Etkileyen Faktörler	114
1. Ekonomik Faktörler	116
a. Piyasanın Büyüklüğü	116
b. Piyasa Büyüme Hızı	117

c. Dış Ticarete Açıklık	117
d. Ekonomik İstikrar	117
e. Döviz Kuru	118
2. Yatırım Ortamı İle İlgili Faktörler	118
3. Politik Faktörler	121
F. Doğrudan Yabancı Yatırımların Etkileri	122
1. Sermaye Birikimine Etkileri	122
2. Ödemeler Dengesine Etkileri	123
3. Teknolojik Etkileri	125
4. Rekabet Üzerine Etkileri	126
5. İstihdama Etkileri	127
6. Bölgesel Kalkınmaya Etkileri	128
7. Uluslararası İlişkilere Etkileri	128
G. Dünyada Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişimi Ve Dağılımı	129
II. MALİYE POLİTİKALARININ DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARA	
ETKİSİ	135
A. Vergi Politikalarının Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkileri	135
1. Vergisel Teşvikler	135
a. Teşvik Kavramı	137
b. Vergi Teşvikinin Tanımı	138
c. Vergi Teşviklerinin Amaçları	140
1. Ekonomik ve Sosyal Kalkınmayı Sağlama	140
2. Bölgesel Yatırımların Artırılması	140
3. Sektörel Yatırımın Artırılması	141
4. Performansın Artırılması	141
5. Teknoloji Transferi	141
d. Doğrudan Yabancı Yatırımlara Uygulanan Vergi Teşvik Türleri	142
1. Hızlandırılmış Amortismanlar	142
2. Vergi İstisnası	143
3. Yatırım İndirimi	144
4. Yatırım Vergi Kredisi	145
5. Gümrük Vergisi İadesi	145

6. Serbest Bölgeler	146
7. Vergi Cenneti	147
8. Vergi Tatili	153
e. Vergisel Teşviklerin Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkileri.....	154
f. Yatırım Teşviklerinin Avantajları ve Dezavantajları.....	157
g. Vergisel Teşviklerin Oluşturdukları Maliyetler	158
2. Çifte Vergilendirme Uygulamaları	159
B. Harcama Politikalarının Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerine Etkisi.....	161
C. Borçlanma Politikalarının Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerine Etkisi....	163

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN'DA UYGULANAN MALIYE POLİTİKALARININ DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARINA ETKİSİ

I. AZERBAYCAN'DA DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ GÖRÜNÜMÜ	167
A. Azerbaycan'da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Önemi.....	167
B. Azerbaycan'da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelişim Süreci	168
C. Azerbaycan'da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler	173
1. Ekonomik Faktörler	173
a. Piyasa Hacmi	173
b. İşgücü	174
c. Döviz Kuru	174
d. Büyüme İstikrarı.....	176
e. Dışa Açıklık.....	177
f. Ticaret Engelleri	177
g. Ticaret Açığı	177
2. Yatırım Ortamına İlişkin Faktörler	178
a. Yatırım Ortamının Yapısı.....	178

b. Sosyokültürel Yapı.....	181
D.Azerbaycan’da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel	
Dağılımı	182
1.Petrol Sektörü.....	182
2. Hizmet Sektörü	185
3. Tarım Sektörü	185
4. Diğer Sektörler.....	187
E. Azerbaycan’da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ülkelere Göre	
Dağılımı	190
F. Azerbaycan’da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Etkileri	193
1. İstihdam Üzerindeki Etkileri	194
2 . Rekabet Yapısına Etkileri	194
3. Sosyokültürel Yapıya Etkileri	195
4. Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri.....	195
5. Ödemeler Dengesine Etkileri	196
6. Teknolojik Gelişme Üzerindeki Etkileri	196
G. Azerbaycan’ın Yatırım Ortamındaki Olumsuzluklar	196
II. AZERBAJYCAN’DA UYGULANAN MALİYE POLİTİKALARININ	
DOĞRUDAN YANACI YATIRIMLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ.....	199
A. Azerbaycan’da Vergi Politikalarının DYY Üzerindeki Etkisi.....	199
1. Yabancı Yatırımların Teşvik Edilmesine İlişkin Yasal Düzenlemeler	200
a.Vergi Mevzuatında Teşviklere Yönelik Düzenlemeler.....	201
1. Hızlandırılmış Amortisman.....	205
2. Yatırım İndirimi	206
3. Vergi Tatili	207
4. KDV Muafiyeti	207
5. Gümrük Vergisi Muafiyeti.....	208
b. Yatırım Mevzuatında Teşviklere Yönelik Düzenlemeler	208
c. Özel Ekonomik Bölgeler İle İlgili Yasal Düzenlemeler	213
2.Çifte Vergilendirme Uygulamaları	217
B.Azerbaycan’da Harcama Politikalarının Doğrudan Yabancı Yatırımlar	
Üzerindeki Etkisi.....	220

C.Azerbaycan'da Borçlanma Politikalarının Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi.....	222
SONUÇ	226
KAYNAKLAR	22639

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
a.g.e	Adı Geçen Eser
a.g.m	Adı Geçen Makale
a.g.t	Adı Geçen Tez
vb.	ve benzeri
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
ÇUŐ	okuluslu Şirket
DYSY	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı
DYY	Doğrudan Yabancı Yatırım
GOÜ	Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
OECD	Organisation for Economic Cooperation and Development
UNCTAD	United Nations Conference on Trade and Development
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
GOÜ	Gelişmekte Olan Ülkeler
NAFTA	North American Free Trade Agreement
AFTA	Asean Free Trade Area
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1: Azerbaycan'ın Diğer Ülkelerle Olan Ticareti.....	31
Tablo 2: Azerbaycan'ın Toplam Gelir Seviyesi.....	32
Tablo 3. Azerbaycan İhracatının Mal Kompozisyonu	64
Tablo 4 : Azerbaycan İthalatının Mal Kompozisyonu.....	65
Tablo 5. Geçiş Sürecinin İlk Aşamasında (1991-1993) Vergi Gelirleri	75
Tablo 6. Geçiş Sürecinin İlk Aşamasında Bütçe Rakamlarındaki Değişim	93
Tablo 7: Geçiş Sürecinin İkinci Aşamasında Bütçe Rakamlarındaki Değişim.....	94
Tablo 8: Geçiş Sürecinin Üçüncü Aşamasında Bütçe Rakamlarındaki Değişim	95
Tablo 9. Yapılan Yatırım Amacına Göre Yatırım Çeşitleri.....	107
Tablo 10 : Doğrudan Yabancı Yatırımları Etkileyen Faktörler	115
Tablo 11: Azerbaycan'da Toplam Yabancı Sermaye Girişi	191
Tablo 12: 2000- 2005 Döneminde Azerbaycan'da Kamu Harcamaları.....	222

GİRİŞ

Genel olarak, yabancı sermaye yatırımcıları rekabet üstünlüklerinin en iyi derecede tatmin edildiği ülkeleri tercih ederler. Bu durumda gelişmekte olan ülkeler yabancı sermaye yatırımlarını çekebilmek için onlara rekabet gücünü artırıcı imkânlar sunma, bunun yanısıra bölgesel avantajlar hazırlama ve yeni yöntemler bularak, cazip teklifler sunma gibi davranışlarda bulunmaktadırlar. Ülkelerin dikkat ettikleri diğer bir husus ise; çok uluslu şirketlere tanınan bu fırsatlar iç ekonomide dengesizlikler ve aksak piyasa koşulları oluşturabileceğinden hükümetin bunları dengelemesidir.

Devlet, doğrudan yabancı yatırımların özendirilmesine, yabancı yatırımcıların haklarının korunması ile yatırım ve yatırımcı tanımlarında uluslararası standartlara uyulmasına, doğrudan yabancı yatırımların gerçekleştirilmesinde izin ve onay sisteminin bilgilendirme sistemine dönüştürülmesine ve tespit edilen politikalar yoluyla doğrudan yabancı yatırımların artırılmasına ilişkin esaslara dayanan bir maliye politikası hedeflemeli ve uygulamalıdır. Aynı zamanda, yabancı yatırımcılara tanınan bu ayrıcalık ve fırsatlar ülke ekonomisinde her hangi bir olumsuzluğa da yol açmamalıdır.

1990'lı yıllarda sosyalist ekonominin çöküşü sonrası yabancı yatırımcılar bu bölgelere büyük ilgi göstermişlerdir. Zengin petrol kaynaklarına sahip olan Azerbaycan bu anlamda en çok dikkat çeken ülke konumuna gelmiştir. Fakat ülkenin sosyalist bir ekonomik düzenin ardından serbest piyasa ekonomisine adapte olması hiç de kolay olmamıştır, dolayısıyla devlete önemli görev ve sorumluluklar düşmüştür. Azerbaycan hükümeti hem bu çok önemli süreci yönetmiş, eş zamanlı olarak da yabancı yatırımcıların ülkeye gelmeleri için uygun bir ortam oluşturmuştur. Bu çalışmalar sonucunda Azerbaycan ekonomisi kısa bir süre içerisinde eski SSCB ülkeleri arasında en çok yabancı yatırım çeken ülkelerden biri konumuna gelmiştir.

Bu çalışmada Azerbaycan'ın yukarıda bahsi geçen süreç içerisinde izlediği maliye politikaları, uygulamış olduğu reformlar ve tüm bu gelişmelerin ülkeye gelen

veya gelme potansiyeli olan doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Tezin ilk bölümünde maliye politikalarının önemi, amaçları, araçları hakkında bilgi verilerek, Azerbaycan'daki maliye politikalarının Sovyetler Birliği dönemindeki ve bugünkü durumu incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde aynı zamanda ülke ekonomisinin temel yapısı, Azerbaycan'ın piyasa ekonomisine geçiş süreci, geçiş süreci boyunca uygulanan reformlar ve Azerbaycan'da geçiş sürecini etkileyen faktörlere yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, doğrudan yabancı yatırımların ekonomideki önemi, bu yatırımların ortaya çıkışı ve ülkelere giriş nedenleri, çeşitleri, dünyadaki dağılımı incelenerek, doğrudan yabancı yatırımların ülke ekonomisi üzerindeki yarattığı etkiler ve maliye politikalarının doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkileri tespit edilmiştir.

Tezin üçüncü ve son bölümünde Azerbaycan'da maliye politikalarının doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Bu kapsamda Azerbaycan'da doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının önemi, gelişim süreci, sektörel dağılımı, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkileyen faktörler incelenmiştir. Yine bu bölümde doğrudan yabancı yatırımların Azerbaycan'daki etkileri üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümün son başlıklarında Azerbaycan'ın uygulamakta olduğu maliye politikalarının doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir.

Sonuç bölümünde araştırmanın genel bir değerlendirmesi yapılarak, araştırmada elde edilen bulgular önceden belirlenen amaç ve hedefler doğrultusunda yorumlanarak tartışılmıştır. Daha sonra araştırmanın sonuçları ile ilgili önerilerde bulunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN'DA UYGULANAN MALİYE POLİTİKALARI

Tezin ilk bölümünde maliye politikalarının önemi, amaçları, araçları hakkında bilgi vererek, Azerbaycan'daki maliye politikalarının Sovyetler dönemindeki ve bugünkü durumu incelenecektir.

I. MALİYE POLİTİKASININ KAPSAMI

İktisat literatürüne ağırlıklı olarak 20. yy. ilk yarısından sonra giren maliye politikası devletin müdahalesinin vazgeçilmez olduğunun kabullenmesi ile birlikte ekonomideki önemini de arttırmıştır.

A. Maliye Politikasının İktisat Politikası İçindeki Yeri

İnsanlar çoğaldıkça sosyal üniteler gelişmiş, en sonunda devlet oluşmuştur. Sosyal teşkilatlanmaların artması ve devletlerin ortaya çıkması, insanların ihtiyaçlarının artmasına ve buna bağlı olarak ihtiyaçların karşılanması sorununu ortaya çıkarmıştır. İhtiyaçların karşılanması için toplumdaki kaynakların en etkin şekilde kullanılması gerekliliği ise iktisat biliminin ortaya çıkışını sağlamıştır.

İktisat bilimi toplumda kaynakların etkin bir şekilde kullanımı ve üretim faaliyetlerinin sonuçlarının toplumdaki birey ve sosyal gruplara dağıtımını inceler.¹ İktisat politikası iktisadi amaçlara nasıl ulaşılacağı ile ilgilidir. İktisat politikasının temel amaçları şunlardır:

- **Tam istihdama ulaşmak** : Dar anlamda tam istihdam, ekonomide cari ücret seviyesinde çalışmak isteyen herkese iş imkânı sağlanması anlamında kullanılmaktadır. Geniş anlamda ise tam istihdam, tüm üretim faktörlerinin (emek, sermaye, doğal kaynaklar, girişim) üretime dahil edilmesi olarak anlaşılmaktadır. Ancak gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ekonomilerde mutlaka farklı nedenlerden

---

¹ EKER Aytaç - Asuman ALTAY - Mustafa SAKAL, Maliye Politikası, İzmir, 1997, s. 16.

tam istihdama ulaşmak mümkün olmamaktadır. İktisat politikaları uygulanarak bu amaca ulaşmaya çalışmak ülkelerin temel amaçlarından biridir.

- **Üretimi arttırmak:** Bir toplumda refahın sağlanma koşulları büyük ölçüde o toplumdaki üretim düzeyine ve bunun toplumun fertleri arasındaki dağılımına bağlıdır. Bu yüzden gelişmiş olsun veya olmasın tüm ekonomiler için üretim kapasitesinin artırılması çok önemli bir amaçtır.² İktisat politikası araçları kullanılarak “büyüme hızı” veya “kalkınma hızı” ile ifade edilen üretim artışı sağlanmaya çalışılmaktadır.

- **Fiyat istikrarını sağlamak:** Fiyat istikrarının korunması ve sürekliliğinin sağlanması önemli bir iktisat politikası amacıdır. Fiyatların sürekli artması enflasyonist, sürekli düşmesi ise deflasyonist etkiler göstermektedir. İktisat politikasının amacı bu etkilerin ekonomiye zararını en aza indirgeyerek gerekli tespitleri yapmak ve fiyat istikrarını sağlamaktır.

- **Ödemeler dengesini düzenlemek:** Ödemeler dengesi, genel anlamıyla bir ülkenin bir yıl içinde diğer ülkelerle çeşitli nedenlerle yaptığı ödemelerle, dış ülkelerden sağladığı dövizleri gösteren bir tür bilançodur. Ödemeler dengesi, uluslar arası ekonomik ilişkilerin parasal yönünü açıklar.³ Ödemeler bilançosunun durumu ülke ekonomileri hakkında uluslararası alanda bir düşünce oluşturduğundan ülkeler ödemeler bilançosunu dengede tutmayı en önemli amaç olarak benimsemektedirler.

- **Gelir ve servet dağılımını düzenlemek:** Bir ekonomide kişiler arasında adil bir gelir ve servet dağılımını gerçekleştirmek en önde gelen amaçlardan biridir. Gelir ve servet dağılımında eşitliği sağlamak farklı politika uygulamalarını gerektirmektedir.

---

² EKER ve diğerleri, a.g. e., 1997, s.23.

³ AKTAN Coşkun Can, Kamu Ekonomisi ve Kamu Maliyesi, İzmir , 2000, s.35.

Bu amaçlara ulaşmada iktisat politikasının araçları devreye girmektedir. Bunlar,

- Para ve kredi politikası
- Maliye politikası
- Dış ticaret politikası
- Dolaysız kontroller

olarak belirtilebilir.

- Para ve Kredi Politikası : Paranın ekonomik istikrarsızlıkların ve ekonomi politikası amaçlarına ulaşmak için kullanılması para politikası uygulamalarını ortaya çıkarmıştır.

Para ve kredi politikası, para hacminin daraltılması veya genişletilmesi suretiyle para arzı ve para talebi arasında denge kurmaya çalışan bir politikadır. Para politikası ekonominin bütününe yönelik önlemlerden oluşmaktadır.⁴ Para politikası para ve parasal kurumların nasıl işlediğini açıklar ve istikrarı sağlama amacına yönelmiştir.⁵ Diğer bir tanımlamayla da, para politikası paranın elde edilebilirliğini ve maliyetini etkilemeye yönelik alınan kararları ifade eder.⁶

Para ve kredi politikasının, kamu ekonomisinin amaçlarını gerçekleştirmede kullandığı araçların başlıcaları şunlardır:⁷

* Açık piyasa işlemleri politikası: Devletin piyasadan tahvil ve bono satın alması ve satmasına “açık piyasa işlemleri” adı verilmektedir. Devlet tedavüldeki para hacmini artırmak istediğinde piyasadan tahvil ya da bono satın alır. Para hacmini azaltmak istediği zaman ise piyasaya tahvil ya da bono satar. Bu suretle özellikle fiyatlar genel seviyesi üzerinde etkili olmaya çalışır.

---

⁴ AKTAN, a.g.e., s.38.

⁵ EKER, a.g.e , 1997, s.27

⁶ ÖNDER Timur , Para Politikası: Araçları, Amaçları Ve Türkiye Uygulaması, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara, Mayıs 2005, s. 22.

⁷ AKTAN, a.g.e , 2000, s.38.

* İskonto ve reeskont politikası: İskonto ve reeskont politikasını ise şu şekilde özetleyebiliriz. İskonto, henüz vadesi gelmemiş bir alacak senedinin peşin para ile bankalara kırdırılmasıdır. Bilindiği gibi, ödemelerde, poliçe, bono vb. kullanılmaktadır. Paraya ihtiyacı olan tacir, senetleri kırdırır. Banka, senedin kırdırıldığı günden itibaren vadesi bitinceye kadarki faizi düşürerek senedi satın alır. Yapılan indirimde iskonto haddi denir. Merkez bankalarının reeskont haddi diğer bankaların uyguladıkları iskonto haddinden genellikle düşüktür. Tüccar senetlerini iskonto yapan bankalar, iki iskonto haddi arasındaki fark kadar kâr elde ederler. Eğer reeskont haddi düşük tutulursa o zaman yeniden kırdırılmak istenen senet sayısı artacak, reeskont haddi yükseltirise yeniden kırdırılmak istenen senet sayısı azalacaktır. Birincisinde krediyi genişletici, ikincisinde krediyi daraltıcı etki söz konusudur. Şu halde merkez bankası kredisini daraltmak istediği zaman reeskont haddini yükseltir. Reeskont, şartlarını güçleştirir. Kredisini genişletmek istediği zaman reeskont haddini düşürür.

* Munzam karşılıklar politikası: Merkez Bankası yasal karşılıklar politikası ile bankaların kabul ettikleri mevduata karşılık Merkez Bankası nezdinde bulundurmaları yükümlü oldukları, yasal rezerv veya yasal karşılıklar oranını yükseltmek veya düşürmek suretiyle ödünç verebilecekleri fonlara etki ederler. Enflasyon dönemlerinde Merkez Bankası yasal karşılıklar oranını yükselterek, bankaların kaydi para oluşturmak (ve dolayısıyla kredi yaratmak) olanaklarını daraltabilir.⁸

* Kantitatif ve kalitatif kredi politikası: Merkez Bankasının, banka kredilerine bir tavan koyarak, kredileri sınırlaması işlemine kantitatif kredi kontrolü politikası adı verilmektedir. Bazen de Merkez Bankası, verilecek kredilerin kullanım alanları ve amacı açısından bir sınırlama getirir. Bunun için de bazı şartlar ileri sürer. Ticaret bankalarının kredi hacminin bu şekilde sınırlandırılmasına ise kalitatif veya selektif kredi kontrol politikası adı verilmektedir.

- Dış Ticaret Politikası: Ödemeler bilançosunda meydana gelebilecek açığı kapatmak ve ödeme güçlüklerini gidermek için alınan önlemlerin ve yapılan

---

⁸ <http://www.uzmanadam.com/makale.php?id=3387>, (12.06.2009)

müdahalelerin bütününe dış ticaret politikası adı verilmektedir. Dış ticaret politikasının başlıca araçları şunlardır:

* Tarifeler: Dış ticaret politikasının en etkili araçlarından birisi tarifelerdir. Tarifeler, çeşitli mallar ithal ve ihraç edilirken, belirli oranlara göre bahis konusu mallar üzerinden alınan vergi oranlarını gösteren cetvellerdir.

* Miktar kısıtlamaları: Ödemeler bilançosu açıkları kronik bir hal aldığı dönemlerde, devletler eldeki sınırlı döviz kaynaklarını önceden saptadıkları ithalata tahsis ederek açığı kapatmaya çalışırlar. Kısaca, "kota /kontenjan sistemi," ithalatın fiziki miktar veya değer olarak sınırlandırılması anlamına gelmektedir. Kotaların bir diğer şekli ise ithalatın yasaklanmasıdır. Burada ithalat tamamen yasaklanarak, fiziki miktar ve değer olarak sifıra düşürülmektedir.

* Kambiyo rejimi ve kambiyo denetimi: Kambiyo denetiminin amacı, döviz kurunu sabit tutarak, paranın dış değerinin düşmesini önlemeye çalışmaktır. Kambiyo denetimi politikasında, her türlü döviz alım satım işlemleri Merkez Bankaları tarafından yapılmaktadır. Kambiyo denetiminin işlemesi için merkez bankalarının kambiyo istikrarda tutmak amacıyla oluşturdukları bir fona gerek vardır. Kambiyo istikrar fonu, döviz arzı ve döviz talebi arasında bir denge kurmaya çalışır.

* Anlaşmalı ticaret: Anlaşmalı ticaret, iki yanlı (bilateral) veya çok yanlı (multilateral) olabilmektedirler. İki yanlı anlaşmalı ticaretin başlıca iki şekli vardır: Bunlar takas ve kliring anlaşmalarıdır. Takas sistemi, dış ticarete açık yaratmamaya, yönelik bir politika aracıdır. İki ülke arasında "ihraç edilen mal değeri kadar ithalatta bulunma" gibi bir esasa dayanır. Kliring sistemi ise takasın ileri bir şeklidir. Çok yanlı anlaşmalı ticaret ise ikiden çok ülkeyi kapsamakta ve anlaşan ülkeler arasında konvertibl paralar kullanılmaktadır.

- **Regülasyon ve Kontroller Politikası**: Devlet, çeşitli iktisat politikası araçları yardımıyla ekonomiye müdahale edebilir. Devletin ekonomiye müdahalesi bazen belirli ekonomik faaliyetleri direkt olarak düzenlemeye tabi tutması (regülasyon) ve/veya mal ve faktör piyasalarında serbestçe oluşabilecek fiyatlara

müdahale etmesi şeklinde olabilir. Birinci türde devlet müdahalesine "ekonomik regülasyon", ikincisine ise "ekonomik kontrol" adı verilir. Örneğin, devletin piyasaya giriş ve çıkışı düzenlemeye tabi tutması, bazı alanlarda yasal tekeller oluşturması, uluslararası ticareti bazı yasal engeller vasıtasıyla, (tarifeler, miktar kısıtlamaları vb.), düzenlemeye tabi tutması, kamu iktisadi teşebbüslerinin görev zararlarının hazineden karşılanması, bu teşebbüslere hazineden yardım yapılması, bazı özel sektör yatırımlarına sübvansiyonlar sağlanması vb. uygulamalar ekonomik regülasyonlara örnek teşkil etmektedir. Ekonomik kontroller, diğer bir ifadeyle “dolaysız kontroller politikası” ile de devlet üretim faktörlerinin, piyasada serbestçe oluşabilecek fiyatlarına müdahalede bulunur. Mal ve hizmetler satış fiyatlarının kontrolü, ücret kontrolü, kira kontrolü, faiz oranı kontrolü, döviz kuru kontrolü vb. uygulamalar dolaysız kontroller politikasının başlıca uygulama araçlarını oluşturmaktadır.⁹

- Maliye politikası : Maliye Politikası devletin vergi almak harcama yapmak borçlanmak ve bütçe yapmak gibi hak ve yetkilerinden yararlanarak kamu ekonomisinin amaçlarını gerçekleştirmeyi sağlayan bir politikadır.

B. Maliye Politikasının Tanımı

Maliye politikası ekonomi içinde, kamu maliyesine bağlı bir disiplindir. Bir bilim dalı olarak kamu maliyesinin konusunu mali olaylar oluşturur. Bunlar kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi için devletin vergi koyması ve vergileri toplaması, topladığı paraları harcaması, borçlanmaya girişmesi, kamu mülk ve teşebbüslerinin yerine getirilmesi gibi işlemlerdir. Buna karşılık kamu maliyesine bağlı bir disiplin olan maliye politikası aynı zamanda ekonomi politikasını bir parçasıdır. Modern devlet anlayışı içerisinde belirlenen amaçların gerçekleşebilmesi için devletçe izlenen ekonomi politikasının araçlarından biriside maliye politikasıdır.¹⁰

Maliye politikası maliye ilminin mali olayları politik yönden inceleyen koludur.¹¹ Maliye politikası tek başına uygulanan bir politika olmayıp, genel

---

⁹ AKTAN, a.g.e., s. 43.

¹⁰ AKDOĞAN Abdurrahman , Kamu Maliyesi, Ankara, Gazi Büro Kitapevi, 1993, s.389.

¹¹ ERGINAY Akif, Kamu Maliyesi, Ankara , 1985 s. 254.

ekonomik yapı içerisinde ortaya çıkan sorunların giderilmesi belirlenen ekonomik hedeflere ulaşılmasında oluşturulan iktisat politikasının bir aracı olarak kabul edilmektedir.¹²

Maliye politikasının çok çeşitli tanımları vardır. Samuelson: "Olumlu bir maliye politikası, vergilerin ve kamu harcamalarının konjonktür dalgalanmalarının azaltılmasına ve aşırı enflasyon ve deflasyon durumlarından uzak gelişen bir tam istihdam ekonominin devamına yardım edecek şekilde tespitidir"¹³ derken, Musgrave: "Saf bir maliye politikası, kamu harcamalarındaki değişmelerin, vergi hasılatındaki değişmelerle karşılandığı bir politikadır" şeklinde maliye politikasını tanımlamıştır¹⁴. Keynes ise maliye politikasını "kamu ve özel sektör faaliyetleri arasındaki fon akımları ile ilgili olup ekonomik istikrarı (fiyat istikrarı ile tam istihdam) sağlama amacıyla toplam talepteki düzenlemeler" olarak tanımlamıştır.¹⁵

Başka bir deyimle, maliye politikası hükümetlerin, istihdam, büyüme ve enflasyon gibi belli amaçları gerçekleştirebilmek amacıyla gelir toplama (vergilendirme) ve harcama yapma yöntemlerini şekillendirmeleridir. Bu yerel tanımları, çağdaş ekonomi ve maliye politikası amaçlarıyla geliştirdiğimizde, genel olarak üzerinde birleşilen ve günümüzde geçerli olan bir tanıma varabiliriz. Buna göre; devletin sahip olduğu mali araçları, fiyat istikrarını, tam istihdam, ekonomik büyümeyi ve gelişmeyi, adil gelir ve servet dağılımını sağlamak ve konjoktürel dalgalanmalardan arınmış istikrarlı bir ekonomik yapıyı korumak amacıyla kullanılmasına maliye politikası diyebiliriz.

Maliye politikası devletin kamu giderleri, vergiler ve borçlanmalar şeklindeki mali araçlarıyla yaptığı tüm müdahaleleri de kapsamaktadır. Kamu harcamalarının zamanlanması, yapılması ve kompozisyonun belirlenmesi ile kamu gelirlerinin yapısı ve zamanlaması gibi konular maliye politikasının kapsamı içerisinde yer almaktadır. Bu bağlamda maliye politikası, temel iktisadi amaçlara ulaşmada kamu harcamaları ve gelirleri gibi kamu ekonomisi değişkenlerinde yapılması gerekli olan değişiklikleri

---

¹² EKER, a.g.e., s. 9.

¹³ AKDOĞAN, a.g.e., s.389.

¹⁴ AKDOĞAN, a.g.e., s.390.

¹⁵ EKER Aytaç, Kamusal Maliye, Ankara, Doğu Matbaası, 1996, s.280.

belirlemektedir. Öyle ki, maliye politikasının zaman içinde gelişerek önem kazanması, kamu sektöründe kullanılan kaynakların nispi miktarını ve önemini artırırken aynı zamanda kamu gelir ve giderlerinin birer maliye politikası aracı olarak etkinlikleri de artırılmıştır.¹⁶

Ekonomik gelişme ve büyümede ulaşılmak istenen temel hedefler olduğu göz önüne alınacak olursa, bu temel hedeflere ulaşılmada kullanılacak maliye politikası araçlarının da önemi açıkça ortaya çıkmaktadır. Maliye politikası gerçeği uzlaşma yolu ile varılan çözüm şekillerinden meydana gelir. Başka bir şekilde söyleyecek olursak, ekonomik hedeflere ulaşmada kullanılacak maliye politikası araçlarının seçimi ve uygulaması siyasi bir karar gerektirir.¹⁷

C. Maliye Politikasının Önemi

Maliye politikası kavram olarak iktisat literatürüne ağırlıklı olarak 20. yy. ilk yarısında girmiştir. Daha önceleri Merkantalistler ve Fizyokratlar iktisadi düşünceler içinde mali olaylara yer vermişlerdir. Adam Smith döneminde ise maliye politikası ayrı bir bilim dalı olarak ortaya çıkmıştır. Klasik İktisat okulu mensupları devletin ekonomiye müdahalesinin kısıtlı olması gerektiğini savundukları için maliye politikasının görevlerini de sınırlı olması gerektiğini savunmuşlardır.

1929 Dünya ekonomik buhranı ile maliye politikasının da ayrı bir bilim dalı olarak önemi ortaya çıkmıştır. J. Keynes ekonomide devletin aktif bir rol almasını savunmakla maliye politikalarının da aktif kullanılması gerekliliğini ortaya koymuş oluyordu. Kamu ekonomisinin ekonomik süreç içindeki ağırlığı kamu gelirlerinin kamu harcamalarının etkilerini öne çıkarmıştır. Kamunun elinde bulunan kamu gelirleri, kamu borçlanması, kamu harcamaları gibi müdahaleci araçları kullanması maliye politikasının ekonomideki önemini giderek artırmıştır.

---

¹⁶ ATAÇ Beyhan, Maliye Politikası, Eskişehir, Eğitim Sağlık Ve Bilimsel Araştırmalar Vakfı Yayınları, 1991, s.20.

¹⁷ EKER, a.g.e, . s.281.

D. Maliye Politikasının Amaçları

Maliye politikasının amaçları yukarıda bahsedilen iktisat politikasının amaçları ile örtüşmektedir. Maliye politikasının amaçları aşağıdakilerdir:

- Ekonomik istikrarın sağlanması
- Ekonomik büyüme ve kalkınmanın gerçekleştirilmesi
- Ekonomide kaynak dağılımında etkinliğin sağlanması ve gelir dağılımının dengeli hale getirilmesi

1. Ekonomik İstikrarı Sağlama

Ekonomik istikrarı sağlamak maliye politikalarının ana amacını oluşturmaktadır. Bir ekonomide istikrarın sağlanabilmesi, öncelikle fiyatlar genel seviyesinde istikrarın sağlanması ve tam istihdam seviyesinin gerçekleştirilmesi şeklinde iki temel amaca ulaşmakla mümkündür. Ancak ekonomik istikrar amaçlarının aynı zamanda gerçekleştirilmesi pek mümkün olmamaktadır. Çünkü bu iki amaç arasında sürekli bir çelişki vardır. Ekonomi eğer büyük çapta işsiz kitlelere sahip ise ve bunu yanında haksız kazançlara, kamu gelir kayıplarına, yatırım ve ödemeler dengesinin olumsuz etkilemesine ve daha pek çok soruna yol açan enflasyon olgusu yaşıyorsa, ekonominin bu sorunlarından kurtarılarak istikrara kavuşturulması gerekmektedir.¹⁸

Dengeli ve istikrarlı bir fiyat düzeyi, fiyatlardaki inişler veya çıkışlar şeklinde ortaya çıkan dalgalanmaların önlenmesi ile sağlanabilmektedir. Fiyatlar genel düzeyindeki yükselmeler, enflasyonu meydana getirir. Aslında bir ekonomide fiyat istikrarının korunması enflasyon ve deflasyonla mücadele anlamına gelmektedir. Ayrıca, bu tür eğilimler iktisadi faaliyetlerde konjonktürel dalgalanmaları ifade etmektedir.¹⁹

Tam istihdam, geniş anlamda ekonomide mevcut bütün faktörlerin tam olarak kullanılması anlamını taşımakla beraber ekonomide sorun yaratan asıl konu

---

¹⁸ EKER, a.g.e., s.283.

¹⁹ ATAÇ, a.g.e., s.29.

çoğunlukla işgücü istihdamı olduğundan, istihdam denildiğinde genelde işgücü istihdamı anlaşılmaktadır. Günümüzde bir ekonomide tam istihdamın sağlanması demek, kişilerin verimli alanlarda istihdam edilerek, milli gelir düzeyinin yükseltilmesi ve ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanmasıdır.²⁰

2. Ekonomik Büyüme ve Kalkınmayı Gerçekleştirme

Ekonomik kalkınma ise ekonomik büyümeyi de kapsayacak şekilde ekonomideki kantitatif ve kalitatif bütün değişiklikleri ifade eder.²¹ Yani sadece ekonomideki reel milli gelir artışı değil yapısal değişimleri de kapsar.

Ekonomik büyüme, ülke ekonomisinin temel değişkenlerinde (işgücü, tabii kaynaklar, sermaye) kişi başına daha yüksek bir reel hasıla sağlayacak şekilde gövde ve hacim genişlemeleri olarak tanımlanabilir.²²

Gerek gelişmekte olan ülkelerin savaş sonrası dönemde büyük bir kalkınma çabası içerisinde girmiş olmaları, gerekse gelişmiş ülkelerin dengeli bir büyüme hızını koruma çabaları, özellikle, 1950'li yıllardan beri ekonomik büyüme ve kalkınma konularının maliye politikası içerisinde önem kazanmasına neden olmuştur. Gelişmiş ülkelerin sanayileşmelerini tamamladıkları, tarım sektörünü yeterince modernize ettikleri için, nispi olarak daha düşük bir büyüme hızı ile yetinebilirler. Ancak son dönemlerde, gelişmiş ekonomilerde de, işsizlik ve enflasyon sorunu beraberinde yeterli bir büyüme hızına ulaşamaması sorununu getirmiştir.

Gelişmekte olan ülkeler ise, sanayileşmelerini tamamlamak, tarım sektörünü modernize etmek ve tam istihdama ulaşmak için daha yüksek bir kalkınma hızı sağlamak zorundadırlar. Bu durumda maliye politikasının amacı, sadece ekonomik istikrarın sağlanmasını değil, aynı zamanda, ekonomik büyümenin de yakalanmasını kapsamaktadır. Kısacası, ekonomik istikrar maliye politikasının kısa dönemli amacı, ekonomik büyüme ise uzun dönemli amacını oluşturmaktadır.²³

---

²⁰ ATAÇ, a.g.e., s.30.

²¹ AKTAN, a.g.e., s. 35.

²² TANRIKULU Kenan , Türkiye'de Ekonomik Büyüme Ve Dış Borç İlişkisinin Değerlendirilmesi, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Uzmanlık Tezi, Ankara, Ekim, 1983, s. 12.

²³ ATAÇ, a.g.e., s.32.

Devlet bu amaca ulaşmak için genellikle teşvik edici maliye politikaları kullanmaktadır. Maliye politikası, kamu yatırım harcamaları, cari harcamaları ile kalkınmanın gerçekleştirilmesine yardımcı olurken, diğer yandan uygulayacağı vergi politikası ile ekonomik ihtiyacı olan tasarruf hacmini etkileyebilmektedir. Teşvik edici vergi politikaları ile piyasadaki fonların özel yatırımlara yönlendirilmesi mümkün olur. Bunun yanında uygulanacak borç politikası ile var olan atıl tasarruflar harekete geçirilerek kamuya gelir sağlanacaktır.²⁴ Ekonomide yatırım ve üretim artışı söz konusu olduğunda milli gelir de artmakta, ekonomik büyüme ve kalkınma hedefine ulaşılmaktadır.

3. Kaynak Tahsisini ve Gelir Dağılımını Düzenleme

Maliye politikasının bir diğer önemli amacı da, kaynak tahsisi sağlamak ve yeniden gelir dağılımını düzenlemektir. Bu amaç, “piyasa ekonomisine bırakılmayacak kadar önemli sosyal adaleti içeren ve direkt bir kamu müdahalesi gerektiren bir amaçtır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde mevcut olan yapısal bozuklukların sonucunda kaynak ve gelirlerin dağılımında büyük bir adaletsizlik söz konusudur.”²⁵ Kaynak kullanımında etkinlik ekonomideki kıt kaynakların en fazla toplumsal fayda sağlayacak şekilde ihtiyaçları tatmin edecek mal ve üretimine tahsis edilmesidir.²⁶

Kamusal hizmetlerin belirlenmesindeki özellik, kamusal gelirlerde ve bilhassa vergilerde yer alan zorlayıcı unsur, kaynak kullanımı ve gelir dağılımında önemli bir yeniden dağıtım sonucunda ortaya çıkmaktadır. Genel olarak, farklı gelir düzeylerine yönelik vergiler, kişisel harcamalar-tasarruflar üzerinde değişik şekilde etkili olurlar. Gelir vergileri artan oranlı vergiler olduğundan kaynak ve gelir dağılımında adaletsizlik ve dengesiz dağılımı engelleyebilir. Çünkü yüksek gelir grubuna dahil kişilerin marjinal tüketim eğilimleri düşük gelirlere göre azdır. Bu nedenle vergiler düşük gelirlere yöneldiği ölçüde tüketim harcamalarının kısıtlayıcı etkide bulunacak ve refah seviyelerinde azalma olacaktır. Ancak artan oranlı vergilerin uygulanması ile geliri yükselen kişilerden alınan verginin oranı artacağı

---

²⁴ EKER, a.g.e., s. 41.

²⁵ EKER, a.g.e., s.286.

²⁶ AKTAN, a.g.e., s.32.

için sosyal adalet ve dengeleme prensibi yerine getirilmiş olacaktır. Bunun yanında kişiler arasındaki farklı gelir ve kaynak seviyeleri göz önünde mağdur olarak gözükken kesimlere yapılacak transfer harcamaları ile sosyal dengeleme sağlanmaya çalışılacaktır. Transfer harcamalarında amaç, farklı sosyal tabakaların satın alma güçlerinin tanınması ve belli bir düzeye kavuşturulmasıdır.²⁷

E. Maliye Politikasının Araçları

Maliye politikası belirlenen amaçlara ulaşmak için mali araçları kullanmaktadır. Bu araçların kullanılması siyasi bir karar gerektirmektedir. Bu yüzden de bu araçların ekonomi üzerindeki etkileri önceden iyi analiz edilmelidir. Maliye politikasının araçları dörde ayrılmaktadır:

- Kamu harcamaları politikası
- Kamu gelirleri politikası
- Kamu borçlanmaları politikası
- Kamu bütçesi politikası

1. Kamu Harcamaları Politikası

Klasik maliye anlayışına göre, ekonomideki istikrarsızlığı önlemek amacıyla kamu harcamalarının kullanılmasının hiçbir etkisi bulunmamaktadır. Çünkü klasik sistem, kamu harcamalarını küçük hacimde ve mümkün olduğunca tarafsız nitelikte olmasını benimsemiştir. Günümüzde ise kamu harcamalarına ekonomik istikrarın sağlanmasına yardımcı olmak amacıyla önemli görevler verilmiştir.

Kamu harcamaları, cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamalarından oluşur.

---

²⁷ GÜZELLİ Mesut, Maliye Politikası, Adana, Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 1999, s.5.

Kamu harcamaları ve yatırımlar; mali disiplin ve kaynak tahsisinde etkinlik sağlanmasında, sosyal ihtiyaçların giderilmesinde, üretim faaliyetlerinin sektörel ve bölgesel bazda desteklenmesinde kullanılan mali araçlardandır. Ekonomide arza göre fazla olan talep fazlasını çekebilmek amacıyla, gelirleri eski düzeyinde bırakarak kamu harcamalarını azaltmak da, enflasyonla mücadelede sıkça başvurulan maliye politikası yöntemlerindedir.²⁸ Kamu harcamalarının bir anti enflasyonist maliye politikası olarak uygulanması ekonomide daralmaya yol açacaktır. Ancak devlet kamu harcamalarında kısıntıya giderken cari harcamalarda yapacağı kısıntı çalışan kesimin hizmet kalitesini düşürebileceğinden bu konuda izleyeceği politikalarda daha planlı davranması gerekmektedir. Cari harcamalarda fazla kısıntı yapmak sorun yaratacağından genellikle mal ve hizmet alımına yönelik kamu harcamalarında kısıntı yoluna baş vurulmaktadır. Bu da yatırımların azalması anlamına gelmektedir.

Deflasyonla mücadelede ise kamu harcamaları politikası talep yönlü bir politika olmaktadır. Kamu harcamaları kamu yatırımları ve cari harcamalar şeklinde yapılırsa bu harcamaların tümü toplam talebe eklenir ve talep artışına yol açar.

Stagflasyonla mücadelede harcama politikası hem enflasyonist süreci gidermek için talep daraltıcı yönde kullanılabilir, hem de üretim kapasitelerinin kullanımını artırarak genişletici politikalar olarak kullanılabilir. Devlet mali yardımları kısarak, tasarrufları teşvik ederek, sübvansiyonları azaltarak , kamu harcamalarını verimli alanlara yönlendirerek, üretimi teşvik edici harcamalar yaparak stagflasyonla mücadelede kamu harcama politikasında başarılı olabilir.

Günümüzde, kamu harcamalarının düzeyi ve yönelik olduğu harcama alanları açısından düzenlemeler yapılarak ekonomide denge sağlanmaya çalışılmaktadır. Ekonomide toplam arz ve dengenin sağlanması ve devam ettirilmesi açısından kamu harcamalarının önemli fonksiyonları vardır.²⁹

2. Kamu Gelirleri Politikası

Kamu gelirleri vergi gelirleri, vergi dışı normal gelirler, özel gelir ve fonlardan oluşur. Bir ülkede vergi, devletin halka hizmet sunabilmesi ve toplumun

---

²⁸ NADAROĞLU Halil, Kamu Maliyesi, İstanbul, 1996, s.135.

²⁹ EKER,a.g.e., s. 44.

kesimleri arasında gelir aktarımı yapabilmesi için gerekli kaynakları sağlanmasının bir mekanizmasıdır. Verginin öncelikli amacı devlete harcamaları için gelir sağlamaktır.

Kamu gelirleri içinde en önemli paya sahip olan vergiler, sadece mali açıdan değil, ekonomik istikrarın sağlanması ve gelir dağılımındaki adaletsizliğin giderilmesinde üstlendiği işlevler nedeniyle ekonomik ve sosyal açıdan da çok önemli bir maliye politikası aracıdır.

Belli ekonomik, mali ve sosyal amaçlara ulaşmak için vergilerin miktarında ve bileşiminde yapılan ayarlamalar vergi politikasının amacını oluşturmaktadır. Vergiler yatırımları teşvik etmek için, üretimi, tüketimi teşvik etmek için, ödemeler dengesini düzenlemek için, ekonomik istikrarı sağlamak için, kaynak dağılımını etkin sağlamak için başvurulan en etkin mali araçtır.

Vergiler kişilerin kullanılabilir gelirlerinde, dolayısıyla özel tüketim ve yatırım harcamalarında bir azalmaya neden olarak ekonomi üzerinde daraltıcı etki doğurduklarından, yeni vergiler koyarak ya da mevcut vergi oranları yükseltilerek vergi gelirlerini artırmak enflasyonla mücadelede en yaygın kullanılan maliye politikası araçlarından biridir.³⁰

Aynı zamanda gelir dağılımının adil bir hale getirilmesi için vergi politikalarının etkin kullanımı mümkündür. Yeniden dağıtıcı vergi politikaları - düşük gelirlilere mali yardımlar, sübvansiyonlar, transferler gibi uygulamalar ile gelirin yeniden dağılımında vergi politikalarının etkinliği artırılabilir.

Öte yandan vergi indirimleri veya muafiyetleri ile özel yatırımları teşvik edici ve tasarrufları artırıcı bir politika izlenebilmektedir. Vergi politikaları ahlaki bazı amaçları yerine getirmek için kullanılan bir araçtır. Toplumda zarar verici mal ve hizmetlere uygulanan yüksek oranlı vergi uygulamaları ile toplumda sosyal amaçlara ulaşılabilir.

---

³⁰ ÖZBİLEN Şevki, Kamu Maliyesi , Muğla, Ünyay Yayıncılık, 1997, s. 433.

3. Bütçe Politikası

Hükümetlerin bütçe ile ilgili yaklaşımları ve uygulamaları bütçe politikasını oluşturmaktadır. Devlete ait harcamaların yapılmasına, gelirlerin toplanmasına yetki veren ve bunlar arasında dengenin nasıl sağlandığını gösteren bütçe, bir ekonomide hangi hizmetlerin yerine getirileceğini, bu hizmetlerin yerine getirilmesi için yapılacak harcamaların hangi kaynaklardan ve nasıl finanse edileceğini ortaya koyar.³¹

Bütçenin ekonomideki makro ekonomik hedeflere diğer deyişle belirlenen iktisat politikası hedeflerinin gerçekleştirilmesi yönünde kullanılması bütçe politikası olarak adlandırılır.³² Kamu harcamalarının kamu gelirlerini aşması halinde bütçe açığı, tersi durumda bütçe fazlası, kamu harcamalarının kamu gelirlerine eşit olduğu durumda ise bütçe denklığı söz konusudur. Ekonomide ne tür bir bütçe politikasının izleneceğini temelde ülkenin içinde bulunduğu ekonomik konjonktür belirler.

Bütçe politikası kapsamında belirlenen ekonomik hedefler esas itibariyle, iktisadi istikrarın, iktisadi büyüme ve kalkınmanın, gelir ve servet dağılımında adaletin, tam istihdamın, ödemeler dengesinin sağlanması olarak ortaya konulabilir. Bu hedefleri gerçekleştirmek için bütçenin genel büyüklüğünü, harcamaların bileşimini, harcamaları yapmaya imkân verecek gelir kaynaklarını uygun bir biçimde düzenlemek gerekmektedir.³³

4. Borçlanma Politikası

Borçlanma politikası, devletin, belli gayelere ulaşmak amacıyla, borçların miktarında ve bileşiminde ayarlamalar yapmasıdır.³⁴ Kamu harcamalarının kamu gelirlerinden fazla olması durumunda ortaya çıkan bütçe açığı ancak devletin iç veya dış piyasalardan borçlanması ile kapatılmaktadır. Borçlanma politikasında önemli olan alınan risklerin, borcun vadesini, para ve faiz cinsinden kompozisyonunu

---

³¹ NADAROĞLU, a.g.e, s.135.

³² EKER, a.g.e., s 48.

³³ TÜĞEN Kamil, Devlet Bütçesi, İzmir, 1999, s. 199.

³⁴ http://www.ekodialog.com/kamu_maliyesi/borclanma_politikasi.html, (27.07.2009)

dikkate alarak kamu finansman ihtiyacının en düşük maliyetlerle karşılanması ve alınan borcun iyi bir şekilde yönetilmesidir.³⁵

Borçlanma politikasından, toplam arzı artırarak, toplam talep seviyesine ulaştırmada, yani uzun süre enflasyon ile mücadelede de yararlanılmaktadır. Burada toplam arzı arttırmak, borçlanılan fonların kullanım şekli ile ilgili olmaktadır. Eğer borçlanılan fonlar toplam arzı arttırıcı kamu harcamalarında kullanılıyorsa, toplam arzın arttırılması temin edilmiş olur. Dış borçlanma bakımından ise farklı bir durum söz konusudur: Eğer bir ekonomide tüketim mallarının arzında bir tıkanıklık var ise ve dış ülkelerden bu tüketim mallarının temin edilmesi için borçlanma yapılmış ise, bu durumda toplam arz artmaktadır. Aynı şekilde, ithalat da yerli üretimin hammadde ve yedek parça kaynaklarının temin edilmesi amacıyla ve borçlanma da bunun için olmaktaysa, bu durumda da toplam arz artmaktadır. İthalatın yatırım amaçlı yapıldığı zamanlarda ise dış borçlanmaların enflasyonist etkileri olmakla beraber, yatırımlar sonuçlandığı zaman toplam arzda artış sağlanmaktadır.

Bugün önemli olan konu, devletin borçlanma ile piyasadan çektiği paranın üretici alanlara aktarılmasının sağlanması ve nihayetinde söz konusu borçların gelecek kuşaklar üzerinde büyük yüklere yol açmamasıdır. Bu yüzden uygulanacak borçlanma politikası ile yalnızca bir kamu geliri sağlamak değil aynı zamanda bu borçların ekonomik ve sosyal hayatı düzenleme amacı da güdülmektedir.³⁶

Borçlanma politikası ile ekonomik amaçlara ulaşmak için etkin bir borç yönetimi gerekmektedir.

II. AZERBAJCAN'DA EKONOMİK SÜREÇ VE MALİYE POLİTİKALARI

Azerbaycan'da SSCB döneminde uygulanan merkezi planlama sisteminden piyasa ekonomisine geçiş süreci, 1990 sonrası diğer bütün Sovyet rejiminden geçiş yapan ülkelerde olduğu gibi bir çok farklı uygulamayı gerektiren bir süreci

---

³⁵ ÖZBİLEN, a.g.e., s. 434.

³⁶ EKER, a.g.e., s.46.

başlatmıştır. Genellikle ortak özelliklere sahip olan bu ülkelere geçiş ekonomileri adı verilmektedir. Bu kısımda öncelikle Geçiş ekonomilerinin özelliklerini incelemek, daha sonra bu ülkelerden biri olan Azerbaycan'ın bu süreci nasıl yaşadığı ve aynı zamanda bu süreç içinde maliye politikalarının nasıl bir değişim gösterdiği değerlendirilecektir.

A. Geçiş Ekonomisinin Özellikleri

Geçiş ekonomisi, piyasa ekonomisinin alternatifleri olan sosyalist veya karma ekonomilerin; küreselleşme çağında ve açık ekonomi koşullarında, kendilerini piyasa ekonomisine uyarlamaları sürecine verilen addır.³⁷ Aslında, sosyalist veya karma ekonomilerin piyasa ekonomisine geçmeye uğraşmaları, bilimsel gerçekleri kavramaları sonucunda kendi rızalarıyla olmamaktadır. Bir başka deyişle, geçiş ekonomisi sürecini başlatan, piyasa ekonomileri ile alternatifleri arasındaki rekabet sonunda, ikinci guruba dahil ülkelerde iktisadi krizin ortaya çıkması; böylece karma ve sosyalist ekonomik örgütlenmelerin çökerek işlevlerini yitirmesidir.³⁸ Geçiş ekonomisi ile kastedilen husus; bir ülkede mevcut üretim tarzının, rakipleri ile rekabet edememesi dolayısıyla kısmen veya tamamen çökmesi neticesinde kurumsal yapısının değişmeye zorlanmasıdır. Diğer bir ifade ile, sosyalizmden veya karma ekonomiden, piyasa ekonomisine geçiş sürecidir. Bu süreç bir iktisadi kriz ile başlayıp, bir iktisadi karışıklık ve bunu izleyen bir zamanla yaparak öğrenme dönemi ile tamamlanan bir aşamadır.³⁹

Geçiş ekonomileri terimi ise halen devam eden bir süreci ifade etmek üzere 25 ülke ekonomisini (bazı Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri, Baltık ülkeleri ve Eski Sovyetler Birliği üyesi ülkeleri-BDT-), tanımlamak üzere kullanılmaktadır.

Geçiş ekonomileri, gelişmiş , az gelişmiş ve yükselen ekonomiler arasındaki kesin ayrımlara uygun düşmeyen fakat bu üç ekonomik değişim ve gelişim aşamalarındaki ülkelere bazı özellikleri bakımından benzerlikler gösteren

³⁷ BAL Harun, "Geçiş Ekonomilerinde Ekonomik Büyüme ve Dış Finansman", Proceedings Of The First International Conference On The Fiscal Policies In Transition Economies, 2004, Bişkek, s.4.

³⁸ BAL, a.g.e., s.4.

³⁹ BAL, a.g.e., s.73.

ekonomilerdir. Geçiş ekonomilerini ayrı bir ayırıştırma konusu yapan bu ülkelerin Eski Sovyetler Birliğine üye veya eski Sovyet bloğundan ayrılan ülkeler olmasıdır.⁴⁰

Dünyada geçiş ekonomisi sürecini yaşayan ülkeler üç farklı grupta incelenebilir. Bunlardan birincisi, Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleridir.⁴¹ Bu ülke hükümetleri geçiş sürecinde halkın desteğini almış, kararlı ve istikrarlı hükümetlerdir. Ayrıca, bu ülkeler Avrupa Birliği üyesi olmuş, bu kurumun destekleri ile süreci başarılı olarak tamamlamışlardır.

İkinci grup olarak, çoğunlukla bölgesel huzursuzluklarla uğraşan ve geçiş sürecinin başlangıcında nispeten yoksul bir ekonomiye ve gelişmemiş sektörlere sahip olan Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleridir ki, bunlar geçişte birinci grup ülkeleri kadar başarılı olamamışlardır.

Bu iki ülke grubu dışında siyasi olarak bir geçiş amacı içermemekle birlikte, ekonomik politikalarını liberalleştiren Çin, Vietnam gibi Asya ülkeleri de ekonomik büyüme konusunda önemli gelişmeler sağlamıştır.

Ekonomik sistemin geçiş süreci içerisinde bulunması basit bir piyasa reformu değildir. “Geçiş”, bütün bir ekonomik ve siyasi yapıyı oluşturan faktör ve etkenlerin değişimi ile birbirleri arasında uyumlu çalıştırmayı gerektiren bir mekanizmadır.⁴²

Kısacası, geçiş süreci sadece ekonomi veya siyasi setteki bazı faktörler üzerinde gerçekleştirilebilen bir mekanizma değil, içinde sosyal etkenleri, ekonomik yapıyı, siyasal olguyu, coğrafi ve demografik unsurları dikkate alan bir bütündür. Bu nedenle ki, geçiş süreci, kurumsal yapıda ve ekonomi politikalarda devrim yaratan bir süreçtir.

Burada önemli olan geçiş sürecini yaşayan ülkelerin ne tür bir serbest piyasa ekonomisi uygulayacaklarıdır. Aynı zamanda, geçiş sürecini hangi metot ve

---

⁴⁰ SAKINÇ Süreyya, Geçiş Ekonomileri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Reformlar, Manisa, 2005, s. 8.

⁴¹ EGELİ Avni, Ömer Selçuk Emsen, “Geçiş Ekonomilerinin Makro Ekonomik Performansları ve Kırgızistan Üzerine Bir Değerlendirme” Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu, 2-4 Mayıs 2002, Manas Üniversitesi, Bişkek Kırgızistan , s.40.

⁴² BOGOEV Ksente, “Economic Transition: Situation, Problems, Prospects”, Macedonian Academy of Sciences and Arts ,1994, s.9.

yöntemlerle yapacakları, geçiş sürecini ne kadar hızlı gerçekleştirebilecekleri sayılabilecek en önemli faktörlerdir ve yeni dünya düzeni ve küreselleşmeye ayak uydurmalarında önemli araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Geçiş ekonomilerinde yapılması gereken işlemlerle ilgili IMF'nin yaklaşımı dört temel noktada toplanmaktadır. Bu yaklaşıma göre; öncelikle liberalleşme ve makro istikrarın sağlanması konularında hükümetler acele etmelidir. İkinci olarak, özelleştirme ve yeniden yapılandırma belli bir adaptasyon süresini gerektireceğinden tedrici olarak yapılmalıdır. Üçüncü olarak, yasal ve kurumsal reformlar tedrici olarak yapılmalı ve son olarak çıktı düşüşü ve enflasyon yaşanmaması için başlangıçta makro istikrar sağlanmalıdır.⁴³

Bu yaklaşıma istinaden sözkonusu ekonomiler için geçiş sürecinin özelliği başlıca dört alanda yoğunlaşmaktadır. Bunlar;

- Liberalizasyon
- Makro ekonomik istikrar
- Yeniden yapılanma
- Özelleştirme ile yasal ve kurumsal reformlar

olarak belirtilebilir. Aşağıda bu faktörlere ilişkin bilgi verilecektir.

1. Liberalizasyon

“Liberalizasyon “kavramı ulusal ekonomi ile ilgili olarak kullanıldığı zaman, ürün fiyatları ile faktör fiyatlarının piyasa koşulları tarafından belirlendiği, siyasi iktidarın ekonomiye müdahalesinin en aza indiği ve yabancı ülkelerle her türlü ekonomik ortamı ifade eder. Kısacası liberalizasyon piyasa ekonomisinin kurum ve kurallarının egemen kılınması, siyasi iktidarın ekonomiye müdahalesinin en aza indirilmesi demektir.⁴⁴

---

⁴³ YAVUZ Hasan Bilgehan, “Geçiş Ekonomilerinde Ekonomik Büyüme”, http://www.icisleri.gov.tr/_icisleri/TurkIdareDergisi/UploadedFiles/HasanBilgehanYavuz%2089-105.doc, (14.02.2008).

⁴⁴ SAVAŞ VURAL, “Türkiye’de Liberalizasyon Sürecinde Maliye Politikalarının Özel Ekonomi Üzerindeki Görelî Etkinliği”, XI Türkiye Maliye Sempozyumu, İzmir, 1997, s. 1.

Liberalizasyon, piyasalardaki miktar ve fiyat kontrollerinin azaltıldığı veya kaldırıldığı politika uygulamalarıdır. Liberalizasyon genellikle hükümetlerin gelişmiş ülkelerin uluslararası finansal faaliyetlerini kendi ülkelerine çekmek amacıyla, bankacılık sistemi üzerindeki denetim ve kısıtlamaları kaldırdığı ya da önemli ölçüde azalttığı deregülasyon yani, yasal düzenlemelerin gevşetilmesi uygulamalarının bir sonucu olarak gösterilmekte ve ekonomilerin uluslararası sermaye akımlarına açılma süreci olarak ifade edilmektedir. Genel anlamda liberalizasyon, ekonominin hem finans hem de reel kesiminin piyasa güçlerine açılmasıdır.

Liberalizasyon politikalarının gerçekleştirilmesi sürecindeki ilk aşama, genellikle ulusal paranın önemli ölçüde devalüe edilmesi ve döviz kurlarında gerekli esnekliğin sağlanmasını içermektedir. Sonuçta fiyat kontrolleri ve faiz oranları sınırlandırmaları azaltılarak, piyasa dengesinin giderek arz ve talep kurallarına göre kurulmasına çalışılmaktadır. Ancak, makroekonomik istikrarsızlık giderilmeden girişilen liberalizasyon çalışmaları daima krizlerle sonuçlanmaktadır.

Dışa açık büyüme stratejisi savunucularına göre ekonomik büyümenin kökeninde daha liberal ekonomik politikaların olduğu vurgulanmaktadır. Liberalizm ile dışa açıklığı birlikte ele alan bu strateji savunucularına göre ekonominin dışa açılması aynı zamanda büyümenin lokomotif rolünü de üstlenmektedir; ancak liberalizasyonun sadece ekonomik boyutunun olmadığı, bunun siyasal anlamda hak ve özgürlüklerle pekiştirilmesi gerekliliği, özellikle 1980'lerden sonra daha yaygın bir şekilde tartışılır olmuştur.⁴⁵ Bu anlamda liberalizasyonun siyasal ve ekonomik olmak üzere iki sac ayağı olduğu söylenebilir.

Siyasi liberalizm ile ekonomik liberalizm bir toplumsal sistemin ayrılmaz iki parçasını oluşturmaktadır. Siyasi ve ekonomik liberalizmin birbirine bu derece sıkı şekilde bağlanmış olmasının önemli iki sonucu olmuştur. Bunlardan birincisi ekonomik sorunların sadece iktisatçılar tarafından önerilen reçetelere göre çözümlenmesinin imkânsız olmasıdır. Çözüm için iktisat teorisinin “doğruları”

---

⁴⁵ EMSEN Ö. Selçuk, M. Kemal DEĞER Çağatay KARAKÖY, “Liberalizasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Göreceli Gelişmiş ve Az Gelişmiş Geçiş Ekonomileri Deneyimleri”, <http://yordam.manas.kg/ekitap/pdf/Manasdergi/sbd/sbd16/sbd-16-01.pdf>, (07.01.2008).

kadar siyaset adamlarının “tercihleri” de söz konusudur. Buna bağlı ikinci sonuç, ekonomik gerçeklerle savunulması mümkün olmayan , bazı iktisadi kararların ve bunların sonuçlarının siyasi liberalizmi korumak ve demokrasiyi “oyunun kurallarına” göre devam ettirmek için katlanılması gerekli bir bedel olarak kabul edilmesidir.⁴⁶

Geçiş ekonomilerinde ilk yapılan ekonomik uygulamaların başında gelmektedir liberalizasyon. Rusya’da başlayan fiyat ve dış ticaretteki liberalleştirme uygulamaları kısa sürede bütün geçiş ekonomilerinde uygulanmaya başlanmıştır.

2. Makro Ekonomik İstikrarın Sağlanması

Geçiş ekonomilerinde makro ekonomik istikrar çerçevesinde para ve maliye politikalarına, ücret kontrolleri ve sabit döviz kuruna daha fazla yoğunlaşılmaktadır. İşsizlik bu ülkelerde en ne çıkan sorun olmaktadır. Eski sistemin çöküşü ile üretimdeki gerilemeler doğal olarak işsizlik sorununu ortaya çıkarmaktadır.

Yüksek enflasyon, gelir dağılımındaki sorunlar, üretimde gerileme geçiş ekonomilerinde temel sorunlardan biridir. Geçiş ekonomilerinde planlı sistemin çöküşüne bağlı olarak üretimde düşüş kaçınılmaz sonuç olmuştur. Bütün geçiş ülkelerinde görülen bu durum BDT lkelerinde en belirgin şekilde ortaya çıkmıştır.

Geçiş ekonomileri, yüksek enflasyonla mücadele, bt açıkları, makro istikrarsızlıklar gibi sorunlarla mücadele edecek politikaları hayata geçirerek yeniden büyümeye başlamışlardır. Ancak bu ülkelerden, başlangıç koşulları iyi olanların istikrarlı büyümeye daha erken başladığı görülmektedir.⁴⁷ 1995 yılından itibaren geçiş ekonomilerinde makro ekonomik istikrar programlarıyla ekonomide olumlu sonuçlar elde edilmeye başlanmıştır. 2000’li yıllara gelindiğinde ise atık geçiş ekonomilerinde büyüme başarıları söz konusu olmaya başlamıştır.

---

⁴⁶ SAVAŞ, a.g.e., s. 55-56.

⁴⁷ YAVUZ Hasan Bilgehan, a.g.e.,

http://www.icisleri.gov.tr/_icisleri/TurkIdareDergisi/UploadedFiles/HasanBilgehanYavuz%2089-105.doc, (14.02.2008).

3. Yapısal Reformların Uygulanması

Geçiş ekonomisinde yapısal reformlar çerçevesinde devlet rekabet hukukunun oluşturulması, rekabeti engelleyici, kısıtlayıcı ve bozucu anlaşmaların ve kararların tespit ve cezalandırılması amacıyla etkin bir denetim mekanizması oluşturulması, tekelleşmelerin önlenmesi, piyasadaki tüm teşebbüsler arasında fırsat eşitliğinin sağlanması ve korunması, fikri ve sınai haklar ile tüketici haklarını koruyan, piyasaya girişlerin şeffaflığını sağlayacak yasal düzenlemelerin ve kontrol mekanizmasının oluşturulması gibi tedbirler olarak hayata geçirmektedir.

Piyasa uyumlu ekonomilerin işleyişi için gerekli kurumsal ve yasal altyapının olmayışı geçiş ekonomilerinin merkezi planlamaya dayalı ekonomik sistemden devraldığı en önemli olumsuzluklardan birisi olarak göze çarpmıştır. Mülkiyet haklarının yeterince açık olmaması, özel teşebbüsün piyasaya giriş ve çıkışını düzenleyecek ticari yasaların yetersizliği, finansal piyasaların bulunmaması, etkin bir ticari bankacılık sisteminin kurulamaması, açık emek piyasası ve piyasa uyumlu bir vergi sisteminin oluşturulamaması gibi olumsuzluklar piyasa ekonomisinin etkin işlemesine engel olan ve tamamlanması gereken kurumsal altyapı yetersizlikleri olarak çeşitli geçiş ekonomilerinde düzenlenmeyi bekleyen konular olarak ortaya çıkmıştır.⁴⁸

Geçiş ekonomilerinde ihtiyaç duyulan ekonomik reformların yapılabilmesi ve piyasaya işlerlik kazandıracak kurumların oluşturulabilmesi için öncelikle demokrasi, adalet, güvenlik gibi konularda atılımlar gerçekleştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Devletin asli görevleri olarak kabul edilen bu kurumların varlığı uluslararası organizasyonlarda yer alabilmek içinde gereklidir

Piyasa ekonomisine geçiş uzun ve zorlu ekonomik aktiviteler gerektirdiği için yeni kurumsal düzenlemeler geçişin başarısı için anahtar öneme sahiptir. Piyasa ekonomisi sadece bir serbestleşme ve özel mülkiyetin sağlanması hareketi değildir, aynı zamanda kurumsal adaptasyon gerektirir. Bu nedenle de geçişin ancak aşamalı bir tarzda gerçekleştirilebileceğini ileri sürer. Çünkü yeni organizasyonlar, yeni

---

⁴⁸ YAVUZ Hasan Bilgehan, a.g.e, http://www.icisleri.gov.tr/_icisleri/TurkIdareDergisi/UpLoadedFiles/HasanBilgehanYavuz%2089-105.doc, (14.02.2008).

yasalar ve ekonomik davranışlar aniden değiştirilemez. Şok stratejiler serbestleşme hareketi ve piyasalara istikrar kazandırmada etkili olabilir ancak bu da pek çok sosyal probleme neden olmaktadır. Yine şok stratejileri uygulamak için güçlü iktidarlar gerekir, ancak bütün geçiş ülkelerinde siyasi istikrardan söz etmek çok güçtür.

4. Özelleştirme Uygulamaları

Ekonomi bilimi açısından en geniş anlamda özelleştirme devletin iktisadi faaliyetlerinin azaltılması veya tamamen ortadan kaldırılmasıdır. Daha dar bir anlamda devletin iktisadi faaliyetlerini gerçekleştiren kamu iktisadi teşebbüslerinin mülkiyetinin özel kesime devredilmesidir.⁴⁹

Özelleştirme politikasının temel amacı serbest piyasa ekonomisini güçlendirmek ve ona işlerlik kazandırmaktır. Piyasa ekonomisini savunan Liberal düşüncenin benimsediği sınırlı devlet anlayışı özelleştirmenin temelini oluşturmaktadır.

Seksenli yıllardan sonra bu devlet anlayışının benimsendiği bir dünya düzeni ortaya çıkmış ve özelleştirme uygulamaları yaygınlaşmıştır. Bu noktadan yola çıkıldığında özelleştirmenin temel gerekçesini milli ekonomi içerisinde piyasa ekonomisinin payını kamu ekonomisi aleyhine genişletmek ve piyasa ekonomisinin işleyişini sağlamak oluşturur. Bu özelleştirmenin ekonomik gerekçesi olarak nitelendirilmektedir. Piyasa ekonomisinin işleyişini sağlayacak en önemli mekanizma, rekabetin sağlanmasıdır. KIT'lerin faaliyet gösterdiği alanların rekabete açılması ve bu faaliyet alanlarına özel sektörün girişinin kolaylaştırılması piyasa ekonomisinin işleyişi açısından oldukça önemlidir.⁵⁰

Geçiş ekonomisinde siyasi yapıdaki dönüşümün ekonomik yapıya yansımalarının ilk adımı devlet mülkiyetinde olan işletmelerin özelleştirilmesidir. Ancak geçiş ekonomilerinin hepsinde özelleştirme uygulamaları aynı şekilde olmadığı gibi aynı başarıyı da göstermesi beklenemez.

---

⁴⁹ AKTAN, a.g.e., s. 175.

⁵⁰ TANDIRCIOĞLU Haluk, "Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme", [http:// www.sbe.deu.edu.tr](http://www.sbe.deu.edu.tr), (08.11.2007).

Geçiş ekonomilerinde özelleştirmenin başlangıcında özelleştirmenin gerçekleştirilmesi konusunda fikir birliğinin olduğu kabul edilmekle birlikte, özelleştirmede aceleciliğin getireceği sosyal maliyetten korkuluyordu. Bunun yanı sıra bu ülkelerde uygulanan sistemin bir sonucu olarak sermaye birikiminin yetersiz olması da bir başka sorunu ortaya çıkarmaktaydı. Özelleştirme konusunda ülkeden ülkeye farklılık gösteren ve aşılması gereken bir diğer sorun da halkın özelleştirmeye bakış açısı ile ilgilidir.⁵¹

Geçiş ekonomilerinde “özelleştirme merkezi planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçişin sembolü olarak görülmekte ve kamu mülkiyetindeki işletmelerin özelleştirilmesiyle merkezi planlama sistemindeki kaynakların verimsiz olarak kullanılma durumunun sona erdirileceği ve geçiş ekonomilerindeki yaşam standartlarının yükselteceği beklenmekteydi.”⁵²

Geçiş ekonomilerinde ülkeler farklı özelleştirme yöntemleri tercih etmiş veya birkaç yöntemi bir arada uygulamışlardır. Bu yöntemler:

- Sahibine İade Yöntemi : Devletin elindeki mülkiyetin gerçek sahiplerine iadesi şeklinde gerçekleşmektedir.

- Doğrudan Satış ve Eşit Teklifler Yöntemi: Devletin elindeki mülkiyeti en yüksek değer verenlere satması şeklinde gerçekleşmektedir.

- Yöneticilerin ve İşçilerin Mülkiyet Haklarını Alması Yöntemi: Devletin mülkiyet haklarının öncelikle yöneticilere ve çalışanlara satılması veya bağışlanması şeklinde gerçekleşmektedir.

- Kupon Yöntemi: Devletin bağışladığı veya nominal bir ücretle sattığı şirketlerdeki payları satın alabilmek için satın alınan kuponları kapsar. Geçiş ekonomilerinde en çok tercih edilen yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha çok orta ve büyük kuruluşların özelleştirilmesinde bu yönteme başvurulmuştur.

---

⁵¹ TANDIRICIOĞLU Haluk, a.g.e , <http://www.sbe.deu.edu.tr>, (08.11.2007).

⁵² TANDIRICIOĞLU Haluk, a.g.e , <http://www.sbe.deu.edu.tr> (08.11.2007).

B. Piyasa Ekonomisine Geçişin Amaçları

Serbest piyasa ekonomisi, ekonomik faaliyetlerin tam rekabet şartları içinde serbestçe yapılabildiği, ekonomik sorunların çözümünün devletin ekonomiye müdahalesiyle değil fiyat mekanizması aracılığı ile gerçekleştirildiği ekonomidir. Arz ve talebin temel belirleyici olarak kabul edildiği bu tür ekonomilerde fiyat mekanizmasının iyi işlemesi zorunludur. İdeal serbest piyasa ekonomisinde üreticilerin ve tüketicilerin pazarda aynı şartlar altında bulunduğu varsayılır. Pazara giriş ve çıkışlar sınırlandırılmamıştır.⁵³

Piyasa ekonomisi, özel mülkiyetin var olduğu ve devir edilebildiği, işbölümünün bulunduğu ve iktisadi ajanın müteşebbis olduğu, sözleşme ve girişim özgürlüklerinin tanındığı, özel teşebbüsün esas alındığı, rekabetçi serbest fiyatların kaynakları desentralize şekilde tahsis ettiği, bir gönüllü mübadeleler yumağıdır. Bir başka deyimle, piyasa ekonomisi, temel olarak, alınıp satılabilme özelliğine sahip malların fiyat aracılığı ile her iktisadi karar biriminin faydasını ve karını yükseltebileceği bir ortamı ifade etmektedir. Bunun en önemli özelliği, bireysel çıkarların toplumsal çıkarlardan önce gelmesidir. Böylece, girişim ve seçim özgürlüğü meydana gelmektedir.

Piyasa ekonomisi, daima belli sosyo-politik kurumlara ihtiyaç gösteren bir ekonomik sistemdir ve piyasa ekonomisinin bu yan sosyal ve politik kurumlar gelişmeden gelişebilmesinin mümkün olmadığı görülmektedir.⁵⁴

Serbest piyasanın kendiliğinden ekonomide dengeleri sağlaması ve aksamadan işlemesi piyasada rekabet ortamının adil bir şekilde oluşmasına bağlıdır. Haksız rekabet; "çok sayıda oyuncunun yer aldığı, kuralları önceden belirlenmiş bir oyunda, bazı oyuncuların kuralları ihlal ederek, kendi kurallarını zorla kabul ettirmeye çalışarak ya da oyunu kuralsızlaştırarak kendi lehine avantaj elde etmeye çalışması" olarak tanımlanabilir. Piyasada adil rekabet ortamının sağlanması için haksız rekabetin önlenmesi, dolayısıyla oyunun kurallarını koyan ve oyunun

⁵³ http://tr.wikipedia.org/wiki/Serbest_piyasa_ekonomisi, (08.03.2008)

⁵⁴ ÖZKIVRAK Özlem - Dilek DİLEYİCİ, "21. Yüzyıldaki Eğilimler Doğrultusunda Türkiye'de Piyasa Ekonomisi ve Devlet", www.canaktan.org/politika/liberal_demokrasi/diger-yazilar/ozkivrak-piyasa-devlet.pdf, (12.03.2008).

kurallarına göre oynanmasını gözeten ve sağlayan bir kural koyucunun ve hakemin varlığı kaçınılmazdır. Burada kural koyucu ve kurallara uyulmasını denetleyen ve gözeten devlettir. Devlet, ayrıca kurallara uymayanlara uygulanacak yaptırımları belirler ve uygular.⁵⁵

Piyasa ekonomisinde temel süreçlerin işlerliğini sağlamak için gerekli koşulları gerçekleştiren devlettir. Piyasa sisteminin gelişimine bakıldığında ise devletin sistemdeki rolü açık şekilde görülmektedir.

1990'lı yıllarda sosyalist sistemin uygulandığı ülkeler piyasa ekonomisine geçiş tercihini yapmışlardır. Söz konusu değişim o güne kadar geçerli olan uluslararası dengelerin de değişmesine yol açmıştır. Bu dönemde, değişimin siyasi, askeri ve sosyal boyutlarının yanı sıra ekonomik boyutunun daha çok öne çıktığı görülmektedir. Bunun temel nedeninin, üretim araçları mülkiyetinin devletten piyasaya doğru kaydırılması ve böylece piyasa ekonomisine adım atılması olduğu söylenebilir.⁵⁶

Piyasa ekonomisine geçişin esas amacı devletin üzerindeki yükün piyasa güçlerine devredilmesidir. Ancak piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak için de devlete düşen görevler vardır.

Serbest piyasa ekonomisinde devletin görevleri şöyle özetlenebilir:⁵⁷

- Serbest piyasanın çalışmasını yasalarla güvence altına almak;
- Tam rekabeti işletecek yasal ve kurumsal ortamı oluşturmak;
- Ekonomik istikrarı sağlamak;
- İç ve dış güvenliği sağlamak;
- Piyasanın etkinliğini artıracak temel alt yapı hizmetlerini üretmek;
- Ekonomik etkinlik için sosyal barışı sağlamak;

---

⁵⁵ ÖZKIVRAK - DİLEYİCİ, a.g.e. , www.canaktan.org/politika/liberal_demokrasi/diger-yazilar/ozkivrak-piyasa-devlet.pdf , (12.03.2008).

⁵⁶ ALTAY Asuman, "Geçiş Ekonomilerinde Devletin Ekonomik Roller, Görevleri ve Kobi'lerin Durumu", www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/gecis.pdf, (15.03.2008).

⁵⁷ ALTAY Asuman, a.g.e, www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/gecis.pdf, (15.03.2008).

- Gelir ve servet dağılımında adaleti sağlamak.

Günümüzde, Küba ve Kuzey Kore istisna teşkil etseler de, piyasa ekonomisi merkezli kapitalist iktisadi sistemden başka bir ekonomik sistem mevcut değildir. Bugünkü dünya ekonomisinin lokomotiflerine bakıldığında, tüm gelişmiş ülkelerde piyasa ekonomisinin etkin bir biçimde işlediğini görmek mümkündür. Bu nedenden dolayıdır ki, gelişmekte olan ülkeler, gelişmek için, gelişmiş ülkelerin uyguladıkları piyasa ekonomisine geçmek istemekte ve kendi ekonomik modellerini gelişmiş ülke modellerine dayandırarak oluşturmaya çalışmaktadırlar.

C. Azerbaycan'da Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci

Azerbaycan ekonomisi 70 yıl boyunca Sosyalist sistem ile yönetilmiş ve bağımsızlığını kazandıktan sonra piyasa ekonomisine geçiş süreci içine girmiştir.

1. Azerbaycan Ekonomisinin Geçmişi ve Bugünü

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yüzölçümü 86.600 kilometrekaredir. Ülke nüfusu en son sayıma göre 8.9 milyondur (Şubat 2009). Azerbaycan'ın güneyde İran Dağları, batıda Ermenistan ve Gürcistan, kuzeyde Rusya Federasyonu ve güneybatıda Türkiye ile sınırları vardır.

Azerbaycan 1828 yılında Rus İmparatorluğu'nun hakimiyetine geçmiş, 1918-1920 yılları arasında ise bağımsız bir Türk Cumhuriyeti olarak varlık göstermiştir. 27-28 Nisan 1920 tarihinde tekrar Rus işgaline uğramıştır. 1936 yılına kadar Ermenistan ve Gürcistan ile "Kafkasya Ötesi Federasyonu" içerisinde yer alan Azerbaycan, birliğin dağılmasıyla bu yıldan itibaren "Azerbaycan Sosyalist Cumhuriyeti" olarak Sovyetler Birliğine dahil olmuştur. Bağımsızlığını kazandığı 1991 yılına kadar da bu birlik içinde kalmıştır.⁵⁸

---

⁵⁸ AKDİŞ Muhammet "Azerbaycan'da Bankacılık ve Mali Kurumlar" İstanbul, Türk Dünyası Araştırmalar Dergisi, Sayı:99, Aralık 1995, s.104.

Azerbaycan Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. 18 Ekim 1991 tarihinde de Milli Meclis Bağımsızlık Kanununu kabul etmiştir.

Ülke 12 Kasım 1995 tarihine kadar 1991'de Azerbaycan Yüksek Sovyet'i tarafından kabul edilen, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının yeniden ihdas edilmesine dair kanunun verdiği yetkiyle idare edilmiştir. Ülke bugün, 12 Kasım 1995 tarihinde halkoyuna sunulurak, %91,9 evet oyu ile kabul edilen yeni Anayasa ile idare edilmektedir. Anayasaya göre ülkenin yönetim biçimi başkanlık sistemidir.⁵⁹

Azerbaycan ekonomisi SSCB döneminde merkezi planlı ekonominin bir alt sistemi niteliğini taşıymaktaydı ve ülkenin ekonomik organizasyonu ve işleyiş mekanizmaları merkezi planlama stratejileri doğrultusunda şekillenmişti.

Sovyetler Birliği döneminde, Azerbaycan'ın ekonomik örgütlenme biçimi ve işleyiş mekanizmaları Birliğin ekonomik stratejisi doğrultusunda şekillenmişti. Sanayi tesislerinin tümü Sovyetler Birliği'nin ihtiyacına göre kurulmuş dev tesislerden meydana gelmekteydi. Sovyetler Birliği'nde merkezi planlama doğrultusunda ülkeler arasında uzmanlaşma ve işbölümüne gidilmişti. Bu çerçevede Azerbaycan ekonomisinin itici motor gücü niteliğindeki sanayi öteden beri petrol sanayi olmuştur. İhracatın genellikle rafine petrol ürünleri, makine ve tekstil ürünleriyle, şaraptan oluşan çok önemli bir kısmı Rusya ve Ukrayna gibi diğer Cumhuriyetlere gerçekleştirilirken, ithalatın da büyük kısmı yine bu Cumhuriyetlerden alınan gıda ürünleriyle, rafine edilip yeniden ihraç edilmek üzere ithal edilen ham petrol ürünlerinden oluşmaktaydı. Henüz Sovyetler Birliği dağılmadan önce, uzmanlar siyasi bağımsızlığa ekonomik bakımdan hazır olan iki cumhuriyetten biri olarak Azerbaycan'ı işaret ediyorlardı. Elbette bu değerlendirme, ülkenin sadece doğal kaynaklarının zenginliğine değil, ülke ekonomisinin kalkınma perspektifine de dayanıyordu. Zira Azerbaycan'ın bütçe gelirleri, harcamalarından genelde fazlaydı. Üretilen milli gelir, tüketilen milli gelirden yüksek oluyordu.

Ekonomik veriler dikkate alındığında Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'ın belirli bir kalkınma seviyesine ulaştığı görülmektedir. Ancak bu

---

⁵⁹ şENER İbrahim , Azerbaycan Ülke Raporu, Ankara, 1998, s. 7.

dönemde Azerbaycan'ın kaybettikleri kazandıklarından daha çok olmuştur. Zira bu dönemde ekonominin planlamasının merkezde yapılması, ülke ekonomik şartlarının dikkate alınmaması sonucunu doğuruyordu. Birçok ürün ya hammadde ya da ara mamul olarak ayrı ayrı birlik üyesi cumhuriyetlere ucuz fiyatla satılıyor, daha sonra da nihai ürün olarak yüksek fiyattan Azerbaycan'a geliyordu. Diğer yandan Azerbaycan her zaman ülkeye gelir getiren petrol ve petrol ürünleri, pamuk, tütün, şarap gibi ürünlerin ihracatçısı olmasına karşın, bu ürünlerin satışından elde edilen gelirler Birlik bünyesinde tek bir merkezde toplandığından dolayı, Azerbaycan kendi servetlerinde mülkiyet hakkına sahip olmamış oluyordu.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı döneme kadar gerçekleştirilen ihracat ve ithalat rakamları tablo 1'de gösterilmektedir. Görüldüğü gibi, Azerbaycan SSCB üyesi ülkeler içerisinde kendi kaynakları ve üretimi ile kendini idare edebilen ve diğer Cumhuriyetlerden devamlı alacaklı durumda olan ve ihracat fazlası veren az sayıdaki Cumhuriyetten birisidir. SSCB içerisinde genellikle üretici (ihracatçı) durumunda olan Azerbaycan ekonomisi, birlik bütçesinden üretim ve kaynaklarına göre bir pay alamamıştır.

Tablo 1: Azerbaycan'ın Diğer Ülkelerle Olan Ticareti (Milyon Ruble)

Yıllar/Türler	1966	1972	1977	1982	1987	1988	1989	1990	1991
İhracat	1603	2935	4556	6633	6762	6782	7122	6429	12199
İthalat	1596	3062	4353	5472	5553	5672	5189	5752	11010
FARK	7	-126	203	1161	1209	1109	1933	677	1189
Cumhuriyetlerarası Ticaret									
İhracat	1410	2662	4284	6340	6291	6357	6675	6105	11455
İthalat	1409	2579	3677	4446	4251	4258	3794	4247	8836
FARK	1	82	607	1894	2040	2099	2881	1857	2618
SSCB ışı Ülkelerarası Ticaret									
İhracat	193	273	272	292	471	424	448	325	744
İthalat	187	482	675	1025	1302	1414	1395	1505	2173
FARK	6	-209	-403	-733	-831	-990	-948	-1180	-1429

Kaynak: Azerbaijan, Statistical Handbook, WB, 1993, s.190.

Azerbaycan'ın üretimine ve ihracatına eşit bir gelir elde edemeyişi nedeniyle de ulusal geliri düşük olmuş, 1960 yılına kadar SSCB içerisinde gelir düzeyi en

gerideki ülke konumunda kalmıştır. Ülke gelirinin 1985-1990 yılları arasında gösterdiği gelişmeler Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: Azerbaycan’ın Toplam Gelir Seviyesi (1985-1991)(Milyon)

Yıllar	Toplam Gelir	Toplam Nüfus	Gelir(Ruble)	Gelir (\$)
1985	10.524	6,6	1.594,5	1.008,9
1986	10.162	6,7	1.516,7	959,7
1987	10.774	6,8	1.584,4	1.002,6
1988	11.113	6,9	1.610,5	979,1
1989	10.919	7,0	1.559,8	978,6
1990	10.712	7,7	1.391,1	814,6

Kaynak: Azerbajjan, Statistical Handbook , WB, 1993, s.159,172.

Tablo 2’de görüldüğü gibi resmi kur oranları esas alındığında bile fert başına milli gelir ancak 1000 \$ düzeyine ulaşabilmektedir. Sonuçta gelir düzeyinin düşük olması, tasarruf düzeyini de etkilemiştir.

Yetmişli yıllarda ve seksenli yılların başlarında Azerbaycan ekonomisinin bütün alanlarının paralel gelişmesi ve verimliliğinin artırılması sağlanmıştır. 1970-1980 yıllarında GSMH 2.1 oranında yükselmiştir. O yıllarda Azerbaycan’da çok sayıda fabrika inşa edilmiş ve faaliyete başlamıştır, bu da ülkenin sanayisinin gelişmesini sağlamıştır.

1970-1980 yıllarında Azerbaycan’da 125 yeni sanayi kuruluşu faaliyete geçmiştir. Ülkede bu yıllar içinde ekonomik gelişme hızlı bir şekilde devam etmiştir. 1982 yılından 1991 yılına kadar olan dönemde ise ekonomide yavaşlama söz konusu olmuş ve gerileme başlamıştır. GSMH 1982 yılından itibaren düşüşe geçmiştir. Bu yıllarda tarıma yeterince önem verilmemesi, ayrıca ülkede üzüm sahalarının ve üzüm işleyen fabrikaların ortadan kaldırılması tarım sektöründeki düşüşün ana sebepleri olarak belirtilebilir.

Bağımsızlık öncesi son yirmi yıllık dönemde Azerbaycan ekonomisinin kalkınması istikrarlı bir süreç takip etmemiştir. Örneğin, ülkede 1960-70 yıllarında ortalama ekonomik büyüme oranı %5.2 iken, 1970-80 yılları arasında %7.4’e yükselmiştir. 1980-1990 yılları arasında ise bu oran keskin bir azalma trendi

göstermiştir. Ekonomi 1981-85 yıllarında ortalama %4.9, 1986-1990 yıllarında ise %5-6 oranında küçülme kaydetmiştir. Özellikle doğal kaynakların, ucuz ve bol işgücünün yoğun kullanımına dayanan enerji sektörü gibi alanlara ağırlık verilmiş olması, ekonomik yapıda krizler için elverişli ortamlar yaratmıştır.

Sovyetlerin dağılması ile ekonomideki düşüş daha da hızlandı 1991 yılında GSMH önceki yıla göre 99.3 oranında , 1992 yılında ise önceki yıla göre 77.4 oranında geriledi.

Azerbaycan bağımsızlığını kazanmasıyla yeni ekonomik sürece girmiştir. Eski ekonomik yapının merkezi planlamaya göre örgütlenmesi yeni sürece geçişte ekonomiyi durma aşamasına getirmiştir. Azerbaycan'da geçiş döneminin ilk yıllarında ekonomik faaliyetlerde önemli düşüşler, fiyatlarda büyük oranlarda artışlar, cumhuriyetlerarası ticarete düşüş ve gerçek gelirin azalması gibi sorunlarla karşılaşmıştır.⁶⁰ Dağılma sonrası ekonomik sorunlar ve savaş ekonomisi nedeni ile enflasyon oranları dört haneli rakamlara yükselmiştir. 1996 yılında enflasyon oranı %19.9'a, 1997 yılında ise %3'lere kadar çekilmiş, ekonomide büyüme kaydedilmiştir.

1994 yılından itibaren ateşkesin elde edilmesi ve ülkede iç istikrarın sağlanmasına yönelik çalışmalarla beraber petrol anlaşmalarının imzalanarak yürürlüğe konulması, pazar ekonomisine geçişte hukuki altyapının oluşturulmasına yönelik gayretler, uluslararası finans kuruluşlarının Azerbaycan'a kredi vermeye başlaması Azerbaycan'ın uluslararası piyasada görünümünü olumlu yönde etkilemiş ve yatırım yapılabilecek ülke konumuna getirmiştir.⁶¹

1996'dan itibaren ülkedeki makroekonomik durum düzelmeye başlamıştır. Bunun sebebi 1995 yılından itibaren Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'nın yardımı ile Azerbaycan hükümetinin gerçekleştirmeye başladığı sert mali-kredi ve bütçe politikası ve aynı zamanda, Eylül 1994'de yabancı petrol şirketleri ile ilk petrol antlaşmasının ve takip eden dönemlerde daha başka antlaşmaların imzalamasıdır. Özellikle, bu iki gelişme uluslararası finans kurumlarının Azerbaycan'a kredi ayırması ve ülkeye ciddi yatırımların yapılmasına sebep olmuştur.

---

⁶⁰ TİKA, Azerbaycan Ülke Raporu, Ankara, 1998, s. 11.

⁶¹ TİKA, a.g.e , s. 12.

Tarım, sanayi ve hizmetler sektöründe başlatılan özelleştirme ve özel mülkiyete izin verilmesi çalışmaları sonunda 1995 yılında özel sektörün GSMH içindeki oranı % 55 olmuştur. Tarım sektöründe ise özel sektörün payı % 95'e çıkmıştır. Ancak sanayi sektöründe hala devletin ağırlığı devam etmektedir.⁶²

1990-1995 döneminde küçülen ekonomi 1996 yılında % 1.3, 1997 yılında % 10 büyümüştür. 1998 yılında ekonomide büyüme sağlanmışsa da, tüketici fiyatları genel düzeyinde % 0.8 düşme, yani deflasyon yaşanmıştır. Özellikle 1998'in son çeyreğinde deflasyon % 3.6 olmuştur.⁶³

Ancak, bütün olumsuzluklara rağmen, serbest pazar ekonomisinin tüm kurumlarına işlerlik kazandırma çalışmaları devam etmiş, gelecek günlerin refahını hazırlayacak alt yapılar hazırlanmaya çalışılmıştır.

Üretim artışının yanı sıra, yüksek seyreden petrol fiyatlarının da desteğini alan Azerbaycan ekonomisi, 2000'li yıllarda makro ekonomik göstergelerde rekorlar kırmış, ekonomi 2003-2006 yıllarında ikiye katlanmıştır. Bu büyüme ile Azerbaycan, eski Sovyet cumhuriyetlerinin oluşturduğu Bağımsız Devletler Topluluğu içinde en yüksek oranı yakalamıştır. Bu dönemde enflasyon önceki yıllara kıyasla bir miktar yüksek olsa da, uzmanlar bu oranın hem değişim yaşayan, hem de gelişmekte olan bir ülke için normal olduğunu vurgulamaktadırlar. 2004-2008 Kalkınma Planı ile Bakü dışındaki bölgelerin gelişmesi için alınan tedbirlerin de olumlu neticeler vermeye başladığını görmek mümkündür.

Ekonomideki en önemli risk olarak görülen cari işlemler açığı, Azerbaycan için de bağımsızlıktan bu yana hep sıkıntı olmuş, fakat artan ihracat gelirleri sayesinde açık, 2004-2006 yıllarında fazlaya dönüşmüştür.

Petrol dışı sektörlerin de kalkınmasının sağlanması ve "Hollanda Sendromu" denilen, bir bölgenin veya sektörün hızlı gelişimi karşısında diğer bölgelerin veya sektörlerin çökmesi gibi bir durumun önlenmesi için tedbirler alınmaktadır. Azerbaycan Merkez Bankası verilerine göre, petrol dışı GSMH'da da önemli

---

⁶² ŞENER İbrahim, a.g.e., s. 17.

⁶³ ŞENER İbrahim, a.g.e., s. 17.

ilerlemeler kaydedilmiş, 2005 yılında bu sektörlerdeki büyüme yüzde 8,3 gibi dünya ortalamasının çok üzerinde bir rakam söz konusu olmuştur.⁶⁴

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının hemen ardından gündeme gelen ve bazılarınca “hayal” olarak nitelenen Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattının Haziran 2006'da devreye girmesi, tarihin akışını değiştirdiği gibi, Azerbaycan ekonomisi için de yeni bir dönemi başlatmıştır.

2. Azerbaycan'da Piyasa Ekonomisinin Gelişim Süreci

Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettiği günlerden hemen sonra hızlı bir tempo ile serbest piyasa ekonomisinin kurum ve kuruluşlarını hayat geçirmeye çalışmış, bir dizi yasal ve idari düzenlemeyi başlatmıştır.

Genel olarak, Azerbaycan ekonomisi, petrol ve gaz üretimi, petrol rafinerisi, mühendislik, maden bilimi, kimya, petrokimya, gıda endüstrisi ve tarım ürünlerine (pamuk, ipek, çay, tütün, şarap, sebze ve meyve) dayalıdır. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra, Azerbaycan önemli ekonomik problemlerle yüzyüze kalmıştır. Merkezi Planlı Ekonomik Sistem zamanında, birçok endüstriyel ve tarımsal ürün ihracatı doğrudan diğer Sovyetler Birliği Ülkeleri'ne yapılmaktayken, sistemin yıkılmasıyla birlikte Azerbaycan bu pazarlarını kaybetmiştir ve hemen ardından da ülkede, ekonomik krizler yaşanmaya başlamıştır. Bağımsızlık sonrası dönemde para ve maliye politikalarının zayıflığı, bütçe açıklarına ve hiperenflasyona yol açmıştır.

Sistem değişikliğinin sancuları ve bu arada başına musallat edilen Karabağ ve savaş göçmenleri problemleri ile ekonomik sıkıntıya düşen Azerbaycan'da 1990'lı yıllarda halkın gelir düzeyi düşük bir seviyede bulunmuş, ortalama ücretler 1993 Ocak ayında aynı dönemdeki Dolar kuruna göre 20\$ civarında olmuştur. Üretim ise büyük gerilemeler göstermiş, toplam milli üretim azalmıştır.⁶⁵ Buna karşılık enflasyon artmış, perakende fiyatlar yükselmiştir. Bu arada yaklaşık 1 milyon 200 bin savaş göçmenine iş bulma arayışları Azerbaycan ekonomisini ağır bir stagflasyon ortamına sürüklemiştir.

---

⁶⁴ www.nba.az , (23.03.2008).

⁶⁵ Economic Review, IMF, Sept.-1994, s.39.

Azerbaycan, planlı ekonomiden pazar ekonomisine geçiş sürecinde, Ermenistan ile olan savaşın da etkisiyle, ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Bağımsızlığının ilk yıllarında makro ekonomik dengelerinde ciddi bozulmalar meydana gelen ülkenin milli geliri düşmüş ve enflasyon oranı yüksek rakamlara ulaşmıştır. Bütün bunların sonucunda 1991-1994 döneminde GSMH'si % 58 oranında küçülen Azerbaycan ekonomisi, 1994'teki ateşkesten sonra bir toparlanma sürecine girmiş ve yaşadığı ekonomik sıkıntılarını atlatmayı başarmış, hızlı bir tempo ile serbest piyasa ekonomisinin kurum ve kuruluşlarını hayata geçirmeye çalışmış, bir dizi yasal ve idari düzenlemeyi başlatmıştır. 1996 tarihinden itibaren pozitif büyüme sürecine giren ve bunu devam ettiren ülke, 2004 yılında % 10,4, 2005 yılında % 26,2, 2006 yılında ise % 34,5 oranında büyüme göstererek dünyanın en hızlı büyüyen ekonomilerinden biri olmuştur.⁶⁶

Azerbaycan'ın bağımsızlığından bu yana geçen sürede ekonomik dönüşüm ve kalkınması, üç temel dönemden oluşmaktadır.

a. Birinci Dönem (1990-1994)

Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından Azerbaycan'ın bağımsızlığına yeniden kavuşması ile Planlı ekonomi dönemi sona ermiş ancak Azerbaycan ekonomisine ciddi şekilde problemler miras bırakmıştır.

SSCB dağıldıktan sonra, merkezi planlama ile rgtlenilen Azerbaycan'daki birçok büyük sanayi tesisleri durmuş veya atıl duruma gelmiştir. SSCB lkeleri arasındaki üretim ve ticaret bağlarının kopması ve merkezden sağlanan sübvansiyonların kesilmesi sonucu Azerbaycan'ın ekonomik yapısı bozulmuş, işsizlik, kıtlık, yoksulluk sosyoekonomik problemlerin had safhaya ulaşmasına neden olmuştur. Uygulanan yanlış para ve maliye politikaları sonucunda ciddi bütçe ve dış ticaret açığı meydana gelmiştir. Bu nedendir ki, uzmanlar, geçiş döneminin ilk

---

⁶⁶ ŞEKERCİ Beyza, "Azerbaycan lke Profili", 2007 , <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/DisTicaretGelistirmeDb/turk%20cumhuriyetleri/sayfa165.doc>, (17.02.2008).

yıllarının Azerbaycan tarihine fakirleşme dönemi olarak geçtiğini özellikle vurgulamaktadırlar.⁶⁷

Sağlıksız ekonomik yapı , yetersiz ve güçsüz üretim gücü , üretimdeki kalitesizlik , kişi başına düşen gelir yetersizliği gibi problemlerle devralınan bir ekonomi bağımsızlığının ilk yıllarında ekonomik krizleri de beraberinde getirmiştir.

Geçiş ekonomilerinin tümünde görüldüğü gibi, Azerbaycan'da da dönüşüm sürecinin başlangıç döneminde Gayri Safi Milli Hasılda büyük düşüşler, fiyatlarda yüksek dalgalanmalar olmuştur. Üretim faktörlerinin yeniden dağılımı, istikrar politikaları ve yapısal reformlara bağlı olarak ortaya çıkan bu gelişmelerin yanı sıra, bölgesel politik, askeri ve ekonomik gelişmeler dönüşüm sürecinin başlangıcında oldukça etkili olmuşlardır.⁶⁸

1990'lı yılların başı Azerbaycan'da ekonomik durgunluğun ve bunalımın arttığı yıllar oldu. Bu dönemde siyasi istikrarsızlık ve piyasa ekonomisine geçişle ilgili ülkede büyük ekonomik kriz ortaya çıkmıştır. Üretim hacminin azalması ve enflasyon hızının yüksek olması ekonomik buhranın ve toplumda sosyo-ekonomik gerginliğin artmasına neden olmuştur. Ülke daha SSCB'nin son yıllarından başlayarak 1988 yılından itibaren Ermenistan'ın silahlı tecavüzüne maruz kalarak ekonomik durgunluğa bir de savaşın maliyeti eklenmiştir.

SSCB'nin son yıllarından başlayarak 1988'den itibaren Ermenistan'ın silahlı tecavüzüne maruz kalan Azerbaycan, ateşkesin imzalandığı 12 Mayıs 1994'e kadar topraklarının % 20'sini kaybetti ve 1 milyondan fazla nüfusu göçmen durumuna düştü. Kaybettiği topraklardaki bir çok ekonomik değerden yoksun kalırken ülkede mevcut olan işsizlik sorunu da iyice artmış oldu.

Ermenistan savaşının dışında ülke sanayii için gereken ara malların ithal yollarının kapanmasına neden olacak şekilde, Rusya'nın Azerbaycan'a ulaşım

---

⁶⁷SOYAK Alkan - Zenfira NESİROVA, "Küreselleşme Sürecinde IMF Politikalarının Sonuçları: Azerbaycan Deneyimi", 2003, "Küreselleşme Sürecinde Kafkasya ve Orta Asya" Uluslararası Konferansı, Kafkas Üniversitesi, Bakü . [http:// www.geocities.com/ceteris_tr/soyak_nesirova.pdf](http://www.geocities.com/ceteris_tr/soyak_nesirova.pdf), (20.02.2008)

⁶⁸KARACA Ayhan, Azerbaycan'da Ekonomik Dönüşüm Süreci Ve Reformların 10 Yılı , <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/ayhan.htm>, (25.02.08).

ambargosu koyması ve Çeçenistan savaşı nedeniyle petrol boru hatlarının kullanılmaması gibi politik ve askeri sorunlar yaşandı.

Piyasa ekonomisine geçişe ilişkin tam bir stratejinin belirlenmemiş olması nedeniyle, bu yıllarda hayata geçirilmeye çalışılan ekonomik kararların birbiri ile uzlaşmayan bir karakter taşıdığı görülmektedir. Dolayısıyla ekonomide dönüşüm için gerekli reformlar gerçekleştirilemedi. Devlet bütçesinin büyük bir bölümü savaş harcamalarına ayrıldı. Yabancı sermaye ülke ekonomisine çekilemezken, özelleştirme sanayi sektöründe başlatılamadı.

Kısaca 1991-1994 yılları, bağımsızlığın ardından birçok problemlerle yüz yüze kalındığı, ülkede sosyal ve siyasi problemlerin bunalıma dönüştüğü, savaş ortamının ve piyasa ekonomisine geçişte ciddi suiistimallerin yaşandığı bir dönem oldu. Dönüşüm sürecinin ilk yıllarında, eski sistemden devralınan kötü ekonomik miras ve yukarıda ifade edilen olumsuz gelişmeler nedeniyle darboğaza sürüklenen Azerbaycan ekonomisinde genel dengeler alt-üst oldu.⁶⁹ Şöyle ki;

-Ekonomide yüksek oranda işsizlik ve hiper-enflasyon sürecine girildi. 1992-94 yıllarına enflasyon 4 haneli rakamlara yükseldi. Enflasyon % 1763.5 ile 1994 yılında en yüksek düzeye çıktı.

-Yüksek enflasyon ve istikrarsız sosyo-politik ortam, ekonomik büyümeye, özellikle sanayi ve tarım gibi önemli alanlarda gerilemelere neden oldu. 1990 yılı ile karşılaştırıldığında 1994'de GSMH % 53, sanayi % 62, tarım % 44, tüketim % 75 ve vergi gelirleri % 45 azaldı. Sonuçta reel ortalama ücret seviyesi % 80 azalırken halkın geçim standardı da ciddi şekilde düştü. Aynı dönemde uygulanan yanlış ekonomi politikaları ise bankacılık-finans sisteminde ve dış ticarete ciddi problemler yarattı.

-Üretim hacminin azalması ve enflasyon hızının yüksek olması, ekonomik buhranın ve toplumda sosyo-ekonomik gerginliğin de artmasına neden oldu.

---

⁶⁹ ARAS Osman Nuri, Azerbaycan Ekonomisi Ve Dönüşüm Süreci , Qafqaz Üniversitesi, Bakü/Azerbaycan , <http://www.osmannuriaras.com/akademik-1.doc>, (03.03.2008).

-Vergi tahsilatı sistemindeki eksiklikler, enflasyon dolayısıyla vergi oranlarının erozyona uğraması gibi nedenlerle devlet bütçesindeki gelir kalemleri keskin şekilde azaldı. Dış ticarete ilişkin veriler de olumsuz bir boyut kazanmaya, ödemeler bilançosunda açıklar gittikçe yükselmeye başladı.

-Ekonomik bunalımın acı neticelerinden bir diğeri ise, milli paranın değer kaybetmesiydi.

1992 yılında başlayan fiyatların liberalleşmesinden sonra hükümet asgari ücret seviyesini, devlet memurlarının maaşlarını, emekli maaşlarını, yardım ve öğrenci burslarını bir kaç defa yükseltmek zorunda kaldı. Aynı zamanda petrol ve ürünleri, elektroenerji ve termoenerji, ekmek ve unlu mamul fiyatlarının yükseltilmesine hükümetçe kararlar verildi. Memur ve emekli maaşlarının, yardım ve öğrenci burslarının, enerji kaynakları fiyatlarının bu şekilde sıra ile bazen de hatta eşzamanlı yükseltilmesi tabii ki enflasyonun ciddi şekilde artmasına neden oldu. Bu dönemde enflasyonu tırmandıran sebeplerden biri de büyük kredi emisyonları oldu.⁷⁰

Bu sonuçlar geçiş döneminin ilk yıllarının aynı zamanda köklü bir *fakirleşme dönemi* olarak Azerbaycan iktisat tarihine geçtiğini göstermektedir. Bütün bu olumsuz gelişmelere rağmen Azerbaycan'da piyasa ekonomisine geçiş sürecinde istikrar politikaları, ekonomik reformların uygulanması, mevcut ekonomik yapının güçlendirilmesi, sosyal ekonomik gelişmenin devamlılığının sağlanmasına yönelik olmuştur.

Azerbaycan'da hedeflenen esas ekonomi politikaları aşağıdaki gibi sıralanabilir:⁷¹

- Makro ekonomik istikrarı sağlamak için mali ve para politikalarından hızlı ve dikkatli yararlanılması,

---

⁷⁰ The Regional Economic Working Group Under the leadership of Center for Global Peace of American University , "Azerbaycan Raporu", Özel Girişimcilik ve Piyasa Ekonomisi Gelişimine Yardım Vakfı, <http://www1.american.edu/cgp/track2/T2CountryReports/azericountry-tr.pdf>, (12.05.2008)

⁷¹ EMİRASLANOV Azer, Azerbaycan Hakkında Melumat Toplusu, BİS KONSESİYASI, ATİB, Bakü, 2007, s. 8.

- Ekonominin azami şekilde liberalleştirilmesi,
- Yabancı sermayenin ülkeye akışını sağlamak,
- Petrol sektöründen sağlanan gelirlerin diğer sektörlere yönlendirilmesi,
- Bankacılık sektöründe reformların hızlandırılması,
- İhracatın teşviki,
- Yatırımların ve özel sektörün teşviki,
- Yoksulluğun azaltılması,
- Bölgelerin sosyal ekonomik gelişiminin sağlanması,
- İşsizliğin azaltılması,
- Tekelleşme ile mücadele,
- Bölgesel ve uluslararası kuruluşlara üyelik,

Azerbaycan hedeflediği bu politikaları sağlamak için 1991-1994 döneminde reformları uygulamaya sokabilmiştir. Özel Mülkiyet Kanunu 1991 Haziran'da kabul edilmiştir. 1992 yılında fiyat liberalizasyonuna gidilmiştir. Yabancı Sermaye Kanunu, Merkez Bankası Kanunu , İflas Kanunu , bu dönemde uygulamaya koyulmuştur.

b. İkinci Dönem (1995- 2000)

1995-2000 dönemi Azerbaycan'da ekonomik krizlerin önünün kesildiği ve ekonomik istikrarın temelini atıldığı bir süreç olarak değerlendirilebilir. İkinci dönemde ekonomide üç önemli hedef doğrultusunda yapılan reformlarla yol alınmaya çalışıldı:

1.Liberal-demokratik yönlü piyasa prensiplerine dayanan bir ekonomik yapının oluşturulması.

2.Ülkenin temel enerji kaynağı olan petrol ve doğal gaz rezervlerinin işlenmesi.

3.Dünya ekonomisi ile global ve bölgesel ölçekte entegrasyonun gerçekleştirilmesi.

Çağın gereklerine uygun olarak ekonomide serbest piyasanın teşekkülü, özelleştirme ve özel teşebbüsün gelişmesi, yeni ekonomik yapının, gümrük, vergi ve mali sistemin oluşturulması, ticaretin liberalleşmesi, toprak ve tarım reformlarının yapılması, halkın sosyal imkânlarının artırılması, eğitim ve sağlık şartlarının geliştirilmesi için gerekli hukuki alt yapının oluşturulması amacıyla önemli yasal düzenlemeler yapıldı.⁷²

Yasal düzenlemelerin en önemlisi ve diğer düzenlemelere de temel teşkil edecek olanı ise 12 Kasım 1995'de Azerbaycan'ın ilk Anayasasının kabul edilmesiydi. Anayasa ile özel mülkiyetin ve özel teşebbüsün, dünya ekonomisine entegrasyonun hukuki temelleri atıldı. Bu bakımdan Azerbaycan'da ekonomik düzenlemelerin başlangıç yılı olarak 1995 yılı kabul edilebilir. Yeni Anayasa devlet yönetiminin yapılanması, vatandaşların ve devletin hak ve ödevlerini belirlemenin ötesinde ilk defa demokratik değerlere dayanan, liberal piyasa ekonomisinin kurulma gerekliliğini kabul etti. Anayasa ile özel mülkiyetin, özel teşebbüsün, dünya ekonomisine entegrasyonun hukuki esasları tespit edildi.

Yapılan seçimler sonucu 1993 yazında otuz yıldan fazla devlet idareciliği tecrübesine sahip olan Haydar Aliyev'in cumhurbaşkanı seçilmesi ile birlikte Azerbaycan yönetiminde önemli değişiklikler olmuştur. Aynı tarihten itibaren hukuki reformların hayata geçirilmesine hız verilmiştir. Bu dönemde iktisadi süreçte kötüye gidişi durdurmaya dönük iktisadi reformlar programı hazırlanırken, stratejik iktisadi gelişim yolunu belirleyen modeller oluşturulmaya çalışılmıştır. Çağın gereklerine uygun olarak ekonomide serbest piyasanın teşekkül ettirilmesi, özelleştirme ve özel teşebbüsün inkişaf ettirilmesi, yeni ekonomik yapının, gümrük, vergi ve mali sistemin yeniden oluşturulması, ticaretin liberalleşmesi, toprak ve tarım reformlarının yapılması, halkın sosyal imkânlarının artırılması, eğitim ve sağlık şartlarının

---

⁷² ARAS Osman Nuri, Azerbaycan Ekonomisi Ve Dönüşüm Süreci , Qafqaz Üniversitesi, Bakü/Azerbaycan , <http://www.osmannurarias.com/akademik-1.doc>, (03.03.2008).

geliştirilmesi için gerekli hukuki alt yapının oluşturulması amacıyla önemli kanunlar kabul edilmiştir.

Ekonomide serbest piyasa şartlarının oluşturulmaya çalışılması, fiyatların, dış ticaretin ve döviz kurlarının liberalleşmesi doğrultusunda atılan adımlar ile birlikte enflasyon seviyesi önemli derecede azalmaya başlamış, bütçe açıkları minimuma indirilmiştir.

Alınan önlemler sayesinde küçük müesseselerin özelleştirilmesi tamamlanmış, hizmet sektörü daha çok özel teşebbüse verilmiş, orta ve büyük işletmelerin özelleştirilmesine başlanılmış, makroekonomik istikrar sağlanmış, ekonomide durgunluk sona ererek yeniden iktisadi gelişme sürecine girilmiş, toprak reformu hayata geçirilerek özel mülkiyete devredilmiş, kolhoz⁷³ ve sovhozların⁷⁴ emlakı özelleştirilmiş, tarım sektörü toprak vergisi istisna olmakla diğer vergilerden 5 yıl muaf tutulmuş ve vergi borçları silinmiş, bu müesseselere indirimli yakıt ve enerji satışı temin edilmiştir. Tarım sektörü üzere özelleştirilmesi planlanan emlakın % 93.2'si özelleştirilmiştir. Ulusal imkânlar ile iktisadi kalkınma sürecine ivme kazandırması mümkün olmayan Azerbaycan'da, uluslararası iktisadi ve finans sistemi ile entegre olmaya çalışarak, yabancı sermayenin ülkeye akımı sağlanmaya çalışılmıştır.

1994 yılından itibaren ülkede sert ekonomik önlemler alınmaya başlanmış, IMF ile yürütülen sıkı işbirliği ve IMF programlarının tavizsiz uygulanmaya başlanmasıyla yürütülen sıkı para politikası ile kısa sürede ekonominin genel dengelerinde bir rahatlama sağlayarak enflasyonun kontrol altına alınması ve GSMH'nın düşüşünün önlenmesi sağlanmıştı. Bütçe açıkları minimuma indirildi ve GSMH'nın düşüşü önlendi. 1994 yılında % 1700'lere kadar yükselen enflasyon 2000 yılında % 1.8'lere geriledi. Oluşturulan kalkınma modeli reel sonuçlar vermeye başlayarak 1996 yılından itibaren Azerbaycan ekonomisinde gerileme süreci sona erdi. Şöyle ki, 1996-2000 yıllarında GSMH'da yılda ortalama %7.12'lik bir büyüme

---

⁷³ Kolhoz- Kollektivnoye Hozyaystvo (коллективное хозяйство) kelimesinin kısaltılmış halidir. SSCB'de tarım sektöründe örgütlenen "kollektif tarımla" uğraşan birlikler olarak tanımlanırlar. Rusçada kollektif ekonomi ya da kooperatif anlamına gelmektedir.

⁷⁴ Sovhoz - SSCB'de devlet mülkiyetindeki tarım işletmeleri. Sovhozlar 1917 Ekim Sovyet Devrim'den sonra, Kooperatif mülkiyetini gerçekleştiren kolhozların yanında devlet çiftlikleri olarak kuruldu. Sovhozlar, Tarım sanayisini gerçekleştiren tarım fabrikaları niteliğindedir.

sağlanırken, halkın yaşam düzeyi iki kat iyileşti.⁷⁵ Uygulanan kur ve para politikaları ile fiyat istikrarının yanısıra, milli para birimi Manat'ın diğer paralar karşısında istikrarlı bir seyir izlemesi de sağlanmıştır.

Ülkenin önemli doğal kaynaklarını aktif hale getirme stratejisi doğrultusunda büyük başarılar imza atıldı: 1994'den itibaren, başta büyük öneme sahip "Asrın Anlaşması" olmak üzere, dünyanın en büyük petrol şirketleri ile anlaşmalar imzalandı.

Ancak Azerbaycan'da 1996-1997 yıllarında izlenen ve ekonomik istikrarı sağlayan politikaların, reel ekonomiyi teşvik edici devlet politikalarıyla desteklenmemesi, 1997 yılı öncesi yabancı sermayenin ülkeye gelmesi için uygulanan vergi muafiyetinden vazgeçilmesi ve devlet organlarının gerekli hassasiyeti göstermede yeterli olmayışı nedenleriyle üretime yönelik yatırımlarda arzu edilen artış sağlanamadı.⁷⁶

1996 yılında küçük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesine başlanmış, Haziran ayında Merkez Bankası Kanunu'nda değişiklik yapılarak, Eylül ayında bankacılık sektöründe yeniden yapılandırma faaliyetleri hız verilmiş, hazine senetleri piyasası faaliyete geçirilmiştir. Ağustos ayında ise Toprak Reformu Kanunu kabul edilmiştir.⁷⁷

Öte yandan Birinci Özelleştirme Programı çerçevesinde hizmet sektörü başta olmak üzere küçük ve orta ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi sağlandı. 1993 yılında ekonomide %24 olan özel sektörün payı 2000 yılı sonunda %68'e yükseldi.

1994 yılında % 1800'lere kadar yükselen enflasyon 2000 yılında % 1.8'lere gerilemiştir. Ekonomide fiyat kontrollerinin kaldırılarak fiyatların göreceli serbestleştirilmesi, dönüşüm sürecinin ilk dört yılında yaşanan savaş nedeniyle kamu harcamalarındaki artışa bağlı olarak ortaya çıkan kamu açıklarının açık finansman

---

⁷⁵ ARAS Osman Nuri, a.g.e, <http://www.osmannuriaras.com/akademik-1.doc>, (03.03.2008)

⁷⁶ ARAS Osman Nuri, a.g.e, <http://www.osmannuriaras.com/akademik-1.doc>, (03.03.2008)

⁷⁷ KARACA Ayhan, a.g.e., <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/ayhan.htm>, (25.02.2008).

yöntemi ile finanse edilmesi fiyat artışlarının bu derece yükselmesine neden olmuştur.

1997-98 yıllarında yabancı sermaye girişindeki artışlar nedeniyle Manat dolar karşısında değerlenmiş, aşırı değerlenmiş para biriminin yanısıra 1998 yılında yaşanan Rusya krizinin de etkisiyle ihracat gelirlerinde önemli miktarlara varan azalmalar yaşanmıştır. 1999 yılının ortalarından itibaren dalgalı kur rejimine geçilmiş, ulusal para birimi dolar karşısında % 7 oranında devalüe edilerek ihraç ürünlerine rekabet üstünlüğü kazandırılmaya çalışılmıştır. Manat'ın dolar karşısındaki değer kaybı 1999 yılında % 11 olarak gerçekleşirken, 2000 yılında devalüasyon % 3.8 ile sınırlı kalmıştır.

Reform uygulamaları sonucunda GSMH'nın sektörel dağılımında ve özel sektörün ekonomideki ağırlığında kaçınılmaz olarak değişiklikler olmuştur. 2000 yılı itibarıyla özel sektörün ekonomideki payı % 45'lere yükselmiştir. Son beş yıllık dönemde GSMH ortalama % 5.9 oranında büyürken, GSMH'da sanayi, hizmetler ve hidrokarbon sektörlerinin ağırlığı artmıştır. Gerçekleştirilen yatırımlar sonucunda petrol üretiminin GSMH'dan aldığı pay 1999 yılında % 16'a yükselmiştir. 1991 yılında bu oran % 2.6 idi. Sovyet döneminden kalan ve verimli sanayi üretimini destekleyecek durumda olmayan alt yapının yeniden inşa edilmesiyle inşaat ve ulaşım sektörlerinde önemli gelişmeler gerçekleşmiş, iki sektörün GSMH içindeki toplam payı % 25'ler düzeyine ulaşmıştır.⁷⁸

c. Üçüncü Dönem (2000 ve sonrası)

Dönüşüm sürecinde üçüncü aşama olarak değerlendirilebilecek olan 2001 ve sonrasında ise gerçekleştirilmesi hedeflenen önemli amaçlar olarak şunlar sıralanabilir:

1. Ekonomik büyümenin ivme kazanarak devam ettirilmesi,

2. İkinci Devlet Özelleştirme Programının kabul edilmesi ile enerji sektörün yeniden yapılandırılması ve üretim kapasitesinin artırılması,

---

⁷⁸ KARACA Ayhan, a.g.e, <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakoze2002/ayhan.htm>, (25.02.2008).

3. Ekonomi politikalarının sosyal yönünün güçlendirilerek, sosyal refah düzeyinin artırılması, bunun için de enerji sektöründen elde edilen gelirlerin diğer sektörlere yöneltilmesi.

Yeni dönemde uluslararası kurumlarla yapılan görüşmeler sonucunda hazırlanan orta vadeli yeni faaliyet programı ile refah düzeyinin artırılması amaçlanmıştır. Bu aşamada temel sorun ülkede süregelen makroekonomik büyümeye rağmen halkın büyük çoğunluğunun fakirlik sınırında yaşaması olmuştur. Dönemin başlangıcı sayılan 2001 yılı Dünya Bankası verilerine göre Azerbaycan'da halkın %40-50'sinin günlük geliri 1 ABD dolarından aşağı olmuştur. Bu durum sözkonusu dönem itibarile halkın yarısına yakınının fakirlik düzeyinde yaşadığı anlamına gelmektedir.

Bu olumsuz sosyal görünümün iyileştirilmesi amacıyla 2 Mart 2001 tarihli kararla bir komisyon kurulmuştur. Komisyon tarafından hazırlanan taslak program IMF ve Dünya Bankası tarafından desteklenmiştir. Program 'Yoksulluğun Azaltılması ve İktisadi İnkişaf Üzere Devlet Programı'(YAİDP) adını almıştır. Program 3 yıllık bir dönemi (2003-2005) kapsamıştır. Programda Azerbaycan'daki fakirlik düzeyi ve onun nedenleri incelenmiş, yoksulluğun azaltılması amacıyla sosyo-ekonomik alanlarda yapılabilecek reformların esas yönleri belirlenmiş ve öncelikle durumları daha zor olan kesimlerin (Karabağ savaşında göçmen durumuna düşmüş insanların) problemlerinin biran önce çözülmesinin önemliliği vurgulanmıştır.

Yeni işyerlerinin açılması, halkın gelir düzeyinin artırılması ile hayat standartlarının yükseltilmesi doğrultusunda bazı reformların hayata geçirilmesi amacıyla imzalanan "Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Kalkınma Üzere Devlet Programı"na esasen 2003-2005 yıllarını kapsayacak şekilde yapılacak olan faaliyetler de önem arz etmektedir. Amaca ulaşmak üzere gerçekleştirilecek projeler için 3 milyar dolar sermayenin yatırılması planlanmıştır. Ekonominin tümü bakımından ise bu süre zarfında yaklaşık 10 milyar dolarlık sermayenin yatırımlara yönlendirilmesi öngörülmüştür .

Haydar Aliyev'in 2002 yılının Nisan ve Mayıs aylarında yerli ve yabancı iş adamlarıyla görüşmesinin ardından, Ağustos ve Eylül aylarında imzaladığı girişimciliği destekleyen fermanlar ile, özellikle vergi, gümrük, lisans ve işletmelerin denetimi ile ilgili yapılan yapısal düzenlemelerle, yerli ve yabancı işadamlarının önündeki bazı problemler giderilmeye çalışıldı. Vergi oranları düşürüldü, küçük ve orta ölçekli işletmeciliğin geliştirilmesi için program kabul edildi. Yapılan düzenlemeler işadamlarına ekonomide yeni bir devrin başladığı inancını artırırken ülkede yaratılan yatırım iklimi, yabancı işadamlarının dikkatini çekmeye başladı.

2001 yılından itibaren GSMH da artış devam etmiş ve bu artışın temelinde petrol sektörü dayanmıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol hattının 2006 yılında faaliyete geçmesi ile ilgili olarak petrol gelirleri ve ihracatı artmıştır. Petrol geliri ve üretiminin GSMH içinde önceki dönemlere oranla 2006 yılında % 9.6 artarak % 53,1-e ulaşmıştır. Halen petrol üretiminin ülkenin ihracatındaki oranı yüksek miktarda kalmakta devam etmektedir.

2007 yılının ilk yarısında girişimciliğin gelişmesi Pazar ekonomisi ortamında özel sektörün ekonomideki rolünün daha da artmasını sağlamıştır. 2007 yılında GSMH'da sanayi üretiminin % 77.7 , tarım üretiminin %100, yatırımların % 62.3, taşımacılığın % 66,7, ulaştırma hizmetlerinin % 76.1'i özel sektörün payına düşmüştür.

Daha önceki yıllarda özel işletmelerin çoğusu Bakü şehrinde faaliyet göstermekteydi. Ancak yapılan düzenlemeler 2007 yılından sonra diğer bölgelerde de özel işletmeler hızlı bir şekilde kurulmaya başlamıştır. Ancak halen yeterince gelişme sağlanmadığı söylenebilir.

Üçüncü dönemde ülkede ekonomide gelişimin devam ettirilmesi yönünde aşağıdaki tedbirlerin hayata geçirilmesi uygun görülmüş ve bu yönde faaliyetler devam ettirilmektedir.⁷⁹

---

⁷⁹ Azerbaycan Ekonomisinin Gelişme Yönleri, 2007, www.economy.gov.az, (22.03.2008).

- Ekonomide petrol dışı sektörlerin gelişmesini sağlamak amacıyla alt yapı çalışmalarının tamamlanması,

- Yabancı sermayenin ülkenin bütün bölgelerine daha düzenli bir şekilde çekilmesi amacıyla bölgelerde üretim ve sosyal alt yapının , ve bu bölgelere yönelik teşvik uygulamalarının düzenlenmesi,

- Azerbaycan Cumhuriyetinin sahip olduğu mutlak ve mukayeseli üstünlüklerin tespit edilerek bu istikametlerde uzmanlaşmanın sağlanması,

- Hizmet sektöründe döviz girdilerini artırmak amacıyla ülkede turizm , taşımacılık, inşaat, sigorta, ulaştırma sektörlerinin gelişmesine devlet tarafından direkt ve dolaylı yardım sağlanması,

- İhracata yönelik sahaların mevcut imkânlarından tam ve verimli yararlanılması ve ihracatın yükseltilmesi,

- Teknolojiye dayanan sahaların gelişmesine öncelik verilmesi ve AR-GE çalışmalarının artırılarak bu temelde üretimin geliştirilmesidir.

Azerbaycan'da üçüncü dönemde ekonomiyi canlandırmak adına en önde gelen konu ülkenin bütün bölgelerinde ekonomik reformların hayata geçirilmesi olmuştur. Bu çerçevede bölgelerin sosyal ekonomik gelişme programı hazırlanmıştır.

Yukarıda belirtilen gelişmelerin yanı sıra ülkenin sosyal ekonomik hayatında özellikle de bölgelerin gelişmesi ve işsizlik konularında halen devam etmekte olan problemler mevcuttur. Azerbaycan'ın sanayi sektörünün ve buna bağlı alt yapının çoğunlukla Bakü'de yerleşik olması , diğer bölgelerde üretim ve hizmet sektöründeki faaliyetlerin durması zamanla başkente doğru nüfus göçünün hızlanmasına sebep olmuştur. Bu da ekonominin bölgesel gelişmesini olumsuz etkilemiş bir çok yerde sosyal ekonomik , demografik ve ekolojik durumun kötüleşmesine neden olmuştur.

Bu olumsuzlukları dikkate alarak hazırlanmış "Azerbaycan Cumhuriyeti bölgelerinin sosyal ekonomik gelişmesi devlet programı"nda 2004-2008 yıllarında ayrı ayrı bölgelerde ekonominin gelişmesini hızlandıran unsurlar ve bununla ilgili

devlet siyasetinin ve devlet desteğinin başlıca istikametleri belirlenmiştir. Devlet Programının esas amacı Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bölgelerinde mevcut imkânlarından verimli yararlanarak ekonominin ayrı ayrı sektörlerinin gelişmesine , üretim işletmelerinin faaliyetlerinin daha da genişlemesine, ihracata yönelik üretimin artırılmasına, girişimciliğin geliştirilmesi ile hayat seviyesinin daha da iyileştirilmesine, işsizliğin azaltılmasına ve ülke ekonomisinin dinamik gelişmesinin sağlanmasına ulaşmaktır. Amaçlara ulaşmak için aşağıdaki faaliyetlerin yapılması öngörülmüştür.⁸⁰

- İşletmelerin üretim faaliyetlerini yeniden sağlamak ve yeni üretim alanları oluşturmak,

- Yerli kaynakların kullanılmasında verimliliği arttırmak,

- Bölgelerin gelişmesi için zorunlu altyapının yaratılmasını ve gelişmesini sağlamak,

- Tarım sektöründe ıslahatları hızlandırmak ve bunun için bölgelerde çiftçilere ve diğer tarım çalışanlarına yardım amaçlı hizmet merkezleri oluşturmak, tohumculuğu genişlendirmek , teknoloji desteğini arttırmak ve diğer zorunlu tedbirleri hayata geçirmek,

- Yatırımcıların bölgelere çekilmesi için olumlu ortamın oluşturulmasını sağlamak ,

- Yeni iş yerlerinin yaratılmasını heveslendirmek,

- Nüfusa yönelik alt yapı hizmetlerini iyileştirmek.

3. Azerbaycan'da Geçiş Sürecinde Uygulanan Reformlar

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan ekonomisini yukarda da bahsettiğimiz gibi üç döneme ayırabiliriz. Birinci dönem ekonomik kaos ve durgunluğun hakim olduğu 1991-1995 yıllarını kapsamaktadır. İkinci dönem 1995-2000 yıllarını kapsamaktadır.

---

⁸⁰ Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerin Sosyal Ekonomik Gelişme Devlet Programı, (2004-2008) , 11.022.2004 Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı 24 No'lu Kararı, Bakü.

Üçüncü dönem ise 2000 yılından başlayarak şüana kadar devam eden ekonomik gelişme dönemidir. Her üç dönemde de reformlar ve gelişmeye yönelik düzenlemeler uygulanmıştır.

Geçiş ekonomilerinde sürecin esas özelliklerini oluşturan makro ekonomik istikrar çalışmaları , fiyat liberalizasyonu, vergi uygulamalarına yönelik reformlar ve özelleştirme uygulamaları ile ilgili yapılan çalışmalara aşağıda incelenecektir.

a. Fiyat Liberalizasyonu Çalışmaları

Azerbaycan'da ekonomik reformlara fiyat liberalizasyonu ile başlanılmıştır. 2 Ocak 1992 tarih ve 540 sayılı "Fiyat ve tarifelerin liberalizasyonu hakkında" Cumhurbaşkanı fermanının uygulanmasına ilişkin olarak Bakanlar Kurulu'nun 2 Ocak 1992 tarih ve 3 sayılı "Fiyat ve tarifelerin liberalizasyonu tedbirleri hakkında" kararına uygun olarak, fiyat liberalizasyonu yapılmıştır.

Söz konusu karar, ülke arazisinde bulunan, tüm tüzel kişilere, müessese ve kurumlara, az sayıdaki bazı mal ve hizmetler istisna olmak kaydıyla, tüm mal ve hizmet fiyatlarının, pazardaki arz ve talep doğrultusunda oluşan fiyatlara göre belirlenmesine izin vermiştir. Bu dönemde tüm tarım ürünlerinin satınalma fiyatları da serbestleştirilmiştir. Aynı zamanda kamu işletmelerine fiyat ve ücretleri belirleme, kullanılacak girdilerin nereden sağlanacağı ve üretilen malların nerede satılacağına karar verilmesi konularında serbesti getirilmiştir.

1991-1992 yıllarında ülkede fiyat liberalizasyonundan kaynaklanan yüksek enflasyon yaşanmıştır. Devletin keskin önlemler alamaması enflasyonu oranının artmasını doğrudan etkilemiştir. Bu yıllarda asgari ücretlere, devlet memurlarının ve emekli maaşlarına yapılan zamları, ekmek, un ve diğer bu gibi günlük tüketim ürünlerindeki fiyat artışları takip etmiştir. 1995 yılında fiyat liberalizasyonu, enerji sektörünü de kapsayacak biçimde genişletilmiş ve ülke içindeki enerji fiyatları dünya fiyatları düzeyine yükseltilmiştir. Gıda malları fiyatları da serbest bırakılmış ve tüketim mallarına uygulanan destek programları kaldırılmıştır. 1995 yılına kadar liberalizasyon sürecini ülkede fiyatların keskin bir biçimde yükselişi takip etmiştir.⁸¹

---

⁸¹ KARACA, a.g.e., s.6.

b. Vergi Uygulamaları Çalışmaları

Geçiş sürecinin hemen başında ekonomik istikrarı sağlamaya yönelik politikalar da uygulanmaya başlamıştır. Bu çerçevede bir vergi reformu uygulamaya konmuştur. Söz konusu vergi reformlarının nihai amacı, yasal bir vergi sisteminin kurulması olmuştur. Modern vergi sistemine geçiş sürecinin ilk yıllarında Katma Değer Vergisi (1992), Gelir Vergisi (1992), Özel Tüketim (Aksiz 1992) Vergisi, Devlet Yol Fonu Vergileri (1994), Emlak Vergisi (1995), Maden Vergisi (1995), Kurumlar Vergisi (1997) ve Toprak Vergisi (1997) tahsis edilmiştir.⁸²

Çağdaş vergi türlerinin tahsis edilmesiyle eski vergi sistemi zamanla terk edilmeye ve vergilemede merkezi planlı ekonomi modelindeki uygulamalardan vazgeçilmeye çalışılmıştır. Açıklanan gelişmelere rağmen, bu dönemdeki vergi sisteminde geçiş dönemine özgün bir çok olumsuzluklar; özellikle eski Sovyet vergi sisteminden kalma çok sayıda istisna ve muafiyetler gibi eski uygulamalar, vergi kanunlarının anlaşılması zor bir dilde yazılmış olması ve vergi konu ve oranlarının ekonominin yapısına yabancı oluşu gibi hususlar dikkat çekmiştir. Özellikle, vergi oranlarının yüksek olması üzerinde en çok tartışılan konulardan olmuştur.

1990'lı yılların sonuna gelindiğinde makroekonomik istikrarın sağlanmasıyla ekonomide yaşanan olumlu gelişmelere rağmen, vergi sisteminde yaşanan yukarıda bahsettiğimiz sorunlar, vergi sisteminde topluca reform yapılmasını gündeme getirmiştir. Böylece, 1998 yılında yeni vergi kanununun hazırlanması ve vergi yönetiminin güçlendirilmesi yönünde çalışmalar başlatılmıştır.

Piyasa ekonomisine geçilmesiyle 10 yıllık dönemde Azerbaycan'da çok sayıda yasal ve kurumsal düzenlemelerin gerçekleştirilmiş olması, ekonomik ve sosyal yapıda önemli gelişmelerin yaşanması, ekonomide özel kesimin payının yükselmeye başlaması, toplumda vergi anlayışı ve bilincinin oluşması yönündeki gelişmeler çağdaş vergi kanununun hazırlanması yönünde diğer destekleyici unsurlardan olmuştur. Vergi Kanunu'nun hazırlık aşaması 2 yıl gibi geniş bir süreyi kapsamıştır. Vergi Kanunu'nun esas hedefi, her şeyden önce dağınık vergi düzenlemelerini tek bir kanunda toplamak, vergi oranlarını azaltmak ve vergi

---

⁸² www.taxes.gov.az, (17.03.2008).

muafiyet ve istisnalarının asgari düzeye düşürülmesiyle modern vergi sistemlerine uyumunu sağlamak olmuştur. Azerbaycan vergi sistemine önemli değişiklikler getiren Azerbaycan Vergi Kanunu 11.07.2000 tarihinde kabul edilmiş ve 01.01.2001 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁸³ Bu kanunla, daha önce farklı yasal düzenlemelerde yer alan bazı vergiler ya tamamen kaldırılmış, ya da üzerinde bir takım değişiklikler yapılmıştır. Kanununun vergi sistemine en önemli katkılarından biri, çeşitli yasal düzenlemelerde yer alan ve uygulanan vergi türlerini tek çatı altında toplaması, başka bir ifadeyle vergi mevzuatındaki dağınıklığa son vermesi olmuştur.

c. Özelleştirme Çalışmaları

13 ocak 1992 yılında Milli Meclis ekonomide tekellerin tasfiye edilmesi, devlet ve belediye emlakının özelleştirilmesinin tehir edilemez önlemleri hakkında karar kabul etti. 14 ocak 1992 yılında devlet ekonomik kuruluşlarının özelleştirilmesine hazırlık hakkında, devlet başkanının emri yayınlandı. Özelleştirmeye ilişkin bir sonraki adım ise devlet başkanının 23 temmuz 1992 tarihli emri oldu. Bu emre tabi olarak Cumhurbaşkanına tabi ve Milli Meclise da hesap verme durumunda olan Devlet Mülkiyeti Devlet Komitesi kuruldu. Yeni oluşan Komite iki ay müddetinde 1992-1993 dönemi için devlet özelleştirme programı hazırlayıp onu ülke parlamentosuna sunmakla görevlendirildi.

Özelleştirme, 7 Ocak 1993 tarihinde kabul edilen “Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Devlet Mülkiyetinin Özelleştirilmesi Hakkında Kanun” çerçevesinde Devlet Emlak Komitesi tarafından yürütülmeye başlanmıştır.

Bu kanun özelleştirme objesi olarak Azerbaycan Cumhuriyeti’ne ait (özelleştirilmesi yasak olanlar hariç) bütün iktisadi kuruluşlar ve mülkiyet olarak belirlendi. (özelleştirilmesi yasaklananlar ise devlet başkanı tarafından Milli Meclise takdim edilip Milli Meclis tarafından onaylanmalı idi). Kanuna göre özelleştirme milli para esasında yapılmalı idi.

1 mart 1993 yılına kadar programın projesi hazırlanıp parlamentoya takdim edilmişti. Fakat 1993 yazının siyasi hadiseleri programın kabulünü geciktirmiştir.

---

⁸³ www.taxes.gov.az, (17.03.2008).

Program yalnız 29 eylül 1995 yılında, ve 1995-1998 dönemini ihata ederek kabul edilmişti. Bu programa göre 1996 yılında vatandaşlara 4 satılabilir çek şeklinde özelleştirme payları verilmiştir.

Bu çekler sahibi tarafından özelleştirilen kuruluşların hisse senetlerinin alımı için kullanılabilmekte aynı zamanda satıla bilmekte, hediye edilebilmekte, rehine veya miras olarak bırakılabilmekte idi. Böylece 32 mln. çek paylaştırılmış oldu.

Özelleştirmeye katılmak isteyen yabancı yatırımcılar Programa göre opsiyon satın almalı idiler (bu opsiyonlar onlara belli sayıda özelleştirme çeki satınalma hakkını kazandırıyordu).

Özelleştirme fiilen 1995 yılında başlamıştır. Süreç kesinlikle zor bir süreç olmuştur. Çünkü ülke içerisindeki tesis ve kurumların tamamı yaklaşık bir asır devlet mülkiyetine ait olmuş ve halkta oluşmuş psikolojik engeli aşmak hiç de kolay olmamıştır. Ama piyasa ekonomisine geçmek için özelleştirme ıslahatları, yapılması gereken reformlar içerisinde en önemli yere sahipti.

1992-1995 yılları arasında ekonominin içerisinde bulunduğu ağır koşullarla rağmen süreç başlamış, kısa bir süre içerisinde devlet kurumlarının özelleştirilmesine ilişkin program hazırlanmıştır. 1995-1998 yıllarını kapsayan bu program çerçevesinde 1997 yılında vatandaşlara özelleştirme çekleri dağıtılmıştır. Böylece, vatandaşların özelleştirme sürecine iştirak etmeleri sağlanmıştır. 2007 yılı verilerine göre, yaklaşık 1 milyondan fazla vatandaş özelleştirme sonucu stratejik öneme sahip kurumlara hissedar olmuşlardır.⁸⁴

Özelleştirmeden elde edilen gelir ile devlet bütçesindeki açıklar kapatılmıştır. Neticede ülkede sermaye birikimi yönünde gelişmeler kaydedilmiştir. 1993 -1996 yılları arasında yalnızca konutlarda ve taksilerde özelleştirme gerçekleştirilmiştir. 1996 yılında özelleştirme hızlandırılmış, 6.200'e yakın küçük işletme özelleştirilmiştir. 1997 yılı sonu itibariyle 15.000 küçük işletme özelleştirilmiş, 1998 yılı sonunda 1999 yılı başlarında küçük işletmelerin özelleştirilmesi süreci bitirilmiştir.

---

⁸⁴ Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi Verileri , www.azstat.gov.az, (22.03.2008).

2000 yılında özelleştirme politikası değiştirilmiş, Emlak Komitesinin lağvedilmesinden sonra özelleştirmeden sorumlu olacak Emlak Bakanlığı kurulmuştur. 2001 yılı başlarında Cumhurbaşkanı Aliyev, özelleştirmeye hız vererek, imalat, enerji ve kimya sektörlerinde faaliyet gösteren 100 büyük kamu iktisadi teşebbüsünün özelleştirileceğini ilan etmiştir.⁸⁵

16 Mayıs 2000 tarihinde ikinci özelleştirme programı kabul edilmiştir. Bu sürecin 2006 yılı sonunda tamamlandığı söylenebilir. İkinci program ile daha geniş çaplı kurumların ihale yöntemiyle özelleştirilmesi gerçekleşmiştir. Özellikle, büyük petrol üretim ve rafineri merkezleri bu program kapsamına alınmıştır.

Özelleştirme programına göre özelleştirilecek tesis ve müesseseler küçük, orta ve büyük olarak 3 gruba ayrılmıştır. Küçük müesseselerin % 15'i çalışanlarına parasız verilmekte, % 85'i ise paralı açık arttırma ile satılmaktadır. Orta ve büyük müesseseler ise önce anonim şirket statüsüne dönüştürülmekte, sonra özelleştirilmektedir.

İkinci özelleştirme programı çerçevesinde ise haberleşme, ulaştırma, kimya, enerji kompleksi ve diğer sektörlerdeki müesseselerin özelleştirme süreci devam etmektedir. Özelleştirmenin başladığı tarihten 2005 yılı başına kadar toplam değeri 651.1 milyar Manat olan 40.7 bin küçük ölçekli işletme özelleştirilmiştir. Yine 2005 yılı başı itibariyle 1537 devlet şirketi, bu çerçevede 356 orta ve büyük ölçekli şirket anonim şirkete dönüştürülmüştür.

Sonuçta 150 binden çok Azerbaycan vatandaşı özel mülkiyet sahibi olmuştur. Öte yandan arazi mülkiyetinde değişiklik sonucu özel mülkiyete devri sonucu Azerbaycan'da ülke arazisinin %56.9'u (4.913.639 hektar) devlet, %23.5 (2.032.744) hektar belediye, %19.6 (1.695.123 hektar) özel mülkiyete aittir.

Reform uygulamaları ile küçük işletmelerin hemen hemen tamamı özelleştirilmiştir. Tarım sektöründe de önemli sayılabilecek özelleştirme uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Özelleştirilen küçük işletmelerin toplam varlık değeri GSMH'nın % 6.5'i kadardır. Ancak, büyük ölçekli işletmelerin

---

⁸⁵ KARACA, a.g.e., s.6.

özelleştirilmesinde benzer bir başarı elde edilememiştir. Reform sürecinin başlangıcından bu yana 1.065 orta ve büyük ölçekli işletme anonim şirketlere dönüştürülerek açık artırma usulü ile özelleştirilmiştir.

1 kasım 2001 tarihine kadar, ülkede 24 bin 557 küçük ölçekli müessese özelleştirildi. Bunların 9 bin 731 hizmet sektörüne ait, 2099 – sanayi müesseseleri ve teknik teçhizat, 600 – ev eşyası imal eden kuruluş, 584 – ekmek fırını ve dükkanları, 505 – benzin istasyonları, 242 – eczane ve eczane donanımı, 136 - şantiye, 2766 – kiraya verilen idi. Küçük ölçekli müesseselerin özelleşme süreci hemen hemen bitmiş sayılır. Orta ölçekli ve büyük müesseselerin özelleşme süreci ise devam ediyor.

2001 yılına kadar devam eden özelleştirme süreci boyunca ülkenin 100 bine yakın vatandaşı hisse senedi elde etti, 140 bin kişi ise mülk sahibi hakkını elde etti. 2001 ekiminde özelleştirilen müesseselerde 170 binden fazla insan çalışıyordu.

Devlet mülkiyetinin özelleştirilmesi sürecinde 1 nisan 2002 tarihine kadar 1407 anonim şirket kurulmuş. 2003 yılında sermaye yatırımları ihaleleri vasıtası ile 30 devlet müessesesi özelleştirildi. Yabancı yatırımcıların bu mücadeleye iştiraki minimum seviyede idi. Bazı büyük müesseseler satılamadı. Beş ihale gerçekleştirilemedi.⁸⁶

Hükümet, özelleştirmenin hızlandırılması, kurumların özelleştirme öncesinde sağlamaştırılması, vatandaşların hisse alımlarına katılımlarının artırılması, büyük fabrikaların özelleştirilmesine yabancı yatırımcıların çekilmesi, yeniden yapılanma tedbirlerinin yerine getirilmesi amacıyla 2006 yılında yeni bir program daha uygulamaya koymuştur. Bu programda petrol ve petrol-kimya, nakliye, iletişim, makine ve stratejik sanayi kuruluşlarının özelleştirme kapsamına alınması planlanmıştır.

2007 yılından itibaren özelleştirme sürecinin kapsamı daha da genişletilmiştir. Bu yıldan itibaren eğitim, tıp, kültür ve spor kuruluşlarının da

---

⁸⁶ ARAS Osman Nuri , Azerbaycan'da Para Reformu , www.osmannuriaras.com/AzParaReformu.doc, (13.03.2008).

özelleştirme süreci içerisine alınmasına başlanılmıştır. Hükümet bu tür kurumların özelleştirilmesi esnasında en yeni teknoloji ile donatılmasına, uluslararası standartlara uygun yeniden yapılandırılmalarına, yeni istihdam olanakları sağlamalarına özellikle dikkat etmektedir. Söz konusu sektörlerdeki kurumların özelleştirilmesi, ayrıca, hem çalışanların koşullarını olumlu yönde etkilemekte, hem de rekabet ortamını güçlendirmekte, bu alanlarda kaliteli ve uygun fiyatlarla halka daha iyi hizmet verilmesini sağlamaktadır.

d. Makro Ekonomik İstikrarın Sağlanması Çalışmaları

Azerbaycan'ın IMF ile yaptığı ilk anlaşmada makro ekonomik istikrarın sağlanması çalışmalarına öncelik verileceği belirtilmiştir. Buna istinaden geçiş sürecinin başlangıcından itibaren makro ekonomik göstergelerde olumlu neticeler almak için reformlara hızlı bir şekilde adım atılmıştır.

Makro ekonomik istikrarın sağlanması kapsamında GSMH'daki gelişmelerin sağlanması, enflasyonun önlenmesi , döviz kurundaki değişimler, dış ticaretteki gelişmeler, öncelik verilen konular olmuştur.

1. GSMH'da Geliştirme Çalışmaları

Ülkelerin ekonomik durumlarındaki gelişme ve değişim düzeylerini en açık şekilde gösteren o ülkelerin GSMH'daki değerlerdir.

Ülkede bağımsızlığın kazanıldığı ilk yıllarda henüz çağdaş bir vergi politikasının uygulanmaması, dış ticaretteki kısıtlamalar, milli gelirin düşük olmasının yanı sıra, savaş ve dağılma sonrası ortaya çıkan sorunlar nedeniyle milli gelir de ciddi bir gerileme ortaya çıkmıştır. Öyle ki, ekonomide sosyalist yapıdan liberal yapıya geçiş sürecini yaşamakta olan Azerbaycan, 1991-95 yılları arasında %60 oranında küçülme kaydetmiştir.

1991-1995 yılları arasında GSMH'da önemli gerilemeler olmuşsa da, 1995 yılından itibaren IMF ve Dünya Bankası ile işbirliği çerçevesinde başlatılan ekonomide yeniden yapılanma ve özelleştirme programları çerçevesinde,

uygulanmaya başlanan ekonomik istikrar programıyla 1996 yılından itibaren büyüme sürecine girilmiştir.

Dönüşüm sürecinde Azerbaycan ekonomisi eski SSCB ülkeleri arasında en hızlı büyüyen ülkelerden biri olmuştur. Büyümenin itici gücü, yabancı sermaye girişi ve ihracat gelirlerinin en çok olduğu hidrokarbon sektörüdür.

GSMH'daki 1990'lı yıllardan başlayarak 1995 yıllarına kadar yıllarda negatif yönde bir değişim oranı görülmüştür. 1995 yılında -11,8 % olarak gerçekleşen GSMH , ancak 1996 yılından itibaren yükselmeye doğru başlayarak pozitif değer olarak %1,3 olmuş ve bu yıldan itibaren hep yükselme trendi içinde olmuştur. 1998 yılında %10 büyüme oranı , 2003 yılında %11,2, 2005 yılında %26,4 büyüme oranıyla bu yıllar arasındaki en yüksek büyüme oranını olarak statiksilere geçmiştir. 2000 yılından itibaren %10 üzerinde (2001'da%9,9) bir büyüme olarak Azerbaycan ekonomisinde bir büyüme görülmektedir. Buradaki büyümede tabii olarak petrol sektörünün özel yeri vardır.

1995 yılında %-11.8 olarak gerçekleşen GSMH, 1996 yılından itibaren artış kaydetmeye başlamıştır. 1998'de Rusya krizinden etkilenmesine karşın Azerbaycan ekonomisinin %10 büyüme kaydetmesinde, dünyada artmaya başlayan petrol fiyatlarının ve petrol anlaşmalarının ülkeye çektiği yabancı sermayenin ve yılın özellikle son çeyreğinde inşaat sektörünün gösterdiği performans ve dış ticaretteki gelişme etken olmuştur.

Azerbaycan ekonomisinde 1999 yılı başında durgunluk yaşanmasına karşın yine petrol ve doğal gaz ile ilgili yatırımlarda artış gözlenmiştir. Ancak diğer sektörlerde gelişme asgari seviyede kalmıştır. 2000 yılında GSMH'daki artış 1990 yılından beri en yüksek düzeye çıkarak % 11.1 olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılında BDT sınırları içerisinde en yüksek ekonomik artış Azerbaycan'da müşahade edilmiştir. GSMH'nın reel artışına etki eden unsurların yapısında ise bazı değişiklikler olmuştur. 2001-2002 yıllarında da yine %10 civarında bir kalkınma hızı kaydedilmiştir. 2003'de ekonominin bütün alanlarında üretimde artış olmuştur.

2004 yılında GSMH' a 41872,5 mlrd. manat (8,6 mlrd. \$) olmuştur. Bu bir önceki yıla oranla 3,6 trln. Manat fazla olmuştur. Kişi başına düşen GSMH'nin değeri ise 1041 \$ olmuş, bu ise 2003 yıla oranla %9,2 yükselmiştir. 2004 yılında toplam üretimin sektörsel dağılımında ciddi bir değişiklik olmasa da sanayinin ve inşaat sektörünün payı geçen yıllardaki yükselme hızı devam etmiştir. Son yıllarda petrol sektörü dışındaki en yüksek inkişaf inşaat sektörünün payına düşmekte. GSMH içindeki payı 2004 yılında %13 olmuştur. GSMH'da özel sektörün parayı da artarak 2003 yılında bu oran %73,3 seviyesine ulaşılmıştır.

2006 yılında GSMH 18746 milyon manat (23403 milyon dolar) , 2007 yılında 28 360 milyon manat (35405 milyon dolar) , 2008 yılında 38005 milyon Manat (47446 milyon dolar) olmuş 2007 yılına göre oranla 110.8 değişim göstermiştir.

GSMH'daki sanayi ve tarım sektörünün payına baktığımızda sanayi sektörü 1997 yılından itibaren büyüme trendini yakalayabilmiş ve 2000 yılında %6,9 oranla en yüksek büyümeyi göstermiştir. Tarım sektöründe ise 1998 yılından itibaren sürekli bir büyüme trendi yakalanmıştır. 2000 yılında bu oran yukarıda gösterdiğimiz yıllar içinde en yüksek büyüme oranına %12,1'e ulaşmış, 2001 yılında %11,1 ve büyüme hızı 2004 yılına doğru azalarak devam etmiş, %4,6 olarak bir büyüme oranı olarak statiksilere geçmiştir.

2. Enflasyonun Önlenmesi Çalışmaları

Enflasyon ile kavram olarak Azerbaycan halkının tanışması 1990'lı yılların başında olmuştur. Birlik ülkeleri arasında ekonomik bağımlılığın varolduğu Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağılmasının ardından işletmelerin faaliyetlerinin durması, toplam arzın önemli oranda düşmesine ve sonuçta enflasyonun yükselmesine neden olmuştur.

Halkın elindeki mal stoklarını piyasaya sürmesi ile toplam talebin bir ölçüde karşılanması nedeniyle 1990-91 yıllarında daha sonraki yıllara göre enflasyon oranı aşağı seviyede seyretmiştir. Ekonomide fiyat kontrollerinin kaldırılarak fiyatların göreceli serbestleştirilmesi ve dönüşüm sürecinin ilk dört yılında yaşanan savaş nedeniyle kamu harcamalarındaki artışa bağlı olarak ortaya çıkan kamu açıklarının

açık finansman yöntemi ile finanse edilmesi fiyat artışlarının önemli oranda yükselmesine neden olmuştur.

1994 yılına kadar para arzında dikkate alınan bir göstergenin olmaması ve bütçe açıklarını gidermek için devamlı para emisyonuna başvurulması, Manat'ın sürekli değer kaybederek hiper enflasyon sürecine girilmesi sonucunu doğurmuştur. 1999 yılının ikinci yarısından itibaren uygulanmakta olan sıkı para politikasında yumuşamaya gidilmesi sonucu 1998-99 yıllarında deflasyonun yaşandığı ülkede 2000 yılından itibaren fiyatlar genel düzeyinde artış gözlenmeye başlamıştır. 2004 yılında ise % 10.4 olarak gerçekleşen enflasyon oranı, böylece dikkat çekici bir seviyeye ulaşmıştır. Söz konusu enflasyon oranı, yıl içinde petrolün fiyatındaki yükselme ve bölgede Euro'nun yükselmesi ile açıklanmaktadır.⁸⁷

Yine yaşanan enflasyonist süreçte Rusya-Çeçenistan savaşı nedeniyle kuzey demir yolu hattının kapanması ile ithalattaki düşüş ve dış ticaret ile ilişkili bazı mali kurumların uygulamaları da etken olmuştur.

Enflasyonist süreçte Merkez Bankası'nın müdahalesine rağmen Azerbaycan Manatı'nın ABD Doları'na karşı değer kaybetmesi ve tüketim malları tercihlerinin ithalata yönelmesi de etkili olmuştur. Kısaca SSCB'nin dağılmasının ardından devralınan ve yaşanan ekonomik sorunlar ve savaş ekonomisi nedeni ile enflasyon oranları dört haneli rakamlara yükselmiştir. 1992-94 yıllarında dört haneli rakam olarak gerçekleşen enflasyon %1763.5 ile 1994 yılında en yüksek düzeye ulaşmıştır.

1994 yılı Mayıs ayında gerçekleştirilen ateşkes ve alınan tedbirler ile birlikte 1995 yılından itibaren enflasyon düşüş eğilimi göstermeye başlamakla birlikte, yine de %511.8 gibi yüksek bir seviyede gerçekleşmiştir. Tüketici enflasyonu, 1995 yılına kadar üç haneli rakamlar halinde bir seyir izlerken, 1997 yılında hükümetin uygulamaya koyduğu istikrar programının desteği ile 1997 yılından itibaren tek haneli rakamlara ve hatta negatif değerlere gerilemiştir.⁸⁸

---

⁸⁷ ARAS Osman Nuri , a.g.e, www.osmannuriaras.com/AzParaReformu.doc, (13.03.2008).

⁸⁸ ŞEKERCİ Beyza , Azerbaycan Ülke Profili ,

[http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/DisTicaretGelistirmeDb/turk%20cumhuriyetleri/sayfa165.doc_\(17.02.2008\)](http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/DisTicaretGelistirmeDb/turk%20cumhuriyetleri/sayfa165.doc_(17.02.2008))

Enflasyon seviyesi 1997 yılında %3.6'ya kadar inerken, 1998-99'da negatif değerler olarak tarihin en düşük seviyelerine inmiştir. 1999 yılının ikinci yarısından itibaren para politikasında biraz yumuşamaya gidilmiş, enflasyon oranı 2000 yılında %1.8, 2001'de % 1.5, 2002'de %2.8 gibi düşük seviyelerde kalmıştır.

Enflasyon 1997 yılındaki rakamlardan aşağı çekilmiş, 1998'de fiyatlar düşmüş ve 1999 Haziran'ındaki mini devalüasyona rağmen, iç talep düşük kaldığından 1999'da da düşmeye devam etmiştir. Yıllık enflasyon 1999'da "% -8.5" (deflasyon) olarak gerçekleşmiştir. Merkez Bankası (ANB) 2000-01 yıllarında enflasyonun anti-enflasyon güvencelerine karşın hafif bir artış göstermesine izin vermiştir.. Enflasyon, 1999 yılının Ocak-Mayıs ayları arasındaki % 0.9 değerinden 2000 yılının Ocak-Mayıs ayları arasında % 1.5'e yükselmiştir. 2000 yıllık enflasyon rakamı 2.2 olarak gerçekleşmiştir, Enflasyonda 2001 yılında görülen düşüşün ardından 2002 de az da olsa bir yükselme görülmüş ve % 2.6 olarak gerçekleşmiştir.⁸⁹

2003 yılında %3 seviyelerinde olan enflasyonun %52'si monetar, % 48'i para-dışı faktörlerden kaynaklanmıştır. Ekonomik büyümenin hızla arttığı, adam başına düşen gelirin 1000 dolara ulaştığı, geniş hacimli sosyal programların uygulandığı, petrol gelirlerinin ekonomik kalkınma amaçlı kullanıldığı 2004 yılında, M2 para hacmi %20 oranında artarak 3.2 trilyon manata ulaşmıştır. Para dışındaki gelişmelerin, özellikle de beklentilerin etkisiyle hızlanan fiyat artışları %10.4 gibi dikkat çekici bir seviyeye ulaşmıştır. Bu enflasyon seviyesinde parasal amillerin etkisi düşük kalırken, esas etkinin dünya petrol satış fiyatları ve Euro'nun yükselmesi nedeniyle dışarıdan gelen mal fiyatlarının artmasından, halkın parasal gelirlerindeki (%20.7) artışa bağlı talep amillerinden ve yatırım hacmindeki hızlanmadan kaynaklandığı belirtilmektedir. Ayrıca üretim maliyetlerindeki artışlar da etkili olmuştur. Maliyet enflasyonu bakımından enerji ürünlerinin fiyatlarında meydana gelen artışlar önemli olmuştur.⁹⁰

⁸⁹ TİKA Ülke Raporu, <http://www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=276>, (19.03.2008).

⁹⁰ SAATÇIOĞLU Cem- Cihan BULUT - Osman Nuri ARAS, Küreselleşen Dünyada Para Politikaları Ve Azerbaycan Değerlendirmesi, <http://www.osmannuriaras.com>, (03.03.2008)

2005'den sonra iki rakamlı seviyelere ulaşan enflasyonun önlenmesi için petrol dışı sektörlerin gelişimine ayrı bir önem verilmiştir. Bu çerçevede düşünülen devlet programlarının başarısı temelde makroekonomik istikrara bağlı olduğundan, Milli Bank'ın yürüttüğü para politikası, makroekonomik istikrara ve elverişli rekabet şartlarının korunup geliştirilmesine yönelmiştir. Gündelik hayatta da açıkça kendini hissettirmeye başlayan enflasyonun önlenmesine yönelik olarak, ülke başkanı tarafından 31 Mayıs 2005'de "Anti enflasyon tedbirleri" başlıklı bir ferman imzalanmıştır. Bu fermana uygun olarak ülke merkez bankası enflasyonu önleyici politika uygulamalarına ağırlık vermeye başlamıştır. 2005 yılında konuyla ilgili önemli adımlar atan merkez bankası, 2006 yılında hükümetin de planladığı tek haneli enflasyon rakamlarına ulaşabilmek için gerekli makroekonomik politikalara destek vermeyi planlayıp programlamıştır.⁹¹

3. Dış Ticareti Geliştirme Çalışmaları

Dış ekonomik ilişkiler, her devletin dünya ülkeleri arasında yerini ve nüfuzunu belirleyen faktörlerdendir. Bu ilişkilerin sağlam temeller üzerine kurulması ve genişlemesi bağımsızlığını yeni kazanan ülkeler açısından özellikle büyük önem arz etmektedir. Azerbaycan'da dış ekonomik ilişkiler, uzun süre "demir perdelerle" çevrilmiş Sovyetler Birliği döneminde ekonominin bağımsız bir alanı gibi mevcut olmamıştır. Merkezin izni olmadan dış dünyayla bağlantı kuramayan ülke, bağımsızlık sonrası yeni bir sistem oluşturma sürecine girmiştir. Coğrafi bakımdan Azerbaycan'ın elverişli olması, büyük enerji tesisleri, petrol ve petrol ekipmanları sanayii, kimya, elektronik ve şarapçılık sanayii, ulaştırma altyapısı, hammadde kaynaklarının zenginliğine rağmen teknoloji potansiyelinin zayıflığı, üretimin yeterli düzeyde olmaması, ucuz işgücü gibi faktörler dış ekonomik ilişkiler sistemini yönlendiren esas etkenler olmuştur.

Başlangıçta sadece BDT ülkeleri ile yoğun olan ilişkiler, zamanla diğer yabancı ülkeleri de kapsamış ve günümüzde ticari anlaşmalar, yabancı yatırımlar ve

---

⁹¹ SAATÇİOĞLU - BULUT -ARAS, a.g.e., <http://www.osmannuriaras.com>, (03.03.2008).

uluslararası finans kuruluşlarından alınan kredilerle birlikte gelişmekte olan bir sistem haline dönüşmüştür.

Dış ekonomik ilişkiler sisteminin esasını ise, Azerbaycan'ın dış ticaret rejimi oluşturmaktadır. 1993 yılından itibaren Dünya Ticaret Örgütüne gözlemci statüsünde katılarak dış ticaretini liberalleştirme yolunda ciddi mevzuat değişikliği gerçekleştiren Azerbaycan'ın dış ticaret hacmi artış hızını sürdürmektedir. Bağımsızlığının ilk yıllarında dış ticaretinin büyük bir payı BDT ülkelerine ait olmakla birlikte, sonraları diğer ülkelerle yapılan ticaret ağırlık kazanmıştır.

Dış ticaretin hukuki çerçevesini oluşturan düzenlemeler ise iki grup halinde incelenebilir: Tarife dışı düzenlemeler ve tarife düzenlemeleri. Tarife dışı düzenlemelerin esasını aşağıdaki Cumhurbaşkanlığı kararnameleri oluşturmaktadır:

a) 1 Ocak 1994 tarihli "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde dış ticaretin verimliliğinin artırılması hakkında";

b) 5 Nisan 1994 tarihli "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde dış ticaretin serbestleştirilmesi hakkında";

c) 17 Aralık 1996 tarihli "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde dış ticaret düzenlemelerinin iyileştirilmesi hakkında".

Bu düzenlemelerle dış ticaret rejimini liberalleştirme yolunda önemli adımlar atılmıştır. Bazı mallar dışında Azerbaycan'da üretilen malların ihracatı için izin aranmamakta, bunların gümrük makamlarına beyan edilmesi yeterli bulunmaktadır. İhracatı özel kurallara tabi olan mallar grubuna ise petrol ve petrol ürünleri, elektrik enerjisi, kıymetli metaller ve pamuk dahil edilmiştir. İthalatta bazı kota ve lisansların kısmen iptali yoluna gidilmiş, fiyatların serbestleştirilmesi için önlemler alınmıştır. Özel sektöre daha fazla serbesti tanınmış, devlet kurumlarının yaptığı ticaret anlaşmaları ise Ticaret Bakanlığı'nda tutulan sicile tescil şartına bağlanmıştır. Bütün bunlarla birlikte, bazı malların (alkol, tütün gibi) ithalatı için lisans alınması, antidamping önlemlerinin öngörülmesi, trampa işlemlerinde tescil ve süre koşulunun aranması gibi tarife dışı sınırlamalar da varlığını sürdürmektedir.

Azerbaycan ekonomisini dünya ekonomisine entegresini sağlamak amacıyla dış ticaretin liberalleştirilmesi, ağır durumda olan üretim alanlarının yıkılışını hızlandırmış ve iç piyasayı tamamen ithalata bağımlı duruma getirmiştir.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan ettiği yıl olan 1991 yılından itibaren, devlet desteği ile temin ettiği ürünleri piyasa fiyatlarından ithal etmek zorunda kalması ve Ermenistan'la süregelen savaş dolayısıyla 2000 yılına kadar dış ticaret açığı verdiği görülmektedir. Son yıllarda enerji sektörüne yapılan yatırımlar ve ihracatın petrol ve petrol ürünleri ağırlıklı bir yapıya sahip olması, dış ticaret açığının hızla kapanmasına neden olmuştur.

Dış ticaret dengesi 1991-93 yıllarında artı değerler almıştır. 1994 yılından itibaren 2000 yılına kadar ise hep açık vermiştir. Yani ithalat ihracattan daha fazla olmuştur.

Dış ticaret verileri açısından bakıldığında 1994-1999 döneminde sürekli dış açık verilmesi söz konusu iken 2000 yılında uygulanan kur rejiminin de etkisiyle ilk defa fazla verilmiştir. IMF destekli politikaların dış ticaret alanındaki bir başka sonucu ise ülkenin dış ticaretinin ülkelere göre kompozisyonunda yaşanan değişimdir. Daha önceleri BDT ülkelerine yapılan ihracat artık önemli ölçüde Avrupa Birliği ülkelerine kaymıştır. Bu noktada özellikle İtalya ve Fransa'ya olan ihracatta bir artış yaşanmıştır. Toplam ihracatın çok önemli bir kısmının petrol ürünleri olduğu düşünüldüğünde *Asrın Mukavelesi*'nin sonuçları kendini göstermeye başlamıştır denilebilir.

2000 yılından itibaren dış ticaret dengesinin fazla vermesinin başlıca faktörlerinden biri petrolün ihracatta payının yüksek olmasıdır. Petrol ve doğal gaz ürünlerinin ihracat içindeki payı 1998'de %64.0, 1999'da %78.1, 2000'de %84, 2001'de %90.1, 2002'de %88.8, 2003'de %85.7 ve 2004 yılında %82.7 olmuştur. İthalatta ise daha çok diğer sektörler payı ağırlıkta. 2001 yılında ithalatta petrol dışı sektörün payı %68.0, 2002 yılında %61.7, 2003 yılında %45,9 ve 2004 yılında ise %43,5 olmuştur. Bir taraftan dünya pazarında petrol fiyatının artması ile ilişkili olarak ülkeden ihraç olunmuş ham petrolün fiyatı artmış, diğer taraftan ise ihraç olunan ham petrolün hacmi de artmıştır.

2000 yılına gelindiğinde Azerbaycan'ın uluslararası ticaretteki uzmanlaşma sürecinde yaşanan değişimin sürdüğü görülmektedir. İhracatın petrol ve ürünlerine büyük ölçüde bağlı olması (2001'in ikinci çeyreğinde toplam ihracatın %93'ü) petrol dışı imalat sanayi ürünlerinin ihracatındaki düşüşlerin sebebini oluşturmaktadır.

Hatta ithalatta imalat sanayi malları ağırlık teşkil etmeye başlamış (toplam ithalatın %70'i) ve bu durum 1990'ların başındaki pozisyonla uyumsuzluk göstermiştir. Dış ticaret yapısında yaşanan bu değişiklikler; imalat sanayisinde ortaya çıkan ciddi gerilemeye, petrol malzemesi ithalatının artmasına ve hane halkının ithal olunan yeni ürün çeşitlerine karşı artan eğilimine işaret etmektedir .

Azerbaycan ekonomisindeki gelişmelerle bağlı olarak , ithal ikame eden yerli üretimin artışı sonucunda genel tüketim mallarının ve bu bağlamda tarım ürünlerinin ithalinin hacminde azalma gözlenmektedir. Üretim hacminin ve teknolojik seviyenin artırılması için de ithalatta makine ve donanım gibi yatırım mallarına üstünlük verilmektedir.

İthalatın yapısı ihracatın yapısına göre tamamen farklıdır. 1996 yılından beri, ekonomik düzelmeye bağlı olarak iç talebin yükselmesi sebebi ile ithalatta da hızlı bir yükselme gözlenmektedir.

2005 yılında 4,4 milyar ABD doları mal ihracatı ve 4,2 milyar ABD doları mal ithalatı gerçekleştiren Azerbaycan, 8,5 milyar dolarlık bir dış ticaret hacmine ulaşmıştır. Azerbaycan'ın ihracat bazında açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük verilerine bakıldığında ülkenin mineraller ürün grubunda bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir. Yıllar itibariyle ihracatın kompozisyonuna bakıldığında, petrol ürünlerinin toplam ihracat içindeki payının artış gösterdiği göze çarpmaktadır. 2005 yılında petrol fiyatlarındaki ve üretimindeki artışın da etkisiyle petrol ihracatı miktar olarak yükselmiştir. Ancak, petrolün ihracat içindeki payında bir düşüş yaşanmış, gıda sektörünün payında bir artış görülmüştür. Azerbaycan

ihracatında önemli paya sahip diğer kalemler sırasıyla kimyasallar, ulaşım araçları, metaller ve makine ekipmanlarıdır.⁹²

Tablo 3: Azerbaycan İhracatının Mal Kompozisyonu (Milyon ABD Doları/FOB)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Petrol Ürünleri	329,9	704,4	1.465,5	2.113,6	1.927,4	2.229,1	2.972,5	3.337,0	5.390
- Pay (%)	64,8	75,9	84	91,3	88,9	86,1	82,2	76,8	84,6
Kimyasallar	11,3	22,8	36,2	11,6	35,8	51	77	131,8	247,94
- Pay (%)	1,9	2,5	2,1	0,5	1,7	2	2,1	3	4,6
Gıda	46,7	60,2	56,7	55,5	67,7	127,6	156	326,7	322
- Pay (%)	7,7	6,5	3,2	2,4	3,1	4,9	4,3	7,5	5,1
Metaller	13,4	24,7	32	19	21,6	55,1	97,1	105,6	150
- Pay (%)	2,2	2,7	1,8	0,8	1	2,1	2,7	2,4	2,3
Makine ve teçhizat	33,4	34,7	30,7	38,1	29,4	33,0	20,4	28	37
- Pay (%)	5,5	3,7	1,8	1,6	1,4	1,3	0,6	0,6	0,6
Tekstil	56	2,6,6							-
- Pay (%)	9,2	2,9							-
Ulaşım Araçları			5,9	6,9	7,9	8,9	144	145	85
- Pay (%)			0,3	0,3	0,4	0,3	4	3,3	1,3
Toplam(diğer kalemler dahil)	606,1	928,6	1.745,2	2.314,2	2.167,4	2.590,4	3.615,4	4.346,9	6.372

Kaynak: ŞEKERCİ Beyza , Azerbaycan Ülke Profili , <http://www.dtm.gov.tr>, (17.02.2008)

2005 yılında Azerbaycan'ın ithalatında % 33,3 paya sahip olan makine ve teçhizatın hakimiyetini sürdürmesinin en önemli nedeni, hidrokarbon sektöründe büyümenin devam etmesidir. Bu sektörün dışında, % 11,9 payla petrol ve mineral ürünleri, % 11,6 payla metaller ve % 10,6 payla gıda maddeleri, % 10 payla taşımacılık ithalatta önemli pay alan diğer sektörlerdir.

⁹² ŞEKERCİ Beyza , a.g.e. , <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/DisTicaretGelistirmeDb/turk%20cumhuriyetleri/sayfa165.doc>, (17.02.2008)

Azerbaycan dış ticaretini başlıca ürün grupları bazında incelediğimizde, 2006 yılında ithalatta 2,5 milyar ABD doları ve % 30 pay ile makine ve elektrikli ekipmanların, ihracatta ise 5,4 milyar ABD doları ve % 85 pay ile petrol ürünlerinin başı çektiği görülmekte olup, makine ve teçhizat ithalatının 2006 yılında 2002 yılına göre % 544 oranında bir artış göstermiş olması dikkat çekicidir.

Tablo 4 : Azerbaycan İthalatının Mal Kompozisyonu (Milyon ABD Doları/CIF)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Makine ve Teçhizat	348,3	342,2	362,8	353,8	395,7	685	1.084,5	1.397,3	2.547
-Pay (%)	32,3	33,1	31	24,7	23,8	26,1	30,8	33,3	29,4
Gıda	175,3	221,8	221,8	234,0	238,1	310,9	414,6	443,5	520,6
-Pay (%)	16,3	18,9	18,9	16,4	14,3	11,8	11,8	10,6	10,6
Metaller	129,7	111,1	123,4	132,1	281,1	498,8	611,2	489	613
-Pay (%)	12	10,8	10,5	9,2	16,9	19	17,4	11,6	11,6
Kimyasallar	79,4	57,6	84,1	68,7	83	110,2	132,9	183,3	249
-Pay (%)	7,4	5,6	7,2	4,8	5	4,2	3,8	4,4	4,7
Petrol ve Mineraller	27,9	20,8	21,9	216,3	292,6	296,1	401,7	499,7	613
-Pay (%)	2,6	2	1,9	15,1	17,6	11,3	11,4	11,9	11,6
Ulaşım Araçları	87,1	90,4	100	198,6	123,5	332,9	241	419	878
-Pay (%)	8,1	8,7	8,5	13,9	7,4	12,7	6,9	10	16,7
Toplam(Diğ. dahil)	1.077,2	1.033,5	1.172,1	1.431,1	1.665,5	2.626,2	3.515,9	4.200,3	5.268

Kaynak: ŞEKERCİ Beyza , Azerbaycan Ülke Profili , <http://www.dtm.gov.tr/>, (17.02.2008)

Azerbaycan'ın en fazla ticaret yaptığı bölgeler sırasıyla Avrupa ve Asya'dır. Birçok BDT ülkesi ticaretinin çoğunu diğer BDT ülkeleriyle gerçekleştirirken, Azerbaycan, daha çok BDT dışı ülkelerle ticaretini ilerletmiştir. Ülkenin, AB ülkeleriyle 2005 yılında yaptığı ihracat yaklaşık 2 milyar ABD doları olup, ithalatı yaklaşık 1,2 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. 2005 yılında Asya ülkeleriyle yapılan ihracat yaklaşık 1,5 milyar ABD doları, ithalat ise yaklaşık 1,7 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiş olup, bu bölge ile bir dış ticaret açığı oluşmuştur. Ülkeler bazında ihracatta İtalya, ithalatta ise Rusya birinci sırada yer almaktadır. Türkiye ise

ülkenin dış ticaretinde, ihracatta % 6,3, ithalatta % 7,4 payla dördüncü sırada yer almaktadır.⁹³

2007 yılında Azerbaycan'ın ihracatında ilk yeri %17.4 payla Türkiye almıştır. İkinci sırada %15.5 payla İtalya, üçüncü sırada %8.7 payla Rusya, dördüncü sırada %7.2 payla İran, beşinci sırada %6.4 payla Endonezya yer almıştır. Bu ülkeleri sırasıyla Hindistan, İsrail, Gürcistan, Fransa, Amerika izlemiştir.

2007 yılında ithalatta ilk sırada Rusya %17.6 payla yer almıştır. İkinci sıradaki ülke %10.9 payla Türkiye, üçüncü sıradaki ülke %8.2 payla Almanya olmuştur. Ukrayna, İngiltere, Japonya, Çin, Amerika sırasıyla takip eden ülkeler olmuştur.

Ülke, ithalatta makine ve donanım gibi yatırım malları olarak üretim hacmini ve teknolojik seviyesini artırma eğilimindedir. Sanayi tesislerinin özelleştirilmesinde yaşanan tıkanıklığın aşılabilmesi gibi yapısal sorunlar nedeniyle üretim yapılamaması ve dolayısıyla ihracatın katma değeri düşük hammadde ve yarı mamul mallar üzerinde yoğunlaşması ve diğer yandan milli para birimi Manat'ın 1997-2000 yıllarında ABD dolarına karşı aşırı değer kazanması sonucu ithalat daha cazip hale gelmiştir.

Diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi, ithalat açısından parasal düalizm içinde olan Azerbaycan, mal ve hizmet ithalatı için yabancı para rezervine sahip olmak ve devamlı olarak bu rezervini arttırmak mecburiyetindedir.

Ülkenin henüz yapısal değişim ve sanayileşmesini tamamlayamamış olmasına ve petrol dışı sektörlerde ihracatın çok zayıf olmasına karşın, ödemeler bilançosu açıklarını petrol gelirleri ile kapatabilmektedir. Fakat bu durum ülke ekonomisi açısından sağlıklı bir durum değildir, hatta ekonomik bir hastalıktır.

---

⁹³ ŞEKERCİ Beyza , a.g.e. ,
<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/DisTicaretGelistirmeDb/turk%20cumhuriyetleri/sayfa165.doc>, (17.02.2008).

Hem hastalıktan kurtulmak için hem de petrol ihracının 15-20 yıl sonrasında azalacağı dikkate alınarak, dış dengeyi devam ettirebilmek için hızlı sanayileşmek, ithalatı ikame etmek ve ihracatı arttırmak şeklinde sıralanabilecek uzun vadeli yapısal değişikliklerin daha yoğun ve dikkatle devam etmesi gerekmektedir.

D. Azerbaycan'da Uygulanan Maliye Politikaları

Merkezi planlama döneminde %99 mülkiyet devlete ait olduğu için bütün gelir ve giderler de devletin elinde toplanıyordu. Bu yüzden etkin maliye politikalarının olmadığı bir dönemden piyasa ekonomisine geçişle mülkiyetin özel kesime geçmesi maliye politikalarının etkin kullanımını gerektirmiştir.

1. Sosyalist Mali Sistemin Temel Özellikleri

Sosyalist ekonomi, ekonominin küçük bir aristokrat, zenginler sınıfı ya da kapitalist bir sınıf yerine geniş kitlelerin yararına işletilmesi gerektiği savunan yönetim biçimidir.⁹⁴ Bu sistemde ekonominin temel koordinasyonu merkezi yönetim tarafından yerine getirilir. Merkezi yönetim bu fonksiyonu yerine getirirken, merkezi ve makro bir ekonomik planı araç olarak kullanır. Merkezi yönetimle uyumlu temel öncelik ilkesi sosyalizm ilkesidir. Bu iki temel ve genel ilkeye uygun olarak, üretim araçları üzerindeki mülkiyet biçimi, kamusal mülkiyet şeklindedir. Bu ekonomik sistem piyasa değil, üretim alanı ağırlıklıdır.⁹⁵

Hem devlet, hem de kooperatifsel-kolektif iktisadi olmak üzere sosyalist işletmeler, ürünleri için, giderlerini (amortismanlar, hammadde, yakıt maddeleri ve yardımcı maddeler alımı, iş ücretinin ödenmesi vb.) karşılamak ve üretimlerini genişletmek amacıyla ürünleri için bir para geliri elde etmektedirler. Böylelikle, sosyalist işletmelerde belirli para fonları oluşmakta ve harcanmaktadır. Bu, sosyalist işletmelerin iktisadi faaliyetinin mali yönünü oluşturmaktadır.⁹⁶

⁹⁴ BARAN A.Paul, Büyümenin Ekonomi Politikası, May Yayınları, Ankara 1974, s.17.

⁹⁵ MARX Karl, The Poverty of Philosophy, Stuttgart-Berlin, 1921, s. 86.

⁹⁶ MARX, a.g.e., s.86.

İşletmelerin para araçlarının bir bölümü, toplumun gereksinimlerinin karşılanması, halk iktisadının ve kültürün gelişmesi için merkezi olarak dağıtılan tüm devlet fonuna gitmektedir.

İşletmelerin geçici olarak serbest olan para araçları; kredi organları tarafından seferber edilmekte ve merkezi olarak kullanılmaktadırlar.

Sosyalizmin maliye sistemi, sosyalist iktisattaki para fonlarının planlı oluşturulması ve dağıtılması sistemidir. Bu, devlet bütçesini, kredi sektörünü, devlet sosyal sigortasını, devlet mal ve can sigortası ve devlet işletmelerinin, kolhozların ve meslek kooperatiflerinin mali iktisadını kapsamaktadır.⁹⁷

Maliye sisteminin maddi temeli, sosyalist üretimdir. Maliye sistemi, sanayi ve tarımsal üretimin büyümesi ve meta dolaşımının geliştirilmesine dayanmaktadır.

Maliye sisteminin yardımıyla para biçimindeki toplumsal toplam üretim, sosyalist üretimin sektörlerine, dallara ve işletmelere, bir bütün olarak topluma ve onun üyelerine dağıtılmaktadır. Burada maliye sistemi, sosyalist iktisadın kaynaklarının üretimin kesintisiz büyümesinin, halkın maddi ve kültürel yaşam standardının sürekli yükselmesinin yararına mümkün olduğunca rasyonel olarak kullanılması için çaba göstermek zorundadır. Sosyalist devlet, maliye sisteminin yardımıyla işletmelerin ve iktisat dallarının tüm iktisadi faaliyetleri üzerinde rublenin denetimini gerçekleştirmektedir.

Sosyalizmin maliye sisteminde devlet bütçesi önder konumu almaktadır. Sosyalizmde devlet bütçesi, tüm toplumun büyüyen gereksinimlerinin tatmin edilmesi amacıyla, merkezi para fonunun planlı oluşturulmasının ve kullanılmasının ana biçimidir. Devlet bütçesinin gelirler hanesi, devletin merkezileşmiş tasarruf hakkına giren para araçlarından oluşmaktadır; gider hanesi, bu araçların toplumun gereksinimleri için kullanılmasını öngörmektedir. Ulusal gelirin önemli bir bölümü, devlet bütçesi üzerinden dağıtılmaktadır.

---

⁹⁷ BURHAN Nuri, Merkezi Planlamada Maliye Politikası ve Son Gelişmeler, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1989, s.101.

Bütün bunlardan sosyalizmde yaygın bir maliye sisteminin var olduğu sonucu çıkmaktadır.

2. SSCB Döneminde Maliye Politikaları

Sovyet komünistleri Ekim Devriminin zaferiyle birlikte sosyalizmin ilkelerini yaşama geçirmek için kararlı adımlar atmışlardır. Daha devrimin ilk gününde topraklar millileştirilmiş ve dağıtılan toprakların kullanım hakkı yoksul ve topraksız köylülere verilmiştir. Bankalar ve büyük kapitalist işletmeler kamulaştırılmıştır. Yatırım, üretim ve bölüşüm kararları kar amacı güden kapitalistler tarafından değil, işçileri, köylüleri ve aydınları temsil eden meclisler tarafından belirlenmiş, üretim araçlarının ortak mülkiyeti, ekonominin planlanmasını mümkün kılmıştır.⁹⁸ Yüksek Sovyet tarafından kabul edilen beş yıllık merkezi planlar kapitalist piyasa ekonomisinin anarşi ve dönemsel bunalımlarına son vermiştir. Ancak kolektif köylü birlikleri ve bireysel tarla ve bahçe sahibi köylü aileleri, planla üstlendikleri yükümlülüklerini yerine getirme şartıyla, fazla ürünlerini pazarda serbestçe satabilmişlerdir. Kuşkusuz, bu çok sınırlı bir piyasaydı ve ekonominin işleyişini belirlemekten çok uzak kalmıştır.⁹⁹

Kısacası, Karl Marx ile teorik düzeyde olgunluğa ulaşan sosyalist ekonomik sistem, ilk olarak 1917 Bolşevik Devrimi ile Rusya'da hayat bulmuş ve ideoloji ihracına bağlı olarak birçok ülkede de yaşatılmıştır. Rusya'nın SSCB'ne dönüşümüyle bünyesinde çok sayıda ulusu barındıran bu oluşum, özellikle 1970'li yıllara kadar sergilediği büyüme performansı ile çoğu ülke ekonomilerine planlı kalkınma modeli ile cazip bir merkez haline gelmiştir.

SSCB'de iktisadi kıymetler sadece devlet eliyle üretildiğinden, özel kesime yer olmadığından tüm iktisadi kıymet devlet elinde toplanmakta ve tahsis edilmekteydi. Bunun anlamı maliye politikası ile tüm iktisat politikası arasında hemen hemen hiç fark kalmıyordu. Ülkede uygulanan maliye politikaları aynı zamanda iktisat politikaları görevini taşımaktaydı.

---

⁹⁸ YAKUT Kemal, "Kapitalizm, Sosyalizm ve Milliyetçiliğin Ortaya Çıkması", <http://www.aof.anadolu.edu.tr/kitap/IOLTP/2292/unite05.pdf>, (27.03.2008).

⁹⁹ SUNY Ronald, "Incomplete Revolution: National Movements and the Collapse of the Soviet Empire", *New Left Review*, sayı 189, Eylül-Ekim 1991, s. 122-123.

SSCB maliye politikaları esas olarak bütçe politikası, gelirler politikası ve harcamalar politikasını temeline dayanmaktaydı.

a. Bütçe Politikası

1922 yılında SSCB'nin kurulması ile birlikte ve 1924 yılında SSCB Anayasası'nın kabulü ile birlikte SSCB bütçe sistemi de oluşmaya başlamıştır. SSCB bütçesi birliğe dahil olan ülkelerin bütçelerinin bir araya gelmesi ile oluşmuştur. Birlik bütçesi bütün birlik ülkelerinin ihtiyaçları doğrultusunda oluşturulmaktaydı. 1930-1932 yıllarındaki vergi sistemindeki reformlar bütçe sisteminin oluşmasında büyük rol oynamıştır. 1936 Anayasası ile SSCB bütçe sistemi son şeklini almıştır.¹⁰⁰

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bütçesi de SSCB bütçesinin bir alt bütçesi durumundaydı.

Devlet bütçesinin idari komuta ekonomisinde önemli bir rolü vardı. Ana dağıtım kararları yıllık bütçeye yansır, toplam üretimin ne kadarının özel tüketime, kamu tüketimine, yatırıma, savunmaya ve yönetime tahsis edileceği bütçede belirtilirdi. SSCB bütçesi toplamalı bütçeydi, tüm yönetim düzeylerinin cumhuriyetlerin, yerel yönetimlerin bütçeleri toplamından oluşurdu. Böyle olunca SSCB bütçesi ABD'nin bütçesinden daha kapsamlıydı, (ABD bütçesinde sadece federal gelir ve giderler yer alır)⁽¹⁰¹⁾. Sovyetler Birliğinde bütçe ABD'ne göre daha fazla önem taşıyordu. Bunun sebebi yatırımların çoğunluğunun doğrudan devlet bütçesinden finanse edilmesi ve sosyal harcamaların (halk sağlığı, eğitim ve sosyal yardım) payının daha büyük olmasıydı.¹⁰²

SSCB'nin devlet bütçesinin gelir hanesi, ağırlıklı olarak toplumun salt gelirinden, yani devletin merkezileştirilmiş salt gelirini teşkil eden bölümden oluşmaktaydı. Devletin merkezileştirilmiş salt geliri, sözde işlem vergisi, devlet işletmelerinin salt gelirinden ödemeler (kazanç ödemeleri), sosyal sigorta amaçlı

¹⁰⁰ <http://vuzlib.net/beta3/html/1/1628/1637/>, (02.04.2008).

¹⁰¹ GREGORY Paul R., Robert C. STUART: Russian and Soviet Economic Performance and Structure, Addison-Wesley Educational Publishers, Inc., 1998, s. 112.

¹⁰² BAŞARAN Ali, SSCB'den Rusya Federasyonuna İntikal Eden Bütçe Açığı Sorunu, Maliye Politikaları 1985-1995, <http://portal1.sgb.gov.tr/calismalar/yayinlar/md/md138/intsscb'den.pdf>, (02.04.2008)

vergiler, kolhozların ve diğer kooperatifsel işletmelerin gelir vergileri biçiminde devlet bütçesine girmektedir. SSCB devlet bütçesinin gelirlerinin ağırlıklı bölümü ilk iki tür girdilere düşmekteydi. Devlet bütçesinin diğer bir gelir kaynağı, vergi ve hisse senetleri biçiminde devlet bütçesine ulaşan halkın araçları olmuştur. Halkın vergileri, toplum üyelerinin gelirlerinin bir bölümünü devlet bütçesine zorunlu vermelerinin bir biçimiydi. Kapitalizmden farklı olarak, sosyalist toplumda halkın vergileri emekçilerin gelirlerinin yalnızca çok küçük bir bölümünü oluşturmakta ve tüm halkın gereksinimleri için kullanılmaktaydı.

b. Gelir Politikası

SSCB vergi sisteminin belirgin özelliğini nispeten yüksek vergi oranları, yaygın vergi muafiyetleri, belli endüstri ve bölgelere istisnalar teşkil ediyordu. Muafiyetler vergi sistemini çarpıtıyor, büyük meblağlara ulaşan vergi kaybı yaşanıyor. SSCB devrinde vergi oranları sanayi dallarına veya işletmelere göre değişebiliyordu. İşletmeler iflasa tabi olmadıklarından bütçe kaynaklarından destek görüyorlardı. Devlet hem vergi tahsildarı hem de vergi mükellefiydi. Kar vergisi sık sık pazarlıklara konu oluyordu.

Devlet gelirlerini muamele vergileri, işletme karlarından kesintiler, nüfus üzerinden doğrudan alınan vergiler ve sosyal sigorta katkıları oluştururdu.¹⁰³

Halkın devlet bütçesinden elde ettiği her türden hizmetlerin ve yan yardımların tutarı, onların tüm vergi ödemelerinin bir kaç katı tutmaktadır. SSCB'de emekçilerin bir bölümü vergi ödemesinden tümüyle serbest tutulmuştur; vergi tarifeleri, verginin miktarına göre kademeleştirilmiştir. Maliye organlarının görevi, bütçe planının yerine getirilmesi sürecinde, halk iktisadında iktisadi planların yerine getirilmesini, tutumluluk rejiminin sürdürülmesini ve mali disiplinin korunmasını ruble aracılığıyla denetlemektir. Bu denetleme, hem bütçe giderlerinin saptanmasında ve hem de bütçeye karşı yükümlülüklerin yerine getirilmesini gözetlemede gerçekleşmektedir. Maliye organları, işletmelerin ve örgütlerin iktisadi

---

¹⁰³ BAŞARAN Ali, a.g.m., <http://portal1.sgb.gov.tr/calismalar/yayinlar/md/md138/intssc'b'den.pdf>, (02.04.2008).

faaliyetlerini tahlil etmekte, onların eksikliklerini ortaya çıkarmakta, devlet araçlarının sakınılmasının güvence altına alınıp alınmadığını ve bunların doğru kullanılıp kullanılmadığını, işletmelerin muhasebesinin ve mali raporlarının ne durumda olduğunu gözden geçirirler ve araçların hesapsız harcanmasına karşı harekete geçerler. Burada, iktisat organlarına araç verilmesi, sık sık onların çalışmasının niteliğine bağlı tutulmaktadır.

Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'da uygulanan vergiler şunlar olmuştur: maden vergisi, arazi kira vergisi, veraset rüsumu, aksiz (özel tüketim) vergisi, gelir vergisi, tarım vergisi, bina ve arazi vergisi, otomobil vergisi, gümrük ve devlet rüsumu, işlem vergisi, kamu işletmelerinden alınan kurumlar vergisi, gayrimenkul kira vergisi, çiftçi birliklerinden alınan gelir vergisi, orman vergisi, kamu mülkiyetinin satışından alınan gelir vergisi, diğer vergi ve resimler.

Bu vergileri incelediğimizde Azerbaycan SSC vergi sisteminde yer alan vergi türlerinin merkezi planlamanın gereksinimleri doğrultusunda oluşturulduğunu ve modern vergi sistemleri ile bağdaşmadığını görmekteyiz. Nitekim, modern vergi sistemlerinin ana hatlarını oluşturan katma değer, gelir ve kurumlar vergileri eski Sovyet, dolayısıyla Azerbaycan SSC vergi sistemi içerisinde farklı biçimlerde düzenlenmiştir. Bütün bu hususlar dikkate alınarak, piyasa ekonomisine geçişin hemen başında eski Sovyet vergi sisteminin zamanla terk edilmesi ve yeni vergi sisteminin oluşturulması öncelikli görev olmuştur.¹⁰⁴

c. Harcama Politikası

SSCB de harcamalar genel bütçeden yapılmaktaydı. Ancak harcama politikalarına bakıldığında ekonomik harcamaların giderek azalması ve daha çok kültürel harcamaların yapılması ekonomide giderek hızlanan çöküşü getirmiştir. SSCB ekonomik harcamalara her sene daha az kaynak ayrılması yatırımların azalmasına mevcut ekonomik yapının yenilenememesine yol açmış ve sonuçta bütçe açığı da gelirlerin düşmesi ile büyümüştür.

---

¹⁰⁴ AY Hakan - Geray MUSA YEV , Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Azerbaycan Vergi Sistemindeki Gelişmeler ve Vergi Gelirlerinin Kamu Hizmetlerinin Finansmanındaki Yeri Finans Politika Ekonomik Yorumlar 2007 Cilt: 44, Sayı:508, s. 46.

Devlet bütçesinin gider hanesi, devlet tarafından finanse edilmeyi, yani aşağıdaki amaçla kullanılan ve geri ödenmeyecek olan para araçları ödemesini oluşturmaktaydı: 1— halk iktisadının gelişmesi, 2— sosyal ve kültürel önlemler, 3— devletin savunma yeteneğinin güvence altına alınması ve 4— devlet yönetimi organlarının bakımı gibi harcama kalemleri söz konusuydu. Bütçe araçlarının bir bölümü, iktisadi ve kültürel inşa alanında çok yönlü bir faaliyet gösteren devlet aygıtının bakım masrafları için harcanmaktaydı. Üretimin genişletilmesi ve halkın büyüyen gereksinimlerinin giderilmesinin çıkarları doğrultusunda tutumluluk rejiminin sürdürülmesi, yönetim aygıtının en geniş ölçüde ucuzlaştırılmasını gerektirmekteydi. Sosyalist devlet, bundan hareket ederek, tutarlı bir şekilde yönetim aygıtının rasyonelleştirilmesi ve bunun bakım masraflarının düşürülmesi çizgisi izlemekteydi.

Devlet bütçesi araçları, ağır sanayinin geliştirilmesi, tüketim malları üretiminin genişletilmesi ve tarımın kalkınması amacıyla kullanılmaktaydı. Devlet, iktisadın bütün dallarındaki yatırımlar için her yıl dev devlet bütçesi araçları harcamaktaydı. Yeni işletmeler, fabrikalar, maden ocakları, santraller, sovhozlar, demiryolları, yerel işletmeler, konut, hastane, sanatoryum vb. inşası için SSCB devlet bütçesinden geniş kapsamlı yatırımlar finanse edilmekteydi. Bu işletmelere bu amaçla kendi salt gelirlerinden bırakılanlar para miktarına ek olarak, bütçe araçlarının bir bölümü mevcut işletmelerin dolaşım araçlarının artırılması için kullanılmaktaydı. Bunun dışında, halk iktisadının planlı olarak yürütülmesi ve ülke savunması için gerekli olan devlet malzeme yedekleri, bütçe araçlarından yaratılmaktaydı.

3. 1990 Sonrası Dönemde Maliye Politikaları

Azerbaycan bağımsızlığı kazandıktan sonra mali uygulamalarla ilgili kanunları hızlı bir şekilde yürürlüğe koymuştur. Geçen süre zarfında maliye politikalarının önemi ve rolü giderek artmaktadır.

a. Gelir Politikaları

Azerbaycan'ın gelir politikaları aşağıdaki ana maddeler üzerine kurulmuştur:

- Gayrı Safi Yurtiçi Hasıla'da bütçe gelirlerinin arttırılmasının sağlanması;
- Petrol dışı sektörlerin ekonomik gelişmesinin sağlanmasıyla, bütçe gelirlerinin toplama emsalinin arttırılması;
- Yerli üretimin gelişmesini sağlamak amacıyla ithalat vergi oranları konusunda çalışmalara devam etmek;
- Potansiyel gelirlerin (öncelikle dolaylı vergilerin) bütçeye giriş emsalinin önemli oranda yükseltilmesi;
- Vergi borçlarının azaltılması konusunda çalışmalara devam etmek;
- Vergi ödeme temelini genişlendirilmesi, vergi kaçakçılığı durumlarının önlenmesi, vergi denetiminin güçlendirilmesi amacıyla yasaların geliştirilmesi;
- Devlet mülkiyetinin özelleştirilmesinin hızlandırılmasıyla özelleştirme gelirlerinin girişinin sağlanması;
- KDV'den muaf durumlarının yasa ile belirlenmesi;
- Basitleştirilmiş vergiye tabi tutulan hizmet alanlarının genişlendirilmesi;
- Vergi ödeme temelini genişlendirilmesi ve vergi kaçakçılığı durumlarının önlenmesi amacıyla bazı alanlarda basitleştirilmiş vergi sistemine geçilmesi;
- Vergi ödeyen özel ve tüzel kişilerin vergi yüklerini azaltmak amacıyla vergi toplama ile ilgili olarak yasaların basitleştirilmesi.¹⁰⁵

Sovyet dönemi vergi sistemi 1991 yılında kabul edilen yeni vergi sistemi ile tamamen kökten değişmiş ve yeni vergi politikaları uygulamaya konulmuştur. Fakat SSCB dönemindeki alışkanlıkları terk etmek kolay olmamıştır. 1990'lara kadar devletin halka karşı sorumlu olduğu felsefenin varlığı daha sonra vergi vermek suretiyle halkın devlete karşı sorumlu olduğu durumun ortaya çıkmasına toplumun hazır olmadığı kısa sürede görülmüştür. Devlet bir taraftan vergi politikalarını

---

¹⁰⁵ <http://www.maliyye.gov.az>, (03.04.2008).

uygulamaya çalışırken bir taraftan da toplumu vergi vermesi konusunda psikolojik olarak eğitmek zorunda kalmıştır.

Piyasa ekonomisi için yasal ve kurumsal altyapı yetersizliğinin geçerli olduğu geçiş sürecinin ilk yıllarında vergi gelirlerinin bütçe gelirleri içerisindeki payı da doğal olarak düşük oranda gerçekleşmiştir. Vergi gelirlerinin bütçe gelirleri içerisindeki payı 1991’de % 50, 1992’de % 70,0 ve 1993’te % 70.1 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde vergi gelirlerinin kamu harcamalarını karşılama oranı (vergi gelirleri/bütçe giderleri) ise sırasıyla %55.6, %74,1 ve %58,0 olarak gerçekleşmiş ve oldukça istikrarsız bir tablo oluşturmuştur¹⁰⁶

Tablo 5. Geçiş Sürecinin İlk Aşamasında (1991-1993) Vergi Gelirleri

Yıllar	1991	1992	1993
GSMH (Milyon \$)	703,1	1309,8	1326,9
Bütçe Gelirleri	260,1	396,9	452,5
Bütçe Giderleri	234,1	374,6	546,7
Vergi Gelirleri	130,1	277,7	317,1
Vergi Gelirleri/Bütçe Gelirleri Oransal Değerler (%)	50,0	70,0	70,1
Vergi Gelirleri/ Bütçe Giderleri	55,6	74,1	58,0
Vergi Gelirleri/GSMH	18,5	21,2	23,9
Bütçe Gelirleri/GSMH	37,0	30,3	34,1
Bütçe Giderleri/GSMH	33,3	28,6	41,2

Kaynak: www.azstat.org, www.nba.az

Bu dönemde vergi gelirlerinin düşük düzeyde gerçekleşmesi ve istikrarsız bir tablo oluşturmasının diğer nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- . Geçiş sürecinde ekonomide üretim hacminin azalması. Geçiş öncesi verginin esas kaynağını kamu şirketlerinin karı ve ücretlilerden alınan gelir vergisi oluşturmuştur. Geçişle birlikte bu kaynaklar büyük ölçüde yitirilmiştir,

¹⁰⁶ AY - MUSAYEV , a.g.m., s. 47.

- Kolhoz ve sovhozların (çiftçi birlikleri) özelleştirilmesinden sonra tarımsal sektörde önceki üretim düzeyinin sağlanamaması ve dolayısıyla buradan tahsil edilen vergilerin miktarının azalması,

- Vergi ödeyicilerinin bilinçli bir şekilde yükümlülüklerini zamanında yerine getirmemesi nedeniyle ortaya çıkan vergi kaybı (özellikle yüksek enflasyon dönemlerinde verginin zamanında değil, gecikmeli olarak ödenmesiyle ortaya çıkan vergi kaybı).

Modern vergi sistemine geçiş sürecinin ilk yıllarında Katma Değer Vergisi (1992), Gelir Vergisi (1992), Özel Tüketim (Aksiz 1992) Vergisi, Devlet Yol Fonu Vergileri (1994), Emlak Vergisi (1995), Maden Vergisi (1995), Kurumlar Vergisi (1997) ve Toprak Vergisi (1997) tahsis edilmiştir.

Çağdaş vergi türlerinin tahsis edilmesiyle eski vergi sistemi zamanla terk edilmeye ve vergilemede merkezi planlı ekonomi modelindeki uygulamalardan vazgeçilmeye çalışılmıştır. Açıklanan gelişmelere rağmen, bu dönemdeki vergi sisteminde geçiş dönemine özgün bir çok olumsuzluklar; özellikle eski Sovyet Vergi Sisteminden kalma çok sayıda istisna ve muafiyetler gibi eski uygulamalar, vergi kanunlarının anlaşılması zor bir dilde yazılmış olması ve vergi konu ve oranlarının ekonominin yapısına yabancı oluşu gibi hususlar dikkat çekmiştir. Özellikle vergi oranlarının yüksek olması üzerinde en çok tartışılan konulardan olmuştur. 1990'lı yılların sonuna gelindiğinde makroekonomik istikrarın sağlanmasıyla ekonomide yaşanan olumlu gelişmelere rağmen, vergi sisteminde yaşanan yukarıda bahsettiğimiz sorunlar, vergi sisteminde topluca reform yapılmasını gündeme getirmiştir. Böylece, 1998 yılında yeni vergi kanununun hazırlanması ve vergi yönetiminin güçlendirilmesi yönünde çalışmalar başlatılmıştır.¹⁰⁷

1995-1996 yıllarında siyasal istikrarın sağlanmasıyla Azerbaycan'da geçiş sürecinin ikinci aşamasının başlatılmış olduğu görülmektedir. Kamu harcamalarının azaltılması, sıkı para politikasının uygulanması, merkez bankasından borçlanmanın önlenmesi vb. uygulamalar istikrar programlarının içeriğini oluşturmuştur. İlerleyen yıllarda da bu programlara devam edilmesi makroekonomik istikrarı kalıcı kılmış ve

---

¹⁰⁷ AY - MUSAYEV , a.g.m, s. 46.

1996 yılından başlayarak GSMH’da devamlı artışlar gerçekleşmiştir. Kamu harcamalarının azaltılması ve kamu harcamalarının büyük ölçüde vergi gelirleri gibi normal kaynaklardan karşılanmasıyla, kamu gelir ve harcamaları arasında dengenin oluşturulmaya çalışılması mali disiplin sağlanması bakımından olumlu bir gelişme olmuştur. Geçiş sürecinin ikinci aşamasını (1995-2000) vergi gelirleri açısından geçiş sürecinin ilk yıllarıyla kıyasladığımızda –iniş çıkışlara rağmen- bu gelirlerin bütçe gelirleri içerisindeki payının yükseldiğini söyleyebiliriz. Vergi gelirleri/bütçe gelirleri oranı 1995’te % 90,8, 1996’da % 91,2, 1997’de % 87,7, 1998’de % 88,9, 1999’da % 81,0 ve 2000’de % 77,5 olarak gerçekleşmiştir.

Diğer taraftan, yine bu dönemde vergi gelirleri/bütçe giderleri oranı da önceki döneme göre –düzenli bir artış göstermese de- oldukça yükselerek 1995’te %88,1, 1996’da % 94,3, 1997’de % 76,4, 1998’de % 77,9, 1999’da % 69,4 ve 2000’de % 72,2 olmuştur. 1995 ve 1996’da makroekonomik istikrarın sağlanması, özellikle enflasyonun durdurulması için kamu harcamalarının önemli ölçüde azaltılması, vergi gelirleri/bütçe giderleri oranlarının özellikle 1995 ve 1996 yıllarında oldukça yüksek seviyede gerçekleşmesini beraberinde getirmiştir. 1997 yılından itibaren vergi dışı gelirlerin de artmasıyla bu oranlarda azalma olmuştur. Bu yıllarda vergi gelirleri/bütçe giderleri oranının kamu harcamalarının azaltılmasıyla yüksek oranda gerçekleşmesine karşın, vergi geliri/GSMH oranının azalan eğilim takip ederek oldukça düşük seviyede gerçekleşmiş olmasıdır. Bu oran 1995’te %17,7, 1996’da %16,6, 1997’de %14,3, 1998 ve 1999’da %12 ve 2000’de %11,7 olarak gerçekleşmiştir. Bu ise, bu dönemde vergi gelirlerinin ekonomideki olumlu gelişmelere paralel olarak gerçek anlamda artmadığını, aksine azaldığını göstermektedir. Vergi sisteminin aşağıda gösterilen yetersizlikleri bu dönemde vergi gelirlerinin arttırılamamasında en önemli etkenler olmuştur:

- Verginin tahsil mekanizmasında olan yetersizlikler,
- Likidite yetersizliği nedeniyle takas mekanizmasının ticari işlemlerde (özellikle dış ticaret alanında) yaygın bir şekilde kullanılması,
- Zamanla üretim hacminin daha çok özel sektörde toplanmasına rağmen, buradan sağlanan vergi gelirleri çok düşük düzeyde kalmıştır,

- Kayıt dışı ekonominin yaygın olması,

- Enerji (özellikle elektrik ve doğal gaz) sektöründe gerçekleşen yarı mali işlemler nedeniyle ortaya çıkan vergi kaybı (kamu tekelinde olan elektrik ve doğal gaz piyasaya maliyetinin de altında bir fiyattan sunulması ve ödemelerin tahsilinde yaşanan sorunlar nedeniyle ortaya çıkan vergi kaybı).

Azerbaycan vergi sistemine önemli değişiklikler getiren yeni Vergi Kanunu 11.07.2000 tarihinde kabul edilmiş ve 01.01.2001 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla, daha önce farklı yasal düzenlemelerde yer alan bazı vergiler yürürlükten tamamen kaldırılmış ya da üzerinde bir takım değişiklikler yapılmıştır. Kanunun vergi sistemine en önemli katkılarından biri, çeşitli yasal düzenlemelerde yer alan ve uygulanan vergi türlerini tek çatı altında toplaması, başka bir ifadeyle vergi mevzuatındaki dağınıklığa son vermesi olmuştur.

Azerbaycan Vergi Kanunu'nun vergi sisteminde oluşturduğu önemli değişikliklerin başında 3. maddede yer alan vergilemenin 4 temel ilkesi olmuştur.

Buna göre vergilemenin; genellik, eşitlik, uygunluk ve iktisadilik ilkeleri doğrultusunda yapılacağı kanuni zorunluluk haline getirilmiştir. Kanunun 4. maddesi ise, uygulanacak vergi türlerini aşağıdaki kategorilere ayırmıştır:

- Devlet vergileri,

- Özerk cumhuriyet vergileri,

- Yerel vergiler.

Devlet vergileri, ülke genelinde aynı oranda uygulanan ve doğrudan devlet bütçesine aktarılan vergilerdir. Devlet vergilerine aşağıdaki vergi türleri dâhildir;

- Gelir vergisi,

- Kurumlar vergisi (belediyelere ait işletmeler hariç),

- Katma değer vergisi,

- Özel tüketim (aksiz) vergisi,
- Emlak vergisi,
- Toprak vergisi,
- Yol vergisi,
- Maden vergisi (belediye sınırları içerisindeki inşaat ve inşaat malzemelerinin üretiminde kullanılan yer altı kaynaklardan alınan maden vergisi hariç),
- Basit usulde alınan gelir vergisi.

Vergi Kanununda Özerk cumhuriyet vergileri, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti yasalarınca da benimsenen ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde tahsil edilen (yol vergisi hariç) devlet vergilerinden oluştuğu belirtilmiştir.

Yerel vergiler ise, Belediyeler Kanunu'nda da yer alan ve belediye sınırları içinde belediyelerce tahsil edilen vergilerdir. Yerel vergiler aşağıdaki vergileri içermektedir:

- Gerçek kişilerden alınan emlak vergisi,
- Gerçek kişilerden alınan toprak vergisi,
- Belediye sınırları içerisindeki inşaat ve inşaat malzemelerinin üretiminde kullanılan yer altı kaynaklardan alınan maden vergisi,
- Belediyelere ait işletmelerden alınan kurumlar vergisi.

2000'li yıllara gelindiğinde dünyada petrol fiyatlarının yükselmesiyle ekonomide yaşanan olumlu gelişmeler vergi gelirlerine da yansımıştır. Bu yıllarda gerçekleşen yüksek GSMH artış oranlarıyla beraber, devlet bütçesinin hacminde önemli miktarda artış olduğu görülmektedir.

1990'lı yılların sonuna doğru önceki yıllara göre azalan vergi gelirleri/bütçe gelirleri oranı 2001 ve 2002 yıllarında sırasıyla %89,1 ve %89,3 olarak gerçekleşerek

oldukça yüksek düzeye ulaşmıştır. 2003-2006 döneminde ise bu oran yeniden düşüşe geçmiştir. Vergi gelirleri/bütçe gelirleri oranı 2003'te % 79,0, 2004'te % 75,0, 2005'te % 75,7 ve 2006'da %69,9 olarak gerçekleşmiştir. Vergi gelirleri/bütçe giderleri oranı da bu yıllarda azalma eğilimi göstermiştir. Vergi gelirleri/bütçe giderleri oranı 2001'de % 86,1, 2002'de % 87,0, 2003'de % 78,1, 2004'te % 75,4, 2005'te % 72,8 ve 2006'da % 71,5 olarak gerçekleşmiştir.

Kamu gelirleri içinde hiç kuşkusuz en önemli gelir kaynağı vergi gelirleri olmaktadır. Azerbaycan'da da toplam kamu gelirleri içerisinde vergi gelirlerinin büyük payı oluşturmaktadır. Geçiş sürecinin başlangıç yılı olan 1991 yılı üzerinden geçen 18 yıllık dönemde vergi gelirlerinin bütçe gelirleri içerisinde payının değişik seviyelerde seyretmesine rağmen, günümüzde vergi gelirleri kamu harcamalarının finansmanında en önemli gelir kaynağı olmaktadır.

2001 yılında yürürlüğe giren Vergi Kanunu'nun ortaya koyduğu yenilikler de vergilemede olumlu gelişmeleri beraberinde getirmiş, olumlu konjonktürel destekle bütçe gelir ve gider rakamlarındaki artışa paralel olarak vergi gelirlerinde de önemli artışlar gerçekleşmiştir. 2000 yılında vergi gelirlerinin 616,9 milyon dolar, 2006 yılında ise 3037,4 milyon dolar olarak gerçekleştiğini dikkate aldığımızda, vergi gelirlerinde 2000 yılına oranla 2006 yılında %492'lik bir artışın gerçekleştiği görülmektedir. 1990'lı yılların sonuna doğru önceki yıllara göre azalan vergi gelirleri/bütçe giderleri oranı 2001 ve 2002 yıllarında sırasıyla %89,1 ve %89,3 olarak gerçekleşerek oldukça yüksek düzeye ulaşmıştır.

2003-2006 döneminde ise bu oran yeniden düşüşe geçmiştir. Vergi gelirleri/bütçe giderleri oranı 2003'te %79,0, 2004'te %75,0, 2005'te %75,7 ve 2006'da %69,9 olarak gerçekleşmiştir.¹⁰⁸

Vergi dışı diğer gelirler içinde en önemli payı Devlet Petrol Fon'undan bütçeye aktarılan transferler oluşturmaktadır. Devlet Petrol Fonu; 1999 yılında petrol üretiminde ve dünya petrol fiyatlarında gerçekleşen artışlar nedeniyle ilerleyen yıllarda sağlanacak gelirlerin olası aşırı ve sorumsuz kamu harcamalarının finansmanında kullanılmasını önlemek ve kamu harcamalarının normal kaynaklardan

---

¹⁰⁸ AY - MUSAYEV , a.g.m, s. 51.

karşılanmasını desteklemek ve petrol gelirlerinin burada toplanmasını sağlamak amacıyla IMF'in önerisi ve teknik desteğiyle oluşturulmuş bir bütçe dışı fon uygulamasıdır. 2000'li yılların başından itibaren dünya petrol fiyatlarının artışına bağlı olarak petrolden sağlanan gelirlerin artması, bu uygulamanın rasyonel bir davranış olduğunu göstermiştir.¹⁰⁹

b. Borçlanma Politikaları

Dış borçların yönetimi ve dış borçlanma ile ilgili konuların tümü Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası tarafından karara bağlanmaktadır. Öncelikle ülke dışından ülke içine dahil olacak tüm özel sermaye hareketleri ve bu arada parlamento tarafından yıllık tavan miktarları belirlenmiş bulunan devlet borçlanmaları Merkez Bankası'nın onayı ile gerçekleştirilmektedir.¹¹⁰

Gelecekte yapılacak sermaye transferleri ve dış borçlanmalar dışında, Azerbaycan Devletinin geçmişe yönelik olarak da Rusya ile uzun dış borç pazarlıkları olmuştur. Azerbaycan G-7 ülkelerinin 28 Ekim 1991 tarihli kararları ile önceki Sovyetler Birliğine ait olan borçlarını içeren kararı imzalamamıştır. Bu karar, Azerbaycan'ın önceki döneme ait alacakları olduğu gibi borçları da bulunduğunu içermektedir.¹¹¹ Bu şekilde Azerbaycan Sovyetlerden bir borç devr almamıştır.

Azerbaycan hükümeti, bağımsızlığının ilk yıllarında ekonomik kalkınmanın finansmanında yabancı yatırımlardan sağlanan fonlardan yararlanmayı tercih etmiş, bu nedenle dış borçlanmaya ağırlık vermemiştir.

Geçiş döneminin ilk yıllarında ekonomide yaşanan kötü gidişat 1995 yılının başından itibaren iktisat politikalarında köklü önlemlerin alınması gereğini ortaya çıkarmıştır. Aslında Azerbaycan ekonomik krizden çıkma arayışlarında dış yardıma daha önceki yıllarda da sıcak bakmış ve 18 Eylül 1992 tarihinde IMF'ye üye olmuştur. Ancak IMF'den ilk krediyi 19 Nisan 1995 tarihinde kullanabilmiştir. Aynı şekilde Dünya Bankası ve Uluslar arası Kalkınma Birliği'ne 1992'nin Eylül ayında katılmış olmasına rağmen Dünya Bankası tarafından finanse edilen ilk proje 1995'in

¹⁰⁹ AY - MUSAYEV , a.g.m, s. 51.

¹¹⁰ Economic Review, IMF, September-1994, s.90.

¹¹¹ Economic Review, IMF, April-1993, s.33.

Nisan ayında onaylanmıştır. Bunda savaşın sona ermesi, 1995 yılında yapılan seçimlerle Azerbaycan parlamentosunun oluşturulması ve yeni iktidarın ekonomik krizle mücadelede kararlılık göstermesinin rollerinin olduğu söylenebilir.

IMF, petrol kaynaklarıyla yabancı sermayenin ilgisini çeken böylesi bir petrol ülkesinin daha fazla ekonomik istikrarsızlık içinde bocalamasına seyirci kalamamıştır. Dış krediye izin vermiş diğer taraftan Dünya Bankası'nın Azerbaycan'a yardım programının temel amacının da petrol kaynaklarını idare etmek için Hükümetin yapısal kapasitesini güçlendirmek yönünde teknik yardım sağlamak ve reformları hızlandırmak için esas ilkeleri belirlemek için çalışmalar yapılması yönünde baskılar yapmıştır.

Kasım 1995'de IMF, hükümetin 1995–1996 ekonomik reform programını 132 milyon \$'lık krediyle destekledi. Ekonomik reform programı sıkı para ve maliye politikalarıyla enflasyonun azaltılmasının yanı sıra finans sektörünün yeniden yapılanması, fiyat yapısının rasyonelleştirilmesi ve özelleştirmede hızlı bir gelişme sağlamak gibi yapısal reformları da içermekteydi.

Aralık 1997'de toplam 64 milyon \$'lık iki kredi daha onaylandı. Bu kredilerle enflasyonun düşürülmesi ve büyümenin yeniden başlatılması gibi makroekonomik istikrara yönelik amaçlar söz konusuydu. Bu iki kredi daha orta vadeliydi ve 1998 programını desteklemek için verilmişti.

Ocak 1999'da onaylanan 112 milyon \$' kredi ise 1999 ekonomik ve finansal programını desteklemek ve 1998'de dünya petrol fiyatlarında yaşanan düşüşün ihracata yönelik olumsuz etkilerini gidermek için verildi.

Diğer taraftan bu krediyle kamunun yeniden yapılandırılmasına yönelik yapısal reformlara da destek verilmeye devam edildi.

Azerbaycan'ın dış borçları 1999 yılına kadar belirli bir seviyesini korurken, söz konusu yılda dikkat çekici bir artış eğilimi içine girmiştir. 2001 yılında daha da yükselen borçlardaki bu artışa rağmen, artan yatırımlarla petrol üretim ve ihracatındaki artışın borçların geri ödenmesinde herhangi bir sorun yaşanmasını engellemiştir.

Azerbaycan'ın dış borç stoku ve dış borçların GSMH içindeki payı yıllar itibariyle devamlı artış kaydetmektedir. Dönüşüm sürecinin başlangıç yıllarında ortaya çıkan ve giderek artan cari açıkların doğrudan yatırım ve finansman amaçlı yabancı sermaye girişleriyle finanse edildiği görülmektedir. Örneğin, kamu açıklarının finansmanında da yabancı fonların kullanıldığı, dış borçların GSMH içindeki payının artışından görülebilir.

Temmuz 2001'de Azerbaycan hükümetinin ekonomik reformlarını desteklemeyi sürdürmek için Fakırlığı Azaltma ve Büyüme Kolaylığı adı altında 100 milyon \$'lık kredi verildi. Bu kredinin ana amacı, makroekonomik istikrarı yeniden sağlamak, ekonominin petrol dışı sektörlerinin büyümesini teşvik etmektir.

Uygulamaya konan ekonomik paketlerin amaçları ise kısaca şunlardır:

- Finans alanında istikrarın sağlanması
- Devletin kurumları ve mali düzeninin güçlenmesi
- Ekonomide yapısal değişikliklerin gerçekleştirilmesi ve özel mülkiyetin geliştirilmesi
- Üretimin artırılması
- Ekonomide iç ve dış yatırımları özendirecek ortamın yaratılması
- Hane halkının yaşam seviyesinin iyileştirilmesini amaçlayan ve çeşitli sosyal grupların durumlarını dikkate alan bir sosyal politikanın uygulanması.

Diğer taraftan, bir süre öncelere kadar en fazla borç alan ülkelerin isimlerini açıklayan Dünya Bankası listesinde Azerbaycan ilk sırada yer almaktaydı. 2007 ve 2008 yıllarında DB ülkede devlet yönetiminin verimliliğinin yükseltilmesine 486 milyon dolar, kara yollarının inşasına 479 milyon dolar, ticaretin gelişmesine 424 milyon dolar, demir yollarının inşasına 405 milyon dolar, maliye sisteminin modernleştirilmesi projesine 10 milyon dolar, ülkenin bölgelerinde su teçhizatı ve kanalizasyon sistemlerinin yenilenmesine 260 milyon dolar, eğitim sisteminde projelerin devam ettirilmesine 25 milyon dolar, Azerbaycan da kara yolların

yenilenmesine 300 milyon dolar, sosyal güvenlik sisteminin geliştirilmesine 27 milyon dolar, “İkinci milli su teçhizatı ve kanalizasyon hizmetleri” projesine 260 milyon dolar miktarında kredi ayrılmıştır.¹¹²

2009 ocak ayının 1'ne olan rakamlara göre Azerbaycan'ın 3001,1 milyar ABD doları devlet borcu var. Bu borcun GSMH'ya oranı % 6,4 olmuştur. Kişi başına düşen borç 344,9 kadar yükselmiştir. Kredilerin 344,9 milyon doları (% 11,5) ekonomik istikrar için öngörülen kredilerdir. Bunun da 78,9 milyon doları (% 2,6) IMF, 266 milyon doları (% 10,8) ise Dünya Bankasının payına düşmektedir. Kredilerin 2 656,2 milyon doları (% 88,5) yatırım projeleri için alınmıştır. Bu kredilerin 1194,9 milyon doları (% 39,8) elektrik enerjisi sektörüne, 230,9 milyon doları (% 7,7) tarıma ve sulamaya , 659,9 milyon doları (% 21,9) yol inşası ve nakliye, 45,7 milyon doları (% 1,5) kimya sektörü, 183,9 milyon doları (% 6,3) petrol ve gaz sektörü, 58,4 milyon doları (%1,9) işgalden temizlenen arazilerin yeniden yapılanmasına , 195,6 milyon doları (%6,5) sosyal ve 56,8 milyon doları (% 1,8) ise diğer sahalara yönlendirilmiştir.¹¹³

Daha önceleri bu kadar dış borçlanamaya gitmeyen devlet son yıllarda petrol gelirlerine güvenerek fazlasıyla borç yükü altına girmiştir.

2006 yılında borçların geri ödenmesi için 136 milyon dolar harcanmışsa, 2007 yılında bu yönde 170 milyon dolar, 2008 yılında 118 milyon dolar ayrılmıştır.

Dış borçların GSMH'ya oranına bakıldığında, 1993'de %4 olan bu oranın 2004 yılında %18,6'ya yükselmiş olması, sürdürülebilir büyümenin kaynağına yönelik sinyallerinin çalması anlamına gelmektedir. Diğer taraftan cari açıkların finansmanında da yabancı kaynaklar kullanıldığından dış borç stoku önemli artışlar göstermiştir. Borçlardaki artışlara rağmen, artan yatırımlarla petrol üretim ve ihracındaki artışın borçların geri ödenmesinde herhangi bir sorun yaşanmasını engelleyeceği düşünülmektedir.

---

¹¹² BAYRAMOV Vuqar, Harici borçlar iqtisadiyyatımıza tehlike yaradır, <http://www.meqsed.azeriblog.com/2008/11/08/>, (05.05.2009).

¹¹³ <http://www.kelaminfo.az/news/a-273.html>, (25.07.2009).

Ancak petrol fiyatlarının aşağı düşmesi hem GSMH miktarını hem de devlet bütçesi gelirlerinin aşağı düşmesine sebep olabilir. Ve bu da devlet bütçesi gelirleri ile devlet borçlarının iadesinde sorun oluşturabilir.

Ayrıca Azerbaycan devlet olarak uluslar arası mali kuruluşlardan teşvikli krediler alma hakkına sahip değildir ve dolayısıyla bu durum alınan kredilerin hem ekonomik hem de sosyal problemler olarak ülkeye zarar verebileceğinin sinyallerini vermektedir.

Diğer BDT ülkeleri ile mukayesede Azerbaycan'ın dış borçlarının bazı ülkelerden daha az olduğu görülmektedir. Kişi başına düşen dış borç miktarı, eski Sovyet ülkeleri ile karşılaştırıldığında ortalarda yer almaktadır. Azerbaycan'da ortalama ücretin 100, devlet müesseselerinde çalışanların maaşı 25-40 dolar kabul edildiğinde, 192 dolarlık kişi başına dış borç dikkat çekici bir seviyede olmaktadır.

Dış borçların büyük bir kısmı uluslararası kurumlardan alınan vadeli borçlardır. Azerbaycan'ın borçlu olduğu kurumlar arasında Japonya Uluslararası Bankası (425 milyon dolar), Dünya Bankası (422 milyon dolar), IMF (222 milyon dolar), Alman BLG Bankası (80 milyon dolar), Avrupa Yeniden Kurma ve Kalkınma Bankası (80 milyon dolar), Türkiye Eximbank (79,5 milyon dolar), Amerikan Eximbank (52.5 milyon dolar) ve İslam Kalkınma Bankası (48 milyon dolar) başta gelmektedir.

Dış borç faiz ödemeleri açısından incelediğimizde ise faiz ödemelerinin toplam dış borç servisi içerisindeki payının oldukça düşük düzeyde gerçekleştiğini görmekteyiz. Dış borç faiz oranları 1999-2002 döneminde artmaya başlamış olsa da miktar olarak dış borç servisi içerisindeki payı düşük düzeyde olmuştur. Bu yıllarda dış borç faiz ödemesi sırasıyla 20 milyon ABD Doları, 25 milyon ABD Doları, 29 milyon ABD Doları ve 20,2 milyon ABD Doları olarak gerçekleşerek aynı yıllarda bütçe gelirleri içerisindeki payı da oldukça düşük düzeyde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, bütçenin birincil açığı önemsenmeyecek kadar düşük düzeyde olmuştur.

c. Harcama Politikaları

Azerbaycan'ın harcama politikasının aşağıdaki temellere dayanmaktadır:

- Gelecek tahminleri genişlendirme yoluyla bütçe harcamalarının programlayarak oluşturulmasını aşamalı olarak sağlamak;

- Kişi başı maliyeleştirme prensibi ile tahminleştirmeyi başlatmak;

- Harcamaların yatırım ve sosyal eğilimine öncelik vermek;

- Azerbaycan Cumhuriyeti bölgelerinin sosyal-ekonomik gelişmesine ilişkin devlet programında ve ülke ekonomisinin, ayrı-ayrı devlet organlarının faaliyetlerini belirleyen, piyasa ekonomisinin geliştirilmesini temin eden ve diğer devlet programlarında devlet bütçesinden karşılanması öngörülen eylemlerin finanse edilmesini sağlamak;

- Petrol dışı sektörlerin gelişmesini ön plana çıkararak, bu alanlara tüm kaynak bazında mali teminatı arttırmak, oluşacak reel gelir ile bütçe harcamalarının petrole bağımlılığının aşamalı olarak azaltılmasını sağlamak;

- Ülkenin savunma gücünün artırılmasını ve güvenliğinin sağlanmasını temin etmek amacıyla bu alanın finanse edilmesini geliştirmek;

- Bilimsel potansiyelin geliştirilmesini programlarla gerçekleştirmek, bu alanın maliyeleştirilmesi prensipleri üzerinde çalışmalar yapmak;

- Tarım sektörünün geliştirilmesi, gıda üretiminde hammaddelerin, halkın ise yiyecek taleplerinin yerli ürünlerle karşılanabilmesi için bu sektöre bütçeden devlet desteğini arttırmak;

- Sosyal politikanın aşamalı olarak gerçekleştirilmesi için sosyal yardımlar, emeklilik ücretleri gibi ödeneklere öncelik tanımak;

- Halkın sosyal refahı ile ilgili olarak devlet harcamalarını arttırmak;

- Devlet yönetimi konusunda kurumsal reformlar gerçekleştirmek, bürokratik harcamaları düşürmek;

- Devlet harcamalarında şeffaflığı sağlamak, harcamaların doğru ve amacına uygun olarak yapılması için mali denetimleri güçlendirmek.¹¹⁴

Azerbaycan'da kamu harcamaları devlet bütçesi kanunu ile düzenlenmektedir ve aşağıdaki kalemlerden oluşmaktadır.¹¹⁵

- Cari harcamalar (personel maaşları, emekli maaşları, diğer sosyal ödemeler , mal ve hizmet satınalmaları, faiz ödemeleri ve s),

- Yatırım harcamaları,

- Krediler için borçlanmalar , faiz ödemeleri için hizmet harcamaları, projelere ortaklık iştiraki gibi harcamalar.

Her yılın devlet bütçesinde onaylanmış miktarlar masrafların en yüksek miktarı için dikkate alınmaktadır ve bu miktarların üzerine çıkılmasına izin verilmemektedir.

Sovyet sisteminden Pazar ekonomisine geçiş devletin harcama politikalarını de değiştirmiştir. Önceleri sadece devlet mülkiyetinin idaresi için harcama yapılyorduysa öze mülkiyetin düzenlenmesi için de devletin harcama kalemleri meydana çıkmıştır .

Pazar ekonomisinde devlet harcamalarında ön plana çıkan harcamalar yatırım harcamaları olmuştur

Azerbaycan'ın mecburi olarak savaş ortamına dahil olması ve arazisin % 20'sinin işgal edilmesi devletin ülkenin savunması için ayırdığı harcamaların seviyesi 1988 yılından itibaren giderek artmıştır.¹¹⁶

---

¹¹⁴ www.maliyye.gov.az, (13.06.2008).

¹¹⁵ Bütçe Sistemi Hakkında Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu , www.maliyye.gov.az, (12.06.2008).

¹¹⁶ SADIKOV , M.M., Maliye, Bakü, 2008, s. 93.

Azerbaycan'da kamu harcamaları fonksiyonel olarak bütçede sınıflandırılmaktadır. İstikrar programlarının uygulamaya konduğu ilk yıllarda (1995-1996) kamu harcamaları dışarıdan borçlanmanın zor olması ve ek gelir kaynaklarının olmaması nedeniyle büyük ölçüde vergi gelirleri ile finanse edilirken (1995'te % 88,1, 1996'da % 94,1), ilerleyen yıllarda kamu harcamalarının karşılanmasında vergi gelirleri yanında dış borçlanmalar ve özelleştirme gelirlerinden de yararlanılmıştır. 1995 yılında itibaren bütçe açıklarının finansmanı için Merkez Bankası kaynaklarını kullanma uygulamasının terk edilmesi ise mali dengeler üzerinde olumlu etkiler sağlamıştır.

IMF programlarının uygulandığı 10 yıllık dönem içerisinde Azerbaycan'da kamu harcamaları üzerinde sıkı bir kontrol gerçekleştirilmiş ve sağlanan kamu gelirlerinin ötesinde bir artışın gerçekleştirilmesine izin verilmeyerek kamu harcamaları GSMH oranı % 15-18 düzeyinde tutulmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla, bu yıllarda bütçe açıkları/GSMH oranı sıkı maliye politikalarıyla (% 0,2 ve % 2,5 aralığında) düşük düzeyde tutulmuştur. Hatta 1996 ve 2004 yıllarında GSMH'nin % 0,6'sı ve % 0,1'i oranlarında bütçe fazlası gerçekleşmiştir.

2009 devlet bütçesinin harcamaları 6 652,9 milyon manatı cari harcamalar, 5 612,0 milyon manatı yatırım harcamaları, 90,1 milyon manatı kredilere hizmetlere bağlı harcamalar olmuştur.¹¹⁷

Petrol gelirlerinin kolaylıkla elde edilmesi kamu harcama politikasının zayıflamasına da neden olabilmekte, petrol fiyatlarındaki ani değişim devlet bütçesini etkileyerek uzun vadeli dış borç ve faiz ödemelerinin artmasına yol açabilmektedir.¹¹⁸

d. Bütçe Politikaları

Ülkenin bütçe politikası 2 Temmuz 2002 yılında Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmış "Bütçe sistemi hakkında" Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu ile belirlenmiştir. Söz konusu kanun Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bütçe sisteminin ve

¹¹⁷ Bütçe Sistemi Hakkında Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu , www.maliyye.gov.az, (13.06.2008).

¹¹⁸ WB Report, 1999, s. 11

bütçesinin oluşturulmasını, onaylanmasını, uygulanmasını, denetimini, hukuki ve ekonomik esaslarını ortaya koymuştur. 2006 yılında, 1 Ocak 2007 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere, bu kanuna bazı değişiklikler yapılmıştır.

Bütçe sistemi ilgili kanunla yasalaştırılan aşağıdaki temeller üzerine kurulmuştur:

- Azerbaycan'ın devlet bütçesinin amacı, ülkenin ekonomik, sosyal ve diğer stratejik sorunlarının çözümlenmesi, devlet işlemlerinin yerine getirilmesi için mali kaynakların toplanması ve kullanılmasından oluşmaktadır;

- Devlet bütçesi her bütçe yılına ait olmak üzere yeni bir kanun ile belirlenmektedir;

- Devlet vergileri, bağışlar ve diğer gelirler devlet bütçesinin gelirlerini; cari harcamalar, sermaye yatırımları ve devlet borçlarının ödenmesi ise bütçenin harcama kalemlerini oluşturmaktadır;

- Gelecek yıla ait devlet bütçesi her sene Aralık ayında Resmi Gazete'de yayınlanmaktadır.¹¹⁹

Geçiş sürecinin ilk yıllarında ülkede modern bütçe sisteminin oluşturulması oldukça zor olmuştur. Piyasa ekonomisine yönelik yasal kurumsal altyapı yetersizliği diğer alanlarda olduğu gibi bütçe sisteminin oluşturulmasında en büyük engel olmuştur. Bu dönemde bütçe kanununun gecikmeli olarak, yıl ortasında kabul edildiği yıllar da olmuştur. Ayrıca çok sayıda bütçe dışı fon uygulamasına gidilmesi ve bu fonların gelir ve giderlerinin kontrol edilemeyeşi, kamu kesiminin ekonomi içindeki payının ölçülmesinde zorluklar oluşturmuştur.

Bütçe gelir ve giderlerinin sınıflandırılmasına ise oldukça uzun bir süre sonra 1997 yılında başlanmıştır. Basit bir sınıflandırma uygulaması niteliğinde olan bu sınıflandırmaya göre devlet bütçesinin gelirleri; vergi gelirleri, vergi dışı gelirler ve

---

¹¹⁹ Bütçe Sistemi Hakkında Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu , www.maliyye.gov.az, (13.06.2008).

transferlerden oluşmaktadır. Kamu harcamalarının sınıflandırmasında ise tek bir sınıflandırmaya; idari sınıflandırmaya başvurulmuştur.

Bütçe Sistemi Kanunu kamu harcamalarının sınıflandırılmasını yeniden düzenleyerek onların bütçe kanunlarında belirlenen amaçlar doğrultusunda yönlendirilmesine kolaylık getirmiştir. Bütçe Sistemi Kanununa göre kamu harcamaları Fonksiyonel, Ekonomik ve İdari sınıflandırmaya tabidirler. Diğer taraftan, Çok Yıllı Bütçe Sistemine geçiş sürecinin başlatılması da Bütçe Sistemi Kanunu'nun getirdiği diğer yeniliklerdendir. 2004 yılından itibaren Devlet Bütçesi cari ve sonraki üç yılı da kapsayacak şekilde düzenlenmektedir. Bu uygulama her ne kadar başlangıç aşamasında olsa da, kamu gelirlerinin ve harcamalarının orta vadede sağlıklı yönetiminin gerçekleştirilmesi için önemli bir adımdır.

Bütçe Sistemi Kanunu'na göre, devlet bütçesinin gelirleri ise aşağıdaki kaynaklardan sağlanmaktadır:¹²⁰

- Vergi Kanununda yer alan devlet vergileri (Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi (belediye işletmeleri hariç), KDV, ÖTV (Aksiz), Tüzel Kisilerin Emlak Vergisi, Tüzel Kişilerin Toprak Vergisi, Yol Vergisi, Maden Vergisi (belediye sınırları içerisindeki inşaat ve inşaat malzemelerinin üretiminde kullanılan yer altı kaynaklardan alınan maden vergisi hariç) ve Basit Sistem Üzere Alınan Vergi), Devlet rüsumları, bir defaya mahsus rüsumlar ve gümrük rüsumları,

- Kamu mülkiyetindeki işletmelerin ve malların satışından sağlanan gelir (özelleştirme gelirleri),

-İç ve dış kaynaklardan sağlanan borç, bağış ve yardımlar,

- Kanunda belirtilen diğer gelirler.

Kanunla getirilen diğer bir önemli değişiklik ise bütçe dışı fon uygulamalarının azaltılması olmuştur. Kanunda sadece Devlet Petrol Fonu ve Sosyal Güvenlik Fonu olarak iki bütçe dışı fon uygulamasına izin verilmiştir. Mevzuata

---

¹²⁰ Bütçe Sistemi Hakkında Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu , www.maliyye.gov.az, (13.06.2008)

göre Devlet Bütçesi, Devlet Petrol Fonu ve Sosyal Güvenlik Fonu bir arada Genel Bütçe'yi oluşturmaktadır.

1991 ve 1992 yıllarında Sovyetler Birliği döneminde olduğu gibi devlet bütçesi fazla vermiştir. Bu büyük ölçüde eski sistemden kalan gelir kaynaklarının henüz yitirilmemesinden kaynaklanmıştır. Sonraki 1993 ve 1994 yıllarında üretimdeki hızlı düşüşler nedeniyle kamu gelir kaynaklarının; özellikle vergi gelirlerinin alanı oldukça daralmış ve yeterince gelir tahsil edilememiştir. Bu yıllarda kamu sektörünün ekonomi içerisinde payının henüz azaltılamaması nedeniyle kamu harcamalarında kesintiye gidilmesi zor olmuştur.

Azerbaycan'da 1990'lı yıllardan 1993 yılına kadar devlet bütçesinde denk veya fazla vermesine rağmen, 1993 yılından itibaren devamlı açık verecek şekilde bozulmaya başlamıştır.

Azerbaycan'ın devlet bütçesindeki açığın nedenlerinden biride Karabağ savaşı sonucunda savunma harcamalarının artması olmuştur. Bütçe gelirlerinin arzu edilen seviyeye ulaşmamasındaki en önemli engellerden biri de vergi sistemindeki çıkmazlardır. Azerbaycan BDT devletleri ile mukayesede yolsuzluğun seviyesine ve kayıt dışı ekonominin hacmine göre de ilk sıralarda yer almaktadır.

1995'den itibaren vergi gelirleri/bütçe giderleri oranı da önceki döneme göre –düzenli bir artış göstermese de- oldukça yükselerek 1995'te % 88,1, 1996'da % 94,3, 1997'de % 76,4, 1998'de % 77,9, 1999'da % 69,4 ve 2000'de % 72,2 olmuştur. 1995 ve 1996'da makroekonomik istikrarın sağlanması, özellikle enflasyonun durdurulması için kamu harcamalarının önemli ölçüde azaltılması, vergi gelirleri/bütçe giderleri oranlarının özellikle 1995 ve 1996 yıllarında oldukça yüksek seviyede gerçekleşmesini beraberinde getirmiştir. 1997 yılından itibaren vergi dışı gelirlerin de artmasıyla bu oranlarda azalma olmuştur.

Serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde vergi sisteminde yapılan reformlar, devlet bütçesinde gelirlerin yıldan yıla artması ve 90'lı yılların başında yüksek olan bütçe açığının 1995 yılından itibaren azalma trendine girmesi sonucunu doğurmuştur. 1994 yılında GSMH'nın % 9.4'üne eşit olan bütçe açığı 1999'da

GSMH'nın % 2.4'üne, 2000 yılında %1'ine eşit olmuştur. 2001 ve 2002 yıllarında ise bütçe açığı GSMH'nın % 1'inin altında olmuştur. Bütçenin açıkla hayata geçirilmesinde yüksek enflasyon korkusu etken olmaktadır. Bütçe gelirlerinin arzu edilen seviyeye ulaşmamasındaki en önemli engellerden biri de vergi sistemindeki çıkmazlardır. Bütçe gelirlerine benzer şekilde bütçe harcamaları da yıldan yıla artış kaydetmektedir. Azerbaycan'da kamu harcamalarının GSMH'da ağırlığının yüksek olarak kalmaya devam ettiği görülmektedir.

Azerbaycan BDT devletleri ile mukayesede yolsuzluğun seviyesine ve kayıt dışı ekonominin hacmine göre ilk sıralarda yer almaktadır. Bu durum bütçe gelirleri açısından olumsuz sonuç doğurmaktadır. Bütçe harcamalarında sosyal savunma ve güvenlik harcamalarının payının yıldan yıla arttığı görülmektedir.

Makroekonomik istikrarın sağlanması 1993 yılında bozulmaya başlayan bütçe gelir-gider dengesinin 1995 yılından itibaren olumlu yönde gelişmesine yardımcı olmuştur. Kamu harcamalarının azaltılması ve kamu harcamalarının büyük ölçüde vergi gelirleri gibi normal kaynaklardan karşılanmasıyla, kamu gelir ve harcamaları arasında dengenin oluşturulmaya çalışılması mali disiplin sağlanması yönünde olumlu bir gelişme olmuştur. Geçiş sürecinin ikinci aşamasını (1994- 2000) vergi gelirleri açısından geçiş sürecinin ilk yıllarıyla kıyasladığımızda -iniş çıkışlara rağmen- bu gelirlerin bütçe gelirleri içerisindeki payının yükseldiğini söyleyebiliriz. Vergi gelirleri/ bütçe gelirleri oranı 1994'te %84,5, 1995'te %90,8, 1996'da %91,2, 1997'de %87,7, 1998'de %88,9, 1999'da %81,0 ve 2000'de %77,5 olarak gerçekleşmiştir¹²¹

Diğer taraftan, Ermenistan savaşı nedeniyle savunma harcamalarının da artış göstermesi kamu harcamalarının azaltılmasını engellemiştir. Bu yıllarda bütçe giderlerinin/GSMH oranı 1991'de % 33.3, 1992'de % 28.6, 1993'de % 41.2 ve 1994 yılında ekonomik istikrarın başlangıç yılı olması nedeniyle azalış göstererek %25.1 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bütçe dengesi ise 1991 ve 1992 yıllarında fazla vermesine karşın, kamu gelir kaynaklarının yetersizliği nedeniyle 1993 ve 1994 yıllarında sırasıyla GSMH'nın %7.1 ve %10.3 oranlarında açık vermiştir (Tablo 6) .

---

¹²¹ AY - MUSAYEV , a.g.m , s.49

Tablo 6. Geçiş Sürecinin İlk Aşamasında Bütçe Rakamlarındaki Değişim (%)

Yıllar	1991	1992	1993	1994
Bütçe Gelirleri/GSMH	37,0	30,3	34,1	14,8
Bütçe Giderleri/GSMH	33,3	28,6	41,2	25,1
Bütçe Dengesi/GSMH	3,6	1,7	-7,1	-10,3

Kaynak: AY Hakan , Geray MUSAYEV , a.g.m. s. 49

Son yıllarda bütçe gelirlerinde meydana gelen artışta petrol unsuru büyük rol oynamaktadır. Veriler yıldan yıla bütçe gelirleri içerisinde petrol gelirlerinin artmakta olduğunu göstermektedir. Petrol ihraç gelirlerinin bütçe gelirlerindeki payı 2006 yılından itibaren daha da artacaktır. 2004 verileri ile mukayese edildiğinde 2005 yılında devlet bütçesinin petrol dışı açığının GSMH'nın %2.4 hacminde olması planlanmıştır ki, bu da hükümetin petrol gelirlerinin harcamasının artırılma sına dair orta vadeli stratejisine ve 2005 makroekonomik hedeflerine uygun düşmektedir.

Devlet bütçesinin büyüklüğü 2006 yılında harcamalar bakımından 4248,3 milyon dolar olup, bir önceki dönemin sonu olan 2000 yılındaki harcamalar ile - 854,7 milyon dolarla karşılaştırıldığında yaklaşık %500 oranında artış göstermiştir. Bu artışlara bütçe gelirleri açısından bakıldığında; 2000 yılı bütçe gelirleri 796,2 milyon dolar, 2006 yılı bütçe gelirleri 4347,6 milyon dolar olarak gerçekleşerek, harcamalardaki artışa kıyasla daha yüksek olmuş ve %545 oranında artmıştır.

Geçiş sürecinin ilk yıllarında gerçekleşen yüksek enflasyonun bu dönemde sorun olmadığını, 2006 yılı hariç tek rakamlı oranlarda gerçekleştiğini (2001'de %1,5, 2002'de %2,8, 2003'de %2,2, 2004'te %6,7 ve 2005'te %9,7) dikkate alacak olursak, bütçe büyüklüğünde gerçek anlamda da yüksek bir artışın gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

Tablo 7: Geçiş Sürecinin İkinci Aşamasında Bütçe Rakamlarında Değişim (%)

Yıllar	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Bütçe Gelirleri/GSMH	19,5	18,2	16,2	13,5	14,8	15,1
Bütçe Giderleri/GSMH	20,1	17,6	18,6	15,4	17,3	16,2
Bütçe Dengesi/GSMH	-0,6	-0,6	-2,4	-1,8	-2,4	-1,0

Kaynak: AY Hakan , Geray MUSAYEV , a.g.m., 2007

Geçiş sürecinin ikinci aşamasında ise uygulamaya konulan makroekonomik istikrar programlarıyla mali yapının da iyileştirilmesi hedef olarak seçilmiştir. Bu amaçla kamu harcamalarının miktarının azaltılması, kamu gelirlerinin artırılması, ve sıkı para politikalarının uygulanması en önemli uygulamalar olmuştur. Ayrıca 1997 yılında Maliye Bakanlığı nezdinde Hazine Departmanı'nın oluşturulması kamu harcamaları ve gelirlerinin tek hesaptan yönetilmesini sağlamıştır.

Uygulanan bu politikalar sonucunda kamu mali yapısında ve mali dengede olumlu gelişmeler kaydedilmiştir. Ayrıca, bu yıllarda özelleştirme gelirleri ve doğrudan yabancı yatırımlar sayesinde ülke para birimi Manat istikrarlı bir yapıya kavuşmuştur.

Tablo 8:Geçiş Sürecinin Üçüncü Aşamasında Bütçe Rakamlarında Değişim (%)

Yıllar	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Bütçe Gelirleri/GSMH	14,7	15,0	17,1	18,0	17,3	21,9	22,4	28,3
Bütçe Giderleri/GSMH	15,2	15,4	17,3	17,9	18,0	21,4	22,7	28,3
Bütçe Dengesi/GSMH	-0,5	-0,4	-0,2	0,1	-0,7	0,5	0,3	0,03

Kaynak: <http://www.azstat.org/>

Geçiş sürecinin son aşamasında yeni vergi kanunu ve bütçe kanunu gibi reformların gerçekleştirilmesinin yanı sıra ekonomideki olumlu gelişmeler ve uluslararası piyasada petrol fiyatlarının yükselişini sürdürmesi devlet bütçesinin gelir gider dengesini da olumlu yönde etkilemiştir. Diğer taraftan, önceki yıllarda makroekonomik istikrarın ve mali dengenin sağlanması amacıyla kamu harcamalarının azaltılması sonucu çok düşük düzeylerde seyreden bütçe giderleri/GSMH oranı bu yıllarda yükselmiştir. 2000’li yıllarda bu eğilim devamlı olarak artarak 2006 yılında %21,4 düzeyine yükselmiştir, ayrıca 2004 ve 2006 yıllarında sırasıyla GSMH’nın % 0,1 ve % 0,5 oranlarında bütçe fazlası gerçekleşmiştir.

2007 yılında bütçe gelirleri 6006.6 milyon manat , bütçe giderleri 6059.5 milyon manat gerçekleşmiş ve bütçe -52.9 milyon Manat açık vermiştir. 2007 yılında bütçe gelirlerinin GSMH’daki oranı %23.8 , bütçe giderlerinin GSMH’daki oranı %24 olmuştur. 2008 yılında bütçe gelirleri 10762.0 milyon manat , bütçe giderleri 10680.0 milyon manat olmuş ve bütçe fazlası 82.0 milyon olarak gerçekleşmiştir.

Azerbaycan Cumhuriyetinin 2009 yılı devlet bütçesinin gelirleri 12 milyar 177 milyon manat, harcamaları 12 milyar 355 milyon manat miktarında

öngörölmüştür. 2009 yılı bbütçesinin gelirleri 2008 yılının gelirlerine oranla %16.2 ,
harcamaları ise %11.7 olarak fazla öngörölmüştür.¹²²

---

¹²² <http://www.nbg.az/doc/2009%20Budce%20Rey.doc>, (15.06.2008).

İKİNCİ BÖLÜM

MALİYE POLİTİKALARININ DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARINA ETKİSİ

Küreselleşen dünyada doğrudan yabancı yatırımlar bütün ülkelerin gelişmelerinde büyük önemi olduğundan dolayı tercih edilmektedir. Daha önce dışa kapalı olan Azerbaycan piyasa ekonomisine geçişte yabancı yatırımcılar için yeni bir Pazar olarak tercih edilen bir ülke durumunda olmuştur. Bu bölümde yabancı yatırımların kapsamı, özellikleri, çeşitleri, ortaya çıkış nedenleri, etkileri incelenecektir. Daha sonra maliye politikalarının doğrudan yabancı yatırımlara etkileri kapsamında vergi teşvikleri, kamu harcamaları ve kamu borçlanmaları değerlendirmesi yapılacaktır.

I. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ KAPSAMI

Doğrudan yabancı yatırımların ekonomideki önemi, bu yatırımların ortaya çıkış nedenleri, ülkelere giriş nedenleri , dünyadaki dağılımı burada ele alacağımız konuları kapsamaktadır.

A. Doğrudan Yabancı Yatırımın Tanımı

Küreselleşmenin bir boyutu olan finansal piyasalardaki küreselleşme ile birlikte, tasarrufların ve yatırımların dünya genelinde etkin dağılımın sağlanması büyük bir oranda gerçekleşmiştir. Küreselleşmenin önemli alanlarından birisi de üretimin küreselleşmesidir. Üretimin küreselleşmesi aracılığıyla üretim alanı olarak dünya bir bütün olarak değerlendirilmeğe başlanmış ve maliyet avantajı sağlayabilmek amacıyla iktisadi açıdan optimum bölgelerde üretim dağıtılmıştır.¹²³

Ülkelerin mevcut kaynakları ile yapabileceği yatırımların sınırı vardır. Yerli tasarrufların oluşturduğu ülke kaynakları yetersiz kaldığında gerekli olan ilave

---

¹²³ ALPAR Cem, Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma, Ankara, AİTİA, 1977, s.13.

kaynak ihtiyacı dış tasarruflarla, başka bir deyişle, yabancı sermaye ile karşılanmaktadır.¹²⁴

Yabancı sermaye dışarıda yerleşik durumda bulunan kişi ve kuruluşların ülke içinde mali ya da fiziki yatırım yapmaları ya da ticari faaliyette bulunmaları şeklinde tanımlanabilir¹²⁵

Yabancı sermaye ülkeye iki şekilde gelir. Bunlardan ilki, mali yatırım: hisse senedi, tahvil gibi menkul değerler biçimindedir ve söz konusu ülkenin sermaye piyasasına yönelik yatırımdır. En genel tanımıyla, bir ülke borsasında işlem gören şirketlerin hisselerinin bir diğer ülke veya ülkelerin kuruluşları tarafından satın alınmasını ifade eder. Portföy yatırımları çok değişken karakterli ve genellikle kısa vadeli. Yabancı portföy yatırımları durağan olmayan ve sık sık değişebilen yatırımlar olması nedeniyle ülkede kalabilmesi için iyi düzenlenmiş finansal piyasalara ve sağlıklı bir ekonomiye gereksinim duyarlar. Bu türdeki yatırımlar tamamen finansal yatırımlar oldukları için finansal faktörlerdeki değişimlere çok duyarlıdır. Portföy yatırımcıları genellikle çeşitlendirme yoluna giderek riski dengelemeyi hedefler. Bir başka deyişle belirli bir risk düzeyinde maksimum getiri ararlar.

Portföy yatırımı, tasarruf sahiplerinin bir faiz veya dividant (anonim şirketlerde elde edilen kardan şirket ortaklarına payları oranında dağıtılan kar payı) geliri elde etmek için uluslar arası sermaye piyasalarından tahvil veya hisse senetlerini satın almalarını ifade eder. Bu durumda, yatırımcı doğrudan yatırım yapmayarak, başka bir ülkedeki bir firmanın hisse senetlerini veya tahvillerini satın alması sonucu sermayeyi dolaylı yoldan ülkeye sokmuş olacaktır. Dolayısıyla, portföy yatırımlarına dolaylı yatırım da denilmektedir. Portföy yatırımlarında yatırımcı, gerçek kişi veya ulus ötesi bir şirket olabilir.

Portföy yatırımlarında yatırımcı tahvil veya hisse senedi alırken, şirket yönetiminin bizzat denetlenmesi mümkün değildir. Ayrıca, yabancı yatırımcı portföy

---

¹²⁴ ALPAR, a.g.e., 1977, s.13.

¹²⁵ TANDIRCIOĞLU, a.g.e., [http:// www.sbe.deu.edu.tr](http://www.sbe.deu.edu.tr), (08.11.2007).

yatırımlarında sadece sermayesini koyabilir. Bir de bu tip yatırımlarda gelir ve anaparanın ödenme koşulları bellidir.

Doğrudan yatırımdan farklı olarak, portföy yatırımları çok daha kısa süreli bir sermaye hareketi olarak nitelendirilmektedir. Bu özellikleri dolayısı ile, gittikleri ülkedeki ekonomik ve politik gelişmeler portföy yatırımlarının hareketliliğini arttırmaktadır. Ekonomik ve politik gelişmeler dolayısı ile, ani sermaye çıkışı yaşanabilmekte, bu da küçük boyutlu para piyasalarında istikrarsızlığa yol açabilmektedir. Bu sebepten dolayı, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, portföy yatırımları kısıtlanmaktadır.

Yabancı yatırımın bir diğer geliş biçimi ise, ülkenin sermaye stokuna yönelen, üretime dönük yatırımlardır. Bu tür yatırımlar “Doğrudan Yabancı Yatırımlar” olarak adlandırılmaktadır. Doğrudan yabancı yatırım, yeni bir yatırımın yapılması veya yerli bir firmanın tamamen yada kısmen satın alınması biçiminde gerçekleşmektedir. Bu yatırımlar çoğunlukla çok uluslu şirketler tarafından yapılmaktadır. Burada çok uluslu şirket denildiğinde, faaliyetlerini birden fazla ülkede sürdüren ve üretimle ilgili kararları bir merkezden alan veya çeşitli yollarla bağlı şirketlerin kararlarını etkileyebilen şirketler kastedilmektedir.¹²⁶

Literatürde doğrudan yabancı yatırımların çeşitli tanımları bulunmaktadır. Rutherford, doğrudan yabancı yatırımı “bir başka ülkede, yerel üretim tesisi açmak yada halihazırda var olan bir işletmeyi alma şeklindeki ticari yatırım” olarak tanımlamıştır.¹²⁷ UNCTAD’ın çeşitli basın bildirimlerinde ise doğrudan yabancı yatırımlar, bir ekonomideki yerleşik bir işletmenin yönetiminin bir başka ekonomideki işletme tarafından kontrolünü içeren bir yatırım olarak tanımlanmıştır.¹²⁸

Doğrudan yabancı yatırımlar, bir firmayı satın alma veya yeni bir firma için ilk sermayeyi temin etme veya mevcut bir firmanın sermayesinin artırma yolu ile bir ülkede bulunan firmalar tarafından başka bir ülkede bulunan firmalara yapılan

---

¹²⁶ ALPAR, a.g.e., s. 13

¹²⁷ Dictionary of Economics, London, 1995, s. 178–179.

¹²⁸ www.unctad.org, (15.06.2008).

yatırımlardır. Bu yatırım; teknoloji, işletmecilik bilgisi ve yatırımcının kontrol yetkisini beraberinde götürmektedir.¹²⁹

IMF'nin istatistiksel amaçlı çalışmalarında kolaylık sağlaması açısından kullandığı tanım ise, “uluslararası yatırımcının herhangi bir yerel şirketin sermayesinin %10'undan fazlasına sahip olması“ şeklindedir. Buna benzer bir tanımlama da OECD tarafından kullanılmaktadır. Buna göre, doğrudan yabancı yatırımlar, şahıslar yada şirketlerden oluşan yabancı bir yatırımcının şirketleşmiş ya da eşiti bir işletmede şirket bünyesinin en az %10 oranında temsil gücüne sahip olduğu yatırımları kapsamaktadır.

Dolaysız yabancı sermaye yatırımları az gelişmiş ülkeler için öncelikle yatırımlarını finanse edebileceği bir dış kaynaktır. Ayrıca getirdiği gayri maddi varlıklar ve döviz ile birlikte sermaye birikimini hızlandıracaktır. Dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının sermaye birikimini hızlandırması “kaynak dağılımı etkinliği” anlamına gelir. Dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının üretimi arttırması ise “üretim etkinliği” anlamına gelir. Artan üretime bağlı olarak üretim faktörlerinin üretimden aldıkları paydaki değişim ise dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının dağılım etkisidir¹³⁰

Geçmişte yabancı sermaye sadece,

- Sermaye açığını kapatmak,
- Üretimi artırmak,
- İşsizliğe çözüm getirmek ,
- Üretim maliyetlerini düşürmek; ucuz işgücü, taşıma giderlerinden tasarruf sağlamak, düşük vergi avantajlarından faydalanmak,
- Ucuz hammadde kullanmak ,

---

¹²⁹ BARREL R., N. PAIN, “Real Exchange Rates, Agglomerations, and Irreversibilities, Macroeconomic Policy and FDI in EMU”, Oxford Review of Economic Policy, 14, 1998, s. 152–167.

¹³⁰ KULA Ferit , Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Etkinliği: Türkiye Üzerine Gözlemler, C.Ü. İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 2, 2003, s. 141.

- Döviz rezervlerini genişletmek gibi nedenlerle cazip bulunuyordu.

Günümüzde ise, yabancı sermaye yatırımlarından beklenenler daha da artmıştır. Yukarıdaki faktörlere ilave olarak:

- Ülke içinde sağlıklı bir rekabet ortamı yaratmak,
- Ülkeye yeni teknolojiler kazandırmak,
- Know-how (teknik bilgi) getirmek,
- Gelişmiş ve sermaye ihraç eden ülkelerin politik ve ekonomik desteğini sağlamak,
- Dışa açılmak,
- Çevre korumak,
- İnsan kaynaklarının geliştirilmesi gibi nedenler de bulunmaktadır.¹³¹

B. Doğrudan Yabancı Yatırımların Özellikleri

DYY'nin temel özelliği özel bir sermaye akımı oluşudur. Yani bir devletin diğer devlete sermaye yatırımı değil genellikle o devletin özel kuruluşları tarafından yapılmakta veya uluslararası kuruluşların sağlamış olduğu olanakların yine o devletin özel kuruluşları aracılığıyla yatırım yapılacak ülkelere aktarılmasıdır.

DYY yatırımlar genellikle gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere olan bir sermaye akımıdır.

DYY genellikle ülkelerin hammadde kaynaklarına yönelik yatırımlardır. Yabancı yatırımın başlangıçtaki bu gelişim seyri, yani hem sektör olarak hammaddelere yönelmiş olması, hem gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkeleri sömürmesi, yabancı yatırımlara karşı bugün dünyada yabancı yatırımlara karşı

---

¹³¹ OKSAY Suna, Çokuluslu Şirketler Teorileri Çerçevesinde, Yabancı Sermaye Yatırımlarının İncelenerek Değerlendirilmesi, <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/oksay3.pdf>, (16.06.2008).

tepkinin nedenlerinden biri olarak görülmektedir. Özellikle Latin Amerika ülkelerinde ve sömürge olmaktan yeni kurtulmuş ülkelerde, bu tarihsel gelişim seyrinin yabancı sermaye ya da yatırıma karşı yoğun tepkilerde çok önemli etkisi olduğunu görmekteyiz.¹³²

C. Doğrudan Yabancı Yatırımların Çeşitleri

DYY ülkelere farklı şekillerde giriş yapmaktadırlar . Büyümek ve uluslararası piyasaya açılma kararı alan firmalar öncelikle giriş şeklini belirleme çalışmaları yaparlar. Bir sonraki aşamada bu yatırım şekillerinden birinin veya bir kaçının o ülkede yapılıp yapılamayacağı araştırılır. Ülke koşulları uygun olduğu takdirde, söz konusu yatırım gerçekleştirilebilir. Yabancı firmaların doğrudan yabancı yatırım yapmak için önce uygun bir ülke seçmeleri, daha sonra ise seçilen ülkede aşağıda bahsedilecek olan yatırım türlerinden hangisinin uygulanacağına karar vermeleri de mümkündür.

Doğrudan yabancı yatırımlar, yapılan yatırımın mülkiyet durumuna göre, yapılan yatırımın yeni işletme yaratmasına göre, yapılan yatırımın üretim zincirindeki yerine göre, yapılan yatırımın amacına göre ve farklı diğer değişkenlere göre kendi içinde çeşitlere ayrılırlar.

1. Yapılan Yatırımın Mülkiyet Durumuna Göre Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

DYY yapılan yatırımın mülkiyet durumuna göre ortak girişim ve tam mülkiyete dayalı bağlı şirketler, şirketlerarası birleşmeler ve satınalmalar, stratejik birleşmeler olarak üçe ayrılmaktadır.

---

¹³² TIRYAKIOĞLU Bilgin, Doğrudan Yabancı Yatırımlara İlişkin Uluslararası Düzenlemeler, www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/.../dogrudanyabyatirimci.doc, (16.06.2008).

a. Ortak Girişim ve Tam Mülkiyete Dayalı Bağlı Şirket

Ortak girişim bir veya daha fazla yabancı yatırımcının ev sahibi ülkeye gelerek bu ülkede diğer bir veya birkaç yerli yatırımcı ile ortak bir işletme kurmasıdır. Tam mülkiyete dayalı bağlı şirket kurma ise bir veya daha fazla yabancı yatırımcının ev sahibi ülkeye gelerek kendi başına bir işletme kurmasıdır. Aralarındaki fark, mülkiyette ev sahibi ülkeden bir yatırımcının olup olmamasıdır.

Yabancı yatırımcının bu iki seçenektan hangisini seçeceği de ev sahibi ülkedeki piyasa, gelenek- görenek, din, tüketim kalıpları, iş bağlantıları, üretim teknolojisi, patent, lisans ve mülkiyet haklarına göre değişebilmektedir.¹³³

b. Şirketlerarası Birleşmeler ve Satınalmalar

Şirketlerarası birleşmeler veya satınalmalar yabancı bir pazara girmede en kolay yol olması dolayısıyla, daha iyi bir teknolojiye araştırma-geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerine girmeden ulaşma ve ölçek ekonomilerinden faydalanma imkânlarıyla son zamanlarda doğrudan yatırımcıların tercih ettikleri bir yöntemdir. Bu yöntemin kültür, milliyet, din, gelenek-görenek farklılıklarından doğan güçlükler, yabancı bir şirketin yerli bir şirketle birleşmesi veya onu satın almasından doğan siyasi olumsuzluklar ve birleşme veya satınalma sonrasında istihdam, ücretler veya sözleşmelerdeki aleyhte değişiklikler gibi olumsuz etkileri olabilir.¹³⁴

d. Stratejik Birleşmeler

Son yıllarda geniş uygulama alanı bulan diğer bir DYY yapma şekli de stratejik birleşmelerdir. Bu yöntemde ana amaç çok yüklü olan Ar-Ge faaliyetlerini

---

¹³³ SEYİDOĞLU Halil, Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama, Kurtiş Matbaası, İstanbul, 1999, s.670.

¹³⁴ SEYİDOĞLU, a.g.e., s.671.

paylaşmak, piyasaya doğru zamanlama ile girebilmek, ortak pazarlama ve hizmet sunmanın faydalarından yararlanmak olarak sıralanabilir.¹³⁵

Stratejik birleşmeler, iki firmanın hisse senetlerinin belirli bir bölümünü birbirleri ile değiştirmeleri hem hisse senetlerini, hem de mal ve hizmet üretimi amacı ile ortak bir girişim kurmaları veya ortak pazarlama ve hizmet anlaşmalarının yapılarak, bir tarafın belirli piyasalarda diğerini temsil etmesi ile ortaya çıkarlar.

2. Yapılan Yatırımın Yeni İşletme Yaratmasına Göre Sınıflandırma

DYY'lar ev sahibi ülkede yarattığı işletme şekillerine göre de sınıflandırılmaktadır.

a. Yeşil Alan Yatırımları

Yapılan yatırım ev sahibi ülkede yeni bir iş yaratıyorsa bu tip yatırımlara yeşil alan yatırımları adı verilmektedir. Bu tip yatırımlar daha ziyade Gelişmekte Olan Ülkelerde (GOÜ) iş hayatında inişlerin bulunduğu ortamlarda yoğunluk kazanırlar. Bu tip yatırımlarda yabancı yatırımcının amacı tamamen kendi teknolojisi, üretim metodu ve yönetim anlayışıyla yeni bir işletme açmaktır. Bu sayede kar maksimize edilmeye çalışılmaktadır. Bu tip yatırımların dezavantajı ise ev sahibi ülke pazarına girişin yavaş olmasıdır.

Yeşil Alan Yatırımları , yeni yatırım, piyasaya girişte tam veya kısmi sahiplikle tamamen sıfırdan yeni bir iş teşekkülü oluşturulmasını hedefleyen yatırım şekli olarak tanımlanmaktadır. Yeni yatırım farklı çalışmalarda, içsel geliştirmeler (internal developments), doğrudan girişler (direct entries), yeni girişimler (new ventures), başlangıç girişleri (de novo entries) ve başlangıçlar (start-ups) olarak da isimlendirilmiştir. OECD, yeni yatırımları Latince'de "sıfırdan oluşturmak" anlamına gelen ex nihilo yatırımlar olarak adlandırmaktadır. UNCTAD tarafından yayımlanan Dünya Yatırım Raporu'na göre; yeni yatırımlar hem sıfırdan bir düzenin kurulmasını

---

¹³⁵ SEYİDOĞLU, a.g.e., s.672.

gerektiren yatırımları, hem de mevcut bir yatırımın büyütülmesi için yapılan ek yatırımları kapsamaktadır. Eurostat yıllık raporunda ise yeni yatırım, uluslararası yatırımcılar tarafından üretime yönelik varlıkların oluşturulması olarak tanımlanmıştır. Uluslararası kuruluşların yeni yatırım tanımlamaları önemli ölçüde benzerlik göstermekle birlikte; ülkelerin, gelen uluslararası doğrudan yatırımlar içinde yeni yatırımları sınıflandırmalarına ve ülkeler arası kıyaslamalar yapılmasına imkân veren standart ölçütlerden bahsetmek pek mümkün değildir. Bu nedenle yeni yatırımlarla ilgili kıyaslanabilir nitelikte ülke verileri de bulunmamaktadır.¹³⁶

b. Kahverengi Alan Yatırımları

Kahverengi alan yatırımları yeşil alan yatırımları ile satınalmalar arasında karışık bir yatırım çeşididir. Bu tip yatırımlarda bir satınalma gerçekleşir, fakat işletmenin şekillenmesinde ev sahibi ülkedeki işletmenin üretim faktörlerinden ziyade yabancı yatırımcının getirdikleri faktörler etkindir.¹³⁷

1990'ların sonunda Meyer ve Estrin'in yeni bir piyasaya giren şirketler üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmalar sonucunda satınalma yatırımının bir türevi olarak literatüre kazandırdıkları “yeniden yapılandırma amaçlı satınalma yatırımlarını” (brownfield) da ayrı bir kategori olarak değerlendirmek mümkündür. Satınalma yatırımıyla piyasaya girişin gerçekleştiği bu tür operasyonlarda, satın alınan şirketin kaynaklarından ziyade yatırımcının kaynakları kullanılarak satın alınan şirketin hizmet kalitesi, yönetim anlayışı, iş süreçleri, üretim tesisi, insan kaynakları, pazarlama ve satış politikası, ürün gamı vb. karakteristik unsurlarının önceden belirlenmiş bir strateji çerçevesinde yeniden yapılandırılmasına dayalı bir değişim süreci yaşanmaktadır.¹³⁸

---

¹³⁶ Doğrudan Yabancı Yatırım Raporu, www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/3140/oik532.pdf 2, (17.06.2008).

¹³⁷ SEYİDOĞLU, a.g.e., s.674.

¹³⁸ Doğrudan Yabancı Yatırım Raporu, www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/3140/oik532.pdf 2, (17.06.2008).

3. Yapılan Yatırımın Üretim Zincirindeki Yerine Göre Sınıflandırma

Yatırımcılar üretimin tamamının mı veya bir kısmının mı dış ülkelerde yapılması konusunda karar verdiklerinde yatırımların üretim zincirindeki yerine göre sınıflandırma söz konusu olmaktadır.

a. Yatay Yatırımlar

Uluslararası ticaretin önünde engellerin olduğu ve taşıma ücretlerinin pahalı olduğu durumlarda kullanılan bir metottur. Bu metoda göre yabancı yatırımcı kendi ülkesinde üretim yapıp ev sahibi ülkeye ihracat yapamıyorsa veya yapsa bile rekabet edemiyorsa, bu gibi durumlarda ev sahibi ülke pazarını ele geçirebilmek için ev sahibi ülkede yatırım yapma yoluna gider. Bu sayede ev sahibi ülke pazarına da satış yapabilme imkânı bulur.¹³⁹ Bu tip yatırımlarda yabancı yatırımcı aynı tip üretimi değişik ülkelerde uygular.

b. Dikey yatırımlar

Haberleşme ve ulaşırmadaki ilerlemelere, tüm liberalleşme akımlarına rağmen, halen daha ülkeler arasında faktör fiyatları ve faktör donatımlarında farklılıklar mevcuttur. Bu durumda farklı faktörleri gerektiren üretim şekillerinde üretim aşamalara ayrılır ve her bir aşama kendi faktörünün ucuz olduğu ülkelere kaydırılır. Sermaye yoğun aşama sermayenin ucuz, emek yoğun aşama ise emeğin ucuz olduğu yerlere kaydırılarak maliyet minimize edilmeye çalışılır.¹⁴⁰

4. Yapılan Yatırımın Amacına Göre Sınıflandırma

Bu ayrıma göre yatırımlar dörde ayrılır. Bu ayrımları ve ev sahibi ülkenin adı geçen yatırımı çekme sebepleri aşağıdaki tabloda olduğu gibidir.

---

¹³⁹ HANSON G. H., Should Countries Promote Foreign Direct Investment?, United Nations Conference on Trade and Development, United Nations and Center for International Development, Harvard University, G -24 Discussion Paper Series No. 9, February 2001, <http://ksghome.harvard.edu/~drodrik/g24-hanson.pdf>, (18.06.2008).

¹⁴⁰ HANSON, a.g.e., <http://ksghome.harvard.edu/~drodrik/g24-hanson.pdf>, (18.06.2008).

Tablo 9. Yapılan Yatırım Amacına Göre Yatırım Çeşitleri

Yabancı Yatırımın Amacı	Ev Sahibi Ülkede Aranılan Özellikler
Piyasaya Yönelik (Yatay Yatırım)	Piyasa büyüklüğü Piyasanın büyüme oranı Bölgesel ve küresel piyasalara erişim Ülkeye has tüketici tercihleri Piyasaların yapıları Yerli iş hayatının gücü
Verimliliğe Yönelik (Dikey Yatırım)	Emeğin üretkenliğine göre ayarlanmış kaynak ve varlık maliyetleri Ulaştırma ve ara ürünler gibi diğer girdi maliyetleri Ölçek ekonomileri için bölgesel bir birliğe üyelik
Kaynağa Yönelik	Hammaddeler Düşük maliyet, vasıfsız emek
Varlığa Yönelik	Vasıflı emeğin varlığı Kaliteli üniversite ve araştırma kuruluşlarının varlığı Mezun işçi arzının genişliği Yenilikçi kapasite, teknolojik adaptasyon, pazarlama ağları, teknik beceriler, iş ve kültürel tutumlar ve kümelenmeleri içeren yaratılmış varlıklar Ar-Ge ve DYY küme ve eşik büyüklüğü

Kaynak: <http://www.enepri.org/Publications/WP008.pdf> s. 17.

Bu tip çeşitleme için literatürde “Yatırım Güdeleri” kavramı da kullanılmaktadır. Piyasaya yönelik yatırım çeşidi, aynı zamanda, yatay yatırım diye de adlandırılabilir, çünkü piyasaya yönelen yatırımın gerekleri ile yatay yatırımın gerekleri birbiri ile aynıdır. Aynı şekilde, verimlilik arayan yatırım da dikey yatırım diye adlandırılabilir.

5. Diğer Doğrudan Yabancı Yatırım Çeşitleri

a. Yeniden Yatırılan Kazançlar

Bu tip yatırımlar daha önceden yapılmış DYY sonucu elde edilmiş kazançların kar payı olarak dağıtılmayan kısmının tekrardan yatırıma dönüştürülmüş halidir.¹⁴¹ Bu durumun sebebi kazançların ev sahibi ülke dışına çıkarılmasındaki

¹⁴¹ SEYİDOĞLU, a.g.e., s.672-673.

kısıtlamalar olabileceği gibi, ölçek büyütme veya yeni iş alanlarına yatırım yapma isteği de olabilir.¹⁴²

b. Transfer Fiyatlandırması

Transfer fiyatlandırması birden fazla ülkede şubesi olan firmaların karlarını maksimize etmek için şubeleri arasında mal, yarı mal, hizmet ve teknoloji alışverişi ve bu alışveriş sırasında fiyatları istedikleri gibi belirleyebilmeleridir. Bu sayede firmalar istedikleri ülkede fonlarını toplayabilir, gelir vergilerini en az olan ülkede ödeyebilir, gümrük tarifeleri ve kotalardan en az şekilde etkilenebilir ve spekülasyon amaçla beklenen kur değişimlerinden yararlanabilirler.¹⁴³

D. Doğrudan Yabancı Yatırımların Ortaya Çıkış Nedenleri

Doğrudan yabancı yatırımların ortaya çıkış nedenlerini irdelerken, bu sürecin temellerinin, İngiltere’de başlayıp Batı Avrupa ülkelerinde gelişen sanayi devrimi sırasında çeşitli ülkeler arasında meydana gelen ekonomik ilişkilere dayandığı görülmektedir. I. Dünya Savaşından önceki dönemde yaklaşık olarak üç asır boyunca sermaye, tabii kaynaklar ve nüfusa oranla yoğun olduğu alanlardan daha az yoğun olduğu alanlara akmıştır. Bu akım 19. yüzyılda daha yaygın hale gelmiştir.¹⁴⁴ 1880’li yılların ilk yarısında İngiltere başta olmak üzere ekonomisi güçlü devletlerin, ihtiyaç duydukları hammadde, madenler ve diğer kaynakların çıkarılması için sömürgelere yaptığı yatırımlar doğrudan yabancı yatırımların başlangıcını oluşturmaktadır. O döneme hakim olan, devletin gücünün ve etki alanının az olması gerektiğini savunan “klasik” iktisadi görüş de göz önüne alındığında, sömürgelere yatırım yapanların devlet değil, özel veya yarı özel firmalar olduğu ortaya çıkmaktadır.¹⁴⁵

Endüstri Devriminin sonucu olarak 19.yüzyılın ikinci yarısında sanayileşen Batı ülkelerinde biriken sermaye, büyük şirketleri daha fazla kar sağlama arayışlarına

---

¹⁴² SEYİDOĞLU, a.g.e., s.674.

¹⁴³ SEYİDOĞLU, a.g.e., s. 674.

¹⁴⁴ LINDERT Peter H. ve Jeffrey G. WILLIAMSON, Globalization and Inequality: A Long History, NBER Working Paper 8228, April 2001, s.23.

¹⁴⁵ LINDERT, WILLIAMSON, a.g.e., s.22.

itmiştir. Sözkonusu arayışlar, Avrupa endüstrisinin ihtiyacı olan hammaddeleri sağlayacak, doğal kaynak ve ucuz işgücüne sahip dönemin sömürgeleri ve bağımsız az gelişmiş ülkelerde son bulmuştur.¹⁴⁶

19.yüzyılda bu sürece Batı Avrupa sermayesinin yanısıra, A.B.D. yatırımları da katılmıştır. I.ve II. Dünya Savaşlarının ardı ardına patlak vermesiyle yabancı yatırım oranlarında bir düşüş yaşanmış, ancak 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren doğrudan yabancı yatırımlar yeni bir ivme kazanmışlardır. II. Dünya Savaşı sonrası az gelişmiş ülkeler yoğun bir kalkınma çabası içerisine girmişlerdir. Bu ülkeler sanayileşmiş ülkelere hammadde sağlayıp çeşitli sanayi ürünleri ve sermaye malı ithal eder durumdan kurtulmanın yollarını aramaya başlamışlardır. İşte bu aşamada yabancı sermaye yatırımları ihtiyaç içindeki gelişmekte olan ülkelerde, teşebbüs yeteneği, teknoloji, yönetim bilgisi ve pazarlama gibi sermaye kaynaklarının potansiyel bir kaynağı olarak kabul edilmiştir.¹⁴⁷

20. yüzyılın sonlarında dünyada meydana gelen siyasal değişiklikler ile birlikte yabancı yatırımların yönü de değişmiştir. Başta dağılan Doğu Bloku ülkeleri ile Çin olmak üzere siyasal ve ekonomik rejimleri farklı ülkeler yabancı yatırımlar için yeni yatırım alanları oluşturmuştur. Çin, ucuz, yoğun ve nitelikli işgücü ile doğrudan yabancı yatırımları cezbeden ve faydalanan en önemli ülkelerden biri olmuştur.¹⁴⁸

DYY'ın süregelen bu süreç içinde ortaya çıkış nedenlerini aşağıdaki başlıklar altında toplamak mümkündür :

- Hammadde kaynakları
- Ucuz işgücü
- Çokuluslu şirketler

---

¹⁴⁶ O'ROURKE Kevin H. ve Jeffrey G. WILLIAMSON, From Maltus to Ohlin: Trade, Growth and Distribution Since 1500, NBER Working Paper No 8955, May 2002, s. 15.

¹⁴⁷ ALP Ali, Finansın Uluslararasılaşması; Finansal Krizler, Çözüm Önerileri ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme, Yapı Kredi Yayınları, Nisan 2000, s. 15.

¹⁴⁸ ALP, a.g.e., s.15.

- Globalleşme
- Teknolojik gelişmeler,

1. Hammadde Kaynakları

Yabancı sermayenin yüksek karlılığı sağlamak için önceleri doğal kaynaklara yöneldiği görülmektedir. Yeni keşfedilen topraklarda ve kolonilerde, sanayileşmeye başlayan Avrupa'nın hammadde ihtiyacını karşılayacak girişimler büyük karlar sağlamıştır. 1880'li yılların ilk yarısında İngiltere başta olmak üzere ekonomisi güçlü devletlerin, ihtiyaç duydukları hammadde, madenler ve diğer kaynakların çıkarılması için sömürgelere yaptığı yatırımlar doğrudan yabancı yatırımların başlangıcını oluşturmaktadır. O döneme hakim olan, devletin gücünün ve etki alanının az olması gerektiğini savunan "klasik" iktisadi görüş de göz önüne alındığında, sömürgelere yatırım yapanların devlet değil, özel veya yarı özel firmalar olduğu ortaya çıkmaktadır.¹⁴⁹

Bu nedenle doğrudan yabancı yatırımlar önceleri hammadde ve işgücünün ucuz olduğu bölgelere yayılmıştır. Dolayısıyla, 19. yüzyılın başlarında yabancı sermaye akımları, hammaddeye yönelik tarım ve madencilik alanlarında yoğunlaşmıştır.

2. Ucuz İşgücü

20. yüzyılın sonlarında dünyada meydana gelen siyasal değişiklikler ile birlikte yabancı yatırımların yönü de değişmiştir. Bu dönemde doğrudan yabancı yatırımların, gelişmekte olan ülkelerdeki iç pazara dönük üretime yöneldikleri görülmektedir. Söz konusu yönelmeye sebep ise, az gelişmiş ülkelerin sanayileşme politikalarını ithal ikamesi yönünde değiştirmeleridir.

1970'li yıllardan itibaren doğrudan yabancı yatırımları geliştirmekte olan ülkelere yönelten temel etken, ucuz emek olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerdeki hızlı nüfus artışının bir sonucu olarak ucuz emek ve onun sağladığı maliyet avantajı,

---

¹⁴⁹ LINDERT- WILLIAMSON, a.g.e., s.22.

yatırımcıları dünya pazarına dönük üretim için bu ülkelere yönlendirmiştir.¹⁵⁰ Günümüzde de dünya ticaretini ve üretimini yönlendiren çokuluslu şirketler, rekabet ortamı içinde pazar paylarını korumak yada genişletmek için, ucuz emek faktörüne sahip ülkelerde faaliyette bulunmayı tercih etmektedirler. Gelişmekte olan ülkelerin sahip oldukları ucuz işgücü arzı, uluslararası ticarete (özellikle emek-yoğun mallarda) bu ülkelerin üstünlüğünü oluşturmaktadır. Bu üstünlük doğrudan yabancı yatırımları da, özellikle emek-yoğun malların üretimi açısından etkilemektedir. Bu nedenle, doğrudan yabancı yatırımlar, çokuluslu şirketlerin yerel avantajlara dayanan üstünlüklerinden, daha ucuz işgücüne sahip ülkelerde olduğu gibi, nispi olarak sahipliğe dayanan üretim üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Böylece, ucuz işgücü bu tür yatırımların yapılmasında önemli bir belirleyici haline gelmektedir

3. Çokuluslu Şirketler

Küreselleşmenin son evresinde artık ulusal şirketler ve onların egemen olduğu ekonomiler de değişmiştir. Dolayısıyla, yöneticilerinin kar edebilmek için firma kaynaklarını ülke kimliklerini dikkate almaksızın dağıttıkları, yerli-yabancı faaliyet ayırımı bulunmayan çokuluslu şirketler ortaya çıkmıştır. Bugün çokuluslu şirketler, ulus-devletlerle boy ölçüşen büyüklüklere ulaşmışlar ve sanayi faaliyetlerinin belli bir coğrafi bölgede yoğunlaşması süreci kaybolarak, sektörler ve işletmeler arasında hızlı gelişmeler ortaya çıkmış, sınırlar ötesi ve işletmeler arasındaki işbirliği ve sermaye yatırımları da giderek artmıştır. Ülkenin ekonomik yapısı sonucu ürün ticaretinin yetersizliğinden veya işletmenin üretim kapasitesinin ülkenin mala olan talebinin üzerinde olmasından kaynaklanabilen iç piyasadaki yetersizlikler; petrol ve maden gibi üretilen malın uluslararası nitelik taşıması şirketlerin çokuluslu nitelik kazanmasına neden olmuştur. Ayrıca, köken ülkesinin ücret, sosyal haklar ve vergi gibi maliyet artırıcı unsurlar bakımından dezavantajlı olması; çokuluslu şirketi kabul eden ülkenin geniş bir pazara sahip olması; yatırım yapılan ülkenin geniş ölçüde ithal ikamesine yönelik sanayileşme politikası izlemesi şirketlerin bu ülkede pazarı korumak amacı ile yatırım yapmasını gerektirmektedir. Yatırım yapılan ülkenin ithalata yüksek gümrük tarifeleri uygulaması veya ithalata

---

¹⁵⁰ ALPAR, a.g.e. s.61.

belirli kontenjanlar uygulayarak çeşitli sınırlamalar getirmesi veya bazı malların ithalini yasaklaması ihracatçı şirketleri bu ülkeye yatırım yapmaya zorlamaktadır.

Çokuluslu Şirket; "Bir ülkeden yönetilmeye başlanan ve yabancı ülkelerdeki faaliyetin sanki asıl ülkede cereyan etmiş gibi kabul edildiği firmalardır". Bir diğer tanıma göre Çokuluslu Şirket; "Genel merkezi belli bir ülkede olduğu halde, etkinliklerini bir veya birden fazla ülkelerde kendisi tarafından koordine edilen şubeler, yavru şirketler aracılığıyla ve genel merkez tarafından kararlaştırılan bir işletme politikasına uygun olarak yürütülen büyük şirketlerdir. Bu şirketlerin teknolojik ve yönetim alanlarında üstün başarıya sahip oldukları görülmektedir. Ancak bu özelliklerinin, güçlü ekonomik yapıları ile ilişkili olduğu da bilinmektedir.¹⁵¹

Çokuluslu şirketler, uluslararası borç alma ve borç verme konularında kullanılan önemli araçlardır. Çokuluslu şirketler genellikle, daha sonra geri döneceği ümidiyle, tabi şirketleri aracılığıyla (tabi şirketlerinin buldukları ülkelere) sermaye tedarik ederler. Bu süreç, yani çokuluslu şirketlerin tabi şirketlerine sermaye tedarik etmesi, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını, uluslararası kredi verme işlemlerine (borç verme-ödünç alma), kısmen de olsa, alternatif haline getirmektedir.

Çokuluslu şirketler bazen, yabancı ülkelerde faaliyet gösteren tabi şirketleri aracılığıyla yaptıkları büyüme operasyonları için ihtiyaç duydukları fonları karşılamak amacıyla, o ülkede kaynak yaratma yolunu seçebilirler. Bu durumda da ülkeye dışarıdan, bir kaynak akışı sağlanmamış olur. Dahası, bazen bir çokuluslu şirket, yabancı bir ülkede genişlemek için, tabi şirketine ve dolayısıyla, o ülkeye kaynak transferi yapar. Buna karşılık, tabi şirketin bulunduğu ülkede yer alan, başka bir çokuluslu şirket de, diğer çokuluslu şirketin bulunduğu ülkedeki tabi şirketine sermaye transfer etmek kaydıyla genişleme yoluna gidebilir. Bu durumun sonucunda ise, bu iki ülkeye hem kaynak transferi yapılmış olurken (birbirlerine), hem de bu ülkelerden (birbirlerine) kaynak transferi yapılmış olur ve sonuçta, iki ülkeye de,

---

¹⁵¹ İzmir Ticaret Odası, Uluslararası İşletmeler, <http://www.izto.org.tr/NR/ronlyres/76725962-594E-4515-BDCC-0BDA11CBA745/4656/uluslarotesi.pdf>, (21.07.2008).

hem kaynak girip, hem de çıkmış olduğundan, net bir kaynak transferi girdisi sağlanamamış olur.¹⁵²

Çokuluslu Şirketlerin bir çok ülke ve alanda etkinlik kazanmaya başlaması ana hammaddelerin yatırım yapılan ülkelerde mevcut olması ile ilgili iken günümüzde ise, global rekabetin artması ve Pazar payı sorunu temel belirleyicilerdir. Bir diğer ifade ile global ekonomide, Çokuluslu Şirket haline gelmek, ekonominin tek hakimi olmak anlamını taşımaktadır.

4. Globalleşme

Küresel üretimin "yeniden yapılanması" anlamına da gelen DYY aslında yeni bir süreç değildir ve bahsedildiği üzere, başlangıcı 1850'li yıllara kadar gitmektedir. Günümüzde farklı olan ise artık daha çok ülke ve insanın, buna Çin de dahil, küreselleşmeye daha sıcak bakması ve kalkınmada daha büyük bir rol oynaması için çaba göstermesidir. DYY taraftarlarına göre küreselleşme sürecinde bir ülke ne kadar çok yabancı yatırım çekebilirse, o kadar çok küresel üretimden ve gelirden pay alabilecek ve ülkenin/bireylerin gönencini arttırabilecektir.¹⁵³

Üretimin DYY vasıtasıyla küreselleşmesi sonucu genellikle rekabet oligopolist / kartelci çerçevede birkaç küresel yatırımcı firmalar (KYF) arasında evrimini devam ettirmekte, fakat küresel rekabet gerçek anlamda artmamaktadır. Çünkü DYY kanalıyla gerçekleşen yavru-şirket üretiminde diğer yavru-şirketler veya ana firma ile rekabet söz konusu değildir. KYF'ın değişik ülkelerdeki üretim birimlerinin bağımsız kâr merkezleri gibi birbirleriyle "küresel" rekabete girmesi merkezdeki sermaye sahiplerinin "küresel" çıkarlarına aykırı düşeceği için rekabet çeşitli "kısıtlayıcı" önlemler ile engellenmektedir. Bu arada DYY artan oranda küresel üretimin yeniden yapılanmasında belirleyici olmaya devam ederken bir yandan da Gelişmiş Ülkeler –Gelişmekte Olan Ülkeler arasında uluslararası gelir dağılımı da yeniden şekillenmekte ve bu yeniden şekillenmede trend Gelişmiş Ülkeler ve KYF lehine gelişme göstermektedir.

¹⁵² OKSAY Suna, a.g.m., <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/oksay3.pdf>, (16.06.2008).

¹⁵³ GÜRAK Hasan , Küreselleşme Nereye Götürüyor? Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Verimlilik ve Gelir Dağılımı, http://www.bilgiyoneti.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=409, (23.06.2008).

Globalleşme ve teknolojik gelişmeler sonucu üretim faktörlerinin mobilitesinin artması, ülkelerin iktisadi kalkınmalarını sağlamak, diğer ülkelerle aralarındaki gelişmişlik farkını kapatarak önde giden ülkeleri yakalamak ve genel olarak yaşam kalitesini artırmak için gerekli olan sermayeyi yabancı kaynaklardan temin etme arzusunun artırmaktadır. Söz konusu globalleşme sürecinde ülkeler yabancı sermayeyi cezbetmek için birbirleriyle daha şiddetli bir rekabet içerisinde bulunmaktadırlar. “Yabancı sermaye rekabeti” olarak adlandırılan bu olgu bütünüyle globalleşmenin ortaya çıkardığı bir gelişmedir.

5. Teknolojik Gelişmeler

Yeni teknolojilere göreceli olarak daha kolay ulaşabilmenin bir yolu teknoloji transferidir. Çünkü gelişmiş ülkelerin işletmeleri her sektörde GOÜ işletmelerine göre daha gelişmiş düzeyde teknolojilere sahiptir ve sürekli yenilikler peşindedir. Bu durumda GOÜ işletmeleri açısından en akılcı yol mevcut teknolojileri ithal etmek olup bunun da en kolay ve risksiz yöntemi DYY’dır. Her üretilen veya geliştirilen “yeni” teknolojinin elbette bir maliyeti vardır. Uçak, bilişim, iletişim, metalürji, biyokimya gibi dinamik sektörlerde yeni teknolojik buluşlar yapmak, geliştirmek ve kitlelerin tüketimine sunmak için çok büyük yatırımlar gerekir. Bu tür teknolojiler genellikle GÜ kökenli işletmeler tarafından piyasalara geliştirilir ve mülkiyet hakları kendilerinin tekelindedir. GOÜ firmaları genellikle, en gelişmiş ve dinamik, çağdaş ürünlerin üretildiği sektörlerde yeni teknolojiler üretebilecek bilgi, beceri ve altyapıya sahip değildirlere. Bu nedenle GÜ’de zaten var olan kendileri açısından göreceli olarak daha gelişmiş teknolojileri “yeniden” üretmeye çalışmak yerine GÜ’den ithal etmeleri daha kolay ve akılcı bir yöntem gibi görünür.

E. Doğrudan Yabancı Yatırımları Etkileyen Faktörler

Doğrudan yabancı yatırımları etkileyen faktörler incelendiğinde, dönemler itibariyle belirleyici faktörlerin değişime uğradığı görülmektedir. Bir başka deyimle, yabancı yatırımları çekebilmek için farklı dönemlerde farklı özelliklere sahip olmak gerekmiştir.¹⁵⁴ Örneğin, II. Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş ülkelerin ihtiyaç

¹⁵⁴ GÜRAK Hasan, a.g.m., www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=409, (23.06.2008).

duydıkları hammaddelere sahip olmak DYY çekmekte en önemli faktör olarak görülmüştür. İlerleyen dönemde, 1970’li yıllarda ise, ucuz işgücüne sahip olmak DYY çekebilmenin önemli bir kriteri haline gelmiştir.

Aşağıda Doğrudan Yabancı Yatırımları etkileyen faktörler tablo şeklinde verilmiş daha sonra da bu faktörlerle ilgili değerlendirme yapılmıştır:

Tablo 10 : Doğrudan Yabancı Yatırımları Etkileyen Faktörler

Ekonomik durum	Piyasalar	Ölçek, gelir düzeyi, şehirleşme, istikrar ve büyüme beklentisi, bölgesel piyasalara erişim, dağıtım ve talep durumu
	Kaynaklar	Doğal kaynaklar, yerleşim
	Rekabet	Emek mevcudiyeti, maliyet, beceri, eğitilebilirlik, yönetsel teknik beceri, girdilere erişim, fiziksel altyapı, arzıcı tabanı, teknolojik destek
Ev sahibi ülke politikaları	Makro politikalar	Kritik makro değişkenlerin yönetimi, havale kolaylığı, döviz erişim
	Özel sektör	Özel mülkiyetin teşviki, açık ve istikrarlı politikalar, kolay giriş/çıkış politikaları, etkin finansal piyasalar, diğer destek türleri
	Ticaret ve sanayi	Ticaret stratejisi, bölgesel entegrasyon, piyasalara erişim, mülkiyet kontrolleri, rekabet politikaları, KOBİ’lere destek
	DYY politikaları	Giriş kolaylığı, mülkiyet, teşvikler, girdilere erişim, saydam ve istikrarlı politikalar
Firma stratejileri	Risk algısı	Ülke riski algısı, politik faktörlere dayalı makro yönetim, emek piyasaları, politika istikrarı
	Yerleşim, uluslararası transfer, firmalararası arz	Lokasyon için firma stratejisi, ürün/girdi için firmalar arası arz, iştiraklerin entegrasyonu, stratejik işbirliği, eğitim, teknoloji

Kaynak: CHO, J. W, Foreign Direct Investment: Determinants, Trends in Flows and Promotion Policies, http://www.unescap.org/tid/publication/chap5_indpub2259.pdf

1. Ekonomik Faktörler

DYY'ın gideceği yeri belirleyen en önemli etkenler, kuşkusuz, ekonomik olanlardır. Buna göre, piyasaların büyüklüğü, zengin doğal kaynaklar, düşük maliyetli esnek işgücü gibi faktörler yatırımların gideceği ülkenin belirlenmesinde etkilidir. Ancak, günümüzde DYY çekebilmek için sadece ekonomik belirleyiciler yeterli bir kriter olmayıp, tamamlayıcı politikalar zorunlu hale gelmiştir. Küreselleşmenin önemini daha da artırdığı son dönemlerde, rekabet olgusu ve kalkınma hızlarını artırma zorunluluğu, gelişmekte olan ülkeleri DYY'ı kendi ülkelerine çekmekte kullanılacak çeşitli politikalar üzerinde yoğunlaşmasına neden olmaktadır.

DYY'ın bir ülkeye gelmesi için en temel güdü kardır. Bu kar devamlılık arz etmelidir. Karın devamlılığını sağlayan en önemli etken ise ekonomik ve siyasi istikrardır.¹⁵⁵ Bu konuda yapılmış çalışmalarda bir ülkedeki ekonomik ve siyasi istikrar ile DYY arasında doğrusal bir ilişkinin olduğu ortaya konulmuştur.

a. Piyasanın Büyüklüğü

DYY'yi etkileyen ekonomik faktörlerin en başında gelen ve hemen tüm çalışmalarda ilk sırayı alan faktör piyasa büyüklüğüdür. Piyasa büyüklüğü, piyasa arayan tipteki DYY için en önemli faktördür. Piyasa büyüklüğü ile ilgili yapılan çalışmaların çoğunda, kişi başına düşen reel GSMH kullanılarak, DYY ile piyasa büyüklüğü arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. DYY'yi etkileyen faktörler arasında literatürde en sağlam yönü piyasa büyüklüğü almış durumdadır. Piyasa büyüklüğünden başka DYY'yi etkileyen pek çok değişken vardır. Fakat bu değişkenler üzerine yapılan çalışmalar piyasa büyüklüğünün verdiği kesin yargı gibi bir yargıya varılmasına engeldir. Çünkü çalışmaların sonuçları birbirleri ile çelişebilmektedir.

---

¹⁵⁵ BARREL - PAIN, a.g.e. , s.158.

b. Piyasa Büyüme Hızı

Piyasa büyüklüğüne yakınlığı ile incelemeye değer bir diğer faktör de piyasa büyüme hızıdır. Bu faktör için de çalışmalar yapılmış ve piyasa büyüklüğü kadar olmasa da, benzer sonuçlar elde edilmiştir. Piyasa büyüme hızının DYY'yi olumlu etkilemesi beklenmektedir. Çünkü büyüme potansiyeli fazla olan bir yer, gelecekte yatırımların getirisini arttıracaktır. Bu yüzden DYY ile piyasa büyüme hızı arasındaki ilişki pozitif olmalıdır. Literatürdeki ampirik çalışmalar da beklentiyi doğrular niteliktedir. Bu çalışmalarda da reel GSMH'nin büyüme hızı vekil olarak kullanılmış ve piyasa büyüme hızı ile DYY arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur.¹⁵⁶

c. Dış Ticarete Açıklık

Çalışmalarda önem verilen diğer bir faktör ev sahibi ülkenin dış ticarete ne kadar açık olduğudur. Çünkü ihracata açık bir ev sahibi ülkede gelen DYY'nin ihracat yolu ile piyasa büyüklüğünün artmasına neden olacaktır. Yapılan çalışmalar da beklentiler doğrultusunda sonuçlar vermişlerdir. Çalışmalarda ev sahibi ülkenin ihracat/ithalat verileri ve GSMH'sı kullanılarak, DYY ile dış ticarete açıklık arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir.

d. Ekonomik İstikrar

DYY akımlarını belirleyen diğer bir faktör de ev sahibi ülke ekonomisinin istikrarıdır. Çünkü krizlere açık ve sürprizlerle dolu bir ekonomiye yatırım yapmak karları olumsuz etkileyebileceği için istikrarsızlık yabancı yatırımlar tarafından pek istenmez. Dolayısıyla, ekonomik istikrarsızlığın DYY ile ilişkilerini inceleyen çalışmalarda kullanılan borç yükünün GSMH'ya oranı ile ticari mevduattaki reel faiz oranı verileri doğrultusunda çıkan sonuç ikisi arasında negatif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

---

¹⁵⁶ YILMAZ B - A. BARBAROS., Development and Determinants of Foreign Direct Investment in Turkey: A Comparison with Ireland and Spain, <http://www.iaw.unibremen.de/~jtholen/tagungen/papers/Yilmaz.pdf>, (25.06.2008).

e. Döviz kuru

DYY'yi etkileyen diğerk bir faktör döviz kurudur. Aşırı değerli bir ev sahibi ülke parası DYY'nin azalmasına sebep olabilmektedir. Çünkü aşırı değerli ev sahibi ülke para birimi gelen yatırımın alım gücünü azaltmaktadır. Yine döviz kurundaki istikrarsızlıklar da DYY'yi olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla, döviz kuru ve döviz kuru istikrarsızlığı ile DYY arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır.¹⁵⁷

2. Yatırım Ortamı İle İlgili Faktörler

Bir ülkeye doğrudan yabancı yatırımların gelmesinde etkili olan bir diğerk önemli faktör ise, yatırımı bekleyen ülkenin yabancı yatırımcılara sağlamış olduğu kolaylıklar ve yapılan hukuki ve teknik düzenlemelerdir. DYY bekleyen ülke hükümetleri yatırım indirimi, gümrük vergilerinden muafiyet, ucuz kredi gibi teşvik tedbirleri ile yabancı sermayeyi yatırım yapmaya özendirir.¹⁵⁸

Küreselleşmenin bir boyutu olan finansal piyasalardaki küreselleşme ile birlikte, tasarrufların ve yatırımların dünya genelinde etkin dağılımın sağlanması büyük bir oranda gerçekleşmiştir. Küreselleşmenin önemli alanlarından birisi de üretimin küreselleşmesidir. Üretimin küreselleşmesi aracılığıyla üretim alanı olarak dünya bir bütün olarak değerlendirilmeğe başlanmış ve maliyet avantajı sağlayabilmek amacıyla iktisadi açıdan optimum bölgelerde üretim dağıtılmıştır.

Son dönemlerde özellikle DYY'ı gerçekleştiren çokuluslu şirketler bu gibi teşvik tedbirlerinden ziyade, siyasi ve ekonomik istikrara, söz konusu ülkenin dünya ticaret sistemine ve bu sistem bünyesinde oluşturulan anlaşmalara ne ölçüde katıldığına da aynı şekilde önem vermektedir.

Bir ulusal ekonomide yürütülen idari prosedürler ve işlemler DYY'ın çekilmesinde oldukça önemlidir. Çünkü idari prosedür ve işlemlerin fazla vakit

---

¹⁵⁷ YILMAZ - BARBAROS., a.g.e.,
<http://www.iaw.unibremen.de/~jtholen/tagungen/papers/Yilmaz.pdf>, (25.06.2008).

¹⁵⁸ BARREL - PAIN, a.g.e., s.158.

alması, bürokratik işlemlerin çokluğu ve karmaşıklığı yabancı yatırımcılar için önemli bir giriş engeli olarak değerlendirilebilir.

Yapısal etkenler iki ana altbölüme ayrılmaktadır: idari istikrar ve bürokrasinin işlerliği. İdari istikrar ile esas olarak ifade edilmek istenen devlet ve hükümet politikalarıdır. Yabancı yatırımın gerçekleşmesi için gereken işlemlerin az sayıda, açık, basit, anlaşılabilir olması bürokrasinin işlerliğinin düzeyini belirleyen etmenlerdir. Kurumsal faktörler arasında şeffaflık ve kurumsal altyapı gösterilmiştir. Şeffaflık ifadesi ile anlatılan, kamu yönetiminde rüşvet ve yolsuzluğun olmaması, hukukun üstünlüğü, muhasebe standartlarının tutarlı olması vb. hususlardır. İşletme yönetimlerinin kalitesi ve işletmelerde muhasebe/raporlama altyapısının düzeyi önemli kurumsal altyapı unsurlarındandır. Öte yandan düşük vergileme, yabancı yatırımcılarla ikili vergi anlaşmaları gibi uygulamalar da yabancı yatırımlar üzerinde önemli bir rol oynamaktadır.

Küreselleşme süreciyle birlikte, geçiş ekonomileri olarak adlandırılan eski Doğu Bloku ülkeleri başta olmak üzere, bir çok ülkede özelleştirme uygulamaları gündeme gelmiştir. Özelleştirme uygulamalarının ana hedeflerinden birisi, mülkiyetin el değiştirmesi yoluyla ekonomide rekabetin sağlanmasıdır. Bu amaçla yürütülen özelleştirme uygulamaları DYY çekmekte oldukça etkili olmaktadır.

DYY'ın bir ülke ekonomisine yönelmesinde bir başka belirleyici ise, rekabet politikalarıdır. Kartel anlaşmaları, piyasa gücünün kötüye kullanımı gibi antirekabetçi firma davranışlarını önlemeye yönelik kurallar ve uygulamalar bütünü olan rekabet politikası, piyasalarda yerli firmalar tarafından yapay giriş engelleri oluşturulmasını önlemekte ve bu bağlamda yabancı yatırımların ülkeye akışı açısından kritik bir rol oynamaktadır.

Günümüzde ülkelerin ulusal yatırım mevzuatına damgasını vuran en önemli ilke, yabancılar tarafından gerçekleştirilen yatırımlarla yerli yatırımlar arasındaki eşitlik ilkesidir. Ancak bazı ülkelerin bu konuda daha ileriye gittiği görülmektedir. Yabancı yatırımcılar, yatırım kararını vermeden önce ev sahibi ülkeden ek güvenceler ve avantajlar talep edebilmektedir. Örneğin, böyle bir ülke yerli yatırımcılar için öngörmediği vergi indirimi imkânını yabancı yatırımcıya sunabilir

veya sosyal mevzuat bakımından yabancı yatırımcılara daha esnek davranabilir; yurt dışına yapılacak ödemeler bakımından da yerli yatırımcısına sağlamadığı kolaylığı yabancı yatırımcıya sağlayabilir. Bu tür uygulamalar, genellikle eski doğu bloku ülkelerinde gözlenmektedir. Dolayısıyla, günümüzde çağdaş dünyada kabul edilen sistem yerli olsun, yabancı olsun yatırımlar için nasıl bir düzenleme getirmişse, bu ülkeler, en azından o sistemin gereğini yabancı yatırımlar için yerine getirmek zorunluluğunu duymaktadırlar. Bununla birlikte, yerli yatırımcı ile yabancı yatırımcı arasında eşitlik ilkesi ev sahibi ülkelerin her bölgesinde veya her sektöründe yabancı ve yerli yatırımcıya eşit davrandığı anlamına gelmemektedir. Bazı ülkeler ulusal yatırım mevzuatını tüm ülkeyi kapsayacak şekilde uygulamazlar. Bu ülkelerde yabancı yatırımlar sadece belirli sektörler için veya belirli coğrafi bölgeler bakımından avantajlı kabul edilmektedir. Dolayısıyla ulusal yatırım mevzuatı sadece bu sektör veya bölgelerle sınırlı olarak uygulanmaktadır.¹⁵⁹

Yatırım sözleşmesi ise yabancı yatırımcı ülkeye geldikten, ya da gelmeye karar verdikten sonra söz konusu yatırımla ilgili olarak ülkenin resmi makamlarıyla yaptığı bir sözleşmedir. Bu nedenle yatırım sözleşmesinin taraflarından biri devlettir; diğeri ise yabancı yatırımcıdır. Devletle sözleşme yapan yabancı yatırımcı, gerçek veya tüzel kişi olabilir; ancak bu sözleşmenin diğeri asla yabancı bir devlet değildir. Sözleşmenin bir tarafı ev sahibi devlet, diğeri yabancı yatırımcıdır. Yatırım sözleşmeleri devlet ile yabancı yatırımcı arasındaki ilişkinin hukuki çerçevesini oluşturmaktadır. Bu noktada tarafların konumu gereği bazı olumsuzluklar ortaya çıkabilmektedir. Sözleşmenin bir tarafı devlet olduğundan, devlet de egemen olduğundan o yatırım sözleşmesindeki taahhütlerini unutarak ulusal yatırım mevzuatında değişiklik yapabilmektedir. Yatırım yapıldıktan sonra, ev sahibi devlet egemenlik haklarına dayanarak yatırımın yapıldığı andaki yatırım mevzuatını değiştirebilmektedir. Bu durum genellikle ev sahibi ülkedeki rejim değişiklikleri ya da iktidarın bir darbe ile el değiştirmesi halinde ortaya çıkmakta ve devlet yatırımın geri dönüşünü tehlikeye sokabilecek bu tür değişiklikleri yapabilmektedir. Teorik olarak ve günümüz dünyasının koşullarına rağmen kısmen de pratikte, tabii ki devlet

---

¹⁵⁹ GÖRGÜN Tuğrul, Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi Çerçevesinde Yatırımların Geliştirilmesinin Etkin Kurumsal Yapılanmaları, Uzmanlık Tezi , T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara-2004, s. 67

kendi ülkesinde istediği kanunu çıkarabilir; istediği değişiklikleri yapabilir; bunu yaparken de herhangi bir uluslararası makama danışmak mecburiyetinde değildir. Öte yandan yabancı yatırımcının bu değişiklikler sonucunda haklarının ihlal edildiği de bir gerçektir. İşte bu noktada, yatırım sözleşmesi dediğimiz, devletle yatırımcı arasında yapılan sözleşme önem taşımaktadır. Çünkü bu sözleşmelerde çok önemli iki kayıt (clause) vardır. Bunlardan biri istikrar kaydı; diğeri ise tahkim kaydır. Hemen hemen tüm yatırım sözleşmelerinde, sözleşmenin tarafı olan ev sahibi devletin sonradan yapacağı değişikliklere karşı istikrar kaydı yer almaktadır.

Yatırım sözleşmelerinin diğeri bir önemli özelliği de uyuşmazlık çıkması halinde, bir uyuşmazlık çözüm yöntemi olarak tahkim kaydının sözleşmede yer almasıdır. O halde yatırım sözleşmelerinde bu iki kayda mutlaka yer verilmektedir ve devletler bu kayıtları sözleşmeye koymak suretiyle kendilerini bir taahhüt altına sokmaktadırlar.¹⁶⁰

Yatırımlara sağlanan hukuki korumanın üçüncü ayağı uluslar arası sözleşmelerdir. Bu sözleşmeler iki taraflı olabileceği gibi, çok taraflı sözleşmeler şeklinde de olabilir. Yabancı yatırımların korunması ihtiyacının ana nedeni olan özellikle çok uzun yıllardan beri yatırımcıların kaynak devletlerinin şikayetçi olduğu kamulaştırma ve eş etkili önlemler, uluslararası düzeyde ve uluslararası hukuk bakımından bazı çabaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ne var ki, yabancı yatırımı himaye edebilecek dünya çapında genel kabul görmüş ve yatırımı bütün boyutlarıyla düzenleyen bir uluslararası belge ya da çok taraflı bir anlaşma bugüne kadar gerçekleşmemiştir. Bugüne kadarki en ciddi çaba, OECD'nin girişimleri sonucunda çok sayıda ülkenin katılımıyla da hazırlanan çok taraflı bir yatırım anlaşması taslağı olan “Çok Taraflı Yatırım Anlaşması – MAI”dir (Multilateral Agreement on Investment).

3. Politik Faktörler

Literatürde geniş yer tutan diğeri bir faktör de politik istikrardır. Teoride politik istikrarın DYY akımlarını pozitif etkileyeceği belirtilmektedir. Yapılan ampirik çalışmalar da genellikle bu yöndedir.

---

¹⁶⁰ GÖRGÜN, a.g.e., s. 67.

Bu konuya dair önemli bir çalışma Feils ve Şabac tarafından yapılmıştır. Çalışmada sermaye bütçeleme analizi kullanılmış ve kamulaştırma riski ile politik değişikliklerin nakit akımında meydana getirecekleri etkiler ve bunun yatırım kararlarını nasıl etkilediği analiz edilmiştir. Sonuç olarak artan kamulaştırma riskinin nakit akımını azaltacağı ve dolayısıyla yatırımın getirisinin azalacağı, yani DYY ile politik istikrar arasında pozitif bir ilişkinin varlığı bulunmuştur.¹⁶¹

F. Doğrudan Yabancı Yatırımların Etkileri

Küresel üretimin yeniden yapılanması anlamına da gelen doğrudan yabancı yatırımlar, çalışmanın önceki bölümlerinde de bahsedildiği üzere, yeni bir süreç değildir ve başlangıcı 1850'li yıllara kadar gitmektedir. Günümüzdeki farkı ise artık daha çok ülke ve insanın, küreselleşmeye daha sıcak bakması ve kalkınmasında daha büyük bir rol oynaması için çaba göstermesidir. Dünyada küreselleşme süreci öncesinde yeterince önemsenmeyen doğrudan yabancı yatırımlar, bugün kalkınmaya olan katkısıyla, gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelerin ilgi odağı haline gelmiştir. Doğrudan yabancı yatırım taraftarlarına göre, küreselleşme sürecinde bir ülke ne kadar çok yabancı yatırım çekebilirse, o kadar çok küresel üretimden ve gelirden pay alabilecek ve ulusal refah artabilecektir.¹⁶² Doğrudan yabancı yatırımların miktarı ve niteliği ülkelerin ekonomilerine önemli etkiler yaratmaktadır.

1. Sermaye Birikimine Etkileri

Gelişmekte olan ülkelerin temel problemlerinden birisi sermaye birikiminin yetersizliğidir. Gelişmekte olan ülkeler, sürdürülebilir bir ekonomik büyümeyi gerçekleştirebilmeleri için gerekli sermaye birikimine sahip değillerdir. Bu durum dış finansman ihtiyacını doğurmaktadır. Bu amaçla doğrudan yabancı yatırımların girişi, bu ülkeler tarafından 1990'lardan itibaren yoğun şekilde teşvik edilmektedir.

DYY ev sahibi ülkelerin sermaye birikimine ve üretim kapasitesine önemli katkı sağlamaktadır. DYS yatırımları, sadece gittikleri ülkeye başlangıçta getirmiş oldukları sermaye bakımından değil, aynı zamanda elde ettiği karların belli bir

---

¹⁶¹ FEILS D. J - F. M ŞABAC, The Impact of Political Risk on the Foreign Direct Investment Decision: A Capital Budgeting Analysis, The Engineering Economist, Vol. 45, No. 2, 2000, s.13.

¹⁶² GÜRAK, a.g.e., www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=409, (23.06.2008)

bölümünü yeniden yatırımlara yönlendirmesiyle de buldukları ülkenin üretim kapasitesinin gelişmesine yardımcı olmaktadır.¹⁶³

Yetersiz sermaye birikimi istihdam olanaklarını olumsuz etkiler. Bu sorunun üstesinden gelmek için yeterli sermaye birikiminin sağlanması gerekir. Bunun için de yatırımların yapılması gerekmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler kalkınma süreçlerinde karşı karşıya buldukları tasarruf-yatırım darboğazı veya sermaye yetersizliği belli bir ölçüde dışarıdan sağlanacak kredilerle ortadan kaldırılabilir. Diğer bir deyişle, dış borç anlamındaki yabancı sermaye iç tasarruf darboğazını aşmak bakımından kullanılabilir önemli bir kaynak durumundadır. Böylece gelişmekte olan ülkelerin sermaye yetersizliğini hibe ve dış borçlanma yoluyla da giderebilecekleri düşünülebilir. Ancak, bu alternatiflerin yükleyebileceği muhtemel politik ve ekonomik problemler, bu tür sermaye transferlerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına göre daha az cazip kılmaktadır.¹⁶⁴

2. Ödemeler Dengesine Etkileri

Gelişmekte olan ülkelerde ödemeler dengesi açıklarının kapatılmasında, yurtiçindeki tasarruflar yeterli düzeyde olmamaktadır. Bu açıkları kapatabilmek için en iyi alternatif doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıdır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, ithal ikamesini sağlayabileceği için ödemeler dengesinin ithalat ile ilgili döviz ödemeleri yükünü azaltması, yapılan üretimin bir kısmının dış piyasalara yönelik olarak ihracatı artırması ile ülkenin ödemeler dengesini etkileyeceği öngörülmektedir. Gelişmekte olan ülkeler için en çok tartışılan ve gündemde olan bir konuda cari işlemler dengesi açığıdır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ithalatı azaltıcı, ihracatı artırıcı etki sağlanarak dış ticaret açığının kapatılmasına olumlu etki gerçekleştirilirse, ödemeler dengesi dolayısıyla cari işlemler dengesi de bundan olumlu yönde etkilenecektir.

---

¹⁶³ SEYİDOĞLU, a.g.e, s.729.

¹⁶⁴ AKDIŞ Muhammet, Dünya'da ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler, YASED Yayınları No: 33, 1988, İstanbul, s.8-9.

Yabancı sermaye yatırımlarının ödemeler dengesine olan etkisinin Kindleberger iki şekilde ortaya çıktığını belirtmiştir.¹⁶⁵ Birincisi, yabancı sermaye yatırımları ile birlikte ülkenin döviz rezervinin artması; ikincisi ise, ithalatı ikame ederek ve ihracattan sağlanan kazançla ödemeler dengesine sağlayacağı katkıdır.

Yatırım yapmak üzere ülkeye gelen yatırımcı fabrika veya işletmesini kurma aşamasında veya kuruluş sırasında, birçok girdiye ihtiyacı olacaktır. Bu girdilerin büyük bir kısmı ev sahibi ülke tarafından sağlanacağı için, yabancı sermaye girişi, döviz kazandırıcı bir etkiye neden olacaktır. Yabancı sermayenin ülkeye getirdiği yabancı para, uzun dönemde ithalatı ikame edici ve ihracatı arttırıcı etkiler yaratarak, ödemeler dengesine olumlu katkıda bulunur. Ancak daha sonra yurtdışına yapılan kar transferleri ve lisans ve diğer yabancı faktör ödemeleri sonucu ödemeler dengesinin olumsuz yönde etkilenmesi söz konusu olacaktır.

Ülkelerin dış kaynak ihtiyacını ortaya çıkartan başka bir neden ise, dış ticaret açığıdır. Daha önce dışarıdan ithal edilen mal ve hizmetlerin, ülkeye gelen yabancı sermaye ile birlikte yurt içinde üretilmeye başlanması, ithal ikamesini sağlamaktadır. Ayrıca yabancı sermayeli firmaların üretmiş olduğu mal ve hizmetlerin tamamı yurtiçi piyasasın da tüketilmemekte, üretilen mal ve hizmetlerin belirli bir kısmını dış piyasaya tüketilmekte yani ihraç etmektedirler. Yabancı firmaların ihracat yapma özelliklerinin olması ödemeler dengesine olumlu katkılar sağlayacaktır. Yabancı yatırımcılar, ev sahibi ülkede yapmış oldukları yatırımları sonucu elde ettikleri karları ana ülkelerine transfer etmeyi amaçlarlar. Diğer taraftan ev sahibi ülke ise, bunun tam tersine karların yurt içinde kalmasını ve yurt içindeki yeni yatırımlara kanalize edilmesi amacındadır. Sonuçta ev sahibi ülke açısından, ödemeler dengesinin yabancı sermaye yatırımlarından olumlu etkisinin olabilmesi için gelen yabancı sermayenin artış hızının, transfer edilen sermaye gelirinin artış hızından fazla olması gerekir.

Yabancı sermayeli şirketler kar transferi, yatırım ve ara malı ithali ile ödemeler bilançosuna yaptıkları olumsuz etkileri, üretim kapasitesi ve ihracattaki

---

¹⁶⁵ KINDLEBERGER P.Charles, Economic Development, The McGraw, Hill Book Company, 1958, Tokyo, s.70.

kabiliyeti ile giderebilme özelliğine sahip bulunmaktadırlar. Ayrıca sağladıkları ithal ikamesi ile de döviz kazandırıcı işlev görmektedirler. Yabancı sermayenin ödemeler dengesi üzerine olumlu etkinin süreklilik kazanabilmesi için, yabancı sermayenin uzun dönemde döviz kazandırıcı özelliğini koruması gerekir.

3. Teknolojik Etkileri

Gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere teknoloji transferinin en hakim yollarından biri doğrudan yabancı yatırımlar olmuştur. Teknoloji transferi sermaye tedariki ile birlikte teknik know-how, teçhizat, yöneticilik bilgisi pazarlama ve diğer becerileri de beraberinde getirmektedir. Esasen gelişmekte olan ülkelerin ileri sanayi ülkeleri ve çok uluslu şirketlerin elinde olan teknolojik avantajları kendi tarafına çekebilmesi iki yolla mümkün olmaktadır: i) Teknik bilginin lisans anlaşmaları, teknik yayınlar, ticaret resmi, teknik yardım programları ve diğer haberleşme araçları ile, ii) Özellikle yabancı sermayeli şirketler tarafından gerçekleştirilen doğrudan yatırımlar sayesinde yatırım yapılan ülkeye yeniliğin bizzat şirket tarafından getirilmesi ile¹⁶⁶. Bu yollardan ilkinde teknoloji ithali ülkeler için pahalıya mal olurken, diğerinde ise bu dezavantajın ortadan kaldırmanın yanında teknolojik gelişmelerin sürekli izlenmesi ve uygulamaya geçirilmesi bakımından da yaralanmak mümkün olur. Ayrıca, doğrudan yabancı yatırımcı kuruluşların bir diğer faydası, ev sahibi ülkeye teknik bilgi yanında çoğunlukla yönetici ve üst düzeyde teknisyen niteliğindeki personeli de getirmesidir. Böylelikle bu ülkelerdeki müteşebbisler yapmayı bilmedikleri bazı şeyleri onlarla beraber iş yaparak öğrenmektedirler. Yabancı sermaye bankacılık, ihracat, üretim ve teknoloji konusundaki yönetim ve işletmecilik bilgisini de yaygınlaştırmaktadır.

Ciddi yabancı sermaye yatırımları ileri teknolojinin transferi konusunda önemli bir kanal olarak ortaya çıkmaktadır. Yeni üretim konularında, ekonomik büyüklükte sanayi yatırımlarının gerçekleştirilmesi ve üretimlerinin sürdürülmesi, dünya ülkelerinde mevcut en ileri teknoloji transferi ve teknolojik gelişmelerin sürekli olarak uygulanması ve ülkeye aktarılmasında, yabancı sermaye olanaklarından geniş ölçüde yararlanmak mümkündür.

---

¹⁶⁶ AKDİŞ, a.g.e, s.9-10.

Gelişmiş ülkeler arasındaki teknoloji alışverişinde her ülke belli ölçüde hem alıcı hem de satıcı durumunda iken gelişmekte olan ülkelerin her zaman alıcı durumunda olmaları, uygun teknoloji seçiminde pazarlık güçlerini ortadan kaldırmaktadır.

Yabancı sermayeli şirketler, uluslar arası düzeyde yeni teknolojilerin yayılmasına katkıda bulunmaktadır. Yabancı sermaye ile birlikte teknolojinin de ev sahibi ülkeye girmesi, yerli girdilerin kullanılması, yerli işgücünün eğitim ve yetiştirilmesinin sağlanması ile birlikte ölçek ekonomilerinin ortaya çıkması ev sahibi ülke ekonomisine olumlu katkılar sağlayabilmektedir.

4. Rekabet Üzerine Etkileri

Doğrudan yabancı yatırımlar, global piyasalardaki rekabet üzerinde de çok önemli etkiler yaratmıştır. Birçok ülkede, sektörlerin doğrudan yabancı yatırımlara açık hale getirilmesinin firma sayısını artırarak, sektörü daha rekabetçi bir yapıya kavuşturduğu görülmüştür. Liberalize edilen doğrudan yabancı yatırım rejimlerinin, ulusal mal ve hizmet piyasalarındaki yarışabilirliğe katkıda bulunması beklenir. Çünkü böylece, yabancı firmalar çok daha serbest bir hareket imkânına kavuşacaktır. Bu takdirde, ulusötesi şirketler evsahibi ülkedeki piyasaların yapısını etkileyerek, uygun şartlar altında rekabeti güçlendirebilmektedir. Doğrudan yabancı yatırım sonrasında, ulusötesi şirketlerin davranışı rekabeti artırıcı olduğu takdirde, sözkonusu yatırımlar, endüstri performansının dinamik ve statik etkinliğinin ve tüketici refahının artırılması açısından önemli potansiyel faydalar taşıyabilir. Bununla birlikte, ulusötesi şirketlerin piyasaya girmesiyle birlikte, o ülkedeki piyasa yapılarında bazen daha büyük bir yoğunlaşma ve anti-rekabetçi davranışların olması da muhtemeldir. Çünkü bu şirketler genellikle, ulusal firmalardan daha büyük ölçekli oldukları için, hem daha çok kaynağa hem de daha büyük bir piyasa gücüne sahiptir.¹⁶⁷

Ulusötesi şirketlerin, ürünün piyasası ve endüstrinin yapısı üzerindeki etkileri temelde bunların giriş şekline bağlıdır. Ancak giriş şekli nasıl olursa olsun, doğrudan

---

¹⁶⁷ ÇETİNTAŞ Hakan, Global Bir Ekonomide Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Rekabet, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/global.doc>, (24.08.2008).

yabancı yatırımlar, özellikle giriş engellerinin yüksek olduğu endüstriler olmak üzere, evsahibi ülkedeki piyasaların yoğunlaşma yapısını değiştirmektedir. Ulusötesi firma faaliyeti ile yoğunlaşma arasındaki ilişki, ürün farklılaşmasının ve yeniliğin özellikle önemli olduğu endüstrilerde çok güçlüdür. Üretim ölçeğinin küçük ve ürünlerin homojen olduğu endüstriler, en az yoğunlaşmanın ve en düşük şirket kalımının olduğu endüstrilerdir. Bazı endüstrilerde, üretimdeki yoğunlaşma ölçek ekonomilerinden dolayı üretim performansını yükseltebilir, fakat üretim yoğunlaşması piyasa yoğunlaşmasına yol açarsa, bu durumda, hakim durumun kötüye kullanılmasına ve tüketici refahının azalmasına neden olabilir. Ancak, yabancı şubeler dinamik etkinlik dahil üretim ve dağılım etkinliği arasındaki uyumsuzluğa, ulusal firmalardan daha çok önem vereceği için, bir ekonominin gelecekteki kapasitesini artırmasında daha etkin olabilir. Bu çatışmaya, özellikle az gelişmiş ekonomilerde daha fazla önem verilmektedir.

Ulusötesi şirket girişi ve faaliyetleri potansiyel olarak yalnızca, ev sahibi ülke ve piyasalarına enjekte ettikleri rekabetle performans artırıcı etkilere değil fakat aynı zamanda, belirli şartlar altında ilgili endüstrilerin ve piyasaların performansını etkileyecek, anti-rekabetçi eylemler açısından da önemli bir potansiyel taşır. Ulusötesi şirketlerin son yıllarda gelişmiş ülkelerdeki rekabet otoritelerine şikayet edilmesi dikkati çeken en önemli özelliklerinden biridir.

5. İstihdama Etkileri

Doğrudan yabancı yatırım durumunda, ihtiyaç duyulan işgücü büyük ölçüde yatırımın yapıldığı ev sahibi ülke tarafından karşılanmaktadır. İşsizlik açısından önemli problemlerin yaşandığı gelişmekte olan ülkelere bu durum, istihdam bakımından elverişli imkânlar sağlamaktadır. Esasen gelişmekte olan ülkelerin doğrudan yabancı yatırımlarını çekmesinin önemli bir nedeni, düşük ücret düzeyidir. Özellikle üretimin emek yoğun aşamalarının gelişmekte olan ülkelere kaydırılması, bu ülkelere yönelen doğrudan yabancı yatırımların istihdam arttırıcı etkisinin yükselmesine yol açmaktadır. Bu işletmeler en az iki farklı ülkeden örgütleri biraraya getirdiklerinden, taraflar bu karşılaşmadan veya ortaklıktan elde edecekleri diğer yararlar yanında bilgi ve becerilerini artırma olanağını da elde ederler. Gelişmekte olan ülkelerin işletmeleri açısından bilgi ve becerileri artırma, vasıflı istihdam

potansiyelinin oluşması küreselleşen dünyada rekabet gücünü oluşturma bakımından çok daha önemlidir. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerdeki çalışanlar, zaman içerisinde olumsuzlaşan iş ve gelir imkânları karşısında göç ederek yurtdışına gitmektedirler. Genel olarak alındığında, dışarıya gidenler ülkelerinin genç ve iyi eğitilmiş kesimleridir. Yine genel bir değerlendirilme yapılırsa, bu beyin göçü ile yitirilenler hiçbir şekilde telafi edilememektedir. Bu nedenden dolayı da, yabancı şirketlerin özellikle gelişmekte olan ülkelere yapmış oldukları yatırımlar ev sahibi ülkedeki iş kalitesini de yükseltmekte, beyin gücünü ev sahibi ülkede kalmaya teşvik etmektedir.

6. Bölgesel Kalkınmaya Etkileri

Sermaye oluşumu sürekli büyüme, kalkınma ve çağdaşlaşma için esas olanı teşkil etmektedir. Hükümetler, yabancı yatırımları etkili bir araç olarak kullandıkları zaman, bölgesel kalkınmanın sağlanmasında ve bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılmasında yabancı yatırımların çok olumlu katkıları bulunmaktadır. Özellikle, eğitim, sağlık, teknoloji gibi araştırma alanlarında, ulaştırma ağlarının geliştirilmesi ve genişletilmesinde yabancı yatırımların etkin rolü vardır.

7. Uluslararası İlişkilere Etkileri

Uluslararası ticari ilişkileri tamamlayıcı niteliğiyle DYY, ekonomiler arasında daha doğrudan ve daha derin bağlar oluşturmaktadır. Ülkelerin girişimci sermayelerin yabancı ülkelere açılması, aynı zamanda, yabancı sermaye ve ileri teknolojinin ülkelere gelmesi yolu ile ekonomilerinin küreselleşen dünya ekonomisi içinde etkin bir şekilde yer alması, her devletin genel ekonomik politikaların ana hedefleri arasındadır. Bu çerçevede, ülkeler, yabancı yatırımların korunması ve daha fazla yabancı yatırım gelişiminin özendirilebilmesi için, yatırım ve ticari ilişkileri yoğun olduğu veya bu ilişkilerin genişlemesine yönelik potansiyele sahip olduğu düşünülen ülkelere anlaşmalar yapmaktadırlar. Özellikle, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ülkeler arasındaki ilişkilerin niteliği, "ulus devlet"ten "ulus üstü kuruluş"lara doğru yön değiştirmiştir. Bugünkü devlet arasındaki ilişkiler incelendiğinde, çıkarların siyasiden ziyade, ekonomik ağırlıklı olduğu, hatta ekonomik ilişkilerin siyasi ilişkilere yön verdiği görülmektedir. Artık ülkeler arasındaki görüşmelere veya uluslararası organizasyonlara sadece devletlerin siyasi

liderleri değil, iş dünyasından temsilciler de katılmaktadır. Bu bile yabancı yatırımların ülkeler arasındaki ilişkilerde ne denli etkin olduğunu göstermektedir.

G. Dünyada Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişimi ve Dağılımı

Uluslararası portföy yatırımları çok uzun bir tarihe sahip olmasına rağmen, DYY ancak 1920'lerde uluslararası ekonominin hayati bir parçası haline gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında azalan yabancı sermaye yatırımları, 1920'li yıllarda yeniden canlanma dönemine girmiş, ancak 1929'da ortaya çıkan ve etkisini 1930'lu yıllarda da sürdüren Dünya Ekonomik Bunalımı'nın etkisiyle yatırımlar yeniden azalma eğilimi göstermiş, hatta yatırımcı ülkeler önemli miktarda sermayelerini kendi ülkelerine geri çekmişlerdir. İki savaş arası dönemde yabancı sermaye yatırımları önemli miktarda düşerken, DYY Dünya Ekonomik Bunalımı'na rağmen artmaya devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında hızlı bir gelişme gösteren uluslararası sermaye hareketlerinin yapısında 1950'lerden sonra önemli değişimler ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, uluslararası sermaye hareketlerine doğrudan yatırımların damgasını vurma; ikincisi ABD'nin yatırımlardaki tartışılmaz üstünlüğü ve belirleyiciliği; üçüncüsü ÇUS'ların faaliyetlerinin genişlemesi ve uluslararası boyut kazanması ile DYY'nin büyük kısmının ÇUS'lar aracılığı ile yapılmaya başlanması; son olarak ise, yatırımların doğal kaynaklar ve altyapı yatırımlarının yanında özellikle endüstri sektörüne yönelmesidir. 1960'lı yılların sonuna doğru ÇUS'ların sayısı hızla artmış ve uluslararası üretim giderek daha da büyümeye başlamıştır. 1970'lerden itibaren ABD ve İngiliz yatırımları göreceli olarak duraklarken, Alman, Japon, Hollandalı ve İsviçreli ÇUS'ların sayılarının arttığı ve doğrudan yabancı yatırımlarında ön plana geçtiği görülmektedir. Yine bu dönemde birincil sektördeki DYY giderek azalmış ve böylece hakimiyetini kaybetmiş iken, imalat sanayindeki DYY'nin payı sürekli artarak hakim sektör haline gelmiştir. Keza aynı dönemde hizmetlerdeki DYY miktarı hızla artarak, imalat sanayini takiben ikinci sıraya yükselmiştir.¹⁶⁸

1980'li yıllarda ülke ekonomilerinin artan ölçüde dışa açılması, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, özelleştirmenin yaygınlaşması ve firma birleşme ve

---

¹⁶⁸ YAVAN Nuri, Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçim Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma, Doktora Tezi, Ankara-2006, s.32.

devirlerine yönelik teşvik edici düzenlemeler yabancı sermaye yatırımlarının ivme kazanmasına katkıda bulunmuştur. 1980’li yılların sonunda Sovyetler Birliği’nin dağılması ve Çin’in artan ölçüde dünya ekonomisi ile bütünleşme çabaları yabancı sermaye yatırımlarının hızlanmasını sağlamıştır.

DYY 1990’lı yıllar boyunca kesintisiz bir büyüme süreci yaşamışlardır. DYY, ulusal ekonomilerin global üretim ve hizmet ağına entegrasyonu için en önemli katalizatör olmuşlardır. Daha da fazlası, DYY ekonomik gelişmenin, endüstriyel modernizasyonun, ticari ilişkilerin gelişmesinin özendiricisi olmuştur. Sayılanların bir göstergesi olarak da, günümüzde DYY’nin dünya üretimindeki payı %20’ye yükselmiştir.

Uluslar arası sermaye hareketlerindeki artışın genelde ticarete, yatırıma ve devlet desteklerine uygulanan kısıtlamaların azaltılması ya da gevşetilmesine dayanan liberalizasyon hareketlerinden destek aldığını söylemek bu aşamada yanlış olmayacaktır. Asya ve Latin Amerika ülkeleri başta olmak üzere, gelişmekte olan ülkelere doğrudan yabancı sermaye akışının özellikle 1990’larda süratle artmasının temelinde de esas olarak bu nedenler yatmaktadır.

Birleşmiş Milletler tarafından her yıl hazırlanmakta olan “UNCTAD Dünya Yatırım Raporu” dünyada doğrudan yabancı yatırımlar ile ilgili gelişmeleri ortaya koymaktadır¹⁶⁹. Bu raporlardan elde edilen bilgilere göre; 1980 yılında 54 milyon dolar, 1990 yılında 207 milyon dolar olan dünya çapında DYY dolaşım hacmi, 2000 yılında 1,4 milyar dolarlık rekor bir büyüklüğe ulaşmıştır. Ancak 2001 yılından itibaren düşüş trendine girmiş bulunmuş, 2000 yılında 1,4 milyar dolar ile zirve yapan doğrudan yabancı yatırımlar, 2001 yılında %40,9’luk düşüş ile 817 milyon dolar, 2002 yılında %21’lik düşüş ile 679 milyon dolar, 2003 yılında ise %17,6’lık bir düşüş ile 560 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılından sonra ortaya çıkan bu gerilemenin; Dünya GSMH’daki düşük büyüme performansı, menkul kıymet borsalarının değerlerindeki düşüşler, bazı endüstrilerdeki şirket karlılıklarının düşüşü, bazı ülkelerde özelleştirme faaliyetlerinin azalması, satın alma ve birleşmelerin düşüş eğilimine girmesi gibi etkenlere bağlı olduğu, yine raporda ifade

---

¹⁶⁹ <http://stats.unctad.org/FDI/tableViewer/tableView.aspx>, (15.06.2009).

edilmiştir. Özellikle, 2000-2004 yılları arasında satın alma ve birleşme sayılarındaki düşüşler doğrudan yabancı yatırımlarının gerilemesindeki en önemli unsur olarak ortaya çıkmıştır.

2004 yılından itibaren doğrudan yabancı yatırım akımlarında bir yükseliş meydana gelmiştir. Şöyle ki, yine UNCTAD'ın verilerine göre, 2004 yılında toplam değeri 717 milyon dolar olan doğrudan yabancı yatırımlar, 2005 yılında 959 milyon dolara, 2006 yılında 1,4 milyar dolara, 2007 yılında ise 1,8 milyar dolara yükselmiştir.

2000'li yılların başlaması ile beraber dünyadaki DYY hacimleri belirli bir azalma trendine girdiler. 2003 yılında , yani düşüşün 3. yılında, DYY 560 milyar dolar seviyesinde iken 2004 yılından itibaren, DYY yeniden artış eğilimine geçmiştir. Gidişatın olumlu yöne değişeceğine işaret eden bir unsur satın alma ve birleşmelerde meydana gelen artışlardır. Bunun yanı sıra, DYY çeken ülkelerdeki daha yüksek büyüme oranları, şirketlerin karlılıklarının artması, elde edilen karların şirketler tarafından tekrar yatırıma dönüştürülmesi, menkul piyasalarda şirket değerlerinin artması gibi göstergeler 2004 yılından itibaren başlayan DYY hacimlerinin yükselişinin nedenleridir.

2000 yılı sınır ötesi birleşme ve devralmalar açısından bir patlama yılı olmuştur. 175 adet anlaşma yapılmış ve toplam 866,2 Milyar \$ değerinde birleşme ve devralma yaşanmıştır. 2000 yılından itibaren birleşme ve devralmalar gerilemeye başlamış, 2004 yılında tekrar toparlanma eğilimine girerek, 1997-1998 yıllarındaki değere yaklaşmışlardır.

“Greenfield” olarak adlandırılan yeni/sıfırdan yatırım projeleri ile genişleme yatırımlarını takip eden OCO Consulting verilerine göre, 2007 yılında uluslararası doğrudan yeni yatırım tutarı yüzde 5,1 artışla 947 milyar dolara ulaşmıştır. ABD tüm bu yatırımların yüzde 25'inin kaynağı olarak başlıca yatırımcı ülke olmaya devam etmiştir. 2007 yılındaki toplam 11.574 projeden, toplam 90 milyar dolar değerindeki 1.171 projeyi Çin çekerken, ABD 783 proje ile, Hindistan (geçtiğimiz yıl ikinci sırada idi) 676 proje ile takip eden ülkeler olmuştur.

UNCTAD 2007 Dünya Yatırım Raporu'nda, gelişme yolundaki ülke ekonomilerine erişim yönünde yeni yatırımların tercih edildiği, gelişmiş ülkelere ise daha çok birleşme ve satın almalar yoluyla erişim sağlandığı belirtilmektedir.

Birleşme ve satınalma (B&S) işlemleri son yıllarda global UDY girişlerindeki artışta önemli rol oynamıştır. B&S işlemlerinde giderek artan paya sahip olan kolektif yatırım fonları da, emeklilik, girişim sermayesi, bu trendin önemli parçaları olmuşlardır.

2006 yılında gerçekleşen ve 1 milyar doların üzerinde değeri olan 172 mega B&S işlemi, sınır ötesi B&S'lerin toplam değerinin yaklaşık üçte ikisini oluşturmuştur. B&S işlemlerinde giderek artan paya sahip olan özel hisse fonları ise 2006 yılında, değeri 158 milyar dolar olan sınır ötesi B&S anlaşmalarına dahil olmuş, 2005 yılına göre yüzde 18 artış kaydetmiştir.

Sınır ötesi birleşme ve satın alma işlemleri 2006 yılında da gerçekleşen yatırımlar arasında önemli bir yer tutmakla beraber, komple yeni yatırımlar ve yeniden yatırımda kullanılan kazançlar da geçmiş dönemlere kıyasla önemli miktarlarda artış göstermiştir. 2006 yılı içerisinde dünya genelinde görülen yüksek karlılık oranları sonucunda şirketlerin artan hisse değerleri gerçekleşen sınır ötesi birleşme ve satın alma işlemlerinin değerinin artmasına sebep olmuş ve bunun sonucunda bu işlemlerin UDY içerisindeki payı yüksek seyretmiştir.¹⁷⁰

2005 yılı ile karşılaştırıldığında sınır ötesi birleşme ve satınalma işlemleri %23'lük bir artışla 880 milyar dolarlık bir hacme ulaşmış ve 2006 yılında UDY rakamlarında gözlenen artışta belirleyici olmuştur. 2005 yılında 141 olan değeri 1 milyar dolar ve üzerindeki birleşme ve satınalma işlemlerinin sayısı, 2006 yılında 172 olarak gerçekleşmiştir. 2006 yılı içerisinde, özel hisse fonlarının) birleşme ve satınalma işlemleri içerisindeki payında gözlenen artış, söz konusu işlemler açısından önemli bir eğilim olarak göze çarpmaktadır.

---

¹⁷⁰ Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2007 Yılı Raporu, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Haziran 2008, www.yased.org.tr/.../UDY2007Degerlendirme, (19.05.2009).

Günümüzde dünyada meydana gelen siyasal değişiklikler ile birlikte yabancı yatırımların yönü de değişikliğe uğramıştır. Başta dağılan Doğu Bloğu ülkeleri ile Çin olmak üzere siyasal ve ekonomik rejimleri farklı ülkeler yabancı yatırımlar için yeni alanları oluşturmuştur. Çin, ucuz, yoğun ve nitelikli işgücü ile doğrudan yabancı yatırımları cezbeden ve faydalanan en önemli ülkelerden biri olmuştur. Son yıllarda doğrudan yabancı yatırımların sektörel dağılımında önemli bir değişim yaşanmaktadır. 1990'ların ikinci yarısından itibaren hizmetler sektörü, özellikle finansal hizmetler sektörüne yönelik doğrudan yabancı yatırımların payında önemli bir artış gözlenmektedir. Finansal hizmetler sektörüne yönelik doğrudan yabancı yatırımların bölgesel dağılımında gelişmekte olan ülkeler, özellikle yeni gelişen piyasaların önemi ortaya çıkmaktadır.

Doğrudan yabancı yatırımların bölgesel dağılımında, bu tür yatırımlarından en önemli payı gelişmiş ülkeler almakta ve yabancı sermaye temel olarak gelişmiş ülkeler arasında dolaşmaktadır. Bu anlamda 2007 yılındaki 1,8 milyar dolarlık DYY'nin % 68'i gelişmiş ülkelere giriş yaparken, geriye kalan %32'lik bölümü ise gelişmekte olan ülkelere gitmiştir. 1980-1990 döneminde gelişmiş ülkelerin dünya DYY içindeki payları daha fazla iken, 1990-2000 döneminde bu payda belirgin bir azalma meydana gelmiş, gelişmekte olan ülkelerin payları artmıştır. 2001-2007 yılları arasında ise gelişmekte olan ülkelerin dünya DYY içerisindeki payı ortalama %25 civarında seyretmiştir.

Gelişmiş ülkelere yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımları 2004 yılı içerisinde %14'lük bir düşüş göstererek, pek çok ülke ve bölgede ekonomik anlamda bir iyileşme olmasına rağmen 380 Milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. 2001-2003 yılları arası gerçekleşen belirgin düşüşten sonra, 2004 yılında gelişmiş ülkelere yapılan yatırımlar 2000 yılındaki doruk seviyesinin %30'u kadar gerçekleşebilmiştir. Düşüş özellikle Avrupa Birliği ülkelerinde görülmüştür. Avrupa Birliği'nin gelişmiş ülkelerine yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımları %36 oranında düşerek 1996 yılından beri en düşük seviyeye inmiştir. Bir önceki yıla göre %36 oranında yaşanan bu düşüşün %86'lık kısmı Danimarka, Almanya, Hollanda ve İsveç'te gerçekleşmiştir. Batı Avrupa'nın diğer gelişmiş ülkelerinde de %66'lık bir düşüş

görülmüştür. Amerika Birleşik Devletleri'nde 2000 yılından beri ilk defa doğrudan yabancı sermaye yatırımları artmış ve 2003 yılındaki değerinin 3 katına ulaşmıştır.

İngiltere'de de doğrudan yabancı sermaye yatırımları artmış ve 2003 yılındaki değerinin 4 katına ulaşmıştır.

Gelişmiş ülkelerin tersine gelişmekte olan ülkelere yapılan yatırımlar ise 2004 yılında %40 oranında artarak 233 Milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. 1997 yılından beri, en yüksek değerine ulaşarak, dünyada gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımları içerisinde %36'lık paya ulaşmıştır. Gelişmekte olan ülkelere yapılan bu yatırımlar Çin, Hong Kong, Brezilya, Meksika ve Singapur üzerinde yoğunlaşmış ve bu 5 ülke %40'lık büyümenin %60'lık payını almışlardır.

2007 yılında uluslararası doğrudan yatırımların (UDY) - 2000 yılındaki 1,4 trilyon dolarlık rekor seviyeyi de asarak – 1,5 trilyon doları asan yeni bir zirve düzeye ulaştığı tahmin edilmektedir. UNCTAD tarafından yayınlanan ilk geçici verilere göre, UDY girişlerinin yaklaşık 1 trilyon dolarını gelişmiş ülkeler, geri kalanını ise gelişmekte olan ülkeler ve geçiş ekonomileri (Güneydoğu Avrupa ve BDT) almıştır.¹⁷¹

İlk geçici veriler, ABD'nin geçtiğimiz yıllarda olduğu gibi 2007 yılında da, 200 milyar dolara yakın bir tutarla, en fazla UDY çeken ülke olduğu ve İngiltere ve Fransa'nın 170 ve 125 milyar dolar civarında UDY girişi ile 2. ve 3. sırada yer aldığını göstermektedir. Gelişmekte olan ülkeler arasında ise Çin geçtiğimiz yıllarda olduğu gibi 70 milyar dolara yakın giriş ile basta gelen ülke olmuştur. Hong Kong (Çin) 55 milyar dolar ile takip ederken, Rusya'ya UDY girişlerinin yüzde 70 civarında bir artışla 50 milyar dolara yaklaşması dikkat çekmektedir.

Bölgesel olarak baktığımızda, AB ülkeleri, 610 milyar dolar ile, toplam uluslararası UDY girişlerinin yüzde 40'ını çekerken, gelişmekte olan bölgeler arasında önde gelen Güneydoğu Asya toplamda yüzde 15 pay ile yaklaşık 225 milyar dolar doğrudan yatırım almıştır.

---

¹⁷¹ Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Raporu, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Mart 2008, www.yased.org.tr/.../UDY2007Degerlendirme, (19.06.2009).

Türkiye'nin de aralarında olduğu Batı Asya ülkelerine giren UDY bir önceki yıla göre yüzde 10 civarında azalırken, Türkiye'nin 22 milyar dolarlık giriş ile 2006 yılında olduğu gibi (16.), 2007 yılında da ilk 20 ülke arasında yer alması beklemekteyiz. Afrika'ya UDY girişi miktarı sabit kalırken (35 milyar dolar), 2007 yılında Latin Amerika'da UDY girişlerinin yüzde 50 artışla 125 milyar dolara ulaştığı tahmin edilmektedir. Brezilya, Meksika ve Sili'de UDY girişlerinin iki katına çıkması ve yeni yatırımların bu artıştaki en önemli etken olması dikkat çekmektedir.

II. MALİYE POLİTİKALARININ DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARA ETKİSİ

A. Vergi Politikalarının Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkileri

Maliye politikaları içinde doğrudan yabancı yatırımlara en çok etki eden vergi politikalarıdır. Çünkü devletler yabancı sermayeyi çekmek için en başta vergi politikalarına baş vurmaktadır. Vergi politikaları çerçevesinde vergisel teşvikler, çifte vergilendirme uygulamaları doğrudan yabancı sermaye üzerinde direkt etki eden vergi politikası araçları olduğundan tezimizin bu bölümünde bu konular ele alınacaktır.

1 . Vergisel Teşvikler

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ülkenin teknolojik yönden gelişmesinde, istihdam oluşturmasında ve ekonomik büyümeyi sağlamasında önemli katkılar sağlamaktadır. Bu nedenle son 20 yıl içerisinde birçok ülkenin doğrudan yabancı yatırımlar karşısındaki davranışları oldukça değişmiştir. Ülkeler, çokuluslu şirket yatırımlarını bünyelerine çekebilmek için önemli düzeyde politik liberalleştirme süreci içerisine girmişlerdir. Ülkelerin çokuluslu şirketlerden beklentisi; istihdamın, ihracatın, vergi gelirlerinin artırılması ve yeni teknoloji ve dışsalılıklarından faydalanma yönünde olmaktadır. Söz konusu faydaların elde edilebilmesi için ülkeler bir takım politikaları yoğun bir biçimde uygulamaya

başlamışlardır ve vergi politikaları çerçevesinde vergi teşviklerinin yoğun kullanılması ön plana çıkmıştır. Teşviklerin bu denli yoğun ve yaygın bir biçimde kullanılmasında küreselleşme sürecinin önemli etkisi olmuştur. Ticaretin GATT ve DTÖ gibi global ve AB, NAFTA, AFTA ve diğer bölgesel oluşumlarla birlikte ileri düzeyde liberalleşmesi büyük oranda pazar entegrasyonunu sağlamış, bu da pazar büyüklüğünün yatırım yerini belirlemede olan etkisini oldukça zayıflatmıştır. Bu durum sonucunda küçük ülkeler bile yabancı sermaye yatırımları konusunda rekabet edebilir bir konuma gelmişlerdir.¹⁷²

Ülkelerin yabancı yatırımcıları çekebilmek için uyguladıkları teşviklerin başında vergisel teşvikler gelmektedir. Vergisel teşviklerin etkin bir biçimde oluşturulup uygulanması oldukça karmaşık ve güç bir görevdir. Sonuç olarak vergisel teşviklerden minimum maliyet ve maksimum fayda sağlanmak isteniyorsa öncelikle şu konulara dikkat edilmesi gerekmektedir.

(a)-Yabancı sermayenin ülkeye çekilebilmesi için alınması gereken ilk ve en önemli tedbir vergi sistemlerinin ulusal düzeyde, makro ekonomik çevreye uygun aynı zamanda uluslararası normlara göre düzenlenmesidir. Çünkü ülkelerin teşvikler konusunda rekabete girmeleri hem teşviklerin etkinliğini azaltmakta hem de ülke gelirinin büyük bir kısmının yabancı şirketlere doğru kaymasına neden olmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak önerilebilecek en iyi çözüm ülkelerin çok taraflı bir koordinasyon içerisine girmeleridir. Bu konuda GATT/DTÖ uluslararası ticaretin kurallarını belirlemişlerdir. İkinci en iyi çözüm ise, uygulanan teşvik paketlerinin ülkelerin endüstriyel politikalarıyla doğru orantılı olması ve bu politikaların bütün yatırımcılar(yabancı ve yerli) tarafından desteklenmesidir. Bunun için ülkeler vergisel teşvikleri çok taraflı bir koordinasyon içerisine uygulamalıdır.

(b)- Hangi vergisel teşvikin ekonomi açısından etkin çalışacağını tespit etmede bir takım sorunlar olduğundan uygulanacak olan vergisel teşviklerin mutlaka şeffaf ve vergi kanunlarında açıkça belirtilmesi gerekmektedir.

---

¹⁷² SERKAN Benk, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Vergisel Teşvikler, www.işgüçdergi.org, (03.05.2009), 2004, Cilt: 6 Sayı: 1 Sıra: 8 / No: 195.

(c)- Eğer vergisel teşvikler kullanılacaksa söz konusu teşviklerden maliyeti telafi edilebilir olanları kullanılmalıdır. Örneğin bu konuyla ilgili olarak yatırım indirimleri, vergi ertelemeleri ve hızlandırılmış amortismanlar gibi teşvikler, vergi oranlarının indirilmesi şeklinde uygulanacak olan teşviklerden maliyet yönünden daha etkindir ve maliyetleri nispeten ileriki dönemlerde telafi edilebilir.

(d)- İhracat merkezli teşvikler ve serbest ticaret bölgeleri gibi dolaylı vergisel teşvikler suiistimale daha çok açık olduklarından bunların kullanımları sınırlandırılmalıdır. Serbest ticaret bölgelerinin oluşturulması genellikle tavsiye edilmez. Çünkü bu bölgelerdeki kaçak riski oldukça fazladır. Ayrıca uygulanacak olan doğrudan vergisel teşvikler bu bölgelerde etkili olmayacaktır.

(e)- Uygulanacak olan teşvikler kanuni, ekonomik ve idari yönden şeffaf olmalıdır. Mümkün olduğu kadarıyla basite indirgenmiş olarak uygulanmalıdır ve uygulamada kamu görevlilerinin takdir yetkileri minimum düzeyde olmalıdır.

(f)- Teşvikler sadece belli bir bölge, sektör yada firmayı değil bütün ekonomiyi kapsayacak şekilde uygulanmalıdır. Çünkü yabancı sermaye yatırımlarının pozitif dışsallık yayma etkisi büyük ölçüde yerli firmaların bu dışsallığı kullanabilmesiyle doğrudan orantılıdır. Bu konuda vergisel teşvikler; eğitim, teknoloji, AR-GE faaliyetleri gibi sadece potansiyel dışsallıkların oluşturulabilmesi için ortam sağlamalıdır.¹⁷³

a. Teşvik Kavramı

Gelişmekte olan ülkelerde toplumun dengeli kalkınması, refahın tabana yayılması ve istikrarlı bir ekonomik büyüme yakalanması için devletler düzenleyici bir rol üstlenmektedirler. Ekonomik istikrarın sağlanması amacıyla böyle kapsamlı bir görev üstlenen hükümetler ister uzun veya kısa vadeli planlarla, isterse de maliye politikalarıyla hedeflerini belirler ve ulaşmaya çalışır. Devlet bu amaçlarına ulaşma sürecinde özel sektörü teşvik etmektedir.

Teşvik uygulaması özel sektörün bulunduğu her ülkede vardır. Özellikle kalkınmakta olan ülkelerde kıt kaynakların en rasyonel şekilde kullanılmasını ve

¹⁷³ SERKAN Benk, a.g.m., www.işgüçdergi.org, (03.05.2009),

dağılımını sağlamak; yatırımların en uygun ve verimli alan ve bölgelere yöneltmek; ekonominin lokomotif güçlerini harekete geçirmek; döviz gelirlerini arttırmak amacıyla teşvik tedbirlerine ihtiyaç bulunmaktadır.¹⁷⁴

Ekonomik literatürde “teşvik” kavramı, belirli ekonomik faaliyetlerin diğerine oranla daha fazla ve hızlı gelişmesini sağlamak amacıyla, kamu tarafından çeşitli yöntemlerle verilen maddi /gayri maddi destek, yardım ve özendirmeler olarak tanımlanır.¹⁷⁵

Tanımdan da anlaşılacağı üzere, ekonomiyi belirlenen stratejilere uygun olarak yönlendirilmesinde ve şekillendirilmesinde devletin uyguladığı en uygun araçlar teşviklerdir. Devletlerin teşvikler ile belirlediği hedefler, mevcut ekonomik düzene göre değişmekle beraber en temel amaç, refah düzeyinin yükseltilmesidir.¹⁷⁶

UNCTAD’ın tanımına göre teşvik; belirli bir kuruluş yada kuruluş grubuna belirli bir biçimde davranmaya yönlendirmek için hükümetler tarafından yada hükümetlerin talimatı doğrultusunda sağlanan her türlü ölçülebilir ekonomik avantajdır.¹⁷⁷

b. Vergi Teşvikinin Tanımı

Daha önce de bahsedildiği üzere, gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde, büyümenin ve ödemeler dengesinin sağlanmasının, istihdamın artırılmasının ve bunun yanında belirlenen sosyal, kültürel ve politik hedeflere ulaşabilmesinin bir gerekliliği olarak devlet ekonomiyeye çeşitli müdahalelerde bulunmaktadır. İster gelişmiş ister gelişmekte olan ülkelerde olsun, devletin amacı elindeki mevcut sermaye ile gerekli yatırımları gerçekleştirmektir. Ancak belirlenen, sosyal, kültürel ve politik hedeflere ulaşabilmek için gerekli olan mal ve hizmetlerin tümünü sağlayacak yatırımlarda devlet yetersiz kalmakta ve müdahalelerde bulunmaktadır.

---

¹⁷⁴ BERBEROĞLU, Melih, Uygulanan Teşvik Tedbirlerinin Etkinliği ve Uluslararası Kurumlar Açısından Değerlendirilmesi, HDTM, Ankara, 1994, s.4-7.

¹⁷⁵ AYKIN, Hasan, Uluslararası Ampirik Çalışmalar Işığında Vergi Teşviklerinin Etkinliği, Yaklaşım Dergisi, Sayı: 160, Nisan 2006, s.44.

¹⁷⁶ ÇİLOĞLU, İsmail, Geçmiş Teşvik Uygulamalarının İrdelenmesi, Ekonomik Etkileri ve Sonuçları, HDTM, Ankara, 1996, s.9.

¹⁷⁷ www.unctad.org, (03.05.2009).

Bu konuda devletin başvurduğu en önemli kaynaklardan biri ise vergisel teşviklerdir.¹⁷⁸

Vergisel teşvikleri ise, önceden belirlenmiş makro ekonomik hedeflere ulaşabilmek için, vergi mevzuatında değişiklikler yapmak suretiyle bazı ekonomik unsurlara yada faaliyetlere vergisel kolaylıklar ve ayrıcalıklar sağlamak şeklinde tanımlamak mümkündür.¹⁷⁹

Vergisel teşvikler en önemli teşvik mekanizmalarından biri olup, gelişmekte olan ülkelerde yoğun bir biçimde kullanılmaktadır.¹⁸⁰

Teşvikler de tıpkı vergiler gibi, bir iktisat politikası ve sosyal politika aracıdır. Eğer bir ekonomide vergi varsa, teşvik de olabilir.¹⁸¹

Vergi kanunlarında yer alan teşvik ve koruma önlemleri çeşitli indirim, istisna ve ertelemelerle sağlanır. Bu özelliğiyle teşvik ve koruma önlemleri ilk bakışta vergi gelirlerinin azalmasına yol açan araçlar olarak görülebilir. Görünüş böyle olmakla beraber, uygulamada sonuç tamamen farklı olabilir.¹⁸² Gerçekten hedeflenen amaca uygun olarak rasyonel ve selektif genel bir plana göre uygulandığı takdirde, vergi teşvikleri, milli tasarrufun artan bir kısmının verimli yatırımlara özellikle sınıai yatırımlara kanalize ettiği, dolayısıyla üretim ve verimliliğin artmasını sağladığı, iş ve çalışma alanlarının genişlemesine yol açtığı ölçüde vergi geliri kaybını fazlasıyla telafi ettiği gibi, uzun vadede vergi gelirinin önemli ölçüde artmasını sağlayabilir.¹⁸³

---

¹⁷⁸ USLU, Cemile Cansu, "Yabancı Sermaye Yatırımlarına Sağlanan Vergisel Teşvikler ve Örnek Çalışma", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. 54.

¹⁷⁹ BENK, Serkan, a.g.m. , www.isgüçdergi.org, (03.05.2009).

¹⁸⁰ AKIN, Emrah, Çokuluslu Şirketler, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Vergisel Teşvikler, Yaklaşım Dergisi, Sayı:148, Nisan 2005, s. 70.

¹⁸¹ MAZLUM, Mustafa , YÜCEL, İlhan , TEKELİOĞLU, Muammer, Özel Kesim Yatırım İmkanları ve Yatırım Kararlarında Teşviklerin Etkinliği , TOBB Yayını, Ankara, 1990, s.9.

¹⁸² BIYIK, Recep, Kültür ve Sanatın Teşvikiyle İlgili Olarak, Vergi Kanunlarında Yer Alan Düzenlemeler, Yaklaşım Dergisi, S. 88, Nisan 2000, s.60.

¹⁸³ Vergi Reform Komisyonları Raporları, Cilt 1, İstanbul 1969, s.30.

c. Vergi Teşviklerinin Amaçları

Vergisel teşvikleri, belirli makro ekonomik hedeflere ulaşabilmek için, vergi kanunlarında değişiklik yapmak suretiyle bazı ekonomik unsurlara yada faaliyetlere vergisel kolaylıklar ve ayrıcalıklar sağlamak şeklinde gerçekleşmektedir.

Kalkınma planlarında özel sektör için özendirici nitelikte yer alan teşvik tedbirlerinin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler itibariyle farklı amaçları sözkonusu olmasına rağmen, genellikle aşağıda sıralanan amaçların gerçekleştirilmesi için uygulanmaktadır.

1. Ekonomik ve Sosyal Kalkınmayı Sağlamak

Genellikle ülkelerin ekonomi ve maliye politikalarının ana amaçlarından bir olan ekonomik ve sosyal kalkınmanın gerçekleştirilmesi, yatırım teşvikleri ile mümkün olabilmektedir. Ekonomik ve sosyal kalkınmanın gerçekleştirilmesi için mevcut kaynaklardan tasarruf etmek, bu kaynakları ileri dönemlerde daha yüksek gelir ve üretim düzeyine ulaştıracak yatırımlara yöneltilmesi ile mümkündür. Teşvik tedbirlerinin, taşıdığı özendirici özellikler nedeniyle bu amaçların gerçekleşmesinin sağlanmasında önemli katkılar sağladığı görülmektedir.

2. Bölgesel Yatırımların Artırılması

Ülkeler vergisel teşvikleri kullanarak yatırımları belli bir alana yada bölgeye yönlendirebilirler. Bölgesel kalkınma amaçlarını kırsal bölgelerin kalkınmasını hızlandırmak, yeni endüstriyel merkezler oluşturmak, çevresel riskleri azaltmak ve nüfusun dengeli bir biçimde dağılımını sağlamak şeklinde sıralayabiliriz. Angola, Ekvator, Gana, Hindistan, Pakistan ve Tayland gibi bazı ülkeler vergisel teşvikleri bu sayılan amaçlar için kullanmaktadırlar. Ayrıca bölgesel teşviklere örnek olarak Kolombiya gösterilebilir. Kolombiya güneyinde yer alan Rio Paez bölgesinin kalkınabilmesi için önemli düzeyde vergisel teşvikler getirmiştir. Bu bölgeye yatırım yapan firmalara 10 yıl süreyle vergi erteleme uygulaması uygulanmaktadır.

3. Sektörel Yatırımın Artırılması

Ülkeler bazı sektörlerdeki faaliyetleri artırabilmek için vergisel teşvikleri kullanabilmektedirler. Bu faaliyetler madencilik, endüstriyel teknoloji parkları, ihracata önderlik eden faaliyetler, film endüstrisi ve yeni teknoloji alanlarıdır. Örneğin Singapur ülkedeki gelişmemiş endüstrilerde faaliyet gösteren öncü firmalara 5 yıl boyunca kurumlar vergisi istisnası getirmiştir. Kosta Rica ise turizm sektöründe benzer teşvikler uygulamaktadır. Hindistan ise bilgi teknolojisi alanında faaliyet gösteren firmalara önemli vergisel teşvikler uygulamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki vergisel teşvikler genellikle imalat, madencilik ve turizm gibi sektörlerde yoğunlaşmıştır. Bu ülkelerdeki teşvikler genellikle şirket merkezini ülkeye çekmeyi hedeflemekle birlikte Malezya, Singapur ve Filipinler, kurumlar vergisi oranlarını aşağıya çekerek, şirket merkezlerini bünyelerine çekmeyi amaçlamaktadırlar.

4. Performansın Artırılması

Vergisel teşvikler, ihracat promosyonları, işgücünün eğitimi ve ülke içi katma değer artırılması yönünde de kullanılabilir. Serbest ticaret bölgeleri ihracat potansiyelinin artırılması için uygulanan teşviklere örnek olabilir. Örneğin, Panama serbest ticaret bölgeleri ile ihracat ağırlıklı malların üretimini teşvik etmektedir. Bu bölgelerde faaliyet gösteren firmalar kurumlar ve katma değer vergilerinden muaf tutulmuşlardır. Gana, standart kurumlar vergisi oranı %35 olmasına rağmen, ihracata yönelik geleneksel olmayan mal üretimi yapan firmalar %8 gibi düşük bir oranla vergilendirilmektedir.

5. Teknoloji Transferi

Gelişmekte olan ülkelerin vergisel teşvikleri uygulamadaki bir diğer amaç, teknoloji transferi sağlayabilmektir. Vergisel teşvik türleri temel olarak bu amacı yerine getirebilmek için düşünülmüşlerdir. Singapur ve Malezya gibi bazı ülkeler ise AR-GE ve teknoloji projeleri için ayrıca ek vergisel teşvikler uygulamaktadırlar. Bu ülkeler firmaların ayırmış oldukları teknoloji geliştirme fonlarını ve AR-GE faaliyetlerini vergiden istisna tutmuşlardır.

d. Doğrudan Yabancı Yatırımlara Uygulanan Vergi Teşvik Türleri

Bazı teorilere göre, yatırımlara yönelik vergi teşvikleri çeşitli vergilerden kısmi veya tam istisna ve yatırımlar için özel indirim veya hızlandırılmış amortisman uygulamalarını kapsamaktadır. Bazı uzmanlar ise teşvikleri “vergi harcaması” olarak kabul etmektedir. Vergi teşvikini vergi gideri olarak kabul eden görüşe göre, vergi yasalarındaki indirimler, muafiyetler, istisnalar, farklı oran uygulamaları, sosyal ve ekonomik amaçlarını gerçekleştirmek için vergi alan devlet açısından vergi gideridir. Bu tanıma göre makine ve araç alımlarına uygulanan yatırım kredisi, çeşitli banka ve tasarruf sandıklarının ayırdığı şüpheli alacaklarla ilgili karşılık ve rezervler, birer vergi gideridir.¹⁸⁴

1. Hızlandırılmış Amortismanlar

Hızlandırılmış amortisman yönteminin bir diğer ifade edilmiş tarzı da azalan bakiyeler usulü ile amortisman yöntemidir. Hızlandırılmış amortisman istisnasız bütün yatırımlara uygulanmaktadır. Bu nedenle yatırımları teşvik edici etkisi, diğer teşvik tedbirlerinin aksine, teorik bir modele yakın bir şekilde gerçekleşebilir. Amortisman sabit tesis, araç ve gereç maliyetini karşılamak üzere gayri safi kardan yapılan ve yıllık aşınma-yıpranma payına eşit olduğu varsayılan bir indirimdir. Makine, bina, teçhizat v.s. de işçilik ve hammadde gibi bir maliyet unsurudur ve bunlara yatırılan tüm sermayenin onlar yardımıyla sağlanan gelirden tamamen karşılanması gerekir. Ancak, yıllık amortisman payı gerçek aşınma ve yıpranmayı aksettiren bir rakam olmaktan çok birer tahminden ibarettir. Bu da yıllık net gelirin gerçekçi bir şekilde hesaplanmasını zorlaştıran bir etkendir.

Bir süre öncesine kadar, yıllık aşınma payının bulunması için sadece düz amortisman metodundan yararlanılabildiği halde, son yıllarda, bu amaçla hızlandırılmış amortisman metotlarına başvurma olanağı da doğmuştur. Bu fırsat ve kolaylıktan yararlandıkları takdirde işletmeler sabit tesis maliyetini ilk yılların gayri safi karından geniş çapta indirebilmektedir. Hatta, ani amortisman metodundan

---

¹⁸⁴ BİLDİRİCİ, Ziyaettin, “Çeşitli Ülkelerde ve Ülkemizde Yatırımları Özendirici Vergi Teşvikleri”, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:329, 1989, s.9.

faaydalanılması halinde sabit tesis maliyeti ilk yılın gayri safi gelirinden bütünüyle düşülebilir.¹⁸⁵

Bunun yanı-sıra, hızlandırılmış amortisman uygulaması durumunda iktisadi kıymetin iktisap edildiği ilk yıllarda daha fazla miktarda amortisman ayrılması nedeniyle enflasyonun olumsuz etkisini kısmen azaltabilmektedir. Çünkü bu yöntem, vergi matrahını ilk yıllar için azaltmakta ve dolayısıyla, sabit kıymetleri enflasyonun olumsuz etkilerinden korumaktadır. Ancak faaliyeti zararlarla sonuçlanan firmalar için aynı durum geçerli değildir. Hızlandırılmış amortisman uygulaması gerek teknik yetersizliği, gerekse de sadece bilanço esasına göre defter tutan mükellefleri kapsamaması ve gerekse sadece amortisman tabi iktisadi kıymetleri enflasyona karşı korumaya yönelik kısmi bir düzeltme aracı olmaktan öteye geçmemesi bakımından bir çok eleştiriye konu olmaktadır.

2. Vergi İstisnası

Gelir vergisi istisnası yatırım yapmak isteyen yatırımcıların yapacakları yatırımların tutarını ve yönünü önemli ölçüde etkiler. Bir yatırımcı gelirlerinin yetersiz olması nedeniyle herhangi bir yatırımı yapmaktan kaçınırken, vergi istisnası yatırımdan elde edilecek geliri artırabilir ve böylece yatırımcının yatırım kararını etkileyebilir. Gelir vergisi istisnasının yatırımın geliri üzerindeki etkisi yatırımın şimdiki değerinin bulunması yoluyla açıklanabilir. Bir yatırımdan gelecekte beklenen gelir akımını belirleyen çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler vergi oranı, gelecekteki gelirin ıskonto oranı vergi matrahının genişliği, vergi istisnasının dönemsel sınırı olarak sayılabilir.¹⁸⁶

Vergi istisnası değişik şekillerde uygulanmaktadır. İstisna belirli yatırımlardan elde edilen kazançlara veya yeni yatırımlara kullanılan gelirlere uygulanabilir. Bazı durumlarda ise işletmede dağıtılmayarak bırakılan ve yeni yatırımlarda kullanılan kazanç vergileme dışı bırakılmaktadır. Vergi istisnası kısmi veya tam olarak da uygulanmaktadır. Yatırımcılar vergi istisnası yoluyla vergi

---

¹⁸⁵ NEMLİ, Arif, “Gelişmekte Olan Ülkelerde Vergi Politikası”, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1979, s.144.

¹⁸⁶ BAİMUKHAMEDOVA, Gulzhan; “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarına Yönelik Vergi Teşvik Politikaları ve Kazakistan Uygulaması”, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2008, s. 60,

oranına bağı olarak likiditelerini ve iç fonlarını artırır. Vergi istisnasının diğ bir sonucu ise, yatırımlar çok riskli bile olsa yatırımcı bu tür yatırımları yapmaya karar verebilir.¹⁸⁷

3. Yatırım İndirimi

Bunlar yeni bir yatırımın belli bir yüzdesine dayalı, vergilendirilebilir gelirden yapılan indirimlerdir. Bu tür indirimler, firmanın vergi matrahını azaltmaya, sermaye kazanımının önemli maliyetini düşürmeye yöneliktir. Buna benzer olarak da, yatırım masraflarını hafifletici belli bir yüzde olarak beraber verilen yatırım vergi kredileridir. Bununla beraber yatırım indirimlerinin değeri, vergi matrahına uyarlanabilir kurumlar vergisi oranına dayanmaktadır. Vergi oranları ne kadar yüksekse veya düşüksen, vergi indirimleri de o kadar yüksek veya düşüktür. Bunun sebebi vergi indirimlerinin, firma tarafından ödenebilir toplam verginin bir yüzdesi olarak verilmesidir. Ayrıca yatırım indirimlerinin değeri, firmalar için talep edilebileceği yıla göre farklılık arz eder. Yani ödenebilir verginin kazanıldığı veya kazanılmadığı yıla göre değişir. Bununla beraber bir çok gelişmekte olan ülkede, kullanılmayan sermaye maliyetleri gelecekteki vergi yükümlülüklerini dengelemek için ileriye nakledilebilir.¹⁸⁸

Yatırım indirimi, kanunda belirtilen koşullara uygun olarak yapılan yatırımların tutarının belli bir yüzdesinin yatırımı yapan kişinin kazancından düşülerek kazancın belirli bir kısmının vergi dışında bırakılması esasına dayanır.¹⁸⁹ İşletmenin yatırım maliyetini belirli oranda azalttığından işletmenin karlılığı artmakta dolayısıyla işletmenin yatırım riski ve likiditesi artmaktadır. Bu özelliği ile yatırım indirimi yatırımın maliyetine etkiye bulunarak yatırımın karlılığını arttıran bir teşvik tedbiridir.¹⁹⁰

---

¹⁸⁷ BAİMUKHAMEDOVA, Gulzhan, a.g.t., s.60.

¹⁸⁸ NYİKA, Gaspar Asheri, "Using Tax Incentives to Attract Foreign Direct Investment In Developing Countries, Balancing The Costs and Benefits", 2003, www.chr.up.ac.za/academic_pro/llm2/documents/Nyika, (07.05.2009)

¹⁸⁹ ŞENYÜZ Doğan, Türk Vergi Sistemi, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2000, s.85.

¹⁹⁰ BIYIK Recep - Aydın KIRATLI, Vergi Teşvikleri ve Korumaları, Maliye Hesap Uzmanları Derneği, Ankara, 2000, s.35.

Yatırım indiriminde amaç, teşebbüslerin kazançlarından ayırarak yatırıma tahsis ettikleri fonları vergiden istisna etmek¹⁹¹, ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek ve özel sektör yatırımlarını teşvik etmektir.¹⁹²

4. Yatırım Vergi Kredisi

Yatırım projelerinin sermaye, üretim yada pazarlama maliyetlerinin karşılanması için uygulanan doğrudan sübvansiyonlar bu grupta yer almaktadır. Yatırım kredisi, yatırım yapan bir işletmenin bu yatırımın belli bir oranının o yılki vergi borcundan düşülmesi demektir. Yatırım kredisinin, yatırım indiriminden farkı ise, vergi borcundan ve o yıla ait olmak üzere indirilmesidir. Yatırım kredisinin teşvik edici etkisi, kısa vadeli yatırımlarla sermayeyi daha çabuk devrettirmek suretiyle yatırım kredisinden sık-sık faydalanma imkânı sağlamasıdır.¹⁹³

Vergi kredisi, yatırım harcamalarının yapıldığı birkaç yılda uygulanabilir. Vergi kredisi işletmelerin muhasebesini etkilememek ve işletme kararlarını bozmamak açısından önemli avantajlara sahiptir. Normal amortisman uygulaması işletmenin vergilenebilir gelirinden indirildiğinden muhasebe sistemi içinde gösterilmesi gerekir. Vergi kredisi ise işletmenin muhasebe sisteminde herhangi karışıklık yaratmaksızın ekonomik şartlara bağlı olarak farklı şekillerde uygulanabilmektedir.¹⁹⁴

5. Gümrük Vergisi İadesi

Vergisel teşvik araçları içinde diğer önemli bir teşvik aracı gümrük muafiyetidir. Hükümetler gümrüklerle ilgili olarak iki tip tarife teşviki uygulamaktadırlar. İlk olarak sermaye ekipmanları ve yatırım projeleri için gerekli olan malzemeye uygulanan ithalat vergilerini indirmektedirler. Bu tür bir teşvik yatırım maliyetlerinin düşürülmesinde önemli etkilere sahip olmaktadır.

---

¹⁹¹ AKKÖY, İhsan, “Yatırım İndirimi İstisnası Konusunda Yapılan Spekülasyonlar,” Vergi Dünyası Dergisi, Sayı.225. Mayıs, 2000. s. 28.

¹⁹² ÖNCEL M.- A. KUMRULU- N. ÇAĞAN, Vergi Hukuku, Turhan Kitapevi, Ankara, 2003, s. 282.

¹⁹³ ÇELEBİ, Ahmet Kemal, “Bölgesel Kalkınmada Teşvik Edici Vergi Politikası ve Planlı Dönem Türkiye Uygulaması”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 1986

¹⁹⁴ BİLDİRİCİ, a.g.e., s.22.

İkinci olarak yabancı yatırımcının ülke içindeki rekabet düzeyini koruyabilmek için diğer ürünlerin gümrük vergisi oranlarını artırmaktadırlar. Fakat bu tür bir teşvik birçok gelişmekte olan ülkede etkinsizliğe, fiyatların yükselmesine ve endüstriyel yapının zedelenmesine neden olmaktadır.

İhracattan elde edilen gelirlere ayrıcalıklı muamele edilmesi, özel döviz kazandırıcı faaliyetler yada mamul madde ihracında gelir vergisi indirimi, ihracat performansına karşılık ülke içi satışlarla ilgili vergi indirimi, ihraç edilen mallardaki net yerel muhteva dolayısıyla vergi indirimi, ihracatçı sektörlere yurtdışı harcamalar ve sermaye malları amortismanı imkânı, ithal edilen malların ihracı halinde gümrük vergisi iadesi gibi teşvikler bu grup içinde yer alıyor.

Özellikle gümrük duvarlarının yüksek olduğu dönemlerde, gümrük vergileri teşvik sistemi içindeki önemli bir teşvik etkisine sahipti. Ancak globalleşmenin ve bölgesel entegrasyonların gündeme gelmesiyle birlikte muafiyet, istisna veya indirimler gibi gümrük vergi ve fonlarının düşürülmesi sonucu gümrük muafiyetinin bir teşvik aracı olarak önemi azalmıştır. Nitekim, 1990 sonrası dönemde, dünya ticaretinin en büyük aktörleri olan ABD, AB ve Japonya'nın gümrük vergilerinin toplam ithalat içindeki oranı 1/3 oranında azalma göstermiştir.¹⁹⁵

6. Serbest Bölgeler

Genel olarak serbest bölgeler, ülkenin siyasi sınırları içerisinde olmakla beraber, gümrük hattı dışında sayılan, ülkede geçerli ticari, mali ve iktisadi alanlara ilişkin hukuki ve idari düzenlemelerin uygulanmadığı veya kısmen uygulandığı, sanayi ve ticari faaliyetler için daha geniş teşviklerin tanındığı ve fiziki olarak ülkenin diğer kısımlarından ayrılan yerler olarak tanımlanabilir.¹⁹⁶

UNCTAD kaynaklarında serbest bölgeler; bir uluslararası liman veya havaalanı yakınında bulunan, ülkenin gümrük alanından özel amaçlarla ayrılmış bir bölgesi içine ithal malların depolanabildiği, çeşitli işlemlerden geçebildiği, üretim

¹⁹⁵ DURAN Mustafa, Türkiye'de Yatırımlara Sağlanan Teşvikler ve Etkinliği, T.C Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Araştırma ve İnceleme Dizisi, No.32, 2002, s.17.

¹⁹⁶ DUMAN, Ömer; "Serbest Bölgelerden Elde Edilen kazançların Vergilendirilmesi", Vergici ve Muhasebelendirici İle Diyalog, Sayı 169, Mayıs 2002, s.73.

amacıyla kullanılabilirdiği ve malların ulusal gümrük alanına girmediği sürece gümrük vergisinin ödenmediği, diğer vergi, resim, harç gibi diğer sınırlayıcı faktörlerin en aza indirildiği belirli alanlar olarak tanımlanmaktadır.¹⁹⁷

Devlet müdahalesinin olmadığı veya asgariye indiği bir ekonomik ortamda, gerek ticaretin, gerekse de yatırımların daha da gelişeceği ileri sürülmektedir. Bu anlamda serbest bölgeler ekonomik hayattaki devlet müdahalesinin asgariye indirildiği özel uygulama alanlarıdır.

Mukayeseli Üstünlükler Teorisi'nin tam anlamıyla işleyebilmesi için ülkelerin serbest dış ticaret uygulamalarını gerçekleştirmeleri gerekiyor. Ancak günümüzde bu uygulamalar tam anlamıyla sağlanamadığı için, ülkeler belirli bir yöresinde, dış ticarete ve ekonomik faaliyetlere getirilen tüm kısıtlamaları kaldırarak, serbest dış ticaret koşulunu yerine getirmektedirler. Bu anlamda serbest bölgeler, Mukayeseli Üstünlükler Teorisi'nin uygulandığı alanlar olarak bilinmektedir.

Üretim, istihdam ve ihracatı arttırmak, bürokrasiden uzak modern uluslararası pazarlama altyapısı kurmak, yabancı sermayeyi çekmek için dünyadaki bir çok ülke serbest bölgeler kurmuşlardır. Serbest bölgeler günümüzde Afrika'da da görülmesine rağmen, esas olarak asya ve Güney Amerika ülkelerinde kümelenmiştir.

7. Vergi Cenneti

Vergi cenneti kavramı diğer ülke veya bölgelere kıyasla tüm veya bazı gelir unsurlarına düşük veya sıfır oranlı vergi uygulayan ve belirli ölçülerde banka veya ticari mahremiyet uygulayan idari birimler olarak geniş bir biçimde tanımlandığında vergi rekabeti sonucu diğer idari birimlere göre “düşük vergi alanı” veya “ayrıcalıklı vergi rejimi” olarak kalan her birim vergi cenneti olarak adlandırılabilir.¹⁹⁸

OECD'nin vergi cennetleri üzerine yaptığı çalışmada, vergi cennetleri, kişi yada firmaların kendisi dışındaki bölge veya alanlarda yürütülen faaliyetlerden elde ettikleri gelirler için vergiden kaçınma olanağı sağlayarak daha düşük bir biçimde

---

¹⁹⁷ UNCTAD, “The Use Of Free Zones As a means Of Expanding Of Diversifying Of Manufactures From Developing Countries”, Haziran 1975, s.3.

¹⁹⁸ OECD, Issues in International Taxation: International Tax Avoidance and Evasion, 1987, www.oecd.org, (07.05.2009).

vergileştirilmesine ya da tamamen vergi dışı bırakılmasına yol açan idari birimler olarak tanımlanır.¹⁹⁹

Vergi cenneti, hükümetin belirlediği bir politika sonucu belli bir süre ile sınırlı kalmak kaydıyla ayrıcalıklı vergi oranı uyguladığı veya yine önceden belirlenen bir süre ile sınırlı olmak üzere hiç vergi almama uygulaması olarak adlandırılan vergi tatilinden farklıdır. Vergi cenneti uygulamasında bir devlet, diğer ülke vatandaşlarının sermaye gelirleri nedeni ile hiç vergi ödememeleri yahut çok az vergi ödemelerini önermektedir.²⁰⁰

Vergi cenneti kavramı son yıllarda kullanılsa da vergi cennetlerinin ortaya çıkışı verginin ortaya çıkışı ile aynı döneme denk düşer. Antik Yunan'da tüccarlar ithal edilen ürünlerden alınan yüzde 2'lik vergiden kaçınmak için mallarını Atina'nın açığındaki adalarda depolarlardı. Orta Çağda Hanseatic League'e dahil kentlerin zenginliği bu lige dahil bölgede ticaretin elverişli vergisel uygulamalardan yararlanabilmesinde saklıdır.

Modern vergi cennetlerinin en eskisi İsviçre olarak kabul edilir. II. Dünya Savaşı sırasında güvenli ada olarak sermaye çeken İsviçre savaş sonrasında savaşan ülkelerin vergi oranlarını artırmaları üzerine bu durumunu daha da pekiştirmiştir. 1930'lu yıllar modern vergi cennetlerinin ortaya çıktığı yıllardır.

Vergi cennetleri, vergi hukuku açısından vergiden kaçınmanın veya vergi kaçakçılığının bir aracı yada yöntemi olmasına karşılık, esasen kişi veya firmaların vergilemeye yerel (coğrafi) anlamda uyum sağlamalarının bir aracı olarak yada ulus devletlerin cebren vergi toplama yetkilerinde aşınmaya yol açan yasal düzenleme alanları olarak görülebilirler .

Vergi cennetleri, bir başka açıdan artan uluslararası rekabet koşullarında firmaların yerleşik oldukları idari birimlerde yüksek düzeyde vergi ödemekten kaçınmak ve vergilemeden kaynaklanan mali yükü en aza indirmek için vergi planlaması sonucu tercih ettikleri yerler olarak tanımlanabilir. Bu tip yerler düşük

---

¹⁹⁹ OECD, Issues in International Taxation: International Tax Avoidance and Evasion, 1987, www.oecd.org, (07.05.2009)

²⁰⁰ USLU, Cemile Cansu, a.g.t., s. 54.

vergilemenin sağlandığı ve mükelleflerin mümkün olan en az kontrole tabi tutulduğu yerler olduğu için, kayıt altında ve yasal bir biçimde faaliyet gösteren birey veya firmaların yanı sıra global ölçekte her türlü kayıt dışı iktisadi faaliyet sonucu elde edilen gelirlerin kayıt altındaki, yani yasal ekonomiye aklanarak aktarılmasını sağlayan adacıklardır. Bu nedenle vergi cennetleri vergileme açısından olduğu kadar “kara ekonomi” de sürdürülen faaliyetler açısından da global düzeyde bir tür kayıt dışı ekonomik alan olarak addedilebilir. Başka bir ifadeyle, vergi cennetleri kıyı bankacılığı ve paravan şirketler aracılığı ile kara paranın aklandığı ve kayıt içi ekonomik alanlara sürüldüğü alanlardır.

Vergi rekabetinin olumsuz etkilerini azaltmak için global düzeyde vergi koordinasyonunu sağlamaya çalışan OECD “Zararlı Vergi Rekabeti” adlı çalışmasında vergi cennetlerinin temel özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır :²⁰¹

- Herhangi bir idari birimin vergi cenneti olarak adlandırılabilmesinin olmazsa olmaz koşulu vergilendirilebilir gelirlerin hiçbir vergiye tabi tutulmaması, çok cüzi nominal vergiye tabi tutulması veya vergi mükellefleri görünürde vergiye tabi tutulsa da çeşitli yöntemlerle gerçekte yok denecek kadar az bir vergiye tabi tutulmasıdır. Ancak bazı ülkelerin bu tip yerlerden kaynaklanan gelirlerin vergilendirilmeksizin ülkeye sokulması için söz konusu ülkede vergiye tabi tutulmasını şart koşmalarından dolayı sıfır vergileme, mükelleflerin sıfır vergilemenin olduğu yerleri tercih etmemesine yol açabilmektedir.

- Vergi cennetleri, buralarda faaliyette bulunan kişi ve firmalara ait her türlü bilgiyi çok sıkı gizlilik kuralları altında korur. İdari birimlerin çoğu bankacılık işlemleri ve finansal muameleler konusunda yabancı vergi idarelerine bilgi sağlamaz.

- Vergi cennetlerinin hemen-hemen tamamında finansal uygulamalar ve vergi mevzuatı şeffaflıktan yoksundur.

- Birçok vergi cennetinde ikili bir döviz kontrol sistemi vardır veya kambiyo kontrolü hiç yoktur. Bu idarelerde yerleşik olanlar kambiyo kontrollerine tabi iken yerleşik olmayanlar sadece yerel para birimi ile alakalı kontrollere tabidirler.

---

²⁰¹ OECD, Harmful Tax Competition: An Emerging Global Issue, 1988, www.oecd.org, (08.05.2009).

- Klasik vergi cennetlerinde bankacılık kesimi önemlidir ve bankalar yerleşik olanlarla olmayanlara vergileme konusunda farklı davranırlar. Başarılı bir vergi cenneti gelişmiş bir bankacılık sistemine ihtiyaç duyar ve bu nedenle bu ülkelerdeki bankacılık son derece gelişmiştir ve yerel nüfus ve iktisadi faaliyetlerin çok ötesinde büyüklüğe sahiptirler. Benzer bir şekilde vergi cennetlerine fiziki açıdan ulaşım olanaklarının iyi olması gerekir. Keza bilgi alışverişi ve iletişim sistemlerinin gelişmiş olması zorunludur. Bu nedenlerle vergi cennetleri çok iyi bir bilgi ve iletişim altyapısına sahiptirler. Bu merkezlerde belirli bir düzeyde iktisadi (reel) faaliyette bulunma gerekliliği yoktur. Bir çok şirketin merkezi bu ülkelerde olsa bile bu şirketler sadece kağıt üzerinde var olan “sanal” şirketlerdir. Teknoloji ve bilgi transferi gibi pozitif dışsallıkların oluşmasına yol açmasının yanı sıra yabancı portföy ve dolaysız yatırımlar için bir cazibe merkezi oluşturan vergi cennetleri, söz konusu ülkelerde iktisadi gelişme ve kalkınmayı hızlandırmakta ve yaşam kalitesini artırmaktadır. Ancak bu tür merkezlerin ortaya çıkması diğer ülkelerin olumsuz yönde etkilenmelerine de yol açmaktadır. Vergi rekabetinin ülkelere ve genel olarak global refaha zarar verecek düzeyde meydana gelmesine yol açma potansiyeli bu merkezlerin önemini daha da artırmaktadır. Dünya ticaretinin kağıt üstünde de olsa bu merkezlerde gerçekleşmesine rağmen vergi cennetlerinin dünya gayri safi yurtiçi hasılasına katkıları sadece %3 düzeyinde seyretmektedir. Bu anormalliğin sebebi çok uluslu şirketlerin bir çoğunun vergiden kaçınmak veya çok düşük düzeyde vergi ödemek için iktisadi muamelelerinin çoğunu bu bölgelerde kayıtlı göstermelerine rağmen gerçekte reel ekonomik faaliyetlerinin çok cüzi bir kısmını vergi cennetlerinde gerçekleştirmeleridir.²⁰²

OECD 26 Haziran 2000 tarihinde dünya çapında şüpheli para hareketlerini yönlendiren “vergi cennetlerinin” tam listesini yayımlamıştır. Örgütün, listede yer alan bölge ve ülke yönetimlerine mali yasalarını uluslararası normlara uydurmaları ve şüpheli sermaye hareketlerine merkezlik etmeye son vermeleri için bir yıl süre tanımıştır. Bu süre sonunda gerekli yasal düzenlemeleri yapmayan merkezlerin uluslararası yaptırımlarla karşılaşacağı açıklanmıştır

---

²⁰² OECD, Harmful Tax Competition: An Emerging Global Issue, 1988, www.oecd.org, (08.05.2009).

OECD'nin uzun araştırmaların sonunda belirlediği liste daha önce 47 bölge ve ülkeyi kapsamaktaydı, ancak, Kıbrıs Rum Kesimi, Malta, San Marino, Bermuda, Cayman Adaları ve Mauritius gibi merkezler, 2005 yılına kadar mevzuatlarını uluslararası normlara uyduracaklarını taahhüt etmeleriyle listeden çıkarılmışlardır.

OECD uyarısına muhatap olan merkezlerin tam listesi aşağıdaki ülkeleri kapsamaktadır : Andorra, Anguilla, Antigua ve Barbuda, Aruba, Bahama Adaları, Bahreyn, Barbados, Belize, İngiliz Virgin Adaları, Cook Adaları, Dominica, Cebelitarık, Grenada, Guernsey, Man Adası, Jersey, Liberya, Lihtenştayn, Maldiv Adaları, Marshall Adaları, Monaco, Montserrat, Nauru, Hollanda Antilleri, Nieuı, Panama, Samoa, Seyşel Adaları, St. Lucia, St. Christopher ve Nevis, St. Vincent ve Grenadines, Tonga, Turk ve Caicos Adaları, Amerikan Virgin Adaları, Vanuatu. OECD'nin listesinde yer alan 35 “kıyı ařırđ” (off shore) finans merkezinde İngiltere'nin kolonilerinin ağırlığı dikkat çekmektedir.²⁰³

OECD Komitesi Raporu'na göre, bir ülkenin vergi cenneti olduğunu belirleyen dört faktör bulunmaktadır:

- Belirli vergilerin ülke mevzuatında bulunmaması, uygulanmaması veya önemsiz düzeyde kalması;
- Söz konusu ülkenin, vergi istihbaratından diğer ülkeleri yararlandırmaması;
- Yasal mevzuat ve idari ve yargısal hükümlerin şeffaflıktan yoksun ve belirsiz oluşu;
- Yatırımcı şirketin asli faaliyetlerinin bu ülkede gerçekleşmemesi, söz konusu ülke mevzuatının sadece vergi teşvikleri nedeniyle mükellefleri bu ülkeye çekmiş olmasıdır.²⁰⁴

Daha da geniş anlamda, vergi cennetlerinin hükümetleri ve mukimleri, ‘normal’ vergilendirme ülkelerinin yarattığı genel kolektif hizmet ve ürünlerden yararlanan karşılıksız faydalanıcılar durumundadır. Komite, iki ülkenin aynı

²⁰³ OECD, Harmful Tax Competition: An Emerging Global İssue, 2000, www.oecd.org, (08.05.2009)

²⁰⁴ OECD, Consumption Tax Trends: VAT/GST, Excise and Environmental Taxes, 2001, www.oecd.org, (08.05.2009).

vergileme düzeyi ve yapısına sahip olması için herhangi bir neden olmadığı görüşündedir. Vergileme düzeyi ve yapısındaki farklılıkların diğer ülkeler üzerinde etkileri olması söz konusu ise de, bunlar ulusal hükümetlerin politika kararlarıdır. Alınan kararlarla, bu ülkenin vergi oranları diğer devletlere oranla artırılabilir veya düşürülebilir.

Bir ülkenin, vergi altyapısını diğer ülkelerden daha önce etkin ve modernleştirerek vergi oranlarını düşürmesi ve vergi tabanını daha tarafsız biçimde genişletmeyi başarması, her şeyden önce bu ülkelerin ulusal politika başarısı olarak değerlendirilebilmektedir. Her ülkenin, uluslararası planda belirlenmiş normlara uymak şartıyla kendi vergi sisteminin belirlenmesinde egemenliği esastır.

OECD Raporu'na göre, birçok yatırımcı sunulan kamu hizmetlerinin düzeyi düşük olmasına rağmen vergi oranının düşük olduğu bölgeleri tercih ederken, diğer bazı yatırımcılar vergi oranları yüksek olmasına rağmen kamu hizmetlerinin düzeyi yüksek olduğu ülkeleri tercih edebilmektedir. Ancak, eldeki verilere göre, mükelleflerin vergi cennetlerine yönelişi önemini korumakta ve bu ülkelere katılım geometrik hızla sürmektedir

Vergi cennetleri ve tercihli vergi sistemlerinin, efektif vergi oranlarını diğer ülkelere oranla net bir şekilde daha düşük tutmak suretiyle zararlı rekabet şartları yaratmasının yanı sıra önemli sonuçları vardır:

- Finansal akımların ve dolaylı olarak da reel yatırım akımlarının yönünün değişmesi;
- Vergi yapılarının bütünlüğü ve vergi adaletinin zaafa uğratılması;
- Tüm mükelleflerin vergi mevzuatına saygısının zayıflaması;
- Vergi ve kamu harcamalarının düzeyi ve ağırlığının yeniden modellenmesine ihtiyaç doğması;
- Vergi yükünün bir bölümünün haksız biçimde , daha az mobil vergi matrahlarına, özellikle işgücüne, gayrimenkullere ve tüketime yüklenmesine neden olması;

- Vergi mevzuatının idari maliyetlerinin ve vergi uygulamasının idareye ve mükelleflere yükünün artmasına neden olması.

Bazı durumlarda, bir ülkenin uygun olmayan vergi rekabetine karşılık diğer bir ülke karşı tedbirler alabilmekte, ancak çoğunlukla bu tedbirlerin etkinliği sınırlı kalmaktadır.

8. Vergi Tatili

"Vergi tatili", Türk vergi literatüründe kavram olarak yeni olmakla birlikte, içeriği itibariyle pek yeni sayılmaz. International Tax Glossary'de kısaca şöyle tanımlanmaktadır: "Vergi tatili, gelişmekte olan ülkeler tarafından endüstriyel gelişme veya farklılaştırma sağlanması için yeni endüstrilere belli bir dönem için sağlanan gelir vergisi istisnasıdır. İstisna genellikle belli bir dönem için öncü veya bebeklik çağındaki endüstrilere verilir."²⁰⁵

Tanımdan da anlaşılacağı gibi, vergi tatili aslında belli bir süreyle tanınan gelir/kurumlar vergisi istisnasından farklı bir şey değildir.

Vergi tatili imkânı, genellikle belli bir tutarın üzerinde yatırım yapan ve / veya istihdam sağlayan yatırımcılara tanınmaktadır. Bunlara ek olarak öz kaynak ve faaliyet konuları başta olmak üzere ilave şartlar da aranabilmektedir. Vergi tatili süresi 2 ile 10 sene arasında değişebilmekte, ayrıca, bazı ülkelerde vergi tatili sonrasında yatırımcılara 3 ile 5 senelik sürelerle %50 oranında indirimli oranlar uygulanmaktadır.

Vergi tatili sınırlı bir süre için bir vergiden muaf olmayı veya vergi indiriminden faydalanmayı ifade eder. Vergi tatilleri şirketlerin daha hızlı bir şekilde sermayelerini toparlamalarını ve işlerinin ilk yıllarında daha iyi bir mali duruma sahip olmalarını sağlar ve böylece yatırımın geri dönme riskini azaltır. Bununla beraber, ancak tatil döneminde kar eden şirketlere faydalıdır, aksi takdirde bütün tatil dönemi boyunca zarar eden yatırımcının işine yaramaz. Gelişmekte olan ülkelere kullanılan en yaygın vergi teşvikidir, çünkü yönetiminin çok kolay olduğu göz

---

²⁰⁵ International Tax Glossary, www.ibfd.org/portal/Product_glossary.html, (08.05.2009).

önünde bulundurulur ve vergi ödeyenleri vergi yönetimi ile temas etmelerinden kaçınmasını sağlar²⁰⁶.

Bununla birlikte, birçok eksikliğinden dolayı en tartışmalı sistem olarak karsımıza çıkmaktadır. Miktarını hesaba katmaksızın karları muaf tutarak , vergi tatilleri büyük kar bekleyen ve bu teklif yapılmamış olsa bile yatırım yapacak olan yatırımcıya fayda salamaya yöneliktir.

Vergi tatilinin süresi, varolan yatırımın yeni bir yatırım gibi gösterilmesi, örneğin, aynı mülkiyette olmasına rağmen, kapatıp farklı bir isim altında aynı projeyi tekrar başlatması yoluyla, yatırımcının suiistimaline ve uzatmasına maruz kalabilir. Ayrıca, vergi tatillerinde sağlanan süre limiti ekonomiye uzun vadeli yatırımlar kadar faydalı olmayan kısa vadeli projeleri çekmeye vesile olur. Vergi tatillerinden hoşlanan yatırımcıların kazançlarını dosyalamaması ülkeye gelir maliyetini daha az şeffaf hale getirir ve böylece verimini değerlendirmeyi zorlaştırır.

e. Vergisel Teşviklerin Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkileri

Vergi politikaları ve vergisel teşviklerin, diğer bütün durumlar eşit olduğunda, doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkilerinin varlığı bilinmektedir. Fakat ülkelerarası farklılıklar sadece uyguladıkları vergi politikalarında ortaya çıkmamakta bunun yanı sıra ticari politikaları, pazar büyüklükleri, yönetim şekilleri, doğal kaynak ve beşeri sermaye bakımından da önemli farklılıklar göstermektedirler. Bütün bu durumlar yatırım kararının alınmasında önemli etkenlerdir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının vergi teşviklerine duyarlı olup olmadığı konusundaki çalışmalar da net bir sonuç ortaya konabilmiş değildir. Bu konudaki çalışmaların bir kısmı, vergi ve DYS yatırımları arasında pozitif bir etkiye işaret ederken, diğer bir kısmı da, negatif bir etki olduğunu vurgulamaktadır.

Vergisel teşviklerin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkilerini inceleyen ampirik çalışmalar farklı sonuçlar ortaya koymaktadır. 1978

---

²⁰⁶ NYİKA ve diğerleri, a.g.e., s.14.

yılında Root ve Ahmed'in yapmış oldukları ekonometrik çalışmada 1966-1970 yılları arasında 41 gelişmekte olan ülke inceleme kapsamına alınmış ve ülkeler, yabancı sermayeyi çekmede, çekici olmayan, orta düzeyde ve yüksek çekiciliğe sahip olarak üç gruba ayrılmışlardır. Çalışmada ülkeleri bu şekilde sınıflandırabilmek için 44 farklı değişken seçilmiştir. Bu üç ülke gruplarını tespit etmede vergisel teşviklerin etkisi oldukça zayıf kalmıştır.²⁰⁷ Allen'in 1979 yılında yaptığı çalışmanın sonuçlarına göre ise, politik ve ekonomik istikrar, ülke içi pazarın büyüklüğü, hammadde gibi unsurlar yatırım yerini belirlemede etkili olmakta vergisel teşviklerin yatırım yerini belirlemede oldukça zayıf bir etken olduğu ortaya konmaktadır.²⁰⁸

Ancak özellikle 1980'li yıllardan itibaren doğrudan yabancı sermaye yatırım türlerinde meydana gelen değişme ve teknolojik ilerlemelerle birlikte bankacılık gibi hizmet sektörünün de yabancı yatırımlar içerisinde yer alması sonucu hangi tür yabancı sermaye yatırımlarının vergisel teşviklerden etkilendiği sorusunu gündeme getirmektedir. Yukarıda ifade edilen araştırmalar göz önünde bulundurulduğunda vergisel teşviklerin yabancı yatırımlar üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı sonucuna varılabilir, ancak örnek olarak 1985-1994 dönemi arasında Karaib Adaları gibi Güney Pasifik'teki vergi cennetlerinin 200 milyar dolar düzeyindeki yabancı sermayeyi çekmeleri konusuna da bir açıklık getirmek gerekir.²⁰⁹ Bu noktadan bakıldığında, vergisel teşviklerin yabancı yatırımı çekmede etkisinin olmadığını söylemek yanlış olacaktır. Vergi politikalarının ve teşviklerin bazı yabancı yatırımları bazı dönemler oldukça önemli bir biçimde etkiledikleri açıktır. Teşviklerin yabancı yatırımlar üzerindeki etkileri incelenirken öncelikle yabancı yatırım türlerine dikkat etmek gereklidir. Bu amaçla yapılan çalışmalar incelendiğinde giyim ve imalat sektöründeki firmalar gibi ihracat merkezli firmalar uluslararası pazarda daima yüksek bir rekabet içerisinde bulduklarından maliyeti artırıcı bütün etkenlere karşı son derece hassastırlar. Dolayısıyla, bu tür firmalar vergisel teşviklere en fazla reaksiyon gösteren yabancı yatırımlar içerisinde yer almaktadırlar. Ayrıca, vergisel teşvikler, firmaların kuruluş maliyetlerini önemli

---

²⁰⁷ ROOT, F., R., AHMED, A., A., "The Influence of Policy Instruments on Manufacturing Foreign Direct Investment in Developing Countries", *Journal of International Business Studies*, 1978, s.56.

²⁰⁸ ALLEN, T., *The ASEAN Report*, Asian Wall Street Journal, 1979. s.14.

²⁰⁹ MORRISSET Jacques, , Neda, "How Tax Policy and Incentives Affect Foreign Direct Investment", *World Bank Policy Research Working Paper*, No: 2509, December, 2000, s.12.

ölçüde azaltabildiği için, doğası itibariyle yeni firma oluşumunda da önemli etkilere sahiptirler.

Vergisel teşviklerin etkilerini inceleyen çalışmaya göre, küçük işletmeler büyük firmalar nazaran teşviklere karşı daha duyarlıdır. Çünkü bu tür firmalar vergiden kaçabilmek için karmaşık finans ve insan kapasitesine sahip değildirler. Dolayısıyla vergi, küçük işletmeler için önemli bir maliyet unsurudur.²¹⁰

Morisset ve Pirnia, vergi politikası ve teşviklerin yabancı doğrudan yatırımları nasıl etkilediğine dair geçmiş anketler ve ekonometrik analizlerle daha yakın zamanlara ilişkin incelemelere yer verdikleri çalışmalarında 1984, 1994, 1995 ve 1997 yıllarında yapılan bazı anketlerden çıkan sonucun vergi politikasının, etkili ise, çok uluslu şirketlerin coğrafi seçimleri üzerinde en etkili faktör olmadığını gösterdiğini, ekonometrik analizlerin de bu sonucu doğruladığını belirtiyorlar.. Dolayısıyla, Morisset ve Pirnia'ya göre, vergi politikasının yabancı doğrudan yatırımlar üzerindeki etkisinin siyasi istikrar, işgücü ve temel altyapının temin edilebilirliği ve maliyeti ile karşılaştırıldığında sınırlı kalmaktadır. Bir başka deyişle, vergi politikası ülkenin yatırım ortamında mevcut değişik olumsuz faktörleri telafi etmek için yetersiz bir araçtır. Güney Amerika'dan Afrika'ya kadar bir çok ülkenin gelişmemiş, yüksek maliyetli yerlere yatırım çekmek için yatırım teşvikleri sunmalarına rağmen, buralara ancak çok düşük bir seviyede yatırım yapılması, gelişmiş ülkelerde popüler olan yatırım teşviklerinin yatırım ortamındaki köklü zayıflıkları telafi edemeyeceğinin kuvvetli bir göstergesidir.

Kısaca belirtmek gerekirse, vergi teşvikleri, uygulanan teşvik türüne ve uygulamanın kalitesine bağlı olmakla birlikte, az veya çok yatırımlar üzerinde canlandırıcı bir etkiye sahiptir. Ancak herhangi bir endüstrinin uluslararası rekabet gücünün artmasında vergi teşvik uygulamalarından daha ziyade ülkenin genel ekonomik özellikleri ve ilgili endüstrinin içinde bulunduğu rekabetçi ortam daha fazla önemlidir. Vergi teşvikleri sadece özenle kullanıldıkları ve diğer sağlam politika ve strateji paketinin tamamlayıcı bir parçası oldukları durumlarda yararlı olmaktadır.

---

²¹⁰ MORRISSET, a.g.m., 2000. s. 12.

f. Yatırım Teşviklerinin Avantajları ve Dezavantajları

Fletcher altı geniş kategoride yatırım teşvikleri enstrümanlarını avantajları ve dezavantajları itibarıyla aşağıdaki gibi tablolastırmıştır:²¹¹

Avantajlar	Dezavantajlar
Düşük Oranlı Kurumlar Vergisi	
-Yönetimi kolay -Gelir kaybı daha şeffaf	-En büyük yarar teşvikin olmadığı durumda dahi yatırım yapması muhtemel yüksek gelirli firmalara gider. -Kar transferi yoluyla vergiden kaçınmayı doğurabilir, -Mevcut yatırımcılar için beklenmedik bir kazançtır.
Vergi Tatili	
-Yönetimi kolay -Yatırımcıların vergi yönetimi ile ilişkisini keser.	-Düşük oranlı K.V. dezavantajlarına sahip -Kısa vadeli projeleri çeker. -Mevcut yatırımların yeni yatırım olarak dizayn edilmesi suretiyle vergiden kaçınmaya yol açar. -Eski ve yeni firmalar arasında rekabet eşitsizliği doğurur, -Vergi beyannamesi verilmesi zorunluluğu getirilmedikçe gelir kaybı şeffaf değildir. Beyanname zorunluluğu ise yönetim kolaylığı avantajını ortadan kaldırır.
Yatırım İndirimleri ve Vergi Kredisi	
-Yüksek yayılma etkisi olan belli yatırımlar hedeflenebilir. -Gelir kaybı daha şeffaftır.	-Sermaye varlıklarının seçiminde kısa ömürlü olanlar lehine bozma yaratır. -Aktiflerin her yenilenmesinde indirimlerden faydalanmak niyeti buna sebep olur. -İşletmeler aktifleri tekrar satıp alarak indirimlerden mükerrer yararlanmak suretiyle sistemi suiistimal edebilir. -Yönetim zorluğu -Eğer etkin bir ileriye dönük zarar mahsubu sistemi yoksa kara geçiş süreci uzun olan işletmeler için aleyhtedir.
Avantajlar	
Dezavantajlar	
Hızlandırılmış Amortisman	
-Yatırım indirimleri ve vergi kredilerinin tüm avantajları. -Genel olarak uzun ömürlü aktiviteler için ayrımcı değil. -Eğer etkin bir zarar mahsubu sistemi yoksa, kurumlar vergisi tüketim tabanlı vergi haline dönüşür. -Kara geçiş süresi uzun olan firmaların aleyhinde.	-Kısmi yönetim zorluğu -Eğer etkin bir zarar mahsubu sistemi yoksa kara geçiş süresi uzun olan firmaların aleyhinde.

²¹¹ FLETCHER, Kevin, "Tax Incentives In Cambodia, Lao PDR, and Vietnam", Prepared for the IMF Conference on Foreign Direct Investment: Opportunities and Challenges for Cambodia, Lao PDR and Vietnam Hanoi, Vietnam, 1994, www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/2002/fdi/eng/.../fletcher.pdf, (14.06.2009)

Dolaylı Vergilerden İstisna (KDV, Gümrük Vergisi gibi)	
-Mükelleflerin vergi idaresi ile bağlantısını keser.	-KDV istisnasının faydası az olabilir. Çünkü KDV sisteminde yüklenilen KDV'ler indirilebilir. (Tam istisnalar hariç) -Suiistimale açık.
İhracat İşleme Bölgeleri	
-Mükelleflerin vergi idaresi ile bağlantısını keser. -Vergilenmemiş malların yurtiçi piyasaya sızması sonucunu doğurur.	-Bölgesel seçim kararlarını saptırır.

g. Vergisel Teşviklerin Oluşturdukları Maliyetler

Vergisel teşvikler, yabancı sermaye yatırımlarını ülkeye çekmede oldukça başarılı ve etkin bir biçimde kullanılsalar bile bünyelerinde bir takım maliyet unsurları taşımaktadırlar. Söz konusu maliyet unsurlarını uluslararası ve ulusal açıdan değerlendirmek gerekmektedir.

Vergisel teşviklerin uluslararası açıdan oluşturduğu ilk ve en önemli maliyet unsuru zararlı vergi rekabetidir. Kamu maliyesi uzmanı Wallace Oates zararlı vergi rekabetini, bazı ülkelerde uygulanan vergi sistemlerinin öteki ülkelerin vergi matrahlarını etkileyecek düzeyde negatif dışsallık yayması şeklinde tanımlamıştır.²¹²

Vergisel teşviklerin yoğun ve uluslararası normlardan uzak bir biçimde kullanılması sonucu ortaya çıkan vergi rekabeti diğer ülkelerin vergi matrahlarını olumsuz yönde etkileyeceği için söz konusu ülkelerde refah kaybına neden olacaktır. Bunu yanı sıra yabancı yatırımcıya sağlanan vergisel teşvikler sonucu ev sahibi ülkeden yabancı yatırımcının kasasına ekstra bir kazanç aktarımı olmaktadır. Yabancı yatırımcı elde ettiği bu gelirin vergisini kendi ülkesinde ödeyeceği için bu olay aslında ülkelerarası gelir transferinden farklı bir durum değildir. Ayrıca vergisel teşvikler sonucu yabancı sermaye yatırımlarının dünya üzerindeki dağılımı da olumsuz yönde etkilenmektedir. Bu durum küresel kaynakların etkin bir biçimde kullanılmamasına neden olmaktadır.

²¹² OATES, Wallace, "Fiscal Competition or Harmonisation? Some Reflections", National Tax Journal, September, 2001, s.507.

Ulusal bazda incelendiğinde vergisel teşvikler temel olarak dört maliyet unsurunu beraberinde getirmektedirler. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:²¹³

(i) Vergisel teşvikler, teşvik sağlanan yatırımlar ile teşvik sağlanmayan yatırımlar arasında önemli çarpıklıklar meydana getirirler. Bu durum sonucunda teşvik uygulanmayan yatırımlar ya kayıt dışına kaymakta yada vergi kaçırma yoluna gitmektedirler.

(ii) Vergisel teşvikler uygulanarak belli bir düzey vergi gelirinden vazgeçilmiş olunur,

(iii) Teşviklerin uygulanması idareye bir takım yükler getirir,

(iv) Vergisel teşvikler kullanımları ile ilgili olarak suiistimallere açık olduklarından yolsuzluk ve rant kollama gibi sosyal maliyetleri bünyelerinde taşırlar.

Vergisel teşviklerin taşıdıkları bu maliyetler oldukça önemli olmasına rağmen, daha önce de belirtildiği üzere, ekonomiye sağladıkları katkıları tespit etmek oldukça zordur. Bu da vergisel teşviklerin uygulanmasında önemli risklerin olduğunu göstermektedir.

2. Çifte Vergilendirme Uygulamaları

Ülkelerin sosyal, kültürel ve ekonomik yapıları gereği vergi sistemlerindeki farklılıklar özellikle küreselleşme süreciyle beraber artan ülkeler arası ilişkiler sonucu sermaye veya yatırım transferi sürecinde çifte vergilendirmeye neden olmaktadır.

Çifte vergilendirme, aynı kişinin aynı vergi konusu üzerinden, belirli bir zaman içinde birkaç kez vergilendirilmesidir. Bu şekilde bir matrah üzerinden birden fazla vergi almak vergi adaletini ve eşitliğini bozmakta ve modern vergilemenin adalet ilkesine de ters düşmektedir. Uluslararası çifte vergilendirme de uluslararası

---

²¹³ ZEE, H.- Howell, STOTSKY - G., Janet, LEY, Eduardo, "Tax Incentives for Business Investment: A primer for Policy Makers in Developing Countries", World Development, Vol.: 30, No:9, 2002, s.501.

faaliyette bulunan şirketlerin elde ettikleri gelirlerden dolayı, birden fazla ülkede vergilendirilmeleridir.

Uluslararası çifte vergilendirme sorununun hukuki ve ekonomik olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. Hukuki anlamda çifte vergilendirme, birden fazla devletin, vergilendirmede farklı ilkeler kabul etmeleri ya da ilkeleri farklı uygulamaları nedeniyle aynı kişinin aynı vergi konusu için birden fazla vergiye tabi tutulmasıdır. İktisadi anlamda çifte vergilendirme ise, genellikle vergi konularının farklı devletlerde değişik biçimde tanımlanması ya da vergi matrahının değişik yöntemlerle hesaplanması nedeniyle aynı vergi konusu üzerinden birden fazla kişinin birden fazla devlet tarafından vergi yükümlülüğüne tabi tutulmasıdır.

Uluslararası çifte vergilendirme kişilerin vergi yükünü arttırmasının yanında, ülkeler arası ilişkileri de olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla, ülkeler ekonomilerini birbirinden olumsuz olarak en az düzeyde etkileneceği şekilde çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmaları yapmaktadırlar. Çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmalarında vergileme yetkisi ya yatırımcının ikame ettiği ülkede ya da ikili anlaşmalara bağlı olarak istenilen tarafta gerçekleştirilmektedir. Bu durum yatırımın gittiği ülke açısından yabancı sermaye çekme yönüyle avantajlı gibi görünmektedir. Fakat gelen yatırım üzerinden vergi alınmayacak olması gelen yatırımcı açısından iyi iken, gelen ülke açısından bu yatırımdan sadece istihdam ve üretim artışı olarak faydalanacak olması vergi yönüyle iyi görünmemektedir.

Çifte vergilendirme sorununun çözümünde baslıca iki yöntem söz konusudur, bunlardan ilki, ülkelerin tek taraflı olarak vergi mevzuatlarına koydukları hükümler, diğeri ise çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmalarıdır. Ülkeler çoğunlukla bu iki yöntemi birlikte kullanmaktadır. Çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmaları aracılığıyla gelirin, ikamet veya kaynak ülkelerden yalnızca birinde vergilendirilmesi veya vergilendirme hakkının her iki ülke arasında bölüşülmesi konularında düzenlemeler yapılmakta ve bu yolla gelirin her iki ülkede birden vergilendirmesi engellenmektedir. Çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmaları iki modeli esas alarak düzenlenmektedir. Bunlardan birincisi OECD tarafından yürütülen çalımsalar sonucunda “gelir ve servet vergilerinde çifte vergilendirmeyi önleme anlaşması”116 şeklinde oluşturulan ve 1992 yılında revize edilen OECD modelidir.

Daha sonra kendini gösteren model de BM modelidir. BM Modeli kaynak ilkesine ağırlık vermekte olup GÜ ve GOÜ arasında yapılacak anlaşmalara, OECD modeli ise GÜ arasında yapılan anlaşmalarla ilişkilidir. OECD modeli istisna ve kredi yöntemlerinin kullanılmasını tavsiye etmektedir. İstisna yönteminde vergi sadece ülke içinde elde edilen kaynak üzerinden alınmaktadır, dış ülkelerde yatırım yapan müteşebbislerin elde ettikleri gelir, ikamet edilen devlet tarafından istisnaya tabi tutulmaktadır. Daha çok vergi anlaşması bulunmayan hallerde devletlerin iç hukuki düzenlemelerinde kullanılan bu yöntemin geniş ve tam anlamıyla uygulanması, devletler arasında imzalanmış iki taraflı vergi anlaşmalarında görülmektedir. Her iki durumda da, bu yöntemin uygulanması yabancı kaynaklı yatırımcı için kaynak ülkede vergi eşitliği ve rekabet olanağı sağlamaktadır. Mahsup yönteminde ise, yatırımcının ikamet ettiği ülke, tüm kaynaklardan vergi hesaplamakta, yalnız yabancı ülkede ödenen verginin mahsubuna imkân vermektedir. İstisna yönteminde, konu vergi matrahı iken, mahsup yönteminde verginin kendisidir.

B. Harcama Politikalarının Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerine Etkisi

Kamu harcamaları, kamu hizmetlerini yerine getirmenin mali alandaki somut karşılığıdır. Kamu harcamaları çok farklı amaçlarla, değişik nitelikteki birimlerce, farklı şekillerde yapılan harcamalardır. Bu bağlamda, kamu harcamaları, ekonomik anlamda; reel harcamalar (cari harcamalar ve yatırım harcamaları) ve transfer harcamaları olarak ikiye ayrılmaktadır.

Ülkeye yabancı sermaye girişlerini artırmada cari harcamalar ve yatırım harcamaları önem taşımaktadır.

Cari harcamalar cari dönemde GSMH'ye katkısı olan ve cari dönemde tüketilen harcamalardır. Cari harcamaların temel işlevi, devletin mevcut işleyişinin devamını sağlamaktır. Bu harcamalar içinde personel giderleri, mal bedelleri, aydınlanma ve su giderleri, kırtasiye, kira, bakım, yolluklar, harcırahlar vb., kısacası tüm idari harcamalar girmektedir. Cari harcamalar, mal ve hizmet alımına yönelik harcamalar olduğundan, toplam talep üzerinden ekonominin makro dengelerini etkileyebilir. Cari harcamaların bir kısmı yukarıda ifade edildiği gibi, kamunun

tüketimi ile ilgili iken diğer bir kısmı da iktisadi gelişmeyle ilgilidir. İktisadi gelişmeye yönelik cari harcamalar; eğitim, sağlık, sosyal güvenlik vb. harcamalardır.

Ülkeler yabancı sermayeyi korumak ve akışını sürdürmek için iktisadi gelişmeyi sağlamak ve iyileştirmek zorundadırlar. Bu amaçla cari harcamalarda gelişmeye yönelik kalemlere de ağırlık vermek zorunda kalmaktadırlar.

Yatırım harcamaları, üretimi artıran, verimliliği olumlu etkileyen, kaynakların daha iyi kullanılmasını sağlayan harcamalardır. Bu harcamaların çoğu dayanıklı mal niteliğinde olup, yatırım harcamalarının ekonomiye etkisi sadece yapıldığı yıllar sınırlı değil, uzun dönemlere yayılmaktadır. Yatırım harcamaları, ekonomide sermaye birikimi sağlama, üretim kapasitesini artırma ile ilgili harcamalardır. Bu açıdan, hem gelir düzeyini artırır hem de ilave istihdam alanları oluşturur.

Yabancı sermaye girişlerinde altyapı çalışmalarının kalitesi ve yeterliliği sermayeyi doğrudan etkileyen faktörlerinin başında gelmektedir.

Diğer taraftan, Keynesyen görüş çerçevesinde, kamu yatırımlarının özel sektörün gelişimi için gerçekten yararlı olduğu iddia edilir. Örneğin, hükümet sektörü, uzun dönemde karlılığa sebep olduğundan, ihtiyaç duyulan ve büyük sabit maliyetleri gerektiren altyapı yatırım projelerini yerine getirebilir. Söz konusu bu yatırımlar kamu yatırımlarının özel sektör sermaye birikimini teşvik edecektir. Ayrıca, özel yatırımların verimliliğini artıracaktır

Ülkeler yabancı sermayeyi çekebilmek için altyapılarını modernleştirmek, işgücünü daha kalifiye bir hale getirmek, ekonomik ve siyasi istikrarı sağlamak suretiyle kendi ekonomilerini daha güçlü kılmak zorundadırlar. Bu zorunluluk kamu kesimince üretilen veya finanse edilen mal ve hizmetlere yönelik talebi arttırmak suretiyle kamu harcamalarının artmasına yol açar. Burada kamu giderlerinin içinde giderlerin daha çok kime ve neye yönelik yapılmakta olduğu, gerçekten de herkesin ihtiyacını dikkate alıp almadığını belirlemek önem taşımaktadır. Çünkü, günümüzde devlet elinde bulundurduğu kamu gelirleriyle mali ve finansal teşvikler sağlayarak yabancı yatırımlara uygun ortam oluşturmaktadır.

Küresel düzeyde ülkelerin kaynaşmasıyla hem ulusal üretimi korumak, hem yabancı sermayeye uygun ortam oluşturmak için kamu harcamalarını arttırmak durumunda kalan ulus devletler için önemli sorumluluklar önlerinde durmaktadır. Burada, ülkeler için aşırı borçlanmaya gidilmeyecek şekilde kamu gelir ve gider ayarlamalarını yapmak görevi düşmektedir.

C. Borçlanma Politikalarının Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerine Etkisi

Ülkeler arası gelir farklılıklarının yüksek düzeylere ulaşması sonucu az gelişmiş ve gelişme sürecindeki ülkelerin yüksek yatırım ihtiyaçları bu ülkelerin halen belli düzeyde borçlanma gereksinimi içinde olmalarına neden olmaktadır. Bu ülkelerdeki gelir ve tasarruf yetersizliği ise bunun genelde dış borçlanma yoluyla yapılmasına neden olmaktadır.

Ülkelerin dış finansmana veya dışarıdan borçlanmaya ihtiyaç duymalarının ardında birçok neden sayılmakla birlikte bunlar arasında en çok göze çarpanlar şöyle sıralanabilir; yetersiz iç tasarruflar, sanayileşme ve ekonomik büyüme için büyük miktarda finansal kaynağın gerekli olması, sanayi üretiminin büyük ölçüde ara malı ithalatına dayalı olması nedeniyle dışa bağımlılık, dış ticaret ve ödemeler dengesi açıkları ve bunları finanse edebilecek döviz rezervinin yetersiz kalması, kamu gelirlerinin giderleri karşılayamaması, yurt içi finansmanın yurt dışı finansmana nazaran pahalı olması, ekonominin kısa vadeli sermayeye açık olması, vadesi gelen dış borçların yine dış borçlanma ile çevrilme zorunluluğu.

Günümüzde borçlanma politikasında amaç ekonomik ve sosyal hayatı düzenleme ön planda gelmektedir. Alınan dış borçlar, dikkatli kullanılması halinde ekonomik kalkınma ve büyüme üzerinde olumlu gelişmeler sağlayabilmekte; ancak yüksek bütçe açıklarının kapatılması ya da popülist harcamaların finansmanı amacıyla kullanılması halinde ülkenin ekonomik ve siyasi gelişimi açısından olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir.

Yerli sermaye birikiminin yetersiz olmasından dolayı istenen yatırım ve üretim düzeyinin sağlanamadığı gelişmekte olan ülkeler için dış finansman

kaynakları büyük bir önem arz etmekte, bu da başlıca dış yardım, dış borç ve uluslararası sermaye akımı (portföy ve doğrudan yabancı yatırımlar) yoluyla mümkün olmaktadır.

Dış borçlar kullanım biçimlerine göre:

- Proje ve Program Kredileri
- Serbest ve Bağlı Krediler
- Borç Erteleme ve Refinansman Kredileri olarak ayrılmaktadır.

Proje kredileri doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına doğrudan etki etmektedir. Gelişmekte olan ülkeler yetersiz iç kaynak nedeniyle yabancı sermaye girişlerini teşvik edecek altyapı yatırımlarını gerçekleştirmek için genellikle dış proje kredilerine baş vurmaktadır. Ayrıca bazen bu krediler yabancı yatırımcılara da kullanılmaktadır. Yabancı yatırımcılar alt yapı projeleri yüksek finansman gerektirdiğinden kendi sermayeleri ile finanse etmekte zorlanabilmektedirler. Bu aşamada ülkenin almış olduğu dış proje kredileri yerli yatırımcılara kullanıldığı gibi yabancı yatırımcılara da kullanılmaktadır.

Uluslararası alanda yatırım harcamalarının teşviki amacıyla çeşitli kuruluşlar oluşturulmuştur ve çeşitli finansman yöntemleri uygulanmaktadır.

Dış proje kredilerini ülke içinde yapılacak olan yatırımların gerçekleştirilebilmesi için hazırlanan projelerin, tamamının veya belli bir kısmının uluslararası kuruluşlar, yabancı ülkeler, yabancı bankalar veya diğer yabancı mali kuruluşlar tarafından finanse edilmesidir.” şeklinde tanımlayabiliriz.²¹⁴

Proje kredisi sadece belli projenin gerçekleştirilmesi amacına yönelik olarak kullanılmakta ve başka bir amaca yönlendirilememektedir. Dış proje kredisi veren kuruluşlar ülkenin ekonomik yapısından çok projenin ekonomik etkileri, finansal getirisi ve kuruluşun küresel amaçlarını göz önünde bulundurmaktadır. Bu durum, özellikle siyasal riskler içeren, sermaye piyasaları yeterince gelişmemiş, mali yapısı

---

²¹⁴ TEZCAN Hilal, Dış Proje Kredilerinin Dış Borç Kaydı ve Bütçeleştirilmesi, <http://www.debud.org/Html/dergi/26/htezcan.pdf>, (07.07.2009)

bozuk olan ülkelerin, projeler vasıtasıyla yatırımlarını finanse etmesini kolaylaştırmaktadır.

Öyle ki, proje sahibi ülkenin sağlayamayacağı kredileri, kredi miktarını, vade ve faiz koşullarını ve garantileri, iyi bir proje sağlayabilmektedir.

Dış proje kredileri, ciddi ekonomik dalgalanmalar yaratan ve ani giriş çıkışlar ile ülkelerde finansal krizlere neden olan, sıcak para da denen kısa vadeli sermaye hareketlerine nispeten daha az tehlike arz etmekte ve daha kalıcı olabilmektedir.

Cari açıkların sermaye hesabı fazlası ile kapatılması gereği dikkate alındığında, dış proje kredilerinin uzun vade yapısı ve belli bir süre geri ödemesiz olması sermaye hesabı fazlaları üzerinde olumlu etkiler yaratabilmektedir. Dolayısıyla bu krediler cari açıkların finansmanını kolaylaştırabilecektir. Ayrıca, bu krediler sadece belli bir projeye yönelik kullanılabildiği için, alınan kredilerin verimli kullanılacağı varsayılabilir ve bunun da yatırım-üretim artışını sağlayarak ihracatı olumlu etkileyebileceği ve cari açıkların düşürülmesi yönünde etkilere neden olabileceği söylenebilmektedir.

Fakat yukarıda da bahsedildiği üzere dış proje kredilerinin belli risklere sahip olması, dış borç almanın ülke üzerinde baskı yaratması bu kredilerin de dikkatli kullanımını gerektirmektedir.²¹⁵

Dış proje kredilerinin bu bakımdan, harcamaların siyasi ve popülist amaçlarla yapılmasının önüne geçilmesi hususunda önemli bir avantaj sağlayacağı ve sadece belirlenmiş projeye kullanılabildiği için bu kredilerin ilerleyen dönemlerde bütçe dengesini bozucu etki yaratmayacağı söylenebilir.

Dış borçlar ve yabancı sermaye girişleri, ülkede gerçekleşmesi güç olan yatırımların gerçekleşmesini sağlayabilir. Bu yatırımların üretime geçmesi, istihdamı ve döviz gelirlerini artırır ve ülkenin yeni borçlanma ihtiyacını azaltır. Dış borçların ekonomiye olumlu etkilerinin olması için yapılan harcamaların etkin ve verimli bir

---

²¹⁵ TEZCAN, a.g.m., <http://www.debud.org/Html/dergi/26/htezcan.pdf>, (07.07.2009)

şekilde olması gerekir. Etkin bir şekilde kullanılmayan dış borçlar zamanla yeni borçların alınması ihtiyacını doğuracak ve ekonomiyi borç krizine doğru sürükleyebilecektir.

Gelişmekte olan ülkeler için, dış borçlar ekonomik kalkınma politikalarının bir aracı olarak kullanılabilir. Özellikle II.Dünya Savaşı'ndan sonra dış destek ile kalkınma modeli çok yaygın ve adeta normal bir hal almıştır. Dış borçların ekonomik kalkınmanın bir aracı olarak kullanılması için, kalkınma amaçlı uygulamalara yer verilmelidir. Çeşitli ülkelerden ve uluslararası kuruluşlardan sağlanan dış borçların alındığındaki uygulamalar ne kadar önem taşıyorsa, borçların ödenme aşamasındaki uygulamalar da o kadar önem taşımaktadır. Ekonomik kalkınmanın sağlanması için sadece alınan borçların kalkınma amacına yönelik uygulamalara kanalize edilmesi yetmeyecektir. Borçlanmayla güdülen amaca ulaşmak için etkin bir borç yönetimi şarttır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN'DA MALİYE POLİTİKALARININ DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARINA ETKİSİ

Tezin son bölümünde Azerbaycan'da Doğrudan Yabancı Yatırımların değerlendirmesi yapılacak, bu kapsamda ülkedeki yatırımların özellikleri, yatırımları etkileyen faktörler, yatırımların ekonomiye etkileri, yatırımların ülkede sektörel dağılımı, ülkelere göre dağılımı incelenecektir. Ülkede yatırımlara etki eden vergi politikaları , harcama politikaları, borçlanma politikaları hakkında bilgiler verilecektir.

I. AZERBAYCAN'DA DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ GÖRÜNÜMÜ

Azerbaycan piyasa ekonomisine geçiş sürecinde yeni bir Pazar olarak , ayrıca zengin petrol yataklarına sahip olduğu için yabancı yatırımcılar açısından cazip hale gelmiştir. Azerbaycan'da yabancı yatırımların sektörel dağılımı, yatırımları etkileyen faktörler, yatırımların etkileri gibi konuları burada inceleyeceğiz.

A. Azerbaycan'da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Önemi

Azerbaycan da bağımsızlığını kazandıktan sonra yabancı yatırımcıların yöneldikleri bir pazar haline gelmiştir.

DYY'ler Azerbaycan'ın kalkınma ve büyüme hedefleri için iyi bir araç olmuştur. Yabancı yatırımlar ülke ekonomisinin verimliliği açısından olumlu etkiye sahip olmuştur. DYY'ler, aynı zamanda, ülke halkının hayat standartlarının yükseltmekte etkili olmuştur. Rekabet ortamı yaratarak, uygun fiyatlı, daha kaliteli mal ve hizmetler arasında seçim yapabilme imkânı sağlamıştır. Yabancı yatırımların ülkeye girmesi ile yeni iş yerlerinin açılması, atıl durumdaki fabrika ve üretim tesislerinin aktif duruma getirilmesi, teknoloji transferi, milli gelirin artması Azerbaycan ekonomisinin güçlenmesi açısından olumlu etkenlerdir.

Bu anlamda, doğrudan yabancı yatırımların Azerbaycan ekonomisi için bir "lokomotif" rolü oynadığı söylenebilir.

B. Azerbaycan'da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelişim Süreci

15 ocak 1992 yılında “Yabancı Yatırımların Korunması Hakkında” kanun kabul edilmiştir. Bu kanun fiilen yabancılara ülke içinde ve ekonominin bütün sektörlerinde sınırsız faaliyet için izin, ayrıca kanun devlete ve mahalli idareye ait mülkiyetin özelleştirilmesinde yabancı yatırımcılara iştirak etmeğe izin veriyordu. Kanun yabancı yatırımlar için hukuki rejimin yerli kurumlar ve AC vatandaşları için olan rejime eşit olduğunu ilan ediyordu. Kanuna göre devlet yabancı yatırımları mevzuatın değiştirilmesi, millileştirme, ve istimlak, gelirlerin ve diğer meblağların döviz şeklinde transferi, sermaye yatırımlarından kazançların tekrar yatırılmasına karşı koruyordu, yabancı yatırımcılara tazminat ödemeleri hakkında ve kayıt, vergilendirme, sigorta, ödemelerin dövizle gerçekleştirilmesi, muhasebe ve hesap verme, işçi kabulü, ürünlerin ihracat ve ithali, gümrük vergilendirmesi, menkullerin alımı, toprağın kullanımı, hükümetle imtiyaz antlaşmaları esasında madenlerin aranma ve işletilmesi ve s. gibi konularda yabancı yatırımcının faaliyetine dair bir çok problemin halli ile ilgili bir takım maddeler yürürlüğe girmiştir.

11 Ağustos 1992 yılında Devlet Başkanı'nın emri ile Yabancı Yatırımlar Komitesi kurulmuştur. Fakat fazla süre geçmeden 16 Aralık 1992 yılında yine Devlet Başkanı'nın emri ile Devlet Ekonomi ve Planlama Komitesi'nde aynı maksatla bir şube kurularak, bahsi geçen Yabancı Yatırımlar Komitesi tasfiye edilmiştir. Daha sonra yine Yabancı Yatırımlar Ajansı kurulmuştur.

Bağımsızlığın ilk yıllarında ülke ekonomisine yapılan yatırımların toplam değeri yaklaşık 38 milyar \$ olmuş, bunlardan 27 milyar \$'ını doğrudan yabancı yatırımlar oluşturmuştur. Bu, bölge ekonomileri arasında en yüksek gösterge olmuştur.

Ülkenin ekonomisine yabancı yatırımların yapılması sürecini bazı ekonomistler 3 aşamaya ayırmaktadırlar. 1992-1993 yılları birinci aşama olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde yabancı yatırımların ülke ekonomisine

çekilmesinde ilgisiz davranıldığı gözlenmektedir. Sadece bazı kanun ve hukuki alt yapının hazırlanması dışında faaliyet gözlenmemiştir.²¹⁶

1991-1994 döneminde Azerbaycan'da siyasi istikrarsızlığın sürmesi, ekonomideki dengesizlikler, hukuki altyapının düzenlenmemesi vb. yabancı yatırımların ülkeye girişini önemli ölçüde engelleyen sebepler olmuştur. Bu dönemde sadece Türk yatırımcılar tarafından küçük yatırımlar yapılmıştır. Resmi kayıtlara göre ülkeye yabancı sermaye girişleri 1994 yılından başlanmıştır. 1991-1994 döneminde yapılan küçük yatırımlar kayıtlara geçmemiştir.

Yalnız 1994 yılında petrol anlaşmasının imzalanması, siyasi istikrarın sağlanması, Ermenistan ile savaşta ateşkes anlaşmasına varılması ülke pazarını büyük hacimli yabancı yatırımcılara cazip hale getirmiştir. 1994 yılından sonra büyük hacimli yatırımların yapılması ülke ekonomisinin büyümesinde önemli katkı sağlamıştır.

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan ekonomisinin gelişmesinde 20 Eylül 1994 tarihinde imzalanmış 8 milyar \$'lık "Asrın Anlaşması"nın çok büyük bir rolü vardır. Bu anlaşmanın imzalanması ile Azerbaycan'da petrol sektöründe yeni bir dönem başlamıştır. Bu, aynı zamanda, bağımsızlık sonrası Azerbaycan ekonomisine doğrudan yabancı yatırımların girişi için de bir başlangıç olmuştur. Petrol sektörüne yapılan yatırımlar genel olarak, ülke ekonomisinin hızlı kalkınmasına neden olmuştur.

İkinci aşama 1994-1996 yıllarını kapsamaktadır. Bu aşamada ülkeye yabancı yatırımların çekilmesi ve onun faaliyetlerinin tanzimlenmesi konusunda birinci aşamada kabul edilmiş kanunlara değişiklikler ve ilaveler yapılmakla beraber yeni bir sıra kanunlar kabul edilmiş ve zaruri tedbirler alınmıştır. Ve bunun sonucunda ülke ekonomisine yabancı yatırımların ülke ekonomisine reel olarak girişleri de bu aşamada dikkat çekmektedir.²¹⁷

---

²¹⁶ <http://big.az/forum/index.php?s=61c8f0672ed60bd9cd2f795f5379e57c&showtopic=2248&mode=threaded&pid=75027> , (10.06.2009).

²¹⁷ <http://big.az/forum/index.php?s=61c8f0672ed60bd9cd2f795f5379e57c&showtopic=2248&mode=threaded&pid=75027> , (10.05.2009)

1994-97 yıllarında yabancı sermayenin ülkeye akımını sağlamak amacıyla yapılan kanuni ve idari düzenlemeler sonucunda yabancı sermayenin reel olarak akımının sağlandığı görülmektedir. Özellikle zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarına yönelen yabancı sermayeli şirketler ilk yıllarda diğer sektörlerde de artmaya başladı. Azerbaycan'da 1996-1997 yıllarında izlenen ve ekonomik istikrarı sağlayan politikaların, reel ekonomiyi teşvik edici devlet politikalarıyla desteklenmemesi, 1997 yılı öncesi yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi için uygulanan vergi muafiyetinden vazgeçilmesi ve devlet organlarının gerekli hassasiyeti göstermekte yeterli olmayışı nedenleriyle 1997'de üretime yönelik yatırımlar yapılamamıştır.

1997-2000 yılları üçüncü aşamayı kapsamaktadır. Bu dönemde yabancı yatırımların petrol sektörü ile birlikte ekonominin diğer alanlarına da çekilmesi yönünde bir sıra faaliyetler yapılmıştır. Azerbaycan Cumhuriyetine yabancı yatırımların yapılması ve faaliyetlerinin tanzimlenmesinin yasal altyapısını Azerbaycan Cumhuriyetinin uygun kanunları “Yabancı Yatırımların Korunması Hakkında” , “Yatırımlar Hakkında “ ve s. diğer kanunlar ve katılımcısı olduğu uluslar arası anlaşmalar oluşturmaktadır.²¹⁸

1994 yılında ülkede toplam yatırımların hacmi 303 milyon Dolar olmuş, bunun 150 milyon Dolarını yabancı yatırımlar oluşturmuştur. 1995 yılında ise yabancı yatırımlarda çok önemli artış sağlanmış, 375 milyon Dolar yabancı yatırım yapılmış artış oranı %150 olmuştur. Bu rakam sırasıyla 1996'da 621 milyon Dolar, 1997'de ise 1 308 milyon dolar²¹⁹ , 1998'de 1 milyar dolar, 1999'da 510 milyon dolar, 2000'de 130 milyon dolar, 2001'de 226 milyon dolar, 2002'de 1,4 milyar dolar, 2003'de 3,2 milyar dolar, 2004'de 3,5 milyar dolar, 2005'de 1,7 milyar dolar²²⁰ olmuştur. Yine UNCTAD'ın verilerine göre, son 2006-2007 döneminde Azerbaycan'da yabancı yatırımlarda çok önemli düşüşler olmuş ve ülkeye yabancı yatırım girişi durmuştur.

2008 yılında yatırımların %28.5'i yabancı yatırımlarla, %75.5'i dahili yatırımlarla karşılanmıştır. Yabancı yatırımlarda petrol dışı sektörlerle yapılan

²¹⁸ <http://big.az/forum/index.php?s=61c8f0672ed60bd9cd2f795f5379e57c&showtopic=2248&mode,> (10.05.2009)

²¹⁹ Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, a.g.r, s. 2.

²²⁰ UNCTAD, 2008, <http://stats.unctad.org/FDI/TableViewer/tableView.aspx>, (10.05.2009).

yatırımlar 2007 yılına göre 5.1 defa artmıştır 1.5 milyar Manat olmuştur. Petrol dışı sektörlere yatırılan yatırımların GSMH'daki oranı 2008 yılında % 42.5 olmuştur. Petrol dışı sektörlere yapılan yabancı yatırımlarda birinci sırada %32.6 oranla taşımacılık sektörü yer almış, bunu %6.1'le imal sanayi , %5.4'le tarım sanayi izlemiştir.

1994 yılından başlayarak Azerbaycan'a yabancı sermayenin akımı 1998'de 1472 milyon dolar ile maksimum seviyeye çıkmıştır. Ancak uygulanan sıkı para politikaları, ekonomideki durgunluk, geciken özelleştirme ve beklenen ekonomik reformların gerçekleştirilemeyişi sonucu ekonomi bir yandan deflasyonist baskı altına girmiş, diğer yandan da 1998 yılından sonra Azerbaycan ekonomisinde özellikle yabancı sermaye kaynaklı bir gerileme müşahede edilmiştir. 1998 Rusya krizinin yanı sıra ülkedeki mevcut bürokrasi, kırtasiyecilik gibi sorunlar bu tarihten itibaren ülkedeki yabancı firma sayısının önemli bir oranda azalmasında ve yabancı sermaye oranının düşmesinde etkili olmuştur. Azerbaycan'da yabancı sermayeye vergi teşviklerinin kaldırılması ise petrol dışı sektörlerdeki bu olumsuzluğu körüklemiştir.

1998 yılına oranla 1999 ve 2000 yıllarında gerileme kaydeden yabancı yatırımların ülkeye girişi 2000 yılının son aylarından itibaren yeniden artmaya başlamıştır. Kanunlarda yapılan bazı değişiklikler, gümrük ve vergi oranlarının kısmen azaltılması ve bu süreci devam ettirilmesi, yabancı sermayenin korunması ve bu yolda devlet tarafından atılan adımlar yabancı sermaye artışına hareketlilik kazandırmıştır. Makroekonomik yapının istikrara kavuşması, özel sektörün güçlendirilmesine yönelik düzenlemeler ve petrol sektörünün daha da geliştirilmesi, Azerbaycan'a dünya finans merkezlerinden yüksek sermaye akımının gerçekleşmesi için geniş imkânlar oluşturmaktadır.

2001 yılında Azerbaycan ekonomisine yapılan yatırımların %70'i yabancı sermaye, %30'u yerli sermaye şeklinde dağılım göstermiştir.2002 yılı yatırımlarının %80.9'u yabancı, %19.1'i ise yerli müteşebbisler tarafından gerçekleştirilmiştir. 2003'de Azerbaycan ekonomisine yatırılan sermayenin %80.5'i, %19.5'i ise yerli sermayenin payına düşmüştür. 2004'de Azerbaycan'a toplam 24.2 trilyon Manat (4.9 milyar dolar) yatırım yapılmıştır. Bu oran 2003 ile mukayese edildiğinde %36.1 daha

çoktur. Yatırılan sermayenin %73.7'si yani 17.8 trilyon Manat'ı (3.6 milyar dolar) yabancı sermaye, 6.4 trilyon Manat (1.3 milyar dolar) yani %26.3'ü yerli sermayedir. 2004 yılında Azerbaycan ekonomisine yatırılan yabancı sermaye 2003 yılına göre %36.8 artış kaydetmiştir. 2004'te yabancı yatırımların %90.2'si petrol sektörüne yapılmıştır. 2004 yılına kadar toplamda ise %80'i yabancı olmak üzere toplam 22 milyar dolar yatırım yapılmıştır.

2007 yılında DYY'lar 4526 milyon Dolar olmuştur. Toplam yabancı yatırımlar içindeki payı %65.6 olmuştur. DYY'ların %59.2'si petrol sektörüne yapılmıştır. 2008 yılında ise DYY'lar 3982.6 milyon Dolar olmuştur. Bu yatırımların petrol sektöründeki payı %44.1 olmuştur.

Doğrudan yabancı yatırımlar Azerbaycan'ın ekonomik canlanmasında anahtar rolü oynamıştır. Ekonomik iyileşme daha çok petrol sektörüne yapılan doğrudan yabancı yatırımın sonucu olarak son derece yüksek düzeyde sermaye yatırımı ile desteklenmiştir. 2005 yılı başı itibariyle, yabancı yatırımcılar tarafından Azerbaycan'a yatırılan 22 milyar dolar hacminde sermaye Doğu Avrupa ve BDT ülkeleri arasında en yüksek orandır. Kişi başına düşen yabancı sermaye hacmine göre, Azerbaycan BDT ülkeleri arasında ilk sırada yer almaktadır.

En fazla yatırım yapan ülkeler arasında Türkiye, ABD, İngiltere, Almanya ve Rusya önde gelmektedir. Yatırımların %61'i petrol sektörüne, %31'i diğer sektörlerle yapılmış, %8'i ise mali kredilerden oluşmaktadır.

Enerji sektörüne yapılan yatırımlar, Azerbaycan ekonomisine giren toplam doğrudan yabancı yatırımların % 97'sini oluşturmaktadır. Bu sektör haricinde yabancı yatırım çeken diğer sektörler; inşaat, servis, ulaşım, iletişim ve üretim sektörleridir. Azerbaycan'ın petrol sanayisi dışındaki sektörlerine yatırım yapan ülkeler arasında birinci sırada olan Türkiye, söz konusu ülkeye 2005 yılında 17,6 milyon ABD doları yatırım yapmıştır. Türkiye'yi aynı yılda 14,5 milyon ABD doları ile ABD izlemektedir.²²¹

---

²²¹ ŞEKERCİ Beyza , a.g.e. , <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/DisTicaretGelistirmeDb/turk%20cumhuriyetleri/sayfa165.doc>, (17.07.2008).

Ülkenin liberal ekonomik sistemi devamlı büyümeye odaklandığı için yabancı yatırımların çekilmesi amacıyla hükümet tarafından “açık kapı” politikası uygulanmaktadır. Halihazırda hükümet ekonomik reformların devam ettirilmesi, iş ortamının daha da iyileştirilmesi, petrol sektörü ile beraber diğer sektörlerinde geliştirilmesi için çalışmalar yapmaktadır.

C. Azerbaycan’da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler

Daha önce de belirttiğimiz gibi doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ülkedeki ekonomik faktörler, yatırım ortamına ilişkin faktörler ve politik faktörler etkilemektedir. Burada ise bu faktörlerin Azerbaycan’da yatırımları nasıl etkilediğini inceleyeceğiz.

1. Ekonomik Faktörler

a. Piyasa Hacmi

Bilindiği üzere, bir ülkenin piyasa hacmi, bu ülkenin kişi başına düşen GSMH’sı ile ölçülmektedir. Azerbaycan ekonomisi 90’lı yılların ikinci yarısından itibaren hızlı ve belki daha da önemlisi, istikrarlı bir büyüme sürecine girmiş olup, 1998 yılında 4,1 milyar USD olan GSMH, yıllık ortalama % 10’luk bir büyümeyle 2004 yılında 8,5 milyar USD’ya ulaşmıştır. 2005 yılındaki gelişme ise çok daha çarpıcıdır. GSMH 2005 yılında 12,5 milyar USD’ya çıkmış olup, yıllık büyüme % 26,4 seviyesindedir. Buna paralel olarak, 1998 yılında 537 USD olan kişi başına GSMH, 2005 yılı itibarıyla 1.517 USD’ya ulaşmış bulunmaktadır.²²² Ekonominin bütün alanlarında devam eden bu gelişme seyrinin önümüzdeki yıllarda da sürmüştür ve kişi başına GSMH’nın 2.000 USD’ın üzerine çıkmıştır.

Gelişmekte olan bir ülke olarak Azerbaycan’ın piyasa hacmi yabancı yatırımcılar açısından önemli bir etkidir. Yabancı şirketler piyasa hacmine karşı gelişmekte olan ülkelerde daha duyarlı davranmaktadırlar. Bu anlamda, Azerbaycan’ın yabancı yatırım çekebilmesi için istikrarlı ve büyüyen bir ekonomi sergilemesi gerekiyor.

---

²²² www.maliyye.gov.az, (11.05.2009).

b. İşgücü

Resmi kaynaklar, nüfusu 9 milyon olan ülkenin aktif işgücü sayısının 5,45 milyona ulaştığını bildirmektedirler.²²³ Ülkede kurumlar vergisi ödeyen 200 bin mükellefin % 35 - 40'ı KOBİ ölçeğindeki şirketlerdir. Bu kuruluşlar sanayi başta olmak üzere, tarım, turizm, nakliyat ve servis sektörlerinde faaliyetlerini sürdürüyorlar. Azerbaycan'da istihdamın büyük çoğunluğu KOBİ'ler tarafından sağlanıyor. Şöyle ki, sanayinin büyük ağırlığını petrol ve gaz sektörü oluşturmasına karşın istihdama sadece % 1 oranında katkı sağlıyorlar.²²⁴ Çalışan nüfusun geri kalanı ise KOBİ'ler ve kamu sektöründe çalışıyor. Azerbaycan'da kadınların %47'si çalışmakta ve bunların % 5 - 7'si işveren konumundadır. Kadınlar çalışma hayatında özellikle sağlık ve eğitim alanlarını tercih etmektedirler.²²⁵

Azerbaycan'da vasıflı işgücü fazlalığı bulunmaktadır. Bu nedenle, hükümet, sürekli yeni işyerlerinin açılması için ekonomik tedbirler gerçekleştirmektedir.

c. Döviz Kuru

Bağımsızlığını kazanmasının ardından "Ruble Bölgesi"nden çıkan Azerbaycan, milli paranın tedavülüne ilişkin kabul edilen kanunun ardından, Kasım-1992'de ülkede milli para birimi olarak "Manat"ı tedavüle çıkarmıştır. Azerbaycan milli para birimi, ilk aşamada Rusya'nın para birimi Ruble ile birlikte tedavülde olmuştur. Hükümetin serbest piyasa ekonomisine geçileceğini ve özelleştirmeyi Manat ile yapacağını açıklamasının yanı sıra toplam hacminin piyasada az olması sonucu ilk zamanlar değerini koruyan Manat, ithalatın önemli bir kısmının Ruble ile yapılmak mecburiyetinde olması ve ithalatın yapıldığı ülkelerde, özellikle Rusya'da fiyatların liberalleşmeye paralel olarak yükselmesi sonucunda, 1993 yılının ortalarında Ruble karşısında değer kaybetmeye başladı. Yine 1993-94 yıllarında bankacılık sektöründe yaşanan iflaslar ve Manat'ın değer kaybedeceği endişesi başta dolar olmak üzere para ikamesine neden olmuştur.²²⁶ İki para biriminin mübadele

²²³ Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2006 verileri, www.azstat.org, (11.05.2009).

²²⁴ www.azstat.org, (11.05.2009).

²²⁵ www.azstat.org, (11.05.2009).

²²⁶ ŞERİFOV C., "Azerbaycanda Valyuta Bazarının Müasir Veziyyeti ve Onun İnkişaf Perspektifleri", Azerbaycan 21. Esrin Astanasında, Azerbaycan İmler Akademiyası Neşriyyatı, Bakı, 1998, s.551-552.

aracı olarak kullanılması, ödemeler sisteminde, dış ticaret bilançosunda bazı problemlere neden olurken, ülkede yaşanan ekonomik buhranın derinleşmesine de etkide bulunmuştur.²²⁷

Nihayet Manat 1994 yılından itibaren ülkedeki tek resmi ödeme aracı olmuştur. 1994'de "Döviz Kuru Düzenlemeleri Hakkında (Valyuta Tenzimlenmesi Haqqında)" kanununun kabul edilmesi ve 1995'de anti-enflasyonist para ve kredi politikasının uygulanmaya başlanması sonucu 1996 yılının Mayıs ayından itibaren Manat değer ve itibar kazanmaya başladı. İlk yıllarda enflasyon, ekonomik ve siyasi istikrarsızlık gibi sebeplerle ABD Doları karşısında hızla değer yitirse de, 1995 yılından sonra ülkede gerçekleştirilen ekonomik tedbirler ve sıkı para politikası neticesinde döviz kurunda fazla bir dalgalanma olmamıştır.

Milli Banka'nın politikaları ve bunu destekleyen petrol anlaşmaları ile Manat, Amerikan Doları karşısında 1998 yılına kadar bir miktar değer kazanmıştır. Ancak 1999 yılından itibaren efektif döviz piyasasında Manat'ın değeri aşağı düşürülmüş ve Azerbaycan'ın ticari rekabet şansı artırılmaya çalışılmıştır.

1997-98 yıllarında yabancı sermaye girişindeki artışlar nedeniyle Manat, Amerikan Doları karşısında değer kazanmıştır. Aşırı değerlenen para biriminin yanı sıra 1998 yılında yaşanan Rusya krizinin de etkisiyle ihracat gelirlerinde önemli miktarlara varan azalmalar yaşanmıştır. 1999'un ikinci yarısında, 1995 yılından itibaren uygulanmakta olan para ve döviz kuru politikalarında yumuşama ile birlikte yeniden döviz kuru yükselmeye başlamıştır.

1999 yılının ortalarından itibaren dalgalı kur rejimine geçilmiş, ulusal para birimi ABD Doları karşısında %7 oranında devalüe edilerek ihraç ürünlerine rekabet üstünlüğü kazandırılmaya çalışılmıştır. Kısaca 1999'daki mali istikrar, sıkı para politikası ve devalüasyon ile Manat güç kazanmış ve istikrar kavuşmuştur.

Döviz kurlarının belirlenmesindeki düzensizliğe son verilmesi amacıyla, döviz kurlarının Bakü Bankalararası Döviz Piyasası'nda (BADP) yapılan müzayedelerle oluşturulması kararı 15 Ekim 1994 tarihi itibarıyla başlatılmıştır. Bu

---

²²⁷ ARAS, a.g.m., www.osmannuriaras.com/AzParaReformu.doc, (03.03.2008).

piyasadaki müzayedelere katılmak, dövizli işlem yapma yetkisi verilen bankalara yasaklanmıştır. Bu bankalar ancak müşterileri adına ve borsanın üyesi bulunan bankalar aracılığı ile burada teklif verebilmektedirler. Dövizli işlem yapma yetkisi verilen bankalarla Uluslararası Banka döviz piyasasında aktif bir rol üstlenmektedirler. Pek çok müteşebbis bankaları aracılığı ile bu piyasada yer almaktadır. Kural olarak, BADP’de yapılmayan tüm döviz alım ve satım işlemleri Bakanlar Kurulu kararı ile²²⁸ yasaklanmış bulunmaktadır. Bu yasak Azerbaycan Milli Meclisinin 28.3.1995 tarihinde aldığı bir karar ile de teyit edilmekte, izinsiz döviz alım satımı ve dövizli işlem yapmanın yasaklandığı, bu yasağı uymayanlara ağır cezalar getirildiği vurgulanmaktadır.²²⁹ Bu gelişmelerle birlikte, izinsiz döviz alım satımı yapan kişilerin ve bu kişilerin oluşturduğu yasal olmayan piyasaların ortadan kalktığı gözlemlenmektedir.

Azerbaycan Merkez Bankası, döviz kurlarını sabitleştirmek amacıyla bir atak daha yapmış ve daha önceleri haftada iki gün yapılmakta olan BADP çalışmalarını haftanın bütün günlerine yaymıştır. 3 Nisan 1995 tarihi itibariyle başlanan bu uygulama ile de döviz konusundaki spekülatif hareketlerin önü alınmaya çalışılmıştır.²³⁰

d. Büyüme İstikrarı

Azerbaycan’da doğrudan yabancı yatırımların hızla artması makroekonomik istikrarı büyük ölçüde sağlamış, hükümet petrol gelirlerini, ekonominin diğer sektörlerini kalkındırmak ve sektör çeşitliliği sağlamak için kullanmaya başlamıştır. Enerji sektörüne gelen doğrudan yabancı yatırımlarla kapasitenin yükselmesi ve artan petrol üretimi ile küresel piyasalarda petrol fiyatlarının rekor seviyelere yükselmesi sayesinde Azerbaycan son yıllarda çok yüksek büyüme oranlarına ulaşmıştır.

---

²²⁸ 27.06.1994 Tarih ve 251 Nolu Bakanlar Kurulu Kararı

²²⁹ Azerbaycan Gazetesi, Sayı 04.04.1995, www.azerbaijan-news.az, (11.05.2009).

²³⁰ Azerbaycan Zaman Gazetesi, Sayı 08.04.1995, www.zaman.az, (11.05.2009)

e. Dışa Açıklık

Demokrasi, hukukun üstünlüğü, dışa açıklık gibi kurallar piyasa ekonomisinin olmazsa olmazlarıdır. Azerbaycan ekonomisinin dışa açıklık oranı oldukça yüksektir. Bu yüksek orana karşın, ülkenin özellikle ihracattaki mal kompozisyonu oldukça sınırlı olup, ihracat doğal kaynaklara bağlı birkaç maddeden ibarettir. Ham petrol ve doğal gaz Azerbaycan'ın ihracatının yüzde 75-80'ini oluşturmaktadır. İthalatın mal kompozisyonundaki çeşitlilik daha fazla olmakla birlikte, gıda, mobilya, giyim, elektrikli makineler ve teçhizat ile ulaşım araçları ithalatı ağırlıklı bir yer işgal etmektedir.

f. Ticaret Engelleri

Piyasa ekonomisine geçen diğer SSCB ülkelerinde olduğu gibi, Azerbaycan'da da ticareti engelleyen önemli kısıtlamalar bulunmaktadır. Her ne kadar ülkenin yapısı, coğrafi konumu taşımacılık için uygun olsa da, bu konuda karşılaşılan güçlükler ekonomik kalkınmanın önünde önemli bir engel teşkil etmektedir. Tarife oranlarındaki farklılıklar, uyumsuz tercihli ticaret sistemleri, TIR sisteminin yaygın olmaması, uzun gümrükleme işlemleri, lojistik destek eksiklikleri, farklı belgelendirme uygulamaları, ithalat lisansları, standartlar gibi tarife dışı ticaret engelleri, kamyon giriş ücretleri demiryolu taşımacılığının yaygın olmasına rağmen, yavaş çalışması önemli ticaret engelleri arasındadır. Memurların prosedüre uymayan davranışları, rüşvet alımları gibi konular yaygındır. Yapılan reformlar sözkonusu engellerin tamamen ortadan kaldırılmasını sağlamamıştır.

g. Ticaret Açığı

Azerbaycan, enerji sektörünün gelişimi için ihtiyaç duyduğu tüm sermaye malları ile hizmetleri ithalat yoluyla karşıladığı için ödemeler dengesinde açık verirken bunu borçlanma yoluyla değil, dış ticaret fazlasıyla kapatmaktadır. Üretilen petrolün yüzde 70'i ihraç edilmektedir.

1999 yılındaki ticari açık beş yılın en düşük değeri olarak gerçekleşmiştir. Artan petrol ve rafine ürün satışları daha yüksek ihracat kazançları sağlarken, Manat'ın devalüasyonu, petrol sektörüne yapılan yatırımları yavaşlattığından ithalat

maliyetlerinin kesilmesine yardımcı olmuştur. Azerbaycan'ın yabancı petrol konsorsiyumlarının ticari dengesi, artan ihracat ve petrol sektörü için daha az sermaye mali ithalatı yapıldığından, artı değere geçmiştir.

Azerbaycan'da ticaretin güçlendirilmesi için, petrol sektöründe üretimin arttırılmasına, BDT ülkeleri arasındaki ticaretin yeniden canlandırılmasına ve yeni pazarlar oluşturulmasına yönelik çalışmalar sürdürülmektedir. Bu kapsamda iki ve çok taraflı anlaşmalar imzalanmaktadır.

Azerbaycan'ın büyük ticaret ve cari hesap açıkları, petrol fiyatlarındaki artışlarla kontrol altına alınmaktadır.

2. Yatırım Ortamına İlişkin Faktörler

a. Yatırım Ortamının Yapısı

Azerbaycan'a yabancı yatırımların çekilmesi için "açık kapı" politikası uygulanmasının tek nedeni ülkeye daha fazla yabancı yatırım girişinin sağlanmasıdır. Yabancı yatırımların, çağdaş teknolojilerin ve aparatların, yönetim tecrübesinin ülke ekonomisine çekilmesi ile yüksek kaliteli, rekabet gücü olan ürünlerin üretilmesi Azerbaycan devletinin belirlediği ekonomik prensipler içerisinde yer almaktadır. Ülke yönetimi yabancı yatırımcıların Azerbaycan'da karşılaştıkları sorunların ortadan kaldırılması için söz konusu kesim ile sürekli diyalog içerisinde. Geçen süre zarfında yabancı yatırımcıların hak ve çıkarlarının korunması, yerli ve yabancı yatırımcılar aynı şartların sağlanması, sağlanan karlardan engel olunmadan yararlanma gibi konularda çok önemli altyapı hazırlanmıştır. Ayrıca, döviz ve sermaye ile ilgili kısıtlama ve engeller uygun kanunlarla ortadan kaldırılmıştır. Yatırım ortamının cazipliği ve çeşitliliğinin sağlanması için yasal düzenlemeler yapılmıştır. Vergi, lisans, gümrük rejimi gibi alanlarda basitleştirmeler yapılmış ve uluslararası standartlara uygunlaştırması yönünde çalışmalar hızlandırılmıştır. Rüşvet ve yolsuzluk ile ilgili de önemli gelişmeler kaydedilmiştir.

Azerbaycan'da dış sermaye ile ilişkili münasebetler "Yabancı Yatırımın Korunması" yasası ile düzenlenmektedir. Bu kanun Azerbaycan Cumhuriyeti

sınırları içinde yabancı yatırımın hukuki ve iktisadi ilkelerini içerir. Bu yasa ile yabancı yatırımcılara yasal alt zemin hazırlanmıştır.

Yasa ile yabancı tüzel kişilerin, yabancı vatandaşların, vatandaşlığı olmayan şahısların ve yabancı ülkelerde daimi yaşayan Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşların, yabancı devletlerin, uluslararası örgütlerin Azerbaycan'a yabancı yatırımcı olarak yatırım yapmasına izin verilmiştir.

Yabancı yatırımcılar aşağıdaki şartlar ile yatırım yapabilirler.²³¹

- Azerbaycan Cumhuriyeti özel ve tüzel kişileri tarafından meydana getirilen müesseselerde katılımcılık, ortaklık payı ile;

- Tamamen yabancı yatırımcıya ait olan bir teşebbüsün kurulması ile

- Müesseselerin, emlak komplekslerinin, binalarının ortaklık payının, hisse senetlerinin ve öteki değerli kağıtların hepsinin, yabancı yatırımcıdan Azerbaycan Cumhuriyeti kanunlarına uygun olarak elde edilmesi ile;

- Toprağı ve yer altı kaynaklarını kullanma hakkının ve diğer mülk haklarının kazanılması ile;

- Azerbaycan Cumhuriyeti özel ve tüzel kişileri ile yabancı yatırımcıların diğer konuları göz önüne alan anlaşmalar yapması ile.

Mevcut mevzuata göre yerli ve yabancı sermaye genel olarak eşit muameleye tabidir.

Askeri teknolojiyle ilgili yatırımlar, nükleer tesisler, ülkenin milli menfaatlerine ve bağımsızlığına zarar vereceği Azerbaycan Milli Meclisince kabul edilen yatırımlar haricindeki tüm sektörlerde yabancı sermaye yatırımı serbesttir.²³²

Yabancı yatırımlar Azerbaycan Cumhuriyeti halkına ve devletine zarar veren durumlar istisna olmak üzere kamulaştırılmaz ve el konulamaz. Azerbaycan'da şimdiye kadar her hangi bir yabancı sermaye yatırımıyla ilgili kamulaştırma işlemi

²³¹ Yabancı Sermayenin Korunması Kanunu , Bakü, 1992, Madde 3.

²³² ANDİCAN Ahad, Türk Cumhuriyetleri'nde Ticaret-Yatırım Ortamı ve Mali Sektör , 1998, s. 31.

yapılmamış olup, devletin yaklaşımı da bu konuda bir kuşku ve tereddüde yer vermeyecek şekildedir.²³³

Azerbaycan 1995 yılından itibaren gerekli kanuni düzenlemeler konusunda önemli mesafe almıştır. Gümrük, vergi, emek, toprak, devlet hizmeti ve anti-monopol alanında kabul edilen kanunlar ile birçok reform gerçekleştirilmiştir.

1995-2004 yılları arasında Azerbaycan'ın ekonomisinin hemen hemen tüm alanlarına dair ülkenin spesifik şartları dikkate alınarak kanunlar kabul edilmiştir. Bu kanunlarla ülkede ekonomik yapının serbest piyasa ekonomisine göre yeniden şekillendirilmesine ilişkin hukuki altyapı, bir başka ifadeyle hem ülke içi hem de uluslararası piyasalar bakımında rekabetçi bir ortam oluşturulmaya çalışılmıştır.

Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (EBRD) tarafından yapılan bir araştırmaya göre, Azerbaycan'daki ticari kanunlar yeterli görülmüştür. Elbette bugüne kadar yapılan düzenlemelerin ötesinde yapılması gereken düzenlemeler ve atılması gereken önemli adımlar vardır. Yapılması gereken reformlar için Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın çıkardığı fermanlar özel bir öneme sahiptir. Cumhurbaşkanı tarafından Temmuz-2002'de alınan kararlarla, Azerbaycan'ın yabancı yatırımlara karşı açık kapı politikası yürüttüğü ve gerekli elverişli ortamın sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir.

Milli savunma gibi istisnalar dışında yeni düzenlemelere göre yabancı yatırımcılar ile yerli yatırımcılar aynı hukuka sahiptirler. Yabancı yatırımcılar tarafından kurulan işletmeler, kanunen Azerbaycan işletmesi olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla yerli ve yabancı müteşebbislere hemen hemen aynı kanuni prensipler uygulanmaktadır. Ancak şube ve temsilcilikler böyle bir uygulamanın dışındadır. Vergi Kanunu'nda ve prosedüründe yapılan düzenlemeler vergi mükelleflerinin vergi rejiminin şeffaflığı konusundaki kanaatlerini pekiştirmiştir.

Vergi Kanunlarına yapılan ilave ve değişikliklere göre, 2004 yılından itibaren parasal cezaların tatbik mekanizması sadeleştirilmiştir. Vergi Kanunlarında yapılan değişikliğe göre, yıl boyunca tekrar olunan kanun ihlallerine göre, tatbik edilen

---

²³³ ANDİCAN, a.g.e. , s. 31.

parasal cezalar kaldırılacaktır. Bu mekanizmanın tatbik edilmesinde maksat, küçük ve orta ölçekli işletmeciliğin gelişmesine engel olan şartların giderilmesine yardım etmektir.

Ülkenin ekonomik kalkınmasına ivme kazandıracak şekilde "Yatırım Faaliyetleri Hakkında" kanun kabul edilmiştir. Kabul edilen yeni kanun 1992 ve 1995 yıllarında kabul edilen kanunların yerine yürürlüğe girmiştir. Bu kanun özellikle ülkede yatırımları arttırmak için yabancı iş adamları için daha şeffaf yatırım iklimi oluşturmayı hedeflemiştir. Yeni kanun yabancı yatırımcılara gelir sınırlaması getirmemektedir.

"Yatırım Faaliyetleri Hakkında" kanunun üstün yönlerinden biri, ülkeye üretim veya hizmet amacıyla araç gereç ve tarım teknolojisi getirecek iş adamlarının vergilerden muaf olmasıdır. Bu ise kompleks üretim ve hizmet alanlarının yaratılması için ciddi amildir ki, gelecekte serbest ekonomik bölgelerin teşkilinde bunun önemi kendini gösterecektir. Ayrıca sanayi şehirlerinin, serbest ekonomik bölgelerin kurulmasında yabancı iş adamlarına bazı ayrıcalıkları verilmesi söz konusudur.

Dolayısıyla kanun yürürlüğe girmekle Azerbaycan'ın bölgelerine yabancı sermaye akınına hukuki ortam oluşturmuştur.

b. Sosyokültürel Yapı

Azerbaycan'ın sosyokültürel yapısı incelendiğinde, ülkenin genç ve eğitimli bir nüfusa sahip olduğu görülmektedir. Ülkede çok sayıda okul, meslek yüksek okulları, enstitü ve üniversite bulunmaktadır. Sosyalist sistemin etkisiyle, tüm ülke geneline kütüphaneler, kültür merkezleri, müzik okulları, tiyatrolar, müzeler yapılmıştır. %100 okuma-yazma oranına sahiptir. Toplum teknolojik gelişmelere açıktır. Azerbaycan'ın laik bir yapıya sahip olması yabancı yatırımcılar için sosyal anlamda ideal bir ortam oluşturmaktadır. Merkez bölgelerde açılan özel okullar yabancı yatırımcıların aileleri için bir avantajdır. Bağımsızlık sonrası çok sayıda öğrenci devlet desteği ile yurtdışına gönderilmiştir. Azerbaycan'da faaliyet gösteren

yabancı şirketlerin çalışmak için yurtdışında eğitim alan gençleri tercih ettikleri gözlemlenmektedir.

D. Azerbaycan'da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı

Doğrudan yabancı yatırımlar Azerbaycan'ın ekonomik canlanmasında anahtar rolü oynamıştır. Doğrudan yabancı yatırımların önemli kısmı petrol üretimi ve çıkarımı alanlarına olmuştur. Tarım , imalat, hizmet sektörleri yabancı yatırımların çekilmesinde petrol sektörünün gerisinde kalmıştır.

1. Petrol Sektörü

Bağımsızlığını kazanınca ülkede istikrarın sağlanmasıyla beraber petrol, ekonomik reformların yapılabilmesi için bir umut olarak belirmeye başladı.

Azerbaycan halkının "zengin madenlerin fakir bekçileri" olma yazgısını değiştirebilecek nitelikte olan petrol ve gaz anlaşmaları imzalanmaya başlandı. Eylül 1994 tarihinde enerji literatürüne "Asrın Anlaşması" olarak geçen ve Azerbaycan'ın geçmişindeki birçok sorunların kaynağı ve fakat sıradan halkın bile düşlerini süsleyen "zengin" geleceğinin en önemli faktörü olacak olan petrol, ilk defa ve köklü bir şekilde yabancı yatırıma açılmış oldu. Yüzyılın anlaşmasını diğer petrol ve gaz anlaşmaları izleyerek Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz sektörüne on milyarlarca dolarla ifade edilen Batı sermayesi akını başlatıldı.²³⁴

1994-2000 yılları arasında yapılan toplam yabancı yatırımların % 56.3'ü petrol sanayisine, %20.9'u ise diğer sektörlere yapılan yatırım şeklinde olmuştur. Azerbaycan petrol sektörüne yapılan önemli miktarlardaki yabancı yatırım neticesinde eski Sovyet Cumhuriyetleri içinde en hızlı büyüyen ekonomilerden biri haline gelmiştir. 2000-2004 yılları arasında petrol sektörüne yapılan yabancı yatırımlar her yıl bir önceki yıla göre artış göstermiş 2004 yılında ise 4088 milyon Dolar ile en yüksek düzeyine ulaşmıştır. 2005 yılında Petrol sektörüne yapılan

---

²³⁴ OĞAN Sinan, Azerbaycan'ın Tanımlanamayan Ekonomisi Ve Türkiye İle Ekonomik İlişkileri, Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel, Cilt 7, Sayı 1, İlkbahar 2000, s.57.

yabancı yatırım miktarında başlayan düşüş 2008 yılın kadar devam etmiştir. 2005 yılında 3799 milyon Dolar yabancı yatırım yapılmış 2008 yılında bu rakam 3350 milyon Dolara düşmüştür.

Petrol üretiminin artırılması ve mevcut rezervlerin iyileştirilmesi ancak modern teknolojiler kullanılması ve yeni projeler geliştirilmesi halinde sağlanabilecekti. Azerbaycan'ın ekonomik potansiyeli ve sahip olduğu teknoloji mevcut rezervlerin işletilmesi ve geliştirilmesi için yeterli değildi. İşte Azerbaycan'ı büyük petrol şirketleriyle işbirliğine girmeye zorlayan en büyük neden olmuştur.

Azerbaycan'ın sahip olduğu zengin petrol rezervlerinin işletilmesi için Eylül 1992'de Azerineft ve Azneftkimya adlı iki devlet şirketi birleştirilerek, Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (State Oil Company of the Azerbaidjan Republic-**SOCAR**) kurulmuştur. Ülke yöneticileri ile Azerbaycan Uluslar arası Petrol Konsorsiyumu (Azerbaidjan International Oil Consortium-**AIOC**) arasında petrol alanlarının geliştirilmesi amacıyla bir anlaşma yapıldı. Ülkede karışıklık çıktığından dolayı ülke yönetimi anlaşmayı imzalayamadan, 18 Haziran 1993'de askeri darbeye devrildi. Aynı yıl içerisinde Haydar Aliyev Azerbaycan'ın yeni Cumhurbaşkanı olduğunu ilan ederek petrol anlaşmalarını iptal etti. Daha sonra konsorsiyuma Rusya da dahil edilerek anlaşma yeniden düzenlendi ve SOCAR'ın %10'luk hissesi Rusya'ya devredildi. 20 Eylül 1994 yılında SOCAR ile AIOC arasında Mega Proje olarak adlandırılan anlaşma imzalanarak Azeri, Güneşli ve Çıracak bölgelerinde petrol arama ve çıkarma yetkisi AIOC'a verildi. İlgili anlaşma Azerbaycan parlamentosu tarafından onaylandıktan sonra 12 Aralık 1994 de yürürlüğe girdi.

Petrol yatakları üzerinde kurulan ikinci konsorsiyum olan Karabağ projesi 10 Kasım 1995'de imzalandı ve 14 Şubat 1996'da yürürlüğe girdi. Konsorsiyumu SOCAR (Azerbaycan), LUKOIL (Rusya), PENNZOIL (ABD) ve AGIP (İtalya) şirketleri kurdu. Başkanı LUKOIL'in başkanı Vahid Alekberov seçildi. Anlaşma ile 30 yıl için geçerli 1,7 milyar dolar yatırım planlanmıştır.

3.konsorsiyum Şahdeniz konsorsiyumu İran'ın katılımı nedeniyle Amerikan şirketleri iştirak etmedi. Anlaşma süresi 25 yıl belirlenmiştir. Azerbaycan petrol şirketinin konsorsiyuma yatırım payı %7 olmasına karşın, kar oranı %60 gibi yüksek

tutuldu. Diğer %40'ın bölüşülmesi ise konsorsiyum ortakları arasında şöyle dağılmıştır: İngiltere-Norveç (BP-STATOIL ortaklığı) %45, Türkiye (TPAO) %15, Fransa (ELF AKITEN) %10, Rusya (LUKOIL) %10, İRAN %10. Hazar Denizi'nin Eşrefi ve Dan Ulduzu petrol yataklarında petrol çıkartacak 4.konsorsiyum ise 14 Aralık 1996'da imzalandı. Hisselerin dağılımı şöyledir: Amerika (AMOCO) %30, (UNOCAL) %25.5; Japonya (HATASACHI OIL) %20. Şimdiye kadar burada sismik araştırmalar tamamlanmış, verilerin işlenmesi aşaması devam etmektedir.

BM'nin 2006 yılına ait raporunda Azerbaycan'a gelen DYY'lerin miktarında düşüş kaydedildiği, oysa Azerbaycan'ın geçiş ekonomisinin ilk yıllarında BDT ülkeleri arasında en çok DYY yapılan 5 devlet arasında yer aldığı vurgulanmıştır.

Bunun nedeni ise, önceki yıllarda Azerbaycan'a yatırılan doğrudan yatırımların % 95'inin petrol ve doğalgaz sektörlerine yapıldığı; özellikle, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı inşaatının bitmesiyle ülkeye yapılan DYY'larda önemli bir azalmanın yaşandığı gösterilmiştir. BM uzmanları, raporun sonunda, Azerbaycan'ın kendi ekonomisinde çeşitliliği sağlaması, yabancı yatırımlar için cazip, yeni perspektifli alanlar oluşturması gerektiğinin üzerinde durmuştur. Kazakistan'ın petrol ve doğalgaz sektörlerinin dışında, kömür ve çelik madenlerinin de yabancı yatırımcılar için çekici olduğu bildirilen raporda; Azerbaycan'ın bu konuda çok daha hassas olduğu, böyle bir alternatifinin bulunmadığı açıklanmıştır.

Ama tüm bunların yanı-sıra, bazı uzmanlar, ülke ekonomisini petrol sektörüne bağımlı kıldıkları için uluslararası para kurumlarını suçlamaktadırlar. Uzmanların görüşüne göre, bahsi geçen kurumlar yabancı yatırımcıları yalnızca petrol sektörüne yatırım yapma konusunda teşvik etmektedirler. Bu nedenden dolayı, Azerbaycan'da petrol dışı sektörlerin ekonomi içerisindeki yeri çok düşük seviyelerde kalmaktadır. Petrol kaynaklarının sınırsız olmadığına dikkat çeken uzmanlar, son yıllarda Azerbaycan ekonomisinin yakalamış olduğu büyümenin sürekliliği ve istikrarı açısından alternatif sektörlerin geliştirilmesi gerektiğinin üzerinde durmaktadırlar.²³⁵

---

²³⁵ <http://azerbaijangeens.org/Az/book.2.2.htm>, (15.04.2009).

Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki petrol üretim ve geliştirme çalışmaları Güneşli, Çırac, Azeri ve Kepez olmak üzere dört sahada yoğunlaşmıştır. Ancak basit bir teknoloji kullanılması nedeniyle, hem üretimde hem de üretilebilir kaynaklarda azalma problemi ile karşı kalınmıştır.

2. Hizmet Sektörü

Azerbaycan'ın hizmet sektörü esasen haberleşme, ulaştırma, turizm, bankacılık, sigortacılık, danışmanlık hizmetlerinden oluşmaktadır.

Diğer sektörlerde olduğu gibi, hizmet sektörüne de yabancı yatırımcıların çekilmesi için çok önemli reformlar yapılmıştır. Uygun vergi politikasının yürütülmesi, banka-kredi politikası, maliye kaynaklarının oluşturulması, devlet desteği programlarının gerçekleştirilmesi, yasal altyapının güçlendirilmesi, özelleştirilmenin faydalı ve zamanında yapılması, altyapı sorunlarının çözülmesi gibi adımlar bu reformları kapsamaktadır.

Turizm yönünden Azerbaycan zengin bir kültürel mirasa ve doğal güzelliklere sahiptir, ülkeye çok sayıda turist gelmektedir. Son yıllarda dinlenme ve tedavi amacıyla birçok bölgede yüksek standartlı tesisler yapılmıştır.

Hizmet sektöründe yapılan yabancı yatırımların miktarı 1995 yılında 1.2 milyon Dolar olmuştur. 2001 yılında 26.1 milyon Dolar olarak gerçekleşen yabancı yatırımlar 2005 yılından sonra sürekli artış göstermiş ve 2008 yılında da 43 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir.

3. Tarım Sektörü

SSCB döneminde merkezi planlama stratejileri çerçevesinde Azerbaycan bir tarım ülkesi olarak varlığını sürdürmüştür. Nüfusun %30'u bu sektörde istihdam edilmekteydi. Tarımın GSMH içindeki payı ise %20'di.

Tarımda, Sovyetler döneminde kolektif mülkiyete dayalı kolhoz ve sovhoz işletmeleri tarafından üretim yapılmakta iken devam etmekte olan ıslahat ve

özelleştirme programı çerçevesinde özel mülkiyete dayalı üretim yapılmasına geçilmiştir.²³⁶ Hükümetin reform çalışmalarına büyük ölçüde hız vermesi ile kolhoz ve sovhoz sayısı önemli derecede azalmış, aile çiftliklerinin sayısı hızla artmış, özel mülkiyete geçiş büyük ölçüde gerçekleşmiştir.

İklimi tarımsal üretime oldukça elverişli olan Azerbaycan'da başlıca tarım ürünleri pamuk, tütün, çay, zeytin, sebze ve meyvedir. Ham ipek üretimi ve buna bağlı olarak da dut ağacı tarımı da oldukça gelişmiştir.²³⁷ Ancak bu ürün çeşitlerinin yetiştirilmesine imkân sağlanmasına rağmen makine-ekipman yetersizliği, kaliteli tohum ve gübre kullanılmaması ve bankacılık mevzuatındaki yasal eksiklikler sonucu tarımsal kredilerin açılmaması nedeniyle ülkenin potansiyelinden yeterince istifade edilmemektedir.²³⁸ Ayrıca Dağlık Karabağ savaşı ile topraklarının %20'ni kaybeden ülkenin sebze, pamuk, tütün, üzüm yetiştirilmesine elverişli olan tarımsal alanlarının elden çıkması da tarımsal üretimin gerilemesine sebep olmuştur.

Tarım sektöründeki yetersizlikler nedeniyle Azerbaycan, gıda alanında ithalata bağımlıdır. Ülkenin toplam ithalatının % 15'ini gıda ve içecekler oluşturmaktadır. Sektörde konserve meyve ve sebze üretiminin ağırlığı söz konusudur. Süt ürünleri üretimi de önemli bir yere sahiptir. Tüketilen etin dörtte biri ve yumurtanın üçte biri ithalat yoluyla karşılanmaktadır.

Ekonomideki ağırlığı azalırken, işgünün önemli bir kısmını istihdam etmeye devam eden tarım sektöründe de bazı reform uygulamalarına devam edilmektedir. Bu kapsamda, tarımsal altyapı iyileştirilmekte, eğitim, araştırma faaliyetleri, özel sektör girişimciliği desteklenmekte, çiftçilere makine ve teçhizat yardımında bulunulmakta, Tarım Bakanlığı yeniden organize edilerek politika üretmede ve uygulamada etkinliği artırılmaya çalışılmaktadır.

Tarımda 1990'lı yıllardan sonra önemsenecek derecede düşüşler olmuştur. Bu da kırsal bölgelerde yaşayan nüfusun gelir seviyesi ve yaşam düzeyinin gerilemesine neden olan önemli faktörlerden biridir. Tarım ürünlerinin üretimdeki keskin azalmalarının bir çok nedenlerinde biri de halkın uygulamaya konulan toprak

²³⁶ ŞENER İbrahim, Azerbaycan Ülke Raporu, Ankara, 1998, s. 10.

²³⁷ <http://www.igeme.org.tr/tur/foylar/ulke/azer/azer2/htm>, (15.04.2009).

²³⁸ ŞENER, a.g.e., s. 11.

reformuna hazır olmamasıdır. Yıllardır kolhoz ve sovhozlarda çalışan insanlar aniden bu kurumların dağıtılarak topraklarının bölüştürülmesiyle toprak sahibi olanlar bu toprakları nasıl işleteceğini ve neyi nasıl yapacaklarını bilemediler. Örnek olarak, çayın yetiştirilip ve ondan ürün elde edilmesi nerdeyse 3-4 yılı alan bir süreçtir. Ama toprak bölümünden sonra toprağın yeni sahipleri var olan çay alanlarını dağıtıp yerine tahıl, sebze ve s. ekmeye başladılar ve gerekli bilgi düzeyine ve en temel teknolojilere de sahip olmadıklarında verim elde edemediler.

Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından 1996 yılında çıkan Toprak Reformu Yasası Azerbaycan tarımını baştan aşağıya değiştirmiştir. Bu gayrı menkul piyasasının oluşması için hukuki altyapıyı yaratmıştır. Önceden devletin sahip olduğu topraklar, operasyonel özerkliğe sahip işletmeler haline getirilmiştir. Bunların verimliliği bu sayede son derece artmıştır. Özel çiftçilik, patates, sebze ve meyve üretimi ve çiftlik hayvanları sektöründe hızla gelişmektedir.

2004 yılından itibaren tarım ürünlerinin üreticileri toprak vergisi hariç 5 yıl müddetince bütün vergilerden muaf olmuştur. Halihazırda tarım ürünlerinin üretiminin % 99'u özel mülkiyete dayanmaktadır. Bu ise aynı sektörün gelişimine dinamizm veren sebeplerdendir.

4. Diğer Sektörler

Bağımsızlık öncesi Azerbaycan ekonomisinde temel ağırlığa sanayi sektörünün sahip olduğu görülmektedir. 1988'de milli gelirin %42.1'i sanayi sektörünün payına düşmekteydi. Aynı yılda sanayi sektöründe faaliyet gösteren 1005 işletmeden 529'u ağır sanayi, 206'sı hafif sanayi, 263'ü tarım sanayi kompleksine bağlı olan gıda üretim işletmeleri olmuştu.

Bağımsızlığın kazanıldığı ilk yıllar, sanayi işletmelerinin serbest piyasa ekonomisine uyumlaştırılma dönemi olarak değerlendirilebilir. 1995 yılı sonunda sanayi ürünlerinin fiziki hacminde 1990 yılına oranla %70 gerileme yaşanmıştır. Diğer sektörler de dikkate alındığında, 1990 yılında faaliyet gösteren 3800'den fazla işletmenin faaliyeti 1995 yılında durdurulmuştur. Bir kısmında ise kısmen faaliyete devam edilmiştir. Öte yandan 1990-95 yıllarında sanayi ürünlerinin bütün alanlarda

düşüş kaydettiği görülmektedir. Hatta sanayi işletmelerinin sayısının, yeni kurulan özel mülkiyetli işletmelerle birlikte 1005'den 2984'e çıkması üretim hacminin ciddi şekilde azalmasını engelleyememiştir.

Sanayi sektöründeki 1990'lı yıllardan 1997 yılına kadar olan gerilemenin siyasi nedenleri olarak belirleyebileceğimiz nedenler Eski Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra ülkedeki var olan siyasi istikrarsızlık ve Dağlık Karabağ savaşının devam etmesi olmuştur. Ekonomik nedenlerine gelince ise 1990 öncesi sanayi kuruluşlarından miras kalan eski teknolojik yapı, merkezleştirilmiş yapıdan idare olunan yapının birden çözülmesiyle büyük sanayi kuruluşlarının hammaddesiz kalması ve serbest piyasa ekonomisine geçişteki uyumsuzluklar sonucu bu kuruluşların rekabet gücünün olmaması olarak sıralayabiliriz.

Azerbaycan ekonomisinin petrole dayalı olması nedeniyle sanayi sektörünün temelini kimya, petro-kimya, makine, imalat sektörü oluşturmaktadır. Azerbaycan sanayi potansiyelinin %20'lik kısmını, petrol işleme makineleri üretim sektörü ve bağlı makineinşaat sektörü oluşturmaktadır. Petrol işleme makineleri üretimi Azerbaycan'ın en eski ve ana sanayi dalıdır. SSCB döneminde bu sektör, SSCB ihtiyaçlarının %70'ini karşılamaktaydı. Ancak, çok eski teknoloji ile üretim yapılması, hammadde ve yedek parça yokluğu gibi nedenler, ülke ihtiyaçlarının çok üstünde kapasiteye sahip olan fabrikaların ya eski kapasitelerinin çok altında üretim yapmasına ya da kapanmasına neden olmuştur.

Sanayi müesseselerinin tümü Sovyetler Birliği dönemindeki başka cumhuriyetlerle irtibatlı olduğundan dolayı, bağımsızlık sonrasında sanayi sektöründe, büyük problemler yaşanmıştır. Öte yandan, teçhizat ve donanımın keyfiyetinin düşük olması ise üretimin yapılmasını anlamsız kılmıştır.

Hükümet, petrole bağlı endüstrileri stratejik sanayi dalları olarak kabul etmiş ve özelleştirme kapsamına almıştır. Diğer yandan, 1995 yılında ortak üretime geçmek amacı ile yabancı yatırımcı aramak üzere bir program başlatılmıştır. Ancak, uluslar arası bu yatırımlara bazı sınırlamalar da getirilmiştir.

Petrol ekipmanları ve ilgili makine üretimi sektörleri en hızlı büyüyen sektörler olarak dikkat çekmektedir. Bağımsızlık sonrası, kimyasal maddeler, bitmiş metal ürünler, boru, makine aksamları gibi petrol temelli endüstrilerde üretim artış göstermiş, ülkenin üçüncü büyük kenti olan Sumgayıt serbest bölge olarak değerlendirilerek, yabancı yatırımcılar ve ihracatçılar için benzersiz bir çekim merkezi oluşturulmuştur.

Sanayi ürünlerinin GSMH içindeki payı 2001 yılında %37.6 olarak gerçekleşirken 2002 yılında bir önceki yıla göre düşüş kaydederek %34.9 olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılında petrol üretimi 15.378.200 ton, gaz üretimi ise 5.127,8 milyon m³ olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılında yeniden artış gösteren bu oran 2004'te ise %38.1 olmuştur.

Enerji imalatı sanayii, elektronik ve metal işleme, makine ve gemi inşası, lastik, tekstil sanayileri önde gelen sanayi dallarıdır. İmalat sanayinde kurulu çok sayıda müessese bulunmaktadır. Ancak, diğer birçok sektörde olduğu gibi sanayi sektöründe de dışa (eski SSCB ülkelerine) bağımlılık, tesislerin büyük ölçüde atıl kalmasına neden olmuştur.

İnşaat sektörü Azerbaycan'da canlıdır ve önümüzdeki dönemlerde de büyüme trendine devam edecektir. Özel sektör tarafından finanse edilen konut, iş merkezi gibi inşaat projelerinin ağırlık kazanmıştır. Özellikle son yıllarda köylerden şehirlere doğru başlayan göç ve Karabağ olayları sebebiyle ciddi bir konut sorunu ortaya çıkmıştır. Ayrıca devlete ait konutların özelleştirilmesi de yavaş yürümektedir.

Azerbaycan'da inşaat sanayisine ait malzemelerin ve hammaddelerin bol ve ucuz olması ve arz açığının bulunması nedenleriyle inşaat sektörü dış yatırımlar için özendirici bir sektör konumuna gelmiştir. İnşaat sektörü özellikle Türkiyeli yatırımcıların ilgisini çekmektedir.

Tekstil ve hazır giyimin sınai üretim içerisindeki payı son on yıl içerisinde çok azalmıştır. Azerbaycan hükümeti, kırsal kesimdeki fazla işgücünün istihdam edilebilmesi için emek-yoğun olan ve fazla sermaye yatırımı gerektirmeyen bu sektörü canlandırmaya çalışmaktadır.

E. Azerbaycan'da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ülkelere Göre Dağılımı

UNCTAD'ın verilerine göre, 1995-2002 yılları arasında Azerbaycan'a en çok gelişmiş ülkeler yatırım yapmıştır. 2002 yılında ABD, İngiltere ve Norveç tarafından yapılan yatırımlar, ülkedeki toplam yabancı yatırımların %57'sini oluşturmuştur ki, bu da petrol şirketlerine ait olmuştur. 1995-2002 yılları arasında Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri Azerbaycan'a DYY açısından fazla ilgi göstermemişlerdir. Toplam yatırımların %70'den fazlasının petrol ve doğal gaz sektörüne yapıldığı bu dönemde ABD'li AMOCO ve Rus LUKOIL şirketleri en büyük yatırımcı şirket olmuşlardır.

Tekstil, inşaat, sigortacılık, bankacılık, gıda sektörlerinde ise en fazla yatırım yapan ülke Türkiye olmuştur. Bu sıralamada Rusya ve İran üçüncü yerde gelmektedir.

1993-2004 yılları arasında Azerbaycan'da yapılan yabancı yatırımların ülkelere göre dağılımı dikkate alındığında %25'lik paylar ile ABD ve İngiltere'nin ilk iki sırada yer aldıkları görülmektedir. Türkiye ise %15'lik pay ile üçüncü sırada yer almaktadır. İranlı yatırımcılar ise Azerbaycan ekonomisine 166 milyon dolar yatırım yapmışlardır. Bu yatırımların 110 milyon doları petrol sektörüne yapılmıştır.

Tabloda görüldüğü gibi 2006 yılında toplam yabancı yatırım miktarında gözle görülür bir artış olmuş ve 2007 ve 2008 yılında toplam miktardaki artış devam etmiştir. 2006 yılında en fazla yatırım yapan ülke Türkiye olmuş, onu ABD ve İngiltere izlemiştir. 2007 yılında yine yabancı yatırım miktarında Türkiye birinci sıradaki yerini, ABD de ikinci sıradaki yerini korumuştur. Almanya ise 22.9 milyon dolarla üçüncü sırada yer almıştır. 2008 yılında İngiltere en fazla yatırım yapan ülke olmuştur. 2008 yılında Türkiye'nin yatırımları hızlı bir şekilde düşmüştür. Bu da Türkiye'de yaşanan krizin etkileri ile izah edilmektedir.

Tablo 11 : Azerbaycan’da Toplam Yabancı Sermaye Girişi (Milyon ABD doları)

	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Toplam	375,1	927	1.091,8	2.234,9	3.371	4.575,5	4.444,3	5052,8	66674,3	6847,4
Finansal Krediler	220,4	262,9	192	223	238,3	293	281,8	983,5	1576,6	2357,9
Petrol Sanayisi	139,8	546,1	820,5	1.693	2.972,4	4.088,1	4.074,4	3422,3	4003,3	3350,7
Ülke Bazında Yabancı Firmalar ve Ortak Girişimlerin Yatırımları	14,9	118	79,3	318,9	45,4	104,2	87,1	368,4	439,1	494,1
-Türkiye	6,8	31,6	11,8	55,6	17,1	80,1	17,6	136,6	109,2	60,8
-ABD	2,1	11,2	16,9	41,4	4,9	8,4	14,5	70	78	108,8
-İran	0,9	2,9	-	2,7	-	-	-	-	-	-
-Almanya	1,2	1,7	1,2	1,7	-	2,1	5,3	17,4	22,9	48,2
-Rusya	0,7	-	1,4	0,7	1,2	1,8	0,5	4,6	10,7	5,8
-İngiltere	0,7	6,8	15,1	108,1	9	4,2	12,8	39,1	12,3	146,4
-Bulgaristan	0,1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-BAE	0,7	2,8	0,7	0,2	4,4	4,4	26,1	18,3	4,4	38,5
-İsviçre	1,2	-	8,3	-	-	-	-	2,7	3,5	3,7
-Fransa	-	39,3	7,6	25,7	2,2	2,2	0,3	11,1	4,4	-
-Norveç	-	-	-	31,6	-	-	-	-	-	-
-Japonya	-	16,4	4	23,7	-	-	-	-	-	-
-Diğer	0,5	5,3	12,3	27,5	6,6	1	10	68,6	193,7	81,9
Diğer Yatırımlar					56,3	68,6	-	278,6	655,3	644,7

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, www.azstat.az

Yine Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi verilerine göre, 2008 yılının ilk 7 ayında Azerbaycan ekonomisine yapılan yabancı yatırımlarda %9 bir azalma olmuştur. Bu dönem içerisinde yabancı şirketler ülkeye 1 milyar 365 milyon Manat yatırım yapmışlardır. Bu süreç içerisinde Azerbaycan’a en çok yatırım yapan ülke İngiltere olmuştur. İngiliz şirketlerin ülkeye yatırımları artarken, ABD’li şirketlerin yatırımlarında %18’lik bir azalma görülmüştür. Aynı şekilde, Japon şirketlerinin de Azerbaycan’a yaptıkları yabancı yatırımlarda %20 oranında bir azalma meydana gelmiştir.

Azerbaycan'a başlıca yabancı sermaye akımı; uluslararası finans kuruluşlarının kredileri, doğrudan konulan sermayeler, petrol primleri, diğer kredi ve sermayeler şeklinde olmaktadır. Ülkeye gelen yabancı sermayenin büyük çoğunluğu kredi karakterlidir, yani gelecekte ilave faizlerle geri verilecektir. Uluslararası maliye kurumlarından alınan kredilerden başka, petrol sektörüne yöneltilen sermayeler de aslında kredilerdir ve bunlar çok yüksek faiz oranları ile birlikte Azerbaycan petrolü hesabına geri verilmelidir. Son üç yılda ülkeden dışarıya sermaye akımının artış eğiliminin de bununla bağlı olduğu görülmektedir. Bir taraftan Azerbaycan uluslararası finans kurumlarından aldığı kredilerle ilgili ödeme yapmakta, diğer taraftan uluslararası kurumlara üyelik hakkı ödemektedir. Ayrıca "Asrın Anlaşması"nda pay sahibi sermayedarların gelirlerinin iadesi de başlamıştır.

Türkiye, İngiltere, ABD, Almanya, Fransa, Norveç, Japonya, Güney Kore, Malezya ve Hindistan artan bir yoğunlukta Azerbaycan'da iş ve yatırım olanaklarını arttırmaya çalışmaktadırlar.

Azerbaycan'da 383 Türk-Azeri ortak şirketi 144 Türk şirketi ile 27 adet temsilcilik bulunmaktadır. 150 milyon dolar olan ticaret hacmi ve 500 milyon dolarlık yatırım hacmi ile Türkiye-Azerbaycan arasındaki ticari ilişkiler sürekli olarak gelişme eğilimindedir. Azerbaycan'da faaliyet gösteren Türk firmaların sayısı 329, yatırımların tutan ise 53.9 milyon dolar bulmuştur. Türk firmalarını sırasıyla 148 ile İran, 65 ile Rusya Federasyonu izlemektedir.

Değişik alanlarda faaliyet gösteren Türk firmalarının büyük bir kısmı ticaret yapmakta veya küçük ve orta ölçekli yatırımı tercih etmektedir. Bu firmaların faaliyet alanları; petrol, telekomünikasyon, bankacılık ve sigortacılık, gıda malları imalatı, eğitim, basın-yayın, tekstil ve konfeksiyon, taşımacılık, otomotiv, orman ürünleri, demir-çelik, demir dışı metaller, inşaat malzemeleri ve müteahhitlik hizmetleri gibi sektörlerdedir.

Türk firmalarının Azerbaycan'da gerçekleştirdikleri yatırımların miktarının 1,5 milyar \$ civarında olduğu tahmin edilmekte ve yaklaşık 30.000 kişi istihdam edilmektedir.

Ülkede petrol dışı yabancı sermaye yatırımlarında Türkiye birinci sırada yer almaktadır. Azerbaycan'ın sahip olduğu rezervleri işletmek amacı ile bugüne kadar oluşturduğu yirmi adet uluslararası konsorsiyumun dördünde TPAO pay sahibidir (Azeri-Çırak-Güneşli sahasında % 6.75, Şah Denizi Sahasında % 9, Kürdaşi Sahasında %5 ve Araz-Alov-Şark Sahasında %10-Offshore). Ayrıca, iki özel Türk şirketinin (PET Holding ve Atilla Doğan İnş Ltd.) Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) ile oluşturdukları müşterek müesseseler karada petrol çıkarmaktadırlar (Mişovdağ ve Hilli Babazanan sahaları).

Bankacılık sektöründe faaliyet gösteren Türk sermayeli 5 banka ve 3 sigorta şirketi bulunmaktadır.

Azerbaycan sanayi sektöründe boya, alüminyum, metal işleme, kablo, akü v.b. birçok farklı alanda üretim ve montaj faaliyetlerinde bulunan yapan Türk yatırımlarının şirket sayısına göre oranı %19'dur. Yatırım hacmi yaklaşık 410 milyon dolardır.

Hizmetler sektöründeki Türk yatırımlarının oranı, şirket sayısına göre %26'dır. Sağlık eğitim, otel, restaurant, banka ve sigorta hizmetleri sunan hizmet sektöründeki şirketlere yapılan yatırım hacmi yaklaşık 310 milyon dolardır. Hizmet sektöründeki işletmelerde istihdam edilen işçi sayısı ise 10.000 civarındadır.

Ulaşım ve haberleşme sektöründeki Türk yatırımlarının oranı, şirket sayısına göre %10'luk bir dilimi oluşturmaktadır. Telekomünikasyon, otomotiv, ulaşım, basın-yayın alanında faaliyet gösteren Türk sermayeli şirketlerin yatırım hacmi yaklaşık 470 milyon dolardır. İstihdam edilen işçi sayısı ise 6.000 civarındadır.

F. Azerbaycan'da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Etkileri

Azerbaycan'a yabancı yatırımların akışı istihdam, rekabet yapısı, sosyokültürel yapı , gelir dağılımı, ödemeler dengesi , teknoloji üzerinde kısa sürede olumlu etkilerini göstermeye başlamıştır. Aşağıda bu konular ele alınacaktır.

1. İstihdam Üzerindeki Etkileri

Yabancı yatırımların ülkedeki istihdam üzerinde önemli etkileri vardır. Yabancı yatırımların sayesinde ülkedeki işsizlik oranında düşümler, istihdamda artışlar kaydedilmiştir. Özellikle, petrol üretimi yapan fabrikalarda, petrol boru hattı ve konut inşaatlarında çok sayıda insan istihdam ettirilmektedir. Bakü, Gence, Sumgayıt, Mingeçevir gibi sanayi merkezlerinde bulunan ve atıl durumda olan tesislerin yabancı ortaklıklarla yeniden aktif hale getirilmesi, bu kentlerdeki işsizlik oranlarını da olumlu yönde etkilemiştir. Yalnız yatırımlar genelde petrol sektörünü kapsadığı için ve bu sektör de ülkenin başkent çevresinde ağırlıklı olduğu için, halen daha Azerbaycan'ın Bakü ve yakın bölgeleri dışındaki illerde işsizlik oranı çok yüksektir.

Yabancı sermayenin sektör dağılımındaki dengesizlik, işgücü piyasasının bir bütün olarak gelişmesini de engellemektedir. Bunun yanında, yabancı sermayenin sermaye yoğun üretim teknolojilerinin kullanıldığı alanlara kayması ve bu alanların istihdam yaratma kapasitesinin sınırlı olması sanayi sektörünün toplam istihdam içindeki payının sınırlı kalmasına neden olmaktadır. Bu koşullarda, yabancı sermayenin sektör dağılımının Azerbaycan ekonomisinin iş yaratma kapasitesini sınırladığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla yabancı sermayenin yarattığı yeni iş olanaklarının sınırlı olması, Azerbaycan'da işsizlik sorununun çözümünü de sınırlamaktadır.²³⁹

2 . Rekabet Yapısına Etkileri

Doğrudan yabancı yatırımlar Azerbaycan piyasasının rekabet yapısı üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. Öncelikle, piyasadaki firmaların sayısındaki artış onları daha rekabetçi yapmaktadır. Bu anlamda mal ve hizmet kalitesinde hissedilir bir fark kaydedilmiştir. Piyasa ekonomisine geçiş nedeniyle fiyatlarda genel bir artış olsa da, kalitesiz, ama yüksek fiyatlı ürünlerde azalma görülmüştür. Yabancı yatırımların etkisiyle piyasa ürün çeşitliliğinin genişlenmesi, ürün kalitesinin artması ve yeni ürünleri piyasaya sürülmesi meydana gelmiştir. Reklam çalışmalarına hız verilmiştir.

²³⁹ KUZGUN İnci Kayhan, Azerbaycan İşgücü Piyasasının Yapısal Özellikleri , Avrasya Etüdüleri 29-30, 2006, TİKA, www.tika.gov.tr, (04.04.2009).

Teknolojik açıdan daha üstün olan, en son ve en yeni teknolojileri kullanan yabancı şirketlerin piyasaya girişi, teknolojik açıdan yetersiz olan firmaları piyasa dışına zorlamıştır. Diğer taraftan, artan rekabetçi baskılar karşısında yerli firmalar, piyasa paylarını korumak için verimliliklerini yükseltmiş, AR-GE'ye yönelmiş ve daha rekabetçi bir konum kazanmışlardır. Yerli firmalar doğrudan yabancı yatırımlardan kaynaklanan rekabete karşı çalışanların da daha verimli olabilmeleri için ücret artışları, sosyal yardımlar gibi yöntemlere başvurmuşlardır.

Bu gelişmeler ışığında 2 Haziran 1995 tarihinde “Haksız Rekabet Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu” kabul edilmiştir.

3. Sosyokültürel Yapıya Etkileri

Ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımlar yalnızca ekonomik anlamda fayda sağlamamaktadır. Özellikle, topraklarının bir kısmı Ermenistan işgali altında olan Azerbaycan için bu durumu dünyaya duyurmak anlamında yabancı yatırımcılar iyi bir fırsat ve araçtır. Yabancı yatırımcılar ile kurulan diyaloglar ve işbirlikleri ülkenin sosyokültürel yapısını da etkilemektedir. Azerbaycan halkı, yabancı yatırımcılar aracılığı ile kültürünü, tarihini, milli psikolojisini, ülkede gerçekleştirilen sosyoekonomik reformları, Karabağ sorununu ve diğer bu gibi konuları dünya gündemine iletebilmektedirler. Ülkeye gelen büyük şirketlerin gençlere sağlamış oldukları yurtdışı eğitim ve tecrübe fırsatları, işçilerin korunması yönündeki deneyimlerin paylaşılması sosyokültürel yapıyı olumlu yönde etkilemektedir. Gelişmelere açık bir toplum olan halkın üzerinde yabancı yatırımcıların ülkeye getirmiş olduğu sosyal etkileri görmek mümkündür.

4. Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri

Yabancı yatırımlar ülkenin gelir dağılımı üzerinde de etkin olmaktadır. Yaşam standartlarının yükseltilmesinde, ücret politikalarında, çalışanların sosyal anlamda korunmasında yabancı yatırımcıların büyük katkısı bulunmaktadır.

Hükümet, ülkede gerçekleştirilen ekonomik reformlar paketi kapsamında fakirlikle mücadele, asgari ücretlerin yükseltilmesi, emekli maaşları ve sosyal ödeneklerin arttırılması için önemli kararlar almış ve uygulamıştır. Bu uygulamalar

halen daha devam etmektedir. 20 Haziran 2005 tarihli “2006-2015 yılları için Azerbaycan’da Fakirliğin Azaltılması ve Sürekli Gelişme Devlet Programı’nın Hazırlanması Hakkında” ferman piyasa ekonomisine geçen Azerbaycan’ın gelir dağılımının mevcut şartlara uygun olarak düzenlenmesini amaçlamaktadır.²⁴⁰

5. Ödemeler Dengesine Etkileri

Son yıllarda yapılan çalışmalar sonucu Azerbaycan’ın dış ticaretinde önemli artışlar meydana gelmiş, ülkenin ödemeler dengesinde olumlu eğilimler gözlemlenmiştir. İthalat rejimi geliştirilmiş, bundan kaynaklanarak, makine ve ekipman ithalatı yükselmiştir. Dünya piyasalarında petrol fiyatlarının yükselmesi ile yabancı yatırımların en çok yer aldığı petrol sektöründe ihracat gelirleri artmıştır.

6. Teknolojik Gelişme Üzerindeki Etkileri

Yabancı yatırımcıların ülkedeki teknolojik gelişme üzerindeki etkileri tartışılmazdır. Özellikle, sosyalist ekonomik sistemden kalan eski makine ve üretim tesislerinin yenilenmesi, yerli firmaların teknolojiye daha çok kaynak ayırması, modern teknik bilgi, planlama ve organizasyon süreçlerindeki yenilemeler bu etkiler arasındadır. Dolayısıyla, ülkedeki teknolojik gelişme ekonomik büyümeyi de doğrudan etkilemektedir.

G. Azerbaycan’ın Yatırım Ortamındaki Olumsuzluklar

Vergi oranlarının yüksekliği, serbest piyasa ortamına aykırı etkenler, tekelleşme, haksız rekabet ortamının varlığı, gerekli kanuni düzenlemelerin yetersizliği gibi olumsuzluklar müteşebbisler açısından endişe edilen konuların başında gelmektedir. Vergi oranlarının yüksek olması nedeniyle, özel sektörün kayıt dışı faaliyete üstünlük verdiği görülmektedir. Özel işletmelerin büyük bir kısmı, istihdam ettiği personeline verdikleri ücretlerin %90’ını gayri resmi olarak vermektedirler. Azerbaycan’da esas olarak en basit üretim, ticaret ve hizmet alanlarında kayıt dışı ekonomik faaliyetler yürütülmektedir. Ülkede kayıt dışı ekonominin seviyesi ile ilgili bazı uluslararası teşkilatlar farklı rakamlar

---

²⁴⁰ 2006-2015 yılları için Azerbaycan’da Fakirliğin Azaltılması ve Sürekli Gelişmesi Devlet Programı’nın Hazırlanması Hakkında Karar , 20.06.2005,

açıklamaktadırlar. Dünya Bankası uzmanlarına göre, kayıt dışı ekonominin hacmi GMSH'nın % 60'ından fazladır. Bu oran 5 milyara tekabül etmektedir. Devlet İstatistik Kurumu'nun verilerine göre ise, kayıt dışı ekonomi GSMH'nın % 18-20'sine tekabül etmektedir. Ekonomide kayıt dışını tercih eden veya tercih etmek zorunda kalan özel sektörün karşısına çıkan temel problemlerden biri olarak rüşvet gösterilmektedir. Uluslararası teşkilatlardan biri olan "Transparency International" tarafından dünyanın 133 ülkesini kapsayan, "Yolsuzluk Hakkında Tasavvur Endeksi" verilerine göre, Azerbaycan 124. sırada yer almaktadır. Verilere göre, ülkede en çok yolsuzluk ticaret ve yatırım sahasında mevcuttur ve yolsuzluk oranı başkent Bakü'de daha yüksektir.

Ülkede işletmecilerin karşılaştığı diğer bir problem tekelliliğe eğilimleridir. Bazı şirketlerin, iş adamlarının belirli alanları tekelleştirmesi özel teşebbüslerin gelişmesinin karşısına engel koymakta, hatta iş yerlerinin kapatılmasına neden olmaktadır. Tekellerin varlığı fiyatların kaotik şekilde artmasıyla sonuçlanmaktadır. Örneğin, 2000 yılında kurulan "Caspian Fish Co.-Azerbaycan" şirketinin kurulmasından sonra ülkenin bütün balıkçılık sektörü bu şirketin elinde tekelleşmiştir. Hiç kimse bu şirketin izni olmadan balık ithal edememektedir. Ülkeye getirilen balık ithalatçılar tarafından "Caspian Fish"ın adına resmileştirilmektedir. İthalatçılar getirdikleri balığın %20-30'unu bu şirkete satmaya mecbur edilmektedir. Şirketin tekelleşmesi haksız rekabet oluşmasına ve balık fiyatlarının yükselmesine sebep olmaktadır.

Yapılan yasal düzenlemelere ve kat edilen önemli mesafelere rağmen, hala daha yabancı yatırımcılar ülkede bir çok sorunla karşılaşmaktadırlar. Sovyet muhasebe sisteminin hala uygulanması ve tek düzen muhasebe sistemine geçilmemiş olması; ithal birim fiyatlarının gümrük listelerinde sıkça değişmesi; fatura sisteminin yerleşmemiş olması; vergi sisteminin tam olarak liberalice edilmemiş olması, çifte vergilenmesinin önlenmesine yönelik çalışmaların eksik olması; ulaşım ve haberleşme gibi altyapı tesislerinin yetersiz olması; uluslararası bankacılık hizmetlerinin yetersizliği; şirketlerin üretimde kullandıkları her türlü hammadde ve yardımcı maddenin ithalinde gümrük vergisinin uygulanması bu sorunların temelini oluşturmaktadır.

Özellikle, enerji sektörü ve petro-kimya alanında yatırımlar artarak sürmektedir. Ancak diğer sahalarda, özellikle de gıda ve tekstil sektöründe yatırım iklimi istenilen düzeye çıkarılamamıştır. Bu husus bazı açılardan yatırımcılar için bir dezavantaj olarak görülse de, özellikle de piyasa payı ve piyasaya ilk girme gibi sebepler dahilinde bu durum birçok açıdan avantaj olarak da algılanabilir. Yabancı yatırımcılar ülkeye davet edilmekte ve onlara her türlü kolaylıkların yapılacağı vaat edilmektedir. Genelde Azerbaycan'da yabancı sermaye olumlu karşılanmaktadır .

Azerbaycan petrol sektörüne yapılan önemli miktarlardaki yabancı yatırım neticesinde eski Sovyet Cumhuriyetleri içinde en hızlı büyüyen ekonomilerden biri haline gelmiştir. Azerbaycan ekonomisindeki büyüme petrol sektöründen ve petrol sektörüne bağlı inşaat faaliyetlerinden, ulaşım sektörlerinden ve az miktarda tarım sektöründen kaynaklanmaktadır. Ekonominin geri kalan kısmında ise genel bir durgunluk hakimdir. Sözkonusu durgunluğu gidererek yabancı yatırımların petrol dışı sektörlerle akımını arttırmak amacıyla 2004-2008 yıllarını kapsayan sosyo-ekonomik program hazırlanmıştır. Azerbaycan Ekonomik Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanan Azerbaycan Yatırım Haritası ise, yurtdışından gelen iş adamlarının, Azerbaycan'ın hangi bölgesinde, hangi alanlarda ve ne kadarlık bir yatırım yapabilecekleri hakkında yardımcı olma amacını taşımaktadır.

Azerbaycan'da mevcut rezervlerin geliştirilebilmesi, ekonomilerin teknolojik yapılarının yenilenmesi, üretim yapılarının çeşitlendirilmesi, yeni haberleşme ve ulaşım ağlarının oluşturulabilmesi içinde gerekli olan yabancı sermayenin artarak ülkeye gelmesinin sağlanması gerekmektedir. Azerbaycan'da yatırımların daha çok petrol sektörüne yapılması ve bu doğrultuda GSMH'nın önemli bir bölümünün petrol gelirlerinden oluşması endişe vericidir. Petrol sektörünün tek taraflı gelişimi nedeniyle dünya piyasalarındaki fiyat değişimleri GSMH üzerinde de dalgalanmalara neden olmaktadır. Bu durum 1998 Rusya krizinde açıkça görülmüştür. Kısaca Azerbaycan ekonomik açıdan "Hollanda Hastalığı" diye ifade edilen ve en genel anlamda; bir sektörün hızlı gelişimi karşısında diğer sektörlerin gelişmemesi sonucunu doğuracak bir tehlike ile karşı-karşıyadır. Hatta Azerbaycan'ın bir sektöre bağımlılığın ötesinde bir bölgeye bağımlılık tehlikesi ile de

karşı-karşıya olduğu görülmektedir. Hollanda Hastalığı dışında Azerbaycan açısından yabancı sermayeden kaynaklanan problemler şunlardır:

Ülkenin dış borcunun artması, yabancı sermayeli ve müşterek işletmelerin faaliyetlerinin daha çok erken gelir getiren hammadde yönlü ve hizmet sahalarına yönelmesi, ülkenin üretim sanayisi sahalarına yabancı sermaye yatırımının çok az olması, yatırımların hemen hepsinin Abşeron bölgesinde toplanması sonucu, diğer bölgelerde yabancı sermayenin yok denecek kadar az olması, uluslararası finans kuruluşlarından alınan krediler ve finans kuruluşlarının verdikleri tavsiyelerin ülkede makroekonomik istikrarın sağlanmasında büyük rol oynamasına karşın, reel sektörde üretim seviyesinin ve veriminin yükseltilmesi ve halkın sosyal güvenliğinin artması gibi sosyo-ekonomik problemlerin çözümünde fark edilir bir değişiklikler sağlamamasıdır.

II. AZERBAJYCAN'DA UYGULANAN MALİYE POLİTİKALARININ DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

A. Azerbaycan'da Vergi Politikalarının Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi

Azerbaycan Cumhuriyeti vergi sisteminin iktisadi ve piyasa ekonomisine göre düzenlenmesi, ülkenin yabancı yatırımcılar için cazip hale getirilmesi çalışmaları, bu doğrultuda mevzuatların oluşturulması 90'lı yılların başından itibaren uygulama alanı bulmuştur. Vergi ilişkilerinin hukuki açısından düzenleme tecrübesinin olması, mevzuatın hazırlanması için ayrılmış zamanın az olması, ülkedeki iktisadi ve sosyal buhran olmasının bilvasıta etkisini göstermiştir.

Azerbaycan Cumhuriyetinin vergi mevzuatı Azerbaycan Cumhuriyetinin Anayasasından, bu Kanundan ve bunlara uygun olarak kabul edilmiş Azerbaycan Cumhuriyetinin hukuki aktlerden oluşmaktadır. Geçen dönem zarfında serbest piyasa ilişkilerin gelişmesi vergi mevzuatında önemli değişikliklerin yapılmasına neden olmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin vergi sisteminin gelişmiş ülkelerin vergi sistemlerinin düzeyine çıkarılması öncülüğünde önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların en önemlisi 2000 yılında yapılmış ve 2001'de uygulamaya geçmiştir.

olan Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Kanunu, 1992 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmış Yabancı Yatırımların Korunması Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu, 1995 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmış Yatırım Faaliyeti Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu, 2007 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmış Özel Ekonomik Bölgelerin Oluşturulması Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu, yine 2009 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmış Özel Ekonomik Bölgeler Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu'dur.

1. Yabancı Yatırımların Teşvik Edilmesine İlişkin Yasal Düzenlemeler

Azerbaycan'da yabancı yatırımları teşvik eden ve uluslararası alanda kabul edilen genel faktörler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Vergi konularında teşviklerden yararlanmak ve/veya yerli yatırımcılarla eşit muamele görmek;
2. Üretim ve hammadde temininde kolaylık ve serbestlik;
3. Yatırım karlarının ve diğer kazançların transferinde serbestlik;
4. Uluslararası güvence;
5. Ülkede uzman işgücü temininde kolaylık.

Bu temel faktörlerin Azerbaycan'da ne ölçüde gerçekleştiğini değerlendirebilmek için öncelikle yabancı sermayeyi teşvik amacıyla getirilen yasal düzenlemelerin ve bunların uygulamadaki etkinliğinin incelenmesi gerekmektedir.

Değişim sürecindeki ülkelerde yatırım ikliminin elverişliliği bakımından, gerekli kanuni düzenlemelerin yetersizliği, müteşebbisler açısından endişe edilen noktaların başında gelmektedir. Bu endişeyi dikkate alan Azerbaycan, özellikle 1995 yılından itibaren gerekli kanuni düzenlemeler konusunda önemli mesafe almıştır. Gümrük, vergi, emek, toprak, devlet hizmeti ve anti-monopol alanında kabul edilen kanunlar ile birçok reform gerçekleştirilmiştir.

1995-2004 yılları arasında Azerbaycan'ın ekonomisinin hemen-hemen tüm alanlarına dair ülkenin spesifik şartları dikkate alınarak kanunlar kabul edilmiştir. Bu kanunlarla ülkede ekonomik yapının serbest piyasa ekonomisine göre yeniden şekillendirilmesine ilişkin hukuki altyapı, bir başka ifadeyle, hem ülke içi, hem de uluslararası piyasalar bakımında rekabetçi bir ortam oluşturulmaya çalışılmıştır.

Azerbaycan hükümeti aynı zamanda geçiş döneminden günümüze kadar almış olduğu yabancı sermayenin korunmasına, IMF ve Dünya Bankası'na üyeliğe, özelleştirmenin başlatılmasına, Dünya Bankası'nın desteğiyle yabancı sermayeyi destek ve koordine amacıyla yatırımlara ilişkin yasal düzenlemeler yapmak, potansiyel yatırımcılarla görüşmek ve genel politikaları belirlemek amacıyla Ekonomi Bakanlığı'nai bağlı olarak Yabancı Yatırımlar Başkanlığı'nın kurulmasına, Azerbaycan'dan ihraç edilecek her türlü malların ihracat vergisinden muaf tutulmasına ve serbest bölge uygulamasına geçişin yapılmasına ve serbest bölgelerin kurulmasına ilişkin kararlarla serbest piyasa ekonomisinde kararlılığını ve yabancı yatırımcıların ülkeye daha fazla gelmesini desteklediğini göstermektedir.

a.Vergi Mevzuatında Teşviklere Yönelik Düzenlemeler

Bağımsızlık sonrası dönemde vergi konularının düzenlenmesi ile ilgili olarak boşlukların ve systemsizliklerin ortadan kaldırılması en önemli sorunlar olarak kabul edilmekteydi. Bahsi geçen problemlerin kısa bir süre içerisinde halledilmesi için 1999-2000 yıllarında uluslararası maliye kurumlarının, uzmanların, yerli ve yabancı yatırımcıların iştiraki ile ülkede tek bir vergi yasasının – Vergi Kanunu'nun tasarısı hazırlanmıştır. Bu tasarı 2000 yılında Azerbaycan parlamentosunda onaylanmış ve 1 Ocak 2001 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir. Geçen süre zarfında Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Kanunu'na çeşitli ilave ve değişiklikler yapılmıştır. Yaklaşık 10 yıllık bir zaman diliminde uluslararası vergi ilişkilerinin geliştirilmesi, diğer devletlerin vergi kurumları ile işbirliklerinin artırılması yönünde önemli mesafeler kat edilmiş, yabancı yatırımcılar için uygun yatırım ortamının oluşturulması

amacıyla bazı ülkeler ile “Gelir ve emlak vergisine ilişkin çifte vergilendirmenin önlenmesi hakkında” uluslararası anlaşmalar imzalanmıştır.²⁴¹

Azerbaycan Vergi Kanunu’na göre, özel kişilerin gelir vergisi, tüzel kişilerin gelir vergisi, katma değer vergisi, özel tüketim vergisi, tüzel kişilerin emlak vergisi, tüzel kişilerin toprak vergisi, yol vergisi, maden vergisi ve sadeleştirilmiş vergi devlet vergilerini oluşturmaktadır.²⁴²

Vergi Kanunu'nda ve prosedüründe yapılan düzenlemeler vergi mükelleflerinin vergi rejiminin şeffaflığı konusundaki kanaatlerini pekiştirmiştir. Vergi kanunlarına yapılan ilave ve değişikliklere göre, 2004 yılından itibaren parasal cezaların uygulama mekanizması sadeleştirilmiştir. Vergi kanunlarında yapılan değişikliğe göre, yıl boyunca tekrar olunan kanun ihlallerine göre, tatbik edilen parasal cezalar kaldırılacaktır. Bu mekanizmanın tatbik edilmesinde maksat, küçük ve orta ölçekli işletmeciliğin gelişmesine engel olan şartların giderilmesine yardım etmektir.²⁴³

Vergi Kanunu’nun Madde 3.10’da, vergi sisteminin özel sektörü ve yatırım faaliyetlerini teşvik etmesi gerektiği belirtilmiştir. Kanun’un Madde 2.4.7. ile yapılan düzenlemeye göre, ihracat amaçlı petrol-doğal gaz faaliyetleri ve özel ekonomik bölgeler ile ilgili geçerli yasalarda belirtilen durumlar hariç, vergi konuları, Vergi Kanunu dışında her hangi başka bir hukuki metnin konusu olamaz. İhracat amaçlı petrol-doğal gaz faaliyetleri ve özel ekonomik bölgeler ile ilgili konular da dahil olmak üzere, vergilerle ilgili Azerbaycan Cumhuriyeti’nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalarda mevzuat ile çatışan durumlar söz konusu ise, bahsi geçen anlaşmanın maddeleri geçerli sayılmaktadır. Yine Vergi Kanunu’na göre, özel kişilerin vatandaşlığı veya sermayenin yeri dolayısıyla farklı vergi oranları belirtilemez.²⁴⁴

Yabancı sermaye olarak Azerbaycan'a gelen yatırımlara vergi indirimi, muafiyeti ve diğer imtiyazlar tanınmamaktadır. Ancak, ortak şirketin veya yabancı yatırımcıya ait şirketin sermaye payı olarak getireceği mallar Azerbaycan'a getirildiği

²⁴¹ www.taxes.gov.az, (10.04.2009).

²⁴² Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Kanunu , www.taxes.gov.az, (10.04.2009).

²⁴³ Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Kanunu , www.taxes.gov.az, (10.04.2009),

²⁴⁴ Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Kanunu , www.taxes.gov.az (10.04.2009),

zaman gümrük vergisi ve KDV'den muaftır. Ayrıca, bazı stratejik alanlara yapılan yatırımlarda Vergi Kanunu hükümleri gereği Bakanlar Kurulu kararı ile vergi indirimleri tanınabilmektedir. Azerbaycan arazisine getirilen mallara, getirildikleri ülkeye bağlı olarak, Vergi Kanunu ve geçerli gümrük mevzuatına göre farklı gümrük vergi oranları uygulanabilir.²⁴⁵

Azerbaycan'da yabancı sermayenin iştiraki ile kurulan müesseselerin ve yabancı müesseselerin kuruluş sermayesine aynı sermaye olarak konulmak üzere Azerbaycan'a getirilen emlak gümrük vergisi ve KDV'den muaf olarak ithal edilebilmektedir. Daha sonra yapılacak yatırımlarda, yatırım malı makina-teçhizatlar bazı istisnalar dışında %5 gümrük vergisine tabi tutulmaktadır. KDV'den ise muaftır.²⁴⁶

Vergi Bakanlığı tarafından uygulanan vergi politikasının ve vergilerin toplanmasının gerçekleştirildiği Azerbaycan'da iki farklı tipte vergi rejiminin olduğu görülmektedir. Üretimin Paylaşımı Anlaşmaları çerçevesinde daha çok petrol ve doğal gaz sektöründe faaliyet gösteren şirketler petrol konsorsiyumunun vergi rejimine bağlıdır, o rejimin konusudurlar. Resmi vergi rejimi diğer tüm hukuki şahıslar için geçerlidir.²⁴⁷

Madde 104.2.'ye göre, yabancı şirketler, Azerbaycan arazisinde faaliyet gösteren şubesinin Azerbaycan kaynaklarından elde ettiği toplam karın, Vergi Kanunu'na uygun olarak söz konusu karın elde edilmesi için yapılan maliyetler düşürüldükten sonra kalan miktarı üzerinden vergi ödemektedirler. Madde 105.1.'e göre, yerli ve yabancı şirketlerden alınan işletme gelir (menfaat) vergisi %22'dir. İnsani yardım organizasyonlarının geliri, grantlar, üyelik ücretleri ve ticari olmayan organizasyonlar tarafından kabul edilen yardımlar gelir vergisi dışında tutulmaktadır. Yabancıların gelirlerinden alınan stopaj vergisi gelirin türüne göre %4, %6 veya %10'dur. Bireysel gelir vergisi %0-%30 arasında, artan oranlı usule göre

---

²⁴⁵ Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Kanunu , www.taxes.gov.az , (10.04.2009).

²⁴⁶ Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Kanunu , www.taxes.gov.az , (10.04.2009).

²⁴⁷ Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Kanunu , www.taxes.gov.az , (10.04.2009).

değişmektedir. 182 günden daha az kalan yabancıların gelir vergisi, büyükelçilik ve konsolosluk çalışanlarının gelirleri istisnadır. KDV oranı %18'dir.²⁴⁸

Madde 124'e göre, taşınır ve taşınmaz için kira bedeline, aynı zamanda, yerli işletmelerin ve yabancı şirketlerin Azerbaycan şubelerinin ödedikleri royaltiye ödeme kaynağında %14 oranında vergi uygulanmaktadır.²⁴⁹

Azerbaycan vergi yasasına göre, tüketim vergisi değişkendir. ÖTV'li malların ihracatı esnasında 0 vergi uygulanmaktadır. Madde 188'e göre, Azerbaycan arazisinden tranzit taşınan mallar, yeniden ihraç için düşünülen mallar hariç, Azerbaycan arazisine geçici olarak ithal edilen mallar, yeniden ihraç için düşünülen ve teminat verilen mallar, gümrük rejimine uyulduğu takdirde, ÖTV'den muaftır. Servetlerden (araç, bina v.b.) varlığın türüne göre vergi alınmaktadır. Örneğin, tüm çeşit tütün ürünlerine %12,5 oranında vergi uygulanmaktadır. Yine 182 günden daha az kalan yabancıların gelir vergisi, diplomat ve konsolos işçilerinin varlıkları vergiden muaftır. Araziler ise türüne ve bulunmuş olduğu bölgeye göre farklı oranda vergilendirilir.²⁵⁰

Vergi Kanunu'na göre, Azerbaycan arazisinde, ayrıca, Hazar Denizi'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne ait olan kısmında değerli madenlerin çıkarılmasına göre özel ve tüzel kişiler tarafından maden vergisi ödenmektedir. Maden vergisi oranları %3 ile %26 arasında değişmektedir. En yüksek maden vergisi %26 olarak ham petrol için alınmaktadır. Doğal gaz için maden vergisi %20'dir. Maden vergisi oranları ilgili yasanın Madde 216'da belirtilmiştir.²⁵¹

Azerbaycan arazisinde toprakları olan özel ve tüzel kişiler toprak vergisi ödemeye tabidirler. Toprak vergisi oranları toprak arazilerinin bulunduğu yer, kullanım alanı, coğrafi koşulları ve kalite özelliklerine göre yerel yönetimlerce belirlenmektedir.²⁵²

---

²⁴⁸ Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Kanunu , www.taxes.gov.az, (10.04.2009).

²⁴⁹ Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Kanunu , www.taxes.gov.az, (10.04.2009).

²⁵⁰ Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Kanunu , www.taxes.gov.az, (10.04.2009).

²⁵¹ Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Kanunu , www.taxes.gov.az, (10.04.2009).

²⁵² Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Kanunu , www.taxes.gov.az, (10.04.2009).

Azerbaycan Vergi Yasasına göre, özel ve tüzel kişilerden özel mülkiyetleri için emlak vergisi tahsil edilmektedir. Yabancı işletmelerin yalnızca şubelerine ait malvarlığının ortalama yıllık değeri üzerinden %1 oranında emlak vergisi uygulanmaktadır.²⁵³

Azerbaycan arazisine giriş yapan yabancı uyruklulara ait arabalar, türüne, kapasitesine, mesafesine v.b. bağlı olarak yol vergisi ile vergilendirilir. Ayrıca, sadeleştirilmiş sistem vergisi adı altında şirket ve bireylerden, satışla ilgili olmayan faaliyetler ve mal ve hizmet satışlarından Bakü'de %4, diğer bölgelerde %2 oranında vergi alınmaktadır. KDV, servet ve gelir vergilerinin ödemelerinin dışındadır.²⁵⁴

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İhracat Vergi Kanunu bu alanda yürürlükteki yasadır. Dönemin Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tarafından 1995 yılında onaylanmıştır. İhracat Vergi Kanunu'na göre, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yabancı hammaddeden üretilen ürünü ihraç edenler ve yabancı sermayenin katılımı ile oluşturulmuş tüzel kişiler kendileri tarafından üretilen stratejik ürünlerin ihracat vergisini ödemekten muaftırlar. Yine aynı kanun çerçevesinde, gümrük vergisinden tamamen muaf olan ürünler ülkeye bir yabancı yatırımcı tarafından ortak yatırım projelerinde ya da %100 yabancı sermayeli yatırımlarda kullanılmak üzere getirilen yatırım malları, transit mallar ve ülkede çalışan yabancı personelin kişisel eşyalarıdır.

Vergi Kanununda tezimizin vergisel teşvikler kısmında incelediğimiz vergi teşvik türlerine yukarıda da anlattığımız gibi yer verilmiştir. Şu anda yürürlükte olan 9 verginin altısında vergi teşvikleri ve imtiyazlar mevcuttur ancak sayısı fazla ve uygulama alanları fazla geniş değildir.²⁵⁵ Vergi mevzuatında yer alan bu teşvik türleri aşağıdakilerdir:

1. Hızlandırılmış Amortisman

Azerbaycan'da Vergi Kanununda Gelir vergisinde 114. maddede amortisman uygulamasına yer verilmiştir. Bu düzenlemeye göre girişimcilik faaliyetlerinde ve

²⁵³ Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Kanunu , www.taxes.gov.az, (10.04.2009).

²⁵⁴ Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Kanunu , www.taxes.gov.az, (10.04.2009).

²⁵⁵ MUSAYEV Akif, Vergi Siyasetinin İktisadi Problemleri, Bakü, 2004, s. 115.

işletmecilik dışı faaliyetlerde kullanılan aktifler üzere amortisman ayırımları gelirden dūřulür. Amortisman uygulamaları için belirlenen oranlar vergi kanununda gelir vergisi ile ilgili 114.3 maddede belirlenmiştir. Kanuna göre bu oranlar yıllık olarak aşağıdaki gibidir :

- binalar, inşaatlar için - %7 'ye kadar
- arabalar, teknik ekipmanlar- %25' e kadar
- taşıma araçları- - %25' e kadar
- iş hayvanları - %20'ye kadar
- jeolojik araştırma ve doğal kaynakların elde edilmesi için yapılan harcamalar - %25'e kadar
- diğer aktifler - %20'ye kadar

Hızlı amortisman politikası sonucunda makine, demirbaş ve diğer eşyaların hizmet süreleri ile orantılı olmayan arttırılmış amortisman oranları yeni makinelerin alınmasında işletmeler için zorluklar oluşturmaktadır. Ancak şimdi amortisman uygulamasında amortisman oranlarının arttırılması ve diğer bu gibi tedbirlerin hayata geçirilmesi beklenen sonucu vermeyecektir. Özel amortisman fonunun oluşturulmasından vazgeçilmesi sonucunda amortisman için ayrılan miktarlar gereken şekilde kullanılmıyor , isteğe göre farklı şekillerde, hatta ücretlerin ödenmesinde bile kullanılıyor.²⁵⁶ Amortisman uygulamalarında devlet kontrolünün yetersizliği yatırımların gelişmesini de engelliyor.

2. Yatırım İndirimi

Azerbaycan Vergi Kanunu ile gelirin yatırıma ayrılan tutarının vergilendirilmemesi öngörölmüştür. Yani ölkede yatırım indirimi uygulaması söz konusudur.

Ayrıca, bazı stratejik alanlara yapılan yatırımlarda Vergi Kanunu hükümleri gereği Bakanlar Kurulu kararı ile vergi indirimleri tanınabilmektedir.

---

²⁵⁶ MUSAYEV, a.g.e. s. 117.

3. Vergi Tatili

Vergi tatili Azerbaycan'da ilk olarak 90 yılların ilk yıllarında uygulanmıştır. Yabancı sermayeli ortak işletmeler ilk 2 yılı vergi ödemekte serbest bırakılmışlardır. Ancak bu uygulama kısa süre devam etmiştir. Yerli ve yabancı yatırımcılar arasında eşitsizlik olmaması için uygulamadan kaldırılmıştır. Kısa tutulmasına rağmen bu şekilde bir vergi tatilinin uygulanması sermaye akışına etkisini olumlu göstermiştir.

1994-2000 yılları arasındaki uygulamaya göre Azerbaycan'ın dağlık illerinde yeni açılmış şirket işe başladığı andan itibaren 2 yıl vergi ödemekten muaf ve üçüncü yıl vergi ödemesinin %50'sini ödemekteydi. Bu şekilde vergi tatili uygulaması ile yatırımların artırılmasının teşviki sağlanmaya çalışılmış , ekonomik kalkınmanın sağlanmasına, bölgeler arası ekonomik ve sosyal dengesizliklerin ortadan kaldırılmasına yönelik bir vergi teşvik uygulanmıştır. Bölgesel olarak yatırımların eşitliğini sağlamak açısından devlet ve vergiler bakanlığı dağlık, az gelişmiş bölgelerde yapılan yatırımlar yatırım tarihinden itibaren ilk 2 yıl Kurumlar Vergisinden muaf tutmuştur. Üçüncü yıl ise elde etmiş olduğu kazancın %50'i, dördüncü yıldan itibaren ise kazancı tam olarak vergi kapsamındaydı. Ancak bu uygulama yeni Vergi Kanunu ile iptal edilmiştir.

Azerbaycan'da günümüzde vergi tatili tarım ürünleri üreticilerine uygulanmaktadır. “Tarım ürünleri üreticilerine vadeli vergi teşviklerinin verilmesi hakkında” kanunla tarım ürünleri üreticileri toprak vergisi dışında diğer vergileri ödememektedirler.

4. KDV Muafiyeti

Ortak şirketin veya yabancı yatırımcıya ait şirketin sermaye payı olarak getireceği mallar Azerbaycan'a getirildiği zaman KDV'den muaf. Azerbaycan'da yabancı sermayenin iştiraki ile kurulan müesseselerin ve yabancı müesseselerin kuruluş sermayesine aynı sermaye olarak konulmak üzere Azerbaycan'a getirilen emlak KDV'den muaf olarak ithal edilebilmektedir. Daha sonra yapılacak yatırımlarda, yatırım malı makina-teçhizatlar KDV'den muaf.

Vergi Kanununun 164.2 maddesinde belli bir sektörün gelişmesini sağlamak için gereken üretim ihtiyaçlarını yerel hammadde hesabına karşılamak mümkün olmadığında üretim amaçlı hammadde ve teknoloji ithalatını KDV'den muaf tutma yetkisini yerel yönetime vermektedir.

5. Gümrük Vergisi Muafiyeti

Azerbaycan arazisine getirilen mallara, getirildikleri ülkeye bağlı olarak, Vergi Kanunu ve geçerli gümrük mevzuatına göre farklı gümrük vergi oranları uygulanabilir.

Azerbaycan'da yabancı sermayenin iştiraki ile kurulan müesseselerin ve yabancı müesseselerin kuruluş sermayesine aynı sermaye olarak konulmak üzere Azerbaycan'a getirilen emlak gümrük vergisinden muaf olarak ithal edilebilmektedir. Daha sonra yapılacak yatırımlarda, yatırım malı makina-teçhizatlar bazı istisnalar dışında %5 gümrük vergisine tabi tutulmaktadır.

İhracat Vergi Kanunu'na göre, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yabancı hammaddeden üretilen ürünü ihraç edenler ve yabancı sermayenin katılımı ile oluşturulmuş tüzel kişiler kendileri tarafından üretilen stratejik ürünlerin ihracat vergisini ödemekten muaftırlar. Yine aynı kanun çerçevesinde, gümrük vergisinden tamamen muaf olan ürünler ülkeye bir yabancı yatırımcı tarafından ortak yatırım projelerinde ya da %100 yabancı sermayeli yatırımlarda kullanılmak üzere getirilen yatırım malları, transit mallar ve ülkede çalışan yabancı personelin kişisel eşyalarıdır.

b. Yatırım Mevzuatında Teşviklere Yönelik Düzenlemeler

Yabancı yatırımlarla ilgili olarak kabul edilen kanunlar ve yapılan yasal düzenlemeler; ülkede yatırımları arttırmak amacıyla yabancı işadamları için daha şeffaf yatırım iklimi oluşturmayı hedeflemiştir. Ayrıca, bu yasalar, Azerbaycan'a 2005 yılı başı itibariyle yaklaşık 24 milyar dolar yatırım yapan yabancı işadamlarını,

turizm ve gıda sanayii gibi yeni alanlara yatırım yapmaya yönlendirmiştir. Söz konusu kanunlar yabancı yatırımcılara gelir sınırlaması getirmemektedir.²⁵⁷

“Yabancı Yatırımların Korunması Hakkında Kanun” ve “Yatırım Faaliyeti Hakkında Kanun” hükümleri çerçevesinde ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı tarafından Temmuz-2002'de alınan ilgili kararlarla, Azerbaycan'ın yabancı yatırımlara karşı açık kapı politikası yürüttüğü ve gerekli elverişli ortamın sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir.

“Yabancı Yatırımların Korunması Hakkında Kanun”un Madde 2’de belirlendiği üzere, Azerbaycan Cumhuriyeti’nde yabancı yatırımcılar, yabancı tüzel kişiler, yabancı ülke vatandaşları, uyrukluğun bulunmayan kişiler ve yabancı ülkelerde oturan Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşları (ikamet ettikleri ülkelerde işadamları olarak sicil ve kayıt yaptırdıkları halde), yabancı devletler ve uluslararası kuruluşlar olabilir. Aynı kanunun Madde 3’e göre, yabancı işadamlarının gelir sağlamak amacıyla çeşitli faaliyet alanlarına yaptıkları yatırımlar menkul, menkul hakları, maddi olmayan fikir ürünleri ve diğer haklar şeklinde olabilir. Yabancı yatırımcılar Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşları ve tüzel kişileriyle ortak tesis ve şirket kurarak; kendi tesisini kurarak; tesisler, emlak, bina, yapılar, hisse, değerli kağıtlar ve Azerbaycan yasalarına uygun olarak diğer malları alarak; arsa ve diğer doğal kaynakları kullanarak ve emlak sahibi olarak; Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşları ve tüzel kişileriyle yatırım şekillerini öngören yasaya uygun anlaşmalar yaparak Azerbaycan'a yatırım yapabilirler.²⁵⁸

Bahsi geçen kanunun Madde 4’ü, yabancı yatırımcıların Azerbaycan Cumhuriyeti yasalarında belirtilmiş ilke ve koşullar altında devlet, belediye tesislerine yatırımı tamamlanmamış yapıların özelleştirilmesine katılabileceklerini öngörmektedir. Madde 5’e göre ise, yabancı yatırımcıların yasal hakları Azerbaycan vatandaşları ve tüzel kişileri (işbu Kanun’la öngörülen yasaklar hariç) (temin edilmiş emlak hakları, yatırım alanları) için sağlanmış koşullardan az olamaz. Ancak ekonominin geliştirilmesi tercih edilen iş koşullarında veya bazı bölgelerde

²⁵⁷ Azerbaycan’ın Petrol Dışı Sektörlerinin Geliştirilmesi Özel İlgi Alanındadır, 16.07.2008, www.xalqgazeti.com, (15.04.2009).

²⁵⁸ Yabancı Yatırımların Korunması Hakkında Kanun, www.economy.gov.az, (15.04.2009).

Azerbaycan Cumhuriyeti yasalarınca yabancı yatırımcılar için ek vergi kolaylıkları ve diğer teşvikler verilebilir. Ayrıca, yabancı yatırımı bulunan firmalar Azerbaycan Cumhuriyeti yasalarınca yasaklanmış olanlar hariç tüm alanlarda faaliyet gösterebilirler. Yabancı yatırımı bulunan firmalar Azerbaycan Bakanlar Kurulu'nun belirlediği listeye alınmış dallarda yalnız lisans almak suretiyle faaliyet gösterebilirler.²⁵⁹

“Yabancı Yatırımların Korunması Hakkında Kanun”un Madde 7’de belirtilmiş milli savunma gibi istisnalar dışında, yeni düzenlemelere göre, yabancı yatırımcılar ile yerli yatırımcılar aynı hukuka sahiptirler. Yabancı yatırımcılar tarafından kurulan işletmeler, kanunen Azerbaycan işletmesi olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla, yerli ve yabancı müteşebbislere hemen-hemen aynı kanuni prensipler uygulanmaktadır. Ancak şube ve temsilcilikler böyle bir uygulamanın dışındadır. Yabancı fiziki ve hukuki şahısların, kanuni olarak, toprak özelleştirme hakları yoktur, ancak anlaşma yoluyla kiralama hakları vardır. Kiracı olmakla birlikte yabancılara birçok hak tanınmıştır.²⁶⁰

Azerbaycan'da yabancı yatırımın tam hukuki garantisi bu Kanun, diğer kanunlar ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin imzaladığı uluslararası anlaşmalarla garanti edilmiştir. Yatırımdan sonra yürürlüğe giren Azerbaycan Cumhuriyeti Yatırım Kanunu, yatırımcıyı olumsuz etkiliyorsa, bu durumda yabancı yatırımcı 10 yıl eski kanunlara göre faaliyetini devam ettirir. Kanunda yapılmış değişiklik Azerbaycan Cumhuriyeti'nin savunma, milli güvenlik, milli barış, çevrenin korunması, vergi, kredi ve finansman ile moral ve halkın sağlık durumuyla ilgiliyse, yukarıda belirtilen hüküm geçersiz sayılmaktadır.

Azerbaycan'da yabancı yatırım Azerbaycan Cumhuriyeti devleti ve halkına zarar verdiği özel durumlar haricinde millileştirilemez ve istimlak edilemez. Millileştirme kararları ancak Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi'nce verilebilir. Yabancı yatırım doğal afet, kaza, salgın hastalık ve diğer olağanüstü nitelikli olaylar hariç istimlak edilemez. İstimlak kararı Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu

---

²⁵⁹ Yabancı Yatırımların Korunması Hakkında Kanun, www.economy.gov.az, (15.04.2009).

²⁶⁰ Yabancı Yatırımların Korunması Hakkında Kanun, www.economy.gov.az, (15.04.2009).

kararı ile alınabilir. Millileştirme ve istimlak kararı alınırsa yatırım bedeli sahibine acilen ödenir.

Yabancı yatırımcılar gelir veya para girdilerini ve yasal yatırımcılık faaliyeti sayesinde aldığı döviz gelirini ilgili vergileri ödedikten sonra dış bankalara transfer edebilir. Yabancı yatırımcılar Azerbaycan'da sağladıkları gelirle yeniden yatırım yapabilir, Azerbaycan bankalarına yatırabilir, Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Bankası'nın belirlediği kur ve koşullarla döviz alabilir.²⁶¹

Yabancı yatırımlı tesisler anonim şirket, limitet şirket veya Azerbaycan yasalarına aykırı olmayan diğer ortaklıklar veya kurumlar şeklinde kurulabilir. Azerbaycan'da yabancı yatırımcıların ortaklığıyla şirketler, tesisler, yabancı yatırımcının kendi tesisi, yabancı tüzel kişiliğin büroları ve temsilciliği kurulabilir. Ortak tesisler ve yabancı yatırımcıların tesisleri Azerbaycan Cumhuriyeti tüzel kişileridir. Yabancı yatırımlı tesislerin kurulma ilkeleri Azerbaycan Cumhuriyeti yasalarıyla düzenlenir. Yabancı yatırımlı bankanın kurulması Azerbaycan Cumhuriyeti'nin banka ve bankacılık kanunlarına uygun olarak gerçekleştirilir.²⁶²

Yabancı yatırımcıya ait tesisler ve sermayesinin % 30'dan fazlasını yabancı yatırımın oluşturduğu tesisler ürettiği malı (verdiği hizmeti) lisans almadan dış ülkeye çıkartabilir. Yabancı yatırımlı tesisler çalışma için gerekli malı lisans almadan ithal edebilme hakkına sahiptir. Yabancı yatırımlı tesislerin üretiminden alıkonulacak mallar Azerbaycan Bakanlar Kurulunca belirlenebilir. Yabancı yatırımlı tesislerin kendi üretimi olan malların ihracatından sağlanan gelir kendilerine aittir.

Ortak şirketin veya yabancı yatırımcıya ait şirketin sermaye payı olarak getireceği mallar Azerbaycan'a getirildiği zaman gümrük vergisi ve ithalat vergisinden muafır. Yabancı yatırımlı tesislerin yabancı personelince kendi ihtiyaçlarını karşılamak için getirdikleri mallar gümrük vergisinden muafır. Yabancı yatırımcılar Azerbaycan Cumhuriyeti yasalarıyla belirlenmiş vergileri öderler.²⁶³

---

²⁶¹ Yabancı Yatırımların Korunması Hakkında Kanun, www.economy.gov.az, (15.04.2009).

²⁶² Yabancı Yatırımların Korunması Hakkında Kanun, www.economy.gov.az, (15.04.2009).

²⁶³ Yabancı Yatırımların Korunması Hakkında Kanun, www.economy.gov.az, (15.04.2009).

Azerbaycan'da yabancı yatırımlı tesisler ve yabancı yatırımcılar için kolaylıkların sağlandığı bölge özel ekonomik bölgelerdir. Özel ekonomik bölgelerin meydana getirilmesi, burada yabancı yatırımlı tesislerin ve yabancı yatırımcıların kayıt koşulları Azerbaycan Cumhuriyeti Özel Ekonomik Bölgeler Kanunu ile belirlenir.

"Yatırım Faaliyetleri Hakkında Kanun"un üstün yönlerinden biri, ülkeye üretim veya hizmet amacı araç, gereç ve tarım teknolojisi getirecek iş adamlarının vergilerden muaf olmasıdır. Bu ise kompleks üretim ve hizmet alanlarının yaratılması için önemli bir husustur. Şöyle ki, gelecekte serbest ekonomik bölgelerin oluşturulmasında bunun önemi kendini gösterecektir. Ayrıca, sanayi şehirlerinin, serbest ekonomik bölgelerin kurulmasında yabancı işadamlarına bazı ayrıcalıkları verilmesi söz konusudur. Dolayısıyla, kanun yürürlüğe girmekle Azerbaycan'ın bölgelerine yabancı sermaye akınına hukuki ortam oluşturmuştur. Serbest rekabet ortamının yaratılması için ise anti tekelcilik kanununun uygulanması büyük yardım sağlayacaktır. Yapılan çalışmalarla Azerbaycan'ın petrol-dışı sektörlerinde ihracatın hacminin artırılması hedeflenmiştir.

24 ekim 2000 yılında " Tüzel Kişilerin Devlet Bütçesine Borçlarının İstisnalı Ödenilmesi Hakkında" , 24 ekim 2004 yılında "Özelleştirilen Devlet İşletmelerinin , Tarım Reformları Sonucunda Ortadan Kaldırılmış Ve İşgal Altında Olan Bölgelerin İşletmelerinin Borçları Hakkında" 27 kasım 2001 yılında "Tarım Ürünleri Üreticilerine Süreli Vergi Teşviklerinin Verilmesi Hakkında", 23 kasım 2001 yılında "Bankalar Ve Diğer Kredi Kurumları Tarafından Kişilere Ödenilen Faiz Tutarlarından , Kıymetli Kağıtları Faiz Ve Karlarından Gelir Vergisinin Alınması Üzere Teşviklerin Belirlenmesi Hakkında" kanunlar kabul edilmiştir.

Özelleştirilen devlet işletmelerinin , tarım reformları sonucunda ortadan kaldırılmış ve işgal altında olan bölgelerin işletmelerinin borçları hakkında kanunun yürürlüğe girmesi ile çok sayıda vergi ödeyicisinin borcu silinmiştir. Bu kanun özelleştirmeyi hızlandırıcı bir teşvik unsuru olmuştur. Bu borçların silinmesi ile

devlet gelir elde etme amacından vazgeçerek daha çok vergi politikasında sağlamlaştırma amacı öngörmüştür.

c. Özel Ekonomik Bölgeler İle İlgili Düzenlemeler

Azerbaycan'da sosyal ve ekonomik gelişmenin içerik olarak yeni bir aşamaya dahil olması sürecinin devamı olarak, 6 Mart 2007 tarihinde Cumhurbaşkanı tarafından "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Özel Ekonomik Bölgelerin Oluşturulması Hakkında" ferman imzalanmıştır. Bu ferman, uzmanlarca ülkenin ekonomik açıdan gelişmesi için hükümet tarafından yapılan çalışmaların bir parçası ve devamı olarak değerlendirilmiştir.

Her ne kadar eski SSCB döneminde Azerbaycan'da özel ekonomik bölgeler oluşturulması fikirleri seslense de, bir takım nedenler dolayısıyla gerçekleştirilememiştir. Bağımsızlığın ilk yıllarında da ülke ekonomisinin içinde bulunduğu derin buhran sonucu özel bölgeler konusunda bazı girişimler olmuş, fakat bir gelişme kaydedilmemiştir.

Eylül 1995'de BM Sanayi Gelişme Örgütü (UNİDO) hattı ile Sumgayıt şehrinde özel ekonomik bölge oluşturulması karara bağlanmıştır. Bu projeyi hayata geçirmek için de hukuki alt yapının oluşturulmasına karar verilmiştir.

Zaman içerisinde ülkenin mali olanaklarının genişlenmesi ve ekonomide hukuki temellerin oturtulmasının doğal sonucu olarak, Azerbaycan'da yabancı sermaye girişi için uygun ortam oluşmuş, bu gelişmeler ışığında 2007 yılında özel ekonomik bölgelere ilişkin ferman imzalanmıştır.

Coğrafi konumu itibariyle Azerbaycan özel ekonomik bölgelerin oluşturulması için avantajlı sayılmaktadır. Ayrıca, ülke ekonomisinin sadece petrol sektörüne bağımlı kalmaması açısından da burada özel serbest bölgelerin oluşturulması şarttır. Yukarıda bahsi geçen fermana göre, özel ekonomik bölgelerde teşvik sistemi uygulanacaktır. Cumhurbaşkanı tarafından imzalanan fermanın serbest ticaret bölgesi değil, özel ekonomik bölgenin oluşturulmasını kapsadığını özellikle belirtmek gerekiyor. Hükümet bu tür bölgelerin öncelikle altyapı sorunu olmayan

arazilerde konumlandırılması üzerinde çalışmaktadır. Aksi takdirde, ulaşım, elektrik, doğal gaz ve su gibi konularda altyapı sorunlarının olduğu bölgeler yabancı yatırımcıların dikkatini çekmeyecektir.²⁶⁴

Özel ekonomik bölgelerin oluşturulması konusuna yine Cumhurbaşkanı tarafından 2004 yılında imzalanmış “Azerbaycan Cumhuriyeti bölgelerinin sosyal-ekonomik kalkınmasına dair devlet programı (2004-2008 yılları)” fermanında geniş yer verilmiştir. Şöyle ki, bu fermana, ülke bölgelerinin kalkınması, altyapı sorunlarının ortadan kaldırılması, yatırım alanlarının tespit edilmesi gibi konular aksettirilmiştir. Fermana göre, faaliyet yönlerine göre belirli sürelerle oluşturulan özel ekonomik bölgelerde ithalat ve ihracatlarda, transit taşımalarda indirimli gümrük vergileri uygulanmaktadır. Söz konusu bölgelerde üretimi veya imalatı yapılan malların Azerbaycan Cumhuriyeti’nin gümrük sınırları dışına ihraç edilmesi esnasında bu mallara gümrük vergisi ve harcı uygulanmamaktadır.

“Özel Ekonomik Bölgeler Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu” Nisan 2009 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır. Söz konusu Kanun Azerbaycan Cumhuriyeti özel ekonomik bölgelerin oluşturulması ve yönetilmesi ile ilgili hukuki ve ekonomik ilişkileri düzenlemektedir. Kanuna göre, Azerbaycan Cumhuriyeti yasalarına göre kurulmuş ve özel ekonomik bölge arazisinde faaliyet gösterebilmek için işbu Kanun çerçevesinde gerekli lisansı almış tüm tüzel ve özel kişiler özel bölgelerde faaliyet gösterebilirler. Kanunla hukuki sınırları belirlenen özel ekonomik bölgelerde Azerbaycan yasalarının öngördüğü, yüksek rekabet gücü bulunan ürünlerin üretimi ve hizmetlerin verilmesi ile ilgili faaliyetler gerçekleştirilecektir.²⁶⁵

Özel ekonomik bölgede Azerbaycan yasalarına göre pazara sunulması yasaklanan veya kısıtlanan eşyaların üretimi, saklanması ve satışı, topraktan değerli madenlerin çıkarılması, petrolün, petrol ürünlerinin, doğal gazın çıkarılması ve imalatı, televizyon ve radyo yayınlarına ilişkin faaliyetler, alkollü içecek ve tütün ürünlerinin üretimi bahsi geçen Kanun çerçevesinde yasaklanmıştır. Özel ekonomik

---

²⁶⁴ <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?Lng=aze&year=2007&Pid=12423>, (18.07.2009).

²⁶⁵ Özel Ekonomik Bölgeler Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu, www.economy.gov.az, (16.04.2009).

bölgelerin oluşturulması ilgili valilik tarafından alınan bir karar ile gerçekleştirilmektedir. Kararda özel ekonomik bölgenin oluşturulma amacı, yönü, faaliyet süresi ve mali kaynakları belirtilmektedir. Özel ekonomik bölge arazisi zaruri olan altyapı (yol, elektrik, su, doğal gaz sağlanması gibi), iş gücü ve diğer önemli faktörlerin mevcudiyeti, arazinin gelişme perspektifi değerlendirilerek belirlenmektedir.²⁶⁶

Özel ekonomik bölge, onun oluşturulması kararında belirtilen süre bitiminde iptal edilmektedir. Yine yerel valilik kararı doğrultusunda özel ekonomik bölgenin faaliyet süresi uzatılabilir veya devletin çıkarları, güvenliği, savunma gücü ile ilgili durumlar söz konusu olduğunda özel ekonomik bölgeler kararda belirtilen süre bitiminden önce iptal edilebilir. Aynı zamanda, özel ekonomik bölgenin oluşturulmasına ilişkin kararın kabul edilmesinden sonraki 3 sene içerisinde bölgede faaliyet göstermek için her hangi bir kontrat imzalanmadığı veya gerekli lisansı almış işletmelerin bölgede faaliyet göstermedikleri takdirde özel ekonomik bölgelerin süre bitiminden önce iptali söz konusu olabilir.²⁶⁷

Madde 9.2.'ye göre, özel ekonomik bölgenin yönetimi ve geliştirilmesi, özel ekonomik bölgenin yönetimi ve müsabaka yolu ile seçilmiş operatör tarafından gerçekleştirilmektedir. Madde 12'ye göre, operatör yetkili kurum ile imzalanmış sözleşme çerçevesinde özel ekonomik bölgenin yönetiminden dolayı sorumluluk taşımaktadır.²⁶⁸

Madde 13.1.'de tüm hisseleri %100 devlete ait tüzel kişilerin özel ekonomik bölgede faaliyet gösteremeyeceği vurgulanmaktadır.²⁶⁹

Kanunun Madde 17 özel ekonomik bölgedeki gümrük mevzuatını düzenlemektedir. Bölgede faaliyet gösteren işletmeler için indirimli gümrük vergileri uygulanmaktadır. Bölgede üretilmiş veya imalatı yapılmış malları Azerbaycan

---

²⁶⁶ Özel Ekonomik Bölgeler Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu, www.economy.gov.az, (16.04.2009).

²⁶⁷ Özel Ekonomik Bölgeler Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu, www.economy.gov.az, (16.04.2009).

²⁶⁸ Özel Ekonomik Bölgeler Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu, www.economy.gov.az, (16.04.2009).

²⁶⁹ Özel Ekonomik Bölgeler Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu, www.economy.gov.az, (16.04.2009).

Cumhuriyeti'nin diğer arazilerine ihraç eden özel ekonomik bölge işletmecilerine indirimli gümrük vergileri uygulanmamaktadır. ÖTV'siz mallar Azerbaycan Cumhuriyeti'nin gümrüklü arazileri dışından özel ekonomik bölgeye ithal edilirken ithalat vergisi ve KDV alınmamaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin gümrüklü arazileri dışından özel ekonomik bölgeye ihraç edilen mallar özel ekonomik bölgeden Azerbaycan Cumhuriyeti'nin gümrüklü arazisi dışına ihraç edilirken gümrük vergileri ve harçları alınmamaktadır. Bölgede üretilmiş veya imalatı yapılmış malların Azerbaycan Cumhuriyeti'nin gümrüklü arazileri dışına ihracatı yapılırken gümrük vergileri ve harçları uygulanmamaktadır.²⁷⁰

Özel ekonomik bölgede üretilmiş veya imalatı yapılmış malların Azerbaycan Cumhuriyeti'nin gümrüklü arazisi dışına ihracatı yapılırken gümrük vergileri uygulanmamaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde malların özel ekonomik bölgeler arasında ithalatı ve ihracatı için hiçbir gümrük vergisi uygulanmamaktadır. ÖTV'li mallar özel ekonomik bölgeye ithal edilirken, yasa ile belirlenmiş tüm gümrük vergileri alınmaktadır.

Özel ekonomik bölge arazisinde ilgili mevzuata uygun olarak lisans almış gümrük acenteleri ve özel depolar faaliyet gösterebilirler.²⁷¹ Madde 18 özel ekonomik bölgede geçerli olan vergi kurallarını içermektedir. Buna göre, özel ekonomik bölgede faaliyet gösteren şirketler için yasa ile belirlenmiş indirimli vergi kuralları uygulanmaktadır. Bölgedeki şirketler malların takdim edilmesinden, işlerin yapılmasından ve hizmetlerin verilmesinden elde ettikleri miktar tutarından (toplam üretim hacminden) ve satış dışı gelirlerinden %0,5 oranında vergiyi (sadeleştirilmiş vergiyi) hesaplayarak, çeyrek dönem bittikten sonraki ayın 20'sinden geç olmayacak şekilde ilgili vergi dairelerine beyanname sunmakta ve bu vergiyi ödemektedirler.

---

²⁷⁰ Özel Ekonomik Bölgeler Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu, www.economy.gov.az, (16.04.2009).

²⁷¹ Özel Ekonomik Bölgeler Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu, www.economy.gov.az, (16.04.2009).

Bölgede faaliyet gösteren şirketler, bu ve personelin gelir vergisi istisna olmak üzere, Vergi Yasasında öngörülen diğer vergilerden muaftırlar.²⁷²

Madde 19'da belirtildiği üzere, özel ekonomik bölgelerdeki döviz ve iş ilişkileri Azerbaycan Cumhuriyeti'nin döviz ve iş yasalarına göre düzenlenmektedir. Kanununun Madde 20 ile devlet, özel ekonomik bölgede faaliyet gösteren şirketlerin, bölge arazisindeki yatırımları, kar ve gelirleri ve diğer çıkarları için güvence vermekte, ayrıca, özel ekonomik bölge için belirlenmiş hukuki rejimin özel ekonomik bölgenin tüm faaliyet süresi içinde geçerli olduğuna dair teminat vermektedir.²⁷³

2. Çifte Vergilendirme Uygulamaları

Azerbaycan'da çifte vergilendirmenin aradan kaldırılmasına ait ülkeler arasındaki anlaşmalar Maliye Bakanlığı tarafından diğer devletlerin yetkili kurumları ile görüşmeler yapılarak sonuca bağlanmaktadır.

Azerbaycan'da çifte vergilendirmenin ortadan kaldırılması çalışmaları 19.11.22007 yılında yürürlüğe giren "Azerbaycan Cumhuriyeti ile diğer devletler arasında çifte vergilendirmenin ortadan kaldırılmasına ait uluslar arası anlaşmaların uygulanması kuralları" çerçevesinde yürütülmektedir.

Bu kurallara göre:²⁷⁴

Uluslararası anlaşmaya göre her hangi gelir eve ya emlak yalnızca bulunduğu devlette vergiye tabi tutulmuşsa Azerbaycan mukiminin anlaştığı diğer devletteki kaynaklardan ele ettiği gelir veya diğer devletteki yerleşik emlakı Azerbaycan Cumhuriyetinde vergiden muaf tutulmaktadır.

Azerbaycan mukimi uluslararası anlaşamaya uygun olarak kaynak ülkede tam veya dar vergilendirmeye tabii ise, gelir kazanırsa veya emlaka sahipse çifte vergilendirmenin ortadan kaldırılması için aynı mukim tarafından o ülkede ödenen

²⁷² Özel Ekonomik Bölgeler Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu, www.economy.gov.az, (16.04.2009).

²⁷³ Özel Ekonomik Bölgeler Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu, www.economy.gov.az, (16.04.2009).

²⁷⁴ <http://www.taxes.gov.az/info/prosedur.shtml>, (17.07.2009).

vergi tutarı Azerbaycan Cumhuriyetinde hesaplanan vergiden düşülmesi gerekmektedir.

Yabancı mukim geliri iki ülke arasındaki anlaşma şartlarına vergiye tabi tutulur.

Azerbaycan'da yabancı sermaye ortamının teşvik etmek için devletler arasında çifte vergilendirmenin ortadan kaldırılmasına önem verilmektedir. Azerbaycan bugüne kadar İran, Kuveyt, Yunanistan, Hollanda, Kore, Macaristan, Bulgaristan, Estonya, Tacikistan, Lituanya, Letonya, Türkiye , İtalya, Belçika, Kanada ve Pakistan'la ve başka bir çok devletle çifte vergilendirme anlaşması yürürlüğe girmiştir.

Azerbaycan'ın Türkiye Cumhuriyeti ile arasında gelir üzerinden alınan vergilerde Çifte vergilendirmeyi önleme Anlaşması 1997 yılında yürürlüğe girmiş ancak vergilerde uygulanmaya başlanmasına 01.01.1998 de başlanmıştır.

Bahsi geçen anlaşma, Akit Devletlerden birinin veya her ikisinin mukimi olan kişilere uygulanmaktadır. Menkul veya gayrimenkul varlıkların devrinden doğan kazançlara uygulanan vergiler ile ücretin toplam tutarı üzerinden müteşebbüscce ödenen vergiler ve bunun yanısıra sermaye değer artışlarına uygulanan vergiler dahil olmak üzere, toplam gelir veya gelirin unsurları üzerinden alınan tüm vergiler, gelirden alınan vergiler olarak kabul edilecektir.²⁷⁵

Bu Anlaşmanın uygulanacağı şu anda geçerli olan vergiler özellikle:

a) Türkiye Cumhuriyeti'nde:

i) Gelir vergisi;

ii) Kurumlar vergisi;

iii) Gelir vergisi ve kurumlar vergisi üzerinden alınan fon payı;

b) Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yürürlükte olan mevzuata göre tahsil edilen vergiler:

---

²⁷⁵ <http://www.gib.gov.tr/index.php?id=1055>, (17.07.2009),

i) Tüzel kişilerin kazançları ve bazı gelirleri üzerinden alınan vergiler;

ii) Gerçek kişilerden alınan gelir vergisi;

1. Türkiye mukimleri için çifte vergilendirme aşağıdaki şekilde önlenecektir:

a) Bir Türkiye mukimi aşağıda (b) alt bendinde belirtilen gelirler dışında ve bu Anlaşma hükümleri uyarınca Azerbaycan'da vergilendirilebilen bir gelir elde ettiğinde, Türkiye, bu geliri vergiden istisna edecektir (bu istisna, kurumlar vergisi mükellefleri açısından kurumlar vergisine ve gelir vergisi tevkifatına tabi olmamayı; gelir vergisi mükellefleri açısından gelir vergisine tabi olmamayı ifade eder); fakat bu kişinin geri kalan geliri üzerindeki toplam vergiyi hesaplamak amacıyla, sözkonusu gelire sanki vergiden istisna edilmemiş gibi bir vergi nisbeti uygulayabilecektir.

b) Bir Türkiye mukimi, bu Anlaşma'nın 10, 11, 12 nci maddeleriyle 13 üncü maddenin 4 üncü fıkrası hükümleri uyarınca Azerbaycan'da vergilendirilebilen bir gelir elde ettiğinde, Türkiye, bu kişinin gelirine isabet eden vergiden, Azerbaycan'da gelir üzerinden ödenen verginin mahsubuna müsaade edecektir.

Bununla beraber sözkonusu mahsup, Azerbaycan'da vergilendirilebilen gelir için, mahsupdan önce hesaplanan vergi miktarını aşmayacaktır.

2. Azerbaycan mukimleri için çifte vergilendirme aşağıdaki şekilde önlenecektir:

Bir Azerbaycan mukimi, bu Anlaşma hükümlerine göre Türkiye'de bir gelir elde ettiğinde, bu gelir Türkiye'de vergilendirilebilir. Türkiye'de bu gelir üzerinden ödenen vergiler, Azerbaycan'da gelir üzerinden alınan vergilerden mahsup edilecektir. Söz konusu mahsup, Azerbaycan'da vergi mevzuatı uyarınca hesaplanan vergi tutarını aşmayacaktır.

B. Azerbaycan'da Harcama Politikalarının DYY Üzerindeki Etkisi

Azerbaycan, 1990–1994 yıllarında, savaşın etkisiyle kamu harcamalarında alt yapı çalışmalarına fazla ağırlık verememiştir. Bu dönemde, ülkede zaten kayıtlı yabancı sermaye girişleri, çok zor olduğundan yabancı sermayecilere yönelik kamu harcamaları da yapılamamıştır.

Ancak, 1995 yılından itibaren, ülkeye yabancı sermaye girişlerinin akışı, ülkenin İMF ve Dünya Bankası ile olan işbirliklerinin başlaması, kamu harcamalarında da etkisini göstermiştir.

1994 yılı ile 1999 yılları arasındaki kamu harcama rakamlarına bakıldığında, ilk başta yüksek olan harcamalar, düşüş eğilimine gitmiş, daha sonra ise tekrar artmaya başlamıştır. %20–22 arasında olan yüzdeler döneminde Azerbaycan, istikrar yakalama dönemini geçirmiş, harcamalarda sıkı bir kontrol mekanizması olmuş ve tasarrufa gidilmiştir. 1995 yılından itibaren, kamu harcamaları kontrollü şekilde devam etmiş ve bu süreç 1999 yılına kadar devam etmiştir. Genel olarak kamu personeli harcamaları, transfer harcamaları, dış finansal projelere harcamalar, devlet yatırımları, askeri harcamalar ve eğitim harcamaları artış göstermiştir. Artış, rakamlarına oransal olarak bakıldığında büyük bir farkın olmadığı anlaşılmaktadır. Harcamalar sıkı tutulmuş, düzenli ve kontrollü artış sayesinde, gelir dağılımında büyük bir eşitsizlik ortaya çıkmamıştır. Var olan düşük seviyeli maaşlar, fazla artmamış ve yoksulluk sınırı da aşmamıştır.²⁷⁶

2000 yılından itibaren kamu harcamaları, her yıl geçtikçe devamlı artış göstermiştir. 2000- 2005 yılları arasında, en çok artan tutar, askeri harcamalarda olmuştur. Azerbaycan, Ermenistan ile savaş durumunda olduğu için, askeri harcamalarını, bu beş yıl içinde, 4 kat artırmıştır.²⁷⁷

2006-2007'li yıllarda, kamu harcamalarında alt yapı çalışmalarına ayrılan miktar, giderek artmıştır. Alt yapı çalışmaları kapsamında, şehirlerarası yollar, köprüler, elektrik, doğal gaz, baraj yenileme faaliyetleri ağırlıkta olmuştur ki; bu da

²⁷⁶ KURBAN Asif, Azerbaycan'da Uygulanan Maliye Politikalarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, DEU, İzmir, 2009, s. 142

²⁷⁷ KURBAN Asif, a.g.t, s.142.

yabancı yatırımcıların, yatırım kararlarında öncelik verdikleri konuların başında gelmektedir.

2007 yılında olduğu gibi, 2008 yılında da harcamalardan en büyük payı, 2838,6 milyon manatla “sanayi, inşaat ve verimli kazılar” bölümü almıştır, bu tutar harcamaların toplamının % 33,3’üne denk gelmektedir. 2007 yılına kıyasla, bu tutar 2008-de % 46 oranında artırılmış durumdadır. Bu bölümün isminin geniş olmasına rağmen, esas payı inşaat almaktadır. İnşaat, bu bölüme ayrılan tutarın % 99,8 almaktadır, geri kalan kısım ise verimli kazılara gitmektedir. İnşaat harcamalarının 852 milyon manatı, Devlet Şehir Planlama ve Mimarlık Kurumuna verilmiştir. Ancak, inşaat harcamaları içindeki en büyük payı, 603 milyon manatla ulaştırma projeleri almıştır. Enerji sanayisi inşasına da, 415 milyon manat harcanmıştır. Ayrıca sosyal yönlü olan projelere (okulların, sağlık kuruluşlarının, kültür tesislerinin ve spor tesislerinin inşaatı) 683 milyon manat ayrılmış ve gelirden vatandaşların olumlu anlamda pay alması da sağlanmıştır.²⁷⁸

Devlet Petrol Fonu’ndan Devlet Bütçesi’ne aktarılarak yapılan harcamalar, her ne kadar altyapı ve sosyal nitelikteki yatırımların gerçekleştirilmesi için planlanmış olsa da, uygulanış biçimi bakımından, mali şeffaflıkla bağdaşmadığı söylenebilir. Zira bu harcamalar, Devlet Bütçesi’ne aktarılmadan, doğrudan Devlet Petrol Fonu aracılığıyla yapılırsa, daha şeffaf bir uygulama olacağı düşünülmektedir. Fon gelirlerinin, söz konusu kamu harcamalarının gerçekleştirilmesi için, Devlet Bütçesi’ne transfer edilmesi ve uygulanması sırasında, bürokratik işlemler artmakta, gelirlerin kontrol edilmesi ve denetiminin yapılması zor olmaktadır.

---

²⁷⁸ KURBAN Asif, a.g.t., s. 148.

Tablo 12: 2000- 2005 Döneminde Azerbaycan'da Kamu Harcamaları

Yıllar	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Toplam Harcama(milyar. manat)	3819,8	4037,5	4658,8	6172,7	7510,7	10703,4
Personel Ücreti	214,1	256,0	300,5	385,1	513,0	679,3
Tarımın gelişmesine	170,1	170,8	226,6	268,2	306	482,3
Diğer Harcamalar	1209,1	1213,6	1357,1	1969,8	2474,6	3388,8
İktisadi devlet yatırımları	3,2	3,1	13,7	64,2	142,3	242,2
Adliye Sistemine	372,1	427,4	472,8	602,8	779,6	1031,80
Askeri harcamalar	485,10	532,9	604,6	679,6	870,6	1439,5
Eğitim Harcamaları	46,7	47,1	57,1	83,1	100,2	144,1
Sağlık Harcamaları	204,70	210,1	224,1	276,6	367,5	576,3
Kültür ve sanata	102,7	109,9	116,6	155,3	190,9	252,9
Devlet borç ve faizi	169,2	195,7	158,8	102,5	86,1	127,6
Sanayi, petrol ve gaz aramasına	146,1	140,2	175,8	515,5	497,6	814
Sosyal Güvenlik Harcamaları	696,7	730,7	951,1	1070,0	1182,3	1524,6

Kaynak: KURBAN Asif, , Azerbaycan'da Uygulanan Maliye Politikalarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri, Yayınlanmamış Doktora Tezi , DEU, İzmir, 2009. s. 142

C. Azerbaycan'da Borçlanma Politikalarının DYY Üzerindeki Etkisi

Özel sektör projeleri veya küçük projeler yerel kaynaklardan sağlanabilirken; kamu sektöründeki büyük projeler genellikle uluslararası finans kuruluşlarından sağlanan kredi veya hibelerle gerçekleştirilmektedir. Dış finansman kaynakları, dış finansman sağlayan yabancı ülkeler, ülkelerce oluşturulan birlikler, resmi finansman fonları, uluslararası ve bölgesel kuruluşlar ile uluslararası sermaye ve finansman piyasalarında faaliyet gösteren yatırım ve kalkınma bankaları da dâhil olmak üzere, tüm bankalar satıcı ve alıcı kredisi sağlayan kuruluşlar ile firmalardır.

Azerbaycan'da, büyük projelerin gerçekleştirilmesi için, özellikle 1995 yılından itibaren, dış proje kredilerine ağırlık vermiştir. Bu krediler sayesinde hayata geçirilen projeler, hem ülkede alt yapı çalışmalarını hızlanmasına yardım etmiş, hem ekonomik gelişmeyi hızlandırmış, hem de ülkeye yabancı sermaye girişlerini özendirici rol oynamıştır.

İMF, Azerbaycan'da 1995–1996 ekonomik reform programını desteklemek için 132 milyon dolarlık, 1998 programını desteklemek için 64 milyon dolarlık, 1999'da ekonomi ve finansal programı desteklemek için 112 milyon dolarlık, 2001'de “Fakirliği Azaltma ve Büyüme Kolaylığı” adı altında 100 milyon dolarlık kredi ayırmıştır.

2001–2004 yıllarında Banka'nın ayırdığı ve esasen yoksulluğun azaltılmasına, özel sektörün geliştirilmesine yöneltilen kredilerin toplam hacmi, 90 milyon dolar olmuştur. 2005 yılında ülkeye 18 teknik yardım projesi çerçevesinde 10,5 milyon dolar grant ayıran Banka, 2005–2007 yılları arasında, 100 milyon doların üzerinde kredi ayırmayı planlamıştır.

2004 sonu itibariyle, Banka tarafından Azerbaycan'a ayrılan 152 milyon dolar kredi, enerji sektörü ile ilgili projelerin gerçekleştirilmesine, yolların yeniden inşasına, su ve kanalizasyon sisteminin iyileştirilmesine yönlendirilmiştir. İslam Kalkınma Bankası, haberleşme ve enerji projelerinin gerçekleştirilmesi, özel teşebbüsün yaygınlaşması amacıyla, Azerbaycan'a 2005'te 58 milyon dolar kredi ayırmıştır.

Dünya Bankası'nın Azerbaycan'a sağladığı ilk kredi, petrol sektörüne yöneliktir. Dünya Bankası, Azerbaycan'a kredileri, 35 yıl vadeli ve faizsiz vermekte, hükümet Banka'ya yılda %0.75 hizmet hakkı ödemektedir.

Dünya Bankası ve Azerbaycan hükümeti arasında çeşitli projeler üzere 926 milyon dolar hacminde 32 kredi anlaşması imzalanmıştır. Projelerin 17'si henüz realize aşamasındadır, 16'sı ise sonuçlandırılmıştır. 200 milyon dolar hacminde olan en büyük kredi Azerbaycan Doğu-Batı ve Kuzey-Güney yollarının yapımına ayrılmış HIGHWAY 2 projesidir.

Dünya Bankası tarafından finanse edilen ilk proje, 1995 yılının Nisan ayında onaylanmış olan 20,8 milyon ABD doları tutarındaki ‘Petrol Sektörüne Teknik Yardım’ projesidir. Petrol kaynaklarının en etkin biçimde işletilmesi ülkenin gelecek gelişmesinde büyük rol oynadığından, Dünya Bankası devlete petrol sektörünün geliştirilmesi için, gerekli politik önlemlerin alınmasında ve yapısal (hukuksal)

ortamın hazırlanmasında yardım etmektedir. Söz konusu projenin amacı, direkt yabancı sermayenin mobilizasyonu, petrol kaynaklarının işletilmesi işine yabancıların aktif katılımının sağlanması, petrol sektörü kuruluşlarının verimliliğinin artırılmasıdır.

Enerji sektöründe Dünya Bankası, doğal gaz sektörünün yeniden yapılanması projesini uygulamaktadır. Bu proje çerçevesinde, işbu sektörün temel kuruluşlarının verimliliğinin artırılması ve alt yapılarının geliştirilmesi işlerinde yardım sağlanacaktır.

Daha sonra ise, Dünya Bankası kuruluşu olan, Uluslararası Kalkınma Kurumu'nun (IDA) yönetim kurulu, Azerbaycan'ın doğal gaz sisteminin kısmen restore edilmesi amacıyla, Azerbaycan'a kredi ayrılması hakkında karar kabul etmiştir. Kredinin toplam miktarı, 14,1 milyon SDR'dir (yaklaşık 20,2 milyon dolar).²⁷⁹

1 Ocak 2006 yılına kadar, uluslararası mali kuruluşların ayırdığı kredilerin tutarı, 1650,5 milyon ABD dolarıdır. Bu kredilerin %23,8'i, Azerbaycan ekonomisinin kalkınması için ayrılmıştır. Ayrıca, görüldüğü gibi bu kalkınmalar için ayrılan kredilerde, Dünya Bankası daha çok, yani 228,6 milyon dolar kredi vermiştir.

2007 yılında, yatırım projelerine 2069 milyon dolar kredi verilmiştir. Bu kredilerin 870 milyon doları elektrik enerjisi sektörüne, 185 milyon doları tarım ve sulama sektörüne, 467 milyon doları yol inşaatı ve taşımacılık sektörüne, 153 milyon doları petrol sektörüne verilmiştir. 2008 yılında, aynı sahalara verilen kredi miktarları, daha da artmıştır. 1194 milyon dolar elektrik enerjisi sektörüne, 230 milyon dolar tarım ve sulama sektörüne, 659 milyon doları yol inşaatı ve taşımacılık sektörüne, 183 milyon dolar petrol sektörüne olmak üzere, dış proje kredisi verilmiştir. Dünya Bankasının 2008 yılında yatırımlara yönelik verdiği kredi miktarı 266 milyon dolar, IMF'nin verdiği kredi miktarı 78 milyon dolar olmuştur.

---

²⁷⁹ EMİNOV Anar, Uluslararası Mali Kuruluşlarının Azerbaycan Ekonomisine Etkisi Ve Dışa Açılmasına Katkısı, Yüksek Lisans Tezi, 2006. s. 54.

Ülkeye gelen yabancı sermayenin büyük çoğunluğu kredi karakterlidir, yani gelecekte ilave faizlerle geri verilecektir. Uluslararası maliye kurumlarından alınan kredilerden başka, petrol sektörüne yöneltilen sermayeler de, aslında kredilerdir ve bunlar çok yüksek faiz oranları ile birlikte Azerbaycan petrolü hesabına geri verilmelidir. Son üç yılda, ülkeden dışarıya sermaye akımının artış eğiliminin de, bununla bağlı olduğu görülmektedir.

Bu yüzden Azerbaycan'ın, giderek dış proje kredilerinin miktarını azaltarak, direkt yabancı sermaye yatırımlarına daha fazla önem vermesi gerekmektedir.

SONUÇ

20. yy.ın ikinci yarısından sonra, devletin müdahalesinin vazgeçilmez olduğunun kabullenmesi ile maliye politikaları ülkeler tarafından fiyat istikrarının ve tam istihdamın sağlanması, ekonomik büyüme ve kalkınmanın gerçekleştirilmesi, kaynak tahsisinin ve gelir dağılımının düzenlenmesi amacıyla, uygulanmaya başlamıştır. Küreselleşen dünyada maliye politikaları, ekonominin kontrolü açısından vazgeçilmez olmuştur.

Küreselleşme ile birlikte, dünya ekonomisinin seyri de değişmiştir. Devlet mülkiyetinin geçerli olduğu sosyalist ekonomi ile birlikte özel mülkiyetin ağırlıklı olduğu piyasa ekonomisi, uzun yıllar farklı ülkelerde uygulanırken, 1980'lerin başından itibaren sosyalist ekonominin çöküşünün başlaması, dünya ekonomisinin seyrinin piyasa ekonomisine yönelik değişimini sağlamıştır.

Tam devlet mülkiyetine, merkezi planlamaya esaslanan sosyalist ekonominin ekonomik verimlilikte, sosyal ve ekonomik refahın sağlanmasında, ekonomik istikrar ve kalkınmanın sağlanmasında yetersiz kaldığı, 70'li yıllardan itibaren hissedilmeye başlanmıştır. Bu yıllardan itibaren, sosyalist ekonomiye dayanan ülkeler, piyasa ekonomisine geçiş reformlarını uygulamaya koyarak geçiş sürecini başlatmışlardır.

Geçiş süreci, sadece ekonomi veya siyasi setteki bazı faktörler üzerinde gerçekleştirilebilen bir mekanizma değil, içinde sosyal etkenleri, ekonomik yapıyı, siyasal olguyu, coğrafi ve demografik unsurları dikkate alan bir bütün olmuştur. Geçiş sürecinin başarılı olması öncelikle liberalleştirme, özleştirme, makro istikrarın sağlanması, mali politikaların uygulanması çalışmalarının, özellikle vergi uygulamalarının başarılı bir şekilde uygulanması sonucunda mümkün olmaktadır.

Sovyetlerin dağılması ile Azerbaycan 1991 yılında bağımsızlığını kazanarak, yeni ekonomik sürece girmiştir. Eski ekonomik yapının merkezi planlamaya göre örgütlenmesi, yeni sürece geçişte, ekonomiyi durma aşamasına getirmiştir. Azerbaycan'da, geçiş döneminin ilk yıllarında, ekonomik faaliyetlerde önemli

düşüşler, fiyatlarda büyük oranlarda artışlar, cumhuriyetler arası ticarete düşüş ve gerçek gelirin azalması gibi sorunlarla karşılaşmıştır.

Ancak, bütün olumsuzluklara rağmen, serbest pazar ekonomisinin tüm kurumlarına işlerlik kazandırma çalışmaları devam etmiş, gelecek günlerin refahını hazırlayacak alt yapılar hazırlanmaya çalışılmıştır. Piyasa ekonomisine geçişe ilişkin, tam bir stratejinin belirlenmemiş olması nedeniyle, ilk yıllarda hayata geçirilmeye çalışılan ekonomik kararların, birbiri ile uzlaşmayan bir karakter taşıdığı görülmektedir. Dolayısıyla, ekonomide dönüşüm için gerekli reformlar gerçekleştirilemedi. Devlet bütçesinin büyük bir bölümü, savaş harcamalarına ayrıldı. Yabancı sermaye ülke ekonomisine çekilemezken, özelleştirme sanayi sektöründe başlatılmadı. 1991–1994 yılları, bağımsızlığın ardından birçok problemlerle yüz yüze kalındığı, ülkede sosyal ve siyasal problemlerin bunalıma dönüştüğü, savaş ortamının ve piyasa ekonomisine geçişte ciddi suiistimallerin yaşandığı bir dönem oldu. Dönüşüm sürecinin ilk yıllarında, eski sistemden devralınan kötü ekonomik miras ve olumsuz gelişmeler nedeniyle darboğaza sürüklenen Azerbaycan ekonomisinde, genel dengeler alt-üst oldu. Bu olumsuz sonuçlar, geçiş döneminin ilk yıllarının köklü bir fakirleşme dönemi olarak, Azerbaycan iktisat tarihine geçtiğini göstermektedir.

Geçiş sürecinin ilk yıllarındaki başarısızlıklara rağmen, ileriye dönük politikalarda ekonomik gelişmenin devamlılığı hedeflenmiş, bütün çalışma ve düzenlemeler bu amaca yönelik olmuştur. Geçiş sürecinde makro ekonomik istikrarı sağlamak için, mali ve para politikalarından hızlı ve dikkatli yararlanılması, ekonominin azami şekilde liberalleştirilmesi, yabancı sermayenin ülkeye akışını sağlamak, petrol sektöründen sağlanan gelirlerin diğer sektörlerle yönlendirilmesi, bankacılık sektöründe reformların hızlandırılması, ihracatın teşviki ve artırılması, yatırımların ve özel sektörün teşviki, yoksulluğun azaltılması, bölgelerin sosyal ekonomik gelişiminin sağlanması, işsizliğin azaltılması politikaları ekonomik gelişmenin devamlılığında hedef politikalar olmuştur.

Geçiş sürecinin ikinci aşaması, 1995–2000 dönemi Azerbaycan'da ekonomik krizlerin önünün kesildiği ve ekonomik istikrarın temelini atıldığı bir süreç olarak değerlendirilebilir. Ekonomide serbest piyasanın teşekkülü, özelleştirmenin ve özel

teşebbüsün gelişmesi, yeni ekonomik yapının, gümrük, vergi ve mali sistemin oluşturulması, ticaretin liberalleşmesi, toprak ve tarım reformlarının yapılması, halkın sosyal imkânlarının arttırılması, eğitim ve sağlık şartlarının geliştirilmesi için gerekli hukuki alt yapının oluşturulması amacıyla önemli yasal düzenlemeler yapıldı. Çağın gereklerine uygun olarak, ekonomide serbest piyasanın teşekkül ettirilmesi, özelleştirmenin ve özel teşebbüsün inkişaf ettirilmesi, yeni ekonomik yapının, gümrük, vergi ve mali sistemin yeniden oluşturulması, ticaretin liberalleşmesi, toprak ve tarım reformlarının yapılması, halkın sosyal imkânlarının arttırılması, eğitim ve sağlık şartlarının geliştirilmesi için gerekli hukuki alt yapının oluşturulması amacıyla, önemli kanunlar kabul edilmiştir.

Alınan önlemler sayesinde, küçük müesseselerin özelleştirilmesi tamamlanmış, hizmet sektörü daha çok özel teşebbüse verilmiş, orta ve büyük işletmelerin özelleştirilmesine başlanmış, makroekonomik istikrar sağlanmış, ekonomide durgunluk sona ererek yeniden iktisadi gelişme sürecine girilmiş, toprak reformu hayata geçirilerek özel mülkiyete devredilmiş, kolhoz ve sovhozların emlakı özelleştirilmiş, tarım sektörü toprak vergisi istisna olmakla, diğer vergilerden 5 yıl muaf tutulmuş ve vergi borçları silinmiş, bu müesseselere indirimli yakıt ve enerji satışı temin edilmiştir. Ulusal imkânlar ile iktisadi kalkınma sürecine ivme kazandırması mümkün olmayan Azerbaycan'da, uluslararası iktisadi ve finans sistemi ile entegre olmaya çalışarak, yabancı sermayenin ülkeye akımı sağlanmaya çalışılmıştır.

2000 yılından itibaren, Azerbaycan ekonomisi gelişme çağına girmiştir. İmzalanana girişimciliği destekleyen fermanlar ile özellikle vergi, gümrük, lisans ve işletmelerin denetimi ile ilgili yapılan yapısal düzenlemelerle, yerli ve yabancı işadamlarının önündeki bazı problemler giderilmeye çalışılmıştır. Vergi oranları düşürülmüş, küçük ve orta ölçekli işletmeciliğin geliştirilmesi için program kabul edilmiştir. Yapılan düzenlemeler, işadamlarına ekonomide yeni bir devrin başladığı inancını artırırken, ülkede yaratılan yatırım iklimi, yabancı işadamlarının dikkatini çekmeye başlamıştır.

Geçiş sürecinin üçüncü aşamasında ekonomik gelişimin devam ettirilmesi ve petrol dışı sektörlerin gelişmesini sağlamak amacıyla, alt yapı çalışmalarının

tamamlanmasına, yabancı sermayenin ülkenin bütün bölgelerine daha düzenli bir şekilde çekilmesi amacıyla, bölgelerde üretim ve sosyal alt yapının ve bu bölgelere yönelik teşvik uygulamalarının düzenlenmesine, Azerbaycan Cumhuriyetinin sahip olduğu mutlak ve mukayeseli üstünlüklerin tespit edilerek bu istikametlerde uzmanlaşmanın sağlanmasına, hizmet sektöründe döviz girdilerini artırmak amacıyla ülkede turizm, taşımacılık, inşaat, sigorta, ulaşım sektörlerinin gelişmesine, devlet tarafından direkt ve dolaylı yardım sağlanmasına, ihracata yönelik sahaların mevcut imkânlarından tam ve verimli yararlanılması ve ihracatın yükseltilmesine, teknolojiye dayanan sahaların gelişmesine öncelik verilmesi ve AR-GE çalışmalarının artırılarak bu temelde üretimin geliştirilmesine yönelik tedbirler hayata geçirilmeye başlanmıştır.

Geçiş sürecinin üçüncü aşamasında, en önem verilen konu, bölgelerin sosyal ekonomik gelişmesini sağlamak olmuştur. “Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerinin Sosyal Ekonomik Gelişmesi Devlet Programı” ile ayrı ayrı bölgelerde ekonominin gelişmesini hızlandıran unsurlar ve bununla ilgili devlet siyasetinin ve devlet desteğinin başlıca istikametleri belirlenmiştir. Devlet Programının esas amacı, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bölgelerinde mevcut imkânlarından verimli yararlanarak, ekonominin ayrı ayrı sektörlerinin gelişmesine, üretim işletmelerinin faaliyetlerinin daha da genişlemesine, ihracata yönelik üretimin artırılmasına, girişimciliğin geliştirilmesi ile hayat seviyesinin daha da iyileştirilmesine, işsizliğin azaltılmasına ve ülke ekonomisinin dinamik gelişmesinin sağlanmasına ulaşmak olmuştur.

Azerbaycan piyasa ekonomisine geçiş sürecinde, mali politikaları, hızlı bir şekilde uygulamak zorunda kalmıştır. GSMH'da bütçe gelirlerinin artırılması, yerli üretimin gelişmesini sağlamak amacıyla, ithalat vergi oranları konusunda düzenlenmesi, potansiyel gelirlerin (öncelikle dolaylı vergilerin) bütçeye giriş emsalinin önemli oranda yükseltilmesi, vergi borçlarının azaltılması konusunda çalışmalar, vergi ödeme temelini genişlendirilmesi, vergi kaçakçılığı durumlarının önlenmesi, vergi denetiminin güçlendirilmesi amacıyla yasaların geliştirilmesi, devlet mülkiyetinin özelleştirilmesinin hızlandırılmasıyla, özelleştirme gelirlerinin girişinin sağlanması, KDV'den muaf durumlarının yasa ile belirlenmesi,

basitleştirilmiş vergiye tabi tutulan hizmet alanlarının genişlendirilmesi, gelir politikaları kapsamında yapılan ve öncelik verilen düzenlemeler olmuştur. Ancak, vergi politikalarının uygulanması kolay olmamıştır. Toplumun, vergi verme psikolojisinin hazır olmadığı, kısa sürede anlaşılmıştır. Dolayısıyla 1990–1994 dönemi vergi gelirlerinin, bütçe gelirleri içindeki payı düşük olmuştur. Bu dönemde, vergi kanunları sırasıyla yürürlüğe konulmuştur.

Çağdaş vergi türlerinin tahsis edilmesiyle, eski vergi sistemi, zamanla terk edilmeye ve vergilemede merkezi planlı ekonomi modelindeki uygulamalardan vazgeçilmeye çalışılmıştır. Açıklanan gelişmelere rağmen, bu dönemdeki vergi sisteminde, geçiş dönemine özgün birçok olumsuzluklar; özellikle eski Sovyet Vergi Sisteminden kalma çok sayıda istisna ve muafiyetler gibi eski uygulamalar, vergi kanunlarının anlaşılması zor bir dille yazılmış olması ve vergi konu ve oranlarının ekonominin yapısına yabancı oluşu gibi hususlar vergiye dikkat çekmiştir. Özellikle vergi oranlarının yüksek olması üzerinde, en çok tartışılan konulardan olmuştur. 1990'lı yılların sonuna gelindiğinde, makroekonomik istikrarın sağlanmasıyla, ekonomide yaşanan olumlu gelişmelere rağmen, vergi sisteminde yaşanan yukarıda bahsettiğimiz sorunlar, vergi sisteminde topluca reform yapılmasını gündeme getirmiştir.

Geçiş sürecinin ikinci aşamasında, kamu harcamalarının azaltılması ve kamu harcamalarının büyük ölçüde vergi gelirleri gibi, normal kaynaklardan karşılanmasıyla, kamu gelir ve harcamaları arasında, dengenin oluşturulmaya çalışılması, mali disiplin sağlanması bakımından, olumlu bir gelişme olmuştur.

Geçiş sürecinin üçüncü aşaması, vergi politikaları açısından en önemli gelişmenin sağlandığı bir dönem olmuştur. Azerbaycan vergi sistemine önemli değişiklikler getiren yeni Vergi Kanunu, 11.07.2000 tarihinde kabul edilmiş ve 01.01.2001 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla, daha önce farklı yasal düzenlemelerde yer alan bazı vergiler yürürlükten tamamen kaldırılmış ya da üzerinde bir takım değişiklikler yapılmıştır. Kanunun vergi sistemine en önemli katkılarından biri, çeşitli yasal düzenlemelerde yer alan ve uygulanan vergi türlerini tek çatı altında toplaması, başka bir ifadeyle vergi mevzuatındaki dağınıklığa son

vermesi olmuştur. Vergi gelirleri/bütçe gelirleri oranı 2003'te % 79,0, 2004'te % 75,0, 2005'te % 75,7 ve 2006'da %69,9 olarak gerçekleşmiştir.

Kamu gelirleri içinde hiç kuşkusuz en önemli gelir kaynağı vergi gelirleri olmaktadır. Azerbaycan'da da, toplam kamu gelirleri içerisinde, vergi gelirleri büyük bir pay oluşturmaktadır. Geçiş sürecinin başlangıç yılı olan 1991 yılı üzerinden geçen 18 yıllık dönemde, vergi gelirlerinin bütçe gelirleri içerisinde payının değişik seviyelerde seyretmesine rağmen, günümüzde vergi gelirleri kamu harcamalarının finansmanında en önemli gelir kaynağı olmaktadır.

Azerbaycan hükümeti, bağımsızlığının ilk yıllarında, ekonomik kalkınmanın finansmanında yabancı yatırımlardan sağlanan fonlardan yararlanmayı tercih etmiş, bu nedenle dış borçlanmaya ağırlık vermemiştir. 1995 yılından itibaren dış borçlanmaya başvurulmuştur. Dış borçlanmalara gidilmesinin başlıca sebebi; büyük projelerin finansmanında sıkıntı yaşanması ve bu projelerin finansmanının sağlanması olmuştur. Alınan dış proje kredileri ekonomik istikrar için öngörülen kredilerdir. Krediler ağırlıklı olarak elektrik enerjisi sektörüne, tarıma ve sulamaya, yol inşası ve nakliye, kimya sektörüne, petrol ve gaz sektörüne, işgalden temizlenen arazilerin yeniden yapılanmasına, sosyal ve diğer sahalara yönlendirilmiştir.

Yatırım ve sosyal harcamalara ağırlık vermek, bölgelerin sosyal ekonomik gelişmesine yönelik harcamalar yapmak, piyasa ekonomisinin geliştirilmesini temin eden harcamalar yapmak, petrol dışı sektörlerin gelişmesini sağlayacak projeleri finanse etmek, ülkenin savunma gücünü arttırmak amacıyla harcamalar yapmak, bilimsel potansiyelin geliştirilmesine yönelik harcamalar yapmak, 1990 yılından beri Azerbaycan harcama politikalarının hedefi olmuştur.

1993 yılından itibaren, bütçe dengesinin açık vermeye başlaması, maliye politikaları kapsamında bütçe politikalarına yönelik çalışmalara dikkat gerektirmiştir. Bu dönemde Azerbaycan'ın devlet bütçesindeki açığın nedenlerinden biri, Karabağ savaşı sonucunda, savunma harcamalarının artması olmuştur. Bütçe gelirlerinin, arzu edilen seviyeye ulaşmamasındaki en önemli engellerden biri de, vergi sistemindeki çıkmazlar olmuştur. Bütçe gelirlerine benzer şekilde bütçe harcamaları da, yıldan

yıla artış kaydetmekteydi. Azerbaycan BDT devletleri ile mukayesede, yolsuzluğun seviyesine ve kayıt dışı ekonominin hacmine göre ilk sıralarda yer almaktaydı.

Geçiş sürecinin ikinci ve üçüncü aşamasında uygulamaya konulan makroekonomik istikrar politikalarıyla, mali yapıda iyileşme ve gelişmeler kaydedilmiştir. Geçiş sürecinin son aşamasında yeni vergi kanunu ve bütçe kanunu gibi reformların gerçekleştirilmesinin yanı sıra, ekonomideki olumlu gelişmeler ve uluslararası piyasada petrol fiyatlarının yükselişini sürdürmesi, devlet bütçesinin gelir gider dengesini de olumlu yönde etkilemiştir.

Geçiş ekonomilerinin kalkınabilmelerinin başlıca araçlarından biri, doğrudan yabancı yatırımlar olmuştur. Yapıları itibariyle tasarruf sıkıntısı çekmekte olan geçiş ekonomileri, ekonomik kalkınmaları için gerekli yatırımları gerçekleştirmekte güçlük çekmişlerdir. Geçiş ekonomileri, ekonomik kalkınmaları için ihtiyaç duydukları yatırımları, yabancı yatırımcılar aracılığıyla gerçekleştirmeye çalışmışlardır.

Geçmişte sadece, sermaye açığını kapatmak, üretimi artırmak, işsizliğe çözüm getirmek, üretim maliyetlerini düşürmek; ucuz işgücü, taşıma giderlerinden tasarruf sağlamak, düşük vergi avantajlarından faydalanmak, ucuz hammadde kullanmak, döviz rezervlerini genişletmek... gibi nedenlerle, cazip bulunan yabancı sermaye günümüzde, ülke içinde sağlıklı bir rekabet ortamı yaratmak, ülkeye yeni teknolojiler kazandırmak, know-how (teknik bilgi) getirmek, gelişmiş ve sermaye ihraç eden ülkelerin politik ve ekonomik desteğini sağlamak, dışa açılmak, çevre korumak, insan kaynaklarının geliştirilmesi gibi nedenler de tercih edilmektedir.

Günümüzde, dünyada meydana gelen siyasal değişiklikler ile birlikte yabancı yatırımların yönü de değişikliğe uğramıştır. Başta dağılan Eski Sovyetler, Doğu Bloğu ülkeleri ile Çin olmak üzere siyasal ve ekonomik rejimleri farklı ülkeler, yabancı yatırımlar için yeni alanları oluşturmuştur. Eski Sovyet Cumhuriyeti olan Azerbaycan da, yeni bir piyasa olarak ve zengin hammadde yatakları ile yabancı yatırımcılar için hedef bir ülke olmuştur.

DYY'lar Azerbaycan'ın kalkınma ve büyüme hedefleri için iyi bir araç olmuştur. Yabancı yatırımlar ülke ekonomisinin verimliliği açısından olumlu etkiye

sahip olmuştur. DYY'lar, aynı zamanda, ülke halkının hayat standartlarının yükseltmekte etkili olmuştur. Rekabet ortamı yaratarak, uygun fiyatlı, daha kaliteli mal ve hizmetler arasında seçim yapabilme imkânı sağlamıştır. Yabancı yatırımların ülkeye girmesi ile yeni iş yerlerinin açılması, atıl durumdaki fabrika ve üretim tesislerinin aktif duruma getirilmesi, teknoloji transferi, milli gelirin artması, Azerbaycan ekonomisinin güçlenmesi açısından olumlu etkenlerdir.

1992 yılından itibaren ülkede yabancı yatırımlara yönelik reform çalışmaları başlatılmıştır. Yabancılara ülke içinde ve ekonominin bütün sektörlerinde sınırsız faaliyet için izin, ayrıca kanun devlete ve mahalli idareye ait mülkiyetin özelleştirilmesinde yabancı yatırımcılara iştirak etmeğe izin veren, yabancı yatırımlar için hukuki rejimin yerli kurumlar ve AC vatandaşları için olan rejime eşit olduğunu ilan eden “Yabancı Yatırımların Korunması Hakkında” kanun 1992 yılında kabul edilmiştir.

Ülkenin ekonomisine yabancı yatırımların yapılması süreci, 3 aşamaya ayrılmaktadır. 1992–1993 yılları birinci aşama olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde yabancı yatırımların ülke ekonomisine çekilmesinde ilgisiz davranıldığı gözlenmektedir. Sadece bazı maddeleri ve hukuki alt yapının hazırlanması dışında faaliyet gözlenmemiştir. 1991–1994 döneminde Azerbaycan'da siyasi istikrarsızlığın sürmesi, ekonomideki dengesizlikler, hukuki altyapının düzenlenmemesi vb. yabancı yatırımların ülkeye girişini önemli ölçüde engelleyen sebepler olmuştur. Bu dönemde sadece Türk yatırımcılar tarafından küçük yatırımlar yapılmıştır. Resmi kayıtlara göre ülkeye yabancı sermaye girişleri 1994 yılından başlanmıştır. 1991–1994 döneminde yapılan küçük yatırımlar kayıtlara geçmemiştir.

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan ekonomisinin gelişmesinde, 20 Eylül 1994 tarihinde imzalanmış 8 milyar \$'lık “Asrın Anlaşması”nın çok büyük bir rolü vardır. Bu anlaşmanın imzalanması ile Azerbaycan'da, petrol sektöründe yeni bir dönem başlamıştır. Bu, aynı zamanda, bağımsızlık sonrası Azerbaycan ekonomisine, doğrudan yabancı yatırımların girişi için de, bir başlangıç olmuştur. Petrol sektörüne yapılan yatırımlar genel olarak, ülke ekonomisinin hızlı kalkınmasına neden olmuştur.

İkinci aşama 1994–1996 yıllarını kapsamaktadır. Bu aşamada, ülkeye yabancı yatırımların çekilmesi ve onların faaliyetlerinin düzenlenmesi konusunda, birinci aşamada kabul edilmiş kanunlara değişiklikler ve eklemeler yapılmakla beraber, yeni bir sıra kanunlar kabul edilmiş ve zaruri tedbirler alınmıştır. Ve bunun sonucunda ülke ekonomisine yabancı yatırımların ülke ekonomisine reel olarak girişleri de bu aşamada dikkat çekmektedir.

1997 sonrası dönem, üçüncü aşamayı kapsamaktadır. Bu dönemde yabancı yatırımların petrol sektörü ile birlikte ekonominin diğer alanlarına da çekilmesi yönünde bir sıra faaliyetler yapılmıştır.

Kanunlarda yapılan bazı değişiklikler, gümrük ve vergi oranlarının kısmen azaltılması ve bu sürecin devam ettirilmesi, yabancı sermayenin korunması ve bu yolda devlet tarafından atılan adımlar yabancı sermaye artışına hareketlilik kazandırmıştır. Makroekonomik yapının istikrara kavuşması, özel sektörün güçlendirilmesine yönelik düzenlemeler ve petrol sektörünün daha da geliştirilmesi, Azerbaycan'a, dünya finans merkezlerinden, yüksek sermaye akımının gerçekleşmesi için, geniş imkânlar oluşturmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar, Azerbaycan'ın ekonomik canlanmasında anahtar rolü oynamıştır. Ekonomik iyileşme daha çok petrol sektörüne yapılan, doğrudan yabancı yatırımın sonucu olarak, son derece yüksek düzeyde sermaye yatırımı ile desteklenmiştir.

Ülkenin liberal ekonomik sistemi, devamlı büyümeye odaklandığı için, yabancı yatırımların çekilmesi amacıyla hükümet tarafından “açık kapı” politikası uygulanmaktadır. Hâlihazırda hükümet ekonomik reformların devam ettirilmesi, iş ortamının daha da iyileştirilmesi, petrol sektörü ile beraber diğer sektörlerinde geliştirilmesi için çalışmalar yapmaktadır.

Yabancı yatırımcılar için en önemli unsurlardan birisi, iyi bir yatırım ortamıdır. İyi bir yatırım ortamı; bürokrasinin az olduğu, hukuk sisteminin yerli ve yabancı yatırımcılar için eşit olduğu, yolsuzluğun olmadığı veya en aza indirildiği, ekonomik ve siyasi istikrarın olduğu bir ortam demektir. Azerbaycan, iyi yatırım ortamını sağlamak için, geçiş sürecinin ilk yıllarından itibaren, öncelikle hukuki alt yapının sağlanmasına yönelik çalışmalara başlamış ve bu kapsamda yabancı

yatırımcıları ülke ekonomisine çekmek ve faaliyetlerini sağlamak için yabancı yatırımcıları teşvik edecek çalışmalara, daha çok ağırlık vermiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Kanunu, Yabancı Yatırımların Korunması Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu, Yatırım Faaliyeti Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu, Özel Ekonomik Bölgelerin Oluşturulması Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanun vb. kanun ve düzenlemeler yabancı yatırımcıların istikrar, şeffaflık, güven konusundaki kanaatlerini pekiştirmede yardımcı olmuştur.

Azerbaycan'da yabancı yatırımların, ülkeye akışına önem verilmesi ile birlikte, politikalar uygulanırken göz ardı edilmeyen bazı unsurlar da vardır. Yatırımları teşvik edici uygulamalarda rasyonel davranılmakta, vergi kaybına yol açacak uygulamalara gidilmemektedir. Petrol dışı sektörlerle, yatırımların akışını sağlayacak uygulamalara ağırlık verilmektedir. Bölgesel kalkınmayı sağlayacak politikalara ağırlık verilmektedir.

2001 yılında uygulamaya konulan Vergi Kanunu, yatırımcıların faaliyetlerini şeffaf ve güvenli bir ortamda yürütmelerine yardımcı olacak en önemli gelişmelerden biri olmuştur. Kanunda, yatırım faaliyetlerinin teşvik edilmesi gerekliliği belirtilmiştir.

Uluslararası anlaşmalar çerçevesinde, yatırımcılara daha fazla teşvikler sağlanmaktadır. Uluslararası anlaşmaların maddeleri, diğer kanunlarda belirtilen durumlardan önde gelmektedir. Bu durum da yatırımcılara daha fazla güvence vermektedir.

Azerbaycan'da, geçiş döneminin ilk yıllarında, yatırımcılara daha fazla ayrıcalıklar tanınmıştır. Ancak, 2000 yılından itibaren yerli ve yabancı yatırımcılar arasında eşitsizlik olmasını önlemek amacıyla, kanunlarda teşvik uygulamalarına daha az yer verilmiştir. Yabancı Yatırımların Korunması kanunu kapsamında, yabancı yatırımcılara her hangi bir engel ve sınırlama kalmamıştır. Yabancı yatırımcılar, yerli yatırımcılar gibi bütün haklara sahiptirler.

Yabancı yatırımcılar, Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşları ve tüzel kişileriyle ortak tesis ve şirket kurarak; kendi tesisini kurarak; tesisler, emlak, bina,

yapılar, hisse, değerli kâğıtlar ve Azerbaycan yasalarına uygun olarak diğer malları alarak; arsa ve diğer doğal kaynakları kullanarak ve emlak sahibi olarak; Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşları ve tüzel kişileriyle yatırım şekillerini öngören yasaya uygun anlaşmalar yaparak Azerbaycan'a yatırım yapabilirler.

Azerbaycan'da, yabancı yatırım, Azerbaycan Cumhuriyeti devleti ve halkına zarar verdiği özel durumlar haricinde millileştirilemez ve istimlâk edilemez. Millileştirme kararları, ancak Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi'nce verilebilir.

Azerbaycan'da, vergi politikaları kapsamında yer bulan teşvik türleri; hızlandırılmış amortisman, yatırım indirim, vergi tatili, KDV ve gümrük muafiyeti uygulamalarıdır.

Yabancı yatırımcıların sermaye payı olarak getirdiği malların, KDV'den muaf olması yatırımcılara önemli bir avantaj sağlamaktadır. Aynı zamanda yatırım amacıyla getirilen mallar, gümrük vergilerinden de muaf tutulmaktadır. İhracat Vergi Kanunu kapsamında yabancı yatırımcılar, yabancı hammaddeden üretilen ürünü ihraç ederken ve yabancı sermayenin katılımı ile oluşturulmuş tüzel kişiler kendilerinin ürettiği stratejik ürünleri ihraç ederken, ihracat vergisini ödemekten muafırlar.

Yatırım Faaliyetleri Hakkında Kanun kapsamında, yabancı yatırımcılara sağlanan önemli bir teşvik de, ülkeye üretim veya hizmet amacıyla araç, gereç ve tarım teknolojisi getirecek iş adamlarının vergilerden muaf olmasıdır. Bu ise kompleks üretim ve hizmet alanlarının yaratılması için önemli bir husustur. Şöyle ki, gelecekte serbest ekonomik bölgelerin oluşturulmasında bunun önemi kendini gösterecektir.

Vergisel teşvikler kapsamında, Özel Ekonomik Bölgelerin Oluşturulması için kanun 2009 yılında imzalanmıştır. Coğrafi konumu itibariyle Azerbaycan, özel ekonomik bölgelerin oluşturulması için avantajlı sayılmaktadır. Ayrıca, ülke ekonomisinin sadece petrol sektörüne bağımlı kalmaması açısından da, burada özel serbest bölgelerin oluşturulması şarttır.

Yabancı yatırımları teşvik etmek amacıyla alt yapı çalışmalarına yönelik kamu harcamaları, son yıllarda artmıştır. Alt yapı çalışmaları kapsamında ağırlıklı olarak şehirlerarası yollar, köprüler, elektrik, doğal gaz ve baraj yenileme faaliyetleri ağırlıkta olmuştur ki; bu da yabancı yatırımcıların, yatırım kararlarında, öncelik verdikleri konuların başında gelmektedir.

Azerbaycan'da büyük projelerin gerçekleştirilmesi için, özellikle 1995 yılından itibaren dış proje kredilerine ağırlık vermiştir. Bu krediler sayesinde hayata geçirilen projeler hem ülkede alt yapı çalışmalarını hızlanmasına yardım etmiş, hem ekonomik gelişmeyi hızlandırmış, hem de ülkeye yabancı sermaye girişlerini özendirici rol oynamıştır.

- Ülkeye gelen yabancı sermayenin büyük çoğunluğu kredi karakterlidir, yani gelecekte ilave faizlerle geri verilecektir. Uluslararası maliye kurumlarından alınan kredilerden başka, petrol sektörüne yöneltilen sermayeler de aslında kredilerdir ve bunlar çok yüksek faiz oranları ile birlikte Azerbaycan petrolü hesabına geri verilmelidir. Son üç yılda ülkeden dışarıya sermaye akımının artış eğiliminin de bununla bağlı olduğu görülmektedir. Bu yüzden Azerbaycan'ın giderek dış proje kredilerinin miktarını azaltarak, direkt yabancı sermaye yatırımlarına daha çok önem vermesi gerekmektedir.

- Azerbaycan'ın dışa açılımını devam ettirebilmesi için, mali politikalar tek başına yeterli değildir. Doğrudan yabancı yatırımlar çekme konusunda performans gösteren ülkelere baktığımızda bu başarılarının sadece mali politikalarla, özellikle teşviklerle mümkün olmadığı görülmektedir. Bu ülkeler, teşviklerin yanı sıra ekonomik ve politik istikrara yönelik reformlar yapmış, özelleştirme uygulamalarında başarılı olmuş, bölgesel entegrasyonlarda başarılı olmuş, alt yapı çalışmalarını tamamlamışlardır. Bu çalışmalarla birlikte yatırım teşviklerini de uygulamaya koyarak yabancı yatırımlar çekme konusunda yüksek performansa sahip olmuşlardır.

- Azerbaycan da doğrudan yabancı yatırım çekme konusunda başarı göstermiş ülkelerin deneyimlerinden faydalanmalıdır. Öncelikle doğrudan yabancı yatırım çekme konusunda bir vizyon saptanmalı ve bu vizyona uygun politikalar

belirlenmelidir. Azerbaycan yeraltı servetlerin zengin olduğu bir ÷lke olarak, bu avantajlarını iyi kullanarak yabancı sermaye yatırımlarını ÷lkeye çekilmesini devam ettirmelidir. Dünya piyasasında önemli yere sahip şirketlerle anlaşmalar imzalayarak bu kaynakların, özellikle de petrol ve gazın işletilmesini, onlarla beraber yürüterek hem ÷lke ekonomisinin kalkındırılmasını, hem de dış dünyada ÷lkesinin siyasi ve ekonomik çıkarlarını, bu şirketlerin desteğini alarak korunmasını devam ettirmesi, hükümetin en önemli görevlerinden biri olmalıdır.

- Yabancı sermaye yatırımcılarının, Azerbaycan'da rahat bir ortamda çalışabilmesi için muhasebe, bankacılık sistemlerinin uluslararası sisteme uyum sağlayacak düzeye getirilmesi gerekir.

- Dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan biri de, siyasi istikrarlıktır. Bunun yanında bir de süreklilik anlayışının devletçe benimsenmesidir. Diğer faktörler ne kadar elverişli olursa olsun, siyasi istikrar ve devlette süreklilik anlayışı olmazsa, yabancı sermaye girişinde verimli sonuç alınamaz.

- Hükümet, aynı zamanda yargı organlarında mahkemelerin etkinliği ve özgürlüğünü geliştirmek için reformlara önem vermelidir.

- Yatırımcıların önündeki gereksiz bürokratik engeller kaldırmalıdır. Bölgesel gelişim desteklenmeli, yerel teşvikler getirilmelidir. Yoksulluk ile mücadele daha da arttırılmalıdır. Sektörel gelişmeye önem verilmeli, ÷lke ekonomisi petrol sektörüne bağlı kalmamalı, diğer sektörlerde de yatırımcıları teşvik edecek uygulamalara ağırlık verilmelidir. . Ülkede önemli potansiyele sahip olan tarım, turizm, inşaat sektörlerine yatırımları hızlandıracak çalışmalara ağırlık verilmelidir.

KAYNAKLAR

AKDİŞ, Muhammet “Azerbaycan'da Bankacılık ve Mali Kurumlar” İstanbul, Türk Dünyası Araştırmalar Dergisi, Sayı:99, Aralık 1995.

AKDİŞ, Muhammet, Dünya’da ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler, YASED Yayınları No: 33, 1988, İstanbul.

AKDOĞAN, Abdurrahman, Kamu Maliyesi, Ankara, Gazi Büro Kitapevi 1993

AKIN, Emrah; “Çokuluslu Şirketler, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Vergisel Teşvikler”, Yaklaşım Dergisi, Sayı:148, Nisan 2005.

AKKÖY, İhsan; “Yatırım İndirimi İstisnası Konusunda Yapılan Spekülasyonlar,” Vergi Dünyası Dergisi, Sayı.225, Mayıs, 2000.

AKTAN, C.Can, Kamu Ekonomisi ve Kamu Maliyesi, İzmir, Anadolu Matbaacılık, 2001.

ALLEN, T., The ASEAN Report, Asian Wall Street Journal, 1979.

ALP, Ali, Finansın Uluslararasılaşması; Finansal Krizler, Çözüm Önerileri ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme, Yapı Kredi Yayınları, Nisan 2000.

ALPAR, Cem, Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma, Ankara, AİTİA, 1977.

ALTAY Asuman, Geçiş Ekonomilerinde Devletin Ekonomik Rollerini, Görevleri ve Kobi’lerin Durumu, (www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/gecis.pdf), (15.03.2008).

ANDİCAN Ahad, Türk Cumhuriyetleri’nde Ticaret-Yatırım Ortamı ve Mali Sektör , 1998.

ARAS Osman Nuri, Azerbaycan Ekonomisi Ve Dönüşüm Süreci, Qafqaz Üniversitesi, Bakü/Azerbaycan, (<http://www.osmannuriaras.com/akademik-1.doc>), (03.03.2008).

ARAS Osman Nuri, Azerbaycan'da Para Reformu, (www.osmannuriaras.com/AzParaReformu.doc), (15.03.2008).

ARAS, Osman Nuri "Azerbaycan Ekonomisi ve Yatırım İmkânları", TÜSİAB Yayınları, Bakü, 2005.

ATAÇ, Beyhan, Maliye Politikası, Eskişehir, Eğitim Sağlık Ve Bilimsel Araştırmalar Vakfı Yayınları, 1991

AY Hakan, Geray MUSAYEV, Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Azerbaycan Vergi Sistemindeki Gelişmeler ve Vergi Gelirlerinin Kamu Hizmetlerinin Finansmanındaki Yeri Finans Politik& Ekonomik Yorumlar 2007 Cilt: 44 Sayı:508.

AYKIN, Hasan, Uluslararası Ampirik Çalışmalar Işığında Vergi Teşviklerinin Etkinliği, Yaklaşım Dergisi, Sayı: 160, Nisan 2006.

Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerin Sosyal Ekonomik Gelişme Devlet Programı, (2004-2008), 11.02.2004 Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı 24 No'lu Kararı .

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ekonomisinin Kalkınmasına Yöneltilmiş Yatırımların Miktarı Hakkında Rapor, Bakü, 1999.

Azerbaycan Ekonomi Bakanlığı, 1998 Yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomisine Yöneltilmiş Yabancı Yatırımların Miktarı Hakkında Rapor, Bakü, 1999.

Azerbaycan Ekonomisinin Gelişme Yönleri, 2007, www.economy.gov.az.

BAİMUKHAMEDOVA, Gulzhan; “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarına Yönelik Vergi Teşvik Politikaları ve Kazakistan Uygulaması”, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2008.

BAL, Harun “Geçiş Ekonomilerinde Ekonomik Büyüme ve Dış Finansman”, (2004), Proceedings Of The First International Conference On The Fiscal Policies In Transition Economies, Bişkek.

BARAN, A.Paul “Büyümenin Ekonomi Politikası” May Yayınları, Ankara 1974.

BARREL, Ronald - PAIN, Nicola “Real Exchange Rates, Agglomerations, and Irreversibilities: Macroeconomic Policy and FDI in EMU”, Oxford Review of Economic Policy, London 1998.

BAŞARAN Ali, SSCB’den Rusya Federasyonuna İntikal Eden Bütçe Açığı Sorunu, Maliye Politikaları 1985–1995, <http://portal1.sgb.gov.tr/calismalar/yayinlar/md/md138/intsscb'den.pdf>, (02.04.2008)

BAYRAMOV Vuqar, Harici Borçlar İqtisadiyyatımıza Tehlike Yaradır, (<http://www.meqsed.azeriblog.com/2008/11/08/>), (15.05.2009).

BERBEROĞLU, Melih, Uygulanan Teşvik Tedbirlerinin Etkinliği ve Uluslararası Kurumlar Açısından Değerlendirilmesi, HDTM, Ankara, 1994.

BIYIK, Recep, Kültür ve Sanatın Teşvikiyle İlgili Olarak, Vergi Kanunlarında Yer Alan Düzenlemeler, Yaklaşım, Sayı 88, Nisan 2000.

BIYIK, Recep, Aydın KIRATLI, Vergi Teşvikleri ve Korumaları, Maliye Hesap Uzmanları Derneği, Ankara, 2000.

BİLDİRİCİ, Ziyaettin, Çeşitli Ülkelerde ve Ülkemizde Yatırımları Özendirici Vergi Teşvikleri, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:329, 1989.

BOGOEV, Ksente, Economic Transition: Situation, Problems, Prospects, Macedonian Academy of Sciences and Arts, 1994.

BURHAN, Nuri, Merkezi Planlamada Maliye Politikası ve Son Gelişmeler, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1989.

ÇELEBİ, Ahmet Kemal, Bölgesel Kalkınmada Teşvik Edici Vergi Politikası ve Planlı Dönem Türkiye Uygulaması; Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 1986.

ÇETİNTAŞ Hakan, Global Bir Ekonomide Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Rekabet, (<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/>) (24.08.2008).

ÇİLOĞLU, İsmail, Geçmiş Teşvik Uygulamalarının İrdelenmesi, Ekonomik Etkileri ve Sonuçları, HDTM, Ankara, 1996.

DOĞAN Şenyüz, Türk Vergi Sistemi, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2000.

Doğrudan Yabancı Yatırım Raporu, (www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/3140/oik532.pdf 2), (17.06.2008).

DUMAN, Ömer, Serbest Bölgelerden Elde Edilen Kazançların Vergilendirilmesi, Vergici ve Muhasebelendirici İle Diyalog, Sayı 169, Mayıs 2002.

DURAN Mustafa, Türkiye’de Yatırımlara Sağlanan Teşvikler ve Etkinliği, T.C Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Araştırma ve İnceleme Dizisi, No.32, 2002.

Economic Review, IMF, April–1993

EGELİ, Avni – Emsen, Ömer Selçuk “Geçiş Ekonomilerinin Makro Ekonomik Performansları ve Kırgızistan Üzerine Bir Değerlendirme” Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu, 2–4 Mayıs 2002, Manas Üniversitesi, Bişkek Kırgızistan.

EKER Aytaç, Asuman ALTAY ve Mustafa SAKAL, Maliye Politikası, İzmir, 1997.

EKER, Aytaç, Kamusal Maliye, Ankara, Doğu Matbaası, 1996.

EMİRASLANOV Azer, Azerbaycan Hakkında Melumat Toplusu, BİS Konsepsiyası, ATİB, Bakü, 2007.

EMSEN, Ö. Selçuk, M. Kemal DEĞER Çağatay KARAKÖY, “Liberalizasyon Ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Göreceli Gelişmiş Ve Az Gelişmiş Geçiş Ekonomileri Deneyimleri”, (<http://yordam.manas.kg/ekitap/pdf/Manasdergi/sbd/sbd16/sbd-16-01.pdf>), (17.01.2008)

ERGINAY, Akif, Kamu Maliyesi, Ankara, 1985.

FEILS, D. J. ve ŞABAC F. M., The Impact of Political Risk on the Foreign Direct Investment Decision: A Capital Budgeting Analysis, The Engineering Economist, Vol. 45, No. 2, 2000.

FLETCHER, Kevin, Tax Incentives In Cambodia, Lao PDR, and Vietnam, Prepared for the IMF Conference on Foreign Direct Investment: Opportunities and Challenges for Cambodia, Lao PDR and Vietnam Hanoi, Vietnam, 1994.

GÖRGÜN Tuğrül, Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi Çerçevesinde Yatırımların Geliştirilmesinin Etkin Kurumsal Yapılanmaları, Uzmanlık Tezi , T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara-2004.

GREGORY Paul R., Robert C. STUART: Russian and Soviet Economic Performance and Structure, Addison-Wesley Educational Publishers, Inc., 1998.

GUMPEL Werner, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik ve Politik Gelişme, Avrasya Etüdları Dergisi, TİKA Yayınları, 2.Yaz, 1994.

GÜRAK Hasan, Küreselleşme Nereye Götürüyor? Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Verimlilik ve Gelir Dağılımı, (www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=409), (23.06.2008)

GÜZELLİ, Mesut, Maliye Politikası, Adana, Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 1999.

HANSON, G. H., “Should Countries Promote Foreign Direct Investment?”, United Nations Conference on Trade and Development, United Nations and Center for International Development, Harvard University, G -24 Discussion Paper Series No. 9, February 2001, (<http://ksghome.harvard.edu/~drodrik/g24-hanson.pdf>), (21.03.2008)

International Tax Glossary, www.ibfd.org/portal/Product_glossary.html, (08.05.2009)

İzmir Ticaret Odası, Uluslararası İşletmeler, (<http://www.izto.org.tr/>), (21.07.2008).

KARACA, Ayhan, Azerbaycan’da Ekonomik Dönüşüm Süreci ve Reformların 10.yılı, <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/ayhan.htm>, (25.02.2008).

KINDLEBERGER P.Charles, Economic Development, The McGraw, Hill Book Company, 1958, Tokyo.

KULA Ferit, Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Etkinliği: Türkiye Üzerine Gözlemler, C.Ü. İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 2, 2003.

KURBAN Asif, Azerbaycan’da Uygulanan Maliye Politikalarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, DEU, İzmir, 2009.

KUZGUN İnci Kayhan, Azerbaycan İşgücü Piyasasının Yapısal Özellikleri, Avrasya Etüdüleri 29–30, 2006, TİKA, www.tika.gov.tr.

LINDERT H. Peter - WILLIAMSON, G. Jeffrey “Globalization and Inequality: A Long History”, NBER Working Paper 8228, April 2001.

MARX, Karl “The Poverty of Philosophy”, Stuttgart-Berlin, 1921.

MAZLUM, Mustafa –Yücel, İlhan –Tekelioğlu, Muammer; “Özel Kesim Yatırım İmkânları ve Yatırım Kararlarında Teşviklerin Etkinliği”, TOBB Yayını, Ankara, 1990.

MORRISSET, Jacques, PIRNIA, Neda, “How Tax Policy and Incentives Affect Foreign Direct Investment”, World Bank Policy Research Working Paper, No: 2509, December, 2000.

MUSAYEV Akif, Vergi Siyasetinin İktisadi Problemleri, Bakü, 2004.

NADAROĞLU, Halil “Kamu Maliyesi”, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1996.

NEMLİ, Arif; “Gelişmekte Olan Ülkelerde Vergi Politikası”, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1979.

NYİKA, Gaspar Asheri; “Using Tax Incentives to Attract Foreign Direct Investment In Developing Countries, Balancing The Costs and Benefits”, 2003 erişim: www.chr.up.ac.za/academic_pro/llm2/documents/Nyika.

O’ROURKE H. Kevin - WILLIAMSON G. Jeffrey “From Maltus to Ohlin: Trade, Growth and Distribution Since 1500”, NBER Working Paper No 8955, May 2002.

OATES, Wallace, “Fiscal Competition or Harmonisation? Some Reflections”, National Tax Journal, September, 2001.

OECD, (1987) , Issues in International Taxation: International Tax Avoidance, www.oecd.org, (07.05.2009).

OECD, (1988), Harmful Tax Competition: An Emerging Global Issue, www.oecd.org, (08.05.2009).

OECD, (2001), Consumption Tax Trends, www.oecd.org, (08.05.2009)

OĞAN Sinan, Azerbaycan’ın Tanımlanamayan Ekonomisi Ve Türkiye İle Ekonomik İlişkileri, Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel, Cilt 7, Sayı 1, İlkbahar 2000.

ÖĞAN, Sinan, Azerbaycan, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1992.

OKSAY Suna, Çokuluslu Şirketler Teorileri Çerçevesinde Yabancı Sermaye Yatırımlarının İncelenerek Değerlendirilmesi, <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/oksay3.pdf>, (16.06.2008).

ÖNCEL M., A. Kumrulu, N. Çağan, “Vergi Hukuku”, Turhan Kitapevi, Ankara, 2003, s. 282.

ÖZBİLEN, Şevki, Kamu Maliyesi, Muğla, Ünyay Yayıncılık, 1997

ÖZKIVRAK Özlem, Dilek DİLEYİCİ, “21. Yüzyıldaki Eğilimler Doğrultusunda Türkiye'de Piyasa Ekonomisi ve Devlet”, www.canaktan.org/politika/liberal_demokrasi/diger-yazilar/ozkivrak-piyasa-devlet.pdf, (12.03.2008).

ÖNDER Timur, Para Politikası: Araçları, Amaçları Ve Türkiye Uygulaması, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara, Mayıs 2005.

ROOT, F., R., AHMED, A., A., “The Influence of Policy Instruments on Manufacturing Foreign Direct Investment in Developing Countries”, Journal of International Business Studies, 1978.

SAATÇİOĞLU Cem, Cihan BULUT, Osman Nuri ARAS, Küreselleşen Dünyada Para Politikaları Ve Azerbaycan Değerlendirmesi, <http://www.osmannuriaras.com>, (03.05.2008).

SADIKOV , M.M., Maliye, Bakü, 2008

SAKINÇ Süreyya, Geçiş Ekonomileri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Reformlar, Manisa, 2005.

SAVAŞ, Vural, “Türkiye’de Liberalizasyon Sürecinde Maliye Politikalarının Özel Ekonomi Üzerindeki Görelî Etkinliği” , XI Türkiye Maliye Sempozyumu, İzmir, 1997.

SERKAN, Benk, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Vergisel Teşvikler, isgucdergi.org, 2004, Cilt: 6 Sayı: 1 Sıra: 8 / No: 195.

SEYİDOĞLU, Halil, Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama, Kurtiş Matbaası, İstanbul, 1999.

SOYAK, Alkan – NESİROVA, Zenfira, Küreselleşme Sürecinde IMF Politikalarının Sonuçları: Azerbaycan Deneyimi, 2003, Küreselleşme Sürecinde Kafkasya ve Orta Asya Uluslararası Konferansı, Kafkas Üniversitesi, Bakü, www.geocities.com/ceteris_tr/soyak_nesirova.pdf, (20.02.2008).

SUNY, Ronald "Incomplete Revolution: National Movements and the Collapse of the Soviet Empire", New Left Review, sayı 189, Eylül-Ekim 1991.

ŞEKERCİ Beyza, “Azerbaycan Ülke Profili”, 2007 , <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/DisTicaretGelistirmeDb/turk%20cumhuriyetleri/sayfa165.doc>, (17.02.2008).

ŞERİFOV C., “Azerbaycanda Valyuta Bazarının Müasir Veziyyeti ve Onun İnkişaf Perspektivleri”, Azerbaycan 21. Esrin Astanasında, Azerbaycan İmler Akademiyası Neşriyyatı, Bakı, 1998.

ŞENER İbrahim: Azerbaycan Ülke Raporu, Ankara, 1998.

ŞENYÜZ Doğan, Türk Vergi Sistemi, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2000.

TANDIRCIOĞLU Haluk, “Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme”, <http://www.sbe.deu.edu.tr>, (08.11.2007).

TANRIKULU Kenan, Türkiye’de Ekonomik Büyüme Ve Dış Borç İlişkisinin Değerlendirilmesi, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Uzmanlık Tezi, Ankara, Ekim, 1983.

TEZCAN Hilal, Dış Proje Kredilerinin Dış Borç Kaydı Ve Bütçeleştirilmesi, <http://www.debud.org/Html/dergi/26/htezcan.pdf>

The Regional Economic Working Group Under the leadership of Center for Global Peace of American University , “Azerbaycan Raporu”, Özel Girişimcilik ve

Piyasa Ekonomisi Gelişimine Yardım Vakfı,
<http://www1.american.edu/cgp/track2/T2CountryReports/azericountry-tr.pdf>,
(12.05.2008).

TİKA, Azerbaycan Ülke Raporu, 1998,
<http://www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP>.

TİRYAKİOĞLU Bilgin, Doğrudan Yabancı Yatırımlara İlişkin Uluslararası
Düzenlemeler, www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/.../dogrudanyabyatirimci.doc,
(16.06.2008).

TÜĞEN Kamil, Devlet Bütçesi, İzmir, 1999.

Uslu, Cemile Cansu; “Yabancı Sermaye Yatırımlarına Sağlanan Vergisel
Teşvikler ve Örnek Çalışma”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007 Üzerine Uygulamalı Bir
Araştırma, Doktora Tezi, Ankara–2006

Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2007 Yılı Raporu, T.C. Başbakanlık
Hazine Müsteşarlığı, Haziran 2008, www.yased.org.tr/.../UDY2007Degerlendirme,
(19.05.2009).

Yabancı Yatırımların Korunması Hakkında Kanun, www.economy.gov.az

YAKUT, Kemal “Kapitalizm, Sosyalizm ve Milliyetçiliğin Ortaya Çıkması”,
<http://www.aof.anadolu.edu.tr/kitap/IOLTP/2292/unite05.pdf>.

YAVAN Nuri, Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçim
Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma, Doktora Tezi, Ankara–2006.

YAVUZ Hasan Bilgehan, “Geçiş Ekonomilerinde Ekonomik Büyüme”,
http://www.icisleri.gov.tr/_icisleri/TurkIdareDergisi/UploadedFiles/HasanBilgehan
Yavuz%2089-105.doc, (14.02.2008).

YILMAZ B., ve A. BARBAROS., Development and Determinants of Foreign Direct Investment in Turkey: A Comparison with Ireland and Spain, <http://www.iaw.uni-bremen.de/~jtholen/tagungen/papers/Yilmaz.pdf>, (25.06.2008).

ZEE, H., Howell, STOTSKY, G., Janet, LEY, Eduardo, “Tax Incentives for Business Investment: A primer for Policy Makers in Developing Countries”, World Development, Vol.: 30, No:9, 2002.

[http:// www.az.apa.az](http://www.az.apa.az)

[http:// www.azerbaijan.az](http://www.azerbaijan.az)

[http:// www.azstat.org](http://www.azstat.org)

[http:// www.economy.gov.az](http://www.economy.gov.az)

[http:// www.ekodiyalog.com](http://www.ekodiyalog.com)

[http:// www.maliyye.gov.az](http://www.maliyye.gov.az)

<http://www.taxes.gov.az>

<http://www.xalqqazeti.com>

http://tr.wikipedia.org/wiki/Serbest_piyasa_ekonomisi

<http://www.dtm.gov.tr/dtadmin/upload/EAD/DisTicaretGelistirmeDb/turk%20cumhuriyetleri/sayfa165.doc>

<http://www.dtm.gov.tr/dtadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/ayhandergi.doc>

<http://vuzlib.net/beta3/html/1/1628/1637/>

<http://www.kelaminfo.az/news/a-273.html>

<http://www.uzmanadam.com/makale.php?id=3387>

http://www.ekodialog.com/kamu_maliyesi/borclanma_politikasi.html